

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Інститут української мови НАН України
Український мовно-інформаційний фонд НАН України
Інститут російської філології Університету
імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)
Інформаційний центр DAAD (Німеччина) у Києві
Кемеровський державний університет (Росія)
Вітебський державний університет імені П. М. Машерова (Беларусь)
Донецький національний університет
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Слов'янськ, 23–25 травня 2013 року

УДК 81
ББК 81
М545

Рецензенти: *С. П. Денисова*, доктор філологічних наук, професор;
В. М. Калінкін, доктор філологічних наук, професор.

Редакційна колегія:

В. М. Бріцин (відповідальний редактор), доктор філологічних наук, професор (Київ); *В. А. Глущенко* (заступник відповідального редактора), доктор філологічних наук, професор (Слов'янськ); *Н. М. Маторіна* (відповідальний секретар), кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *Ю. Я. Бурмистрович*, доктор філологічних наук, професор (Абакан, Росія); *Л. П. Іванова*, доктор філологічних наук, професор (Київ); *А. П. Загнітко*, доктор філологічних наук, професор (Донецьк); *І. М. Казаков*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *Г. М. Манаєнко*, доктор філологічних наук, професор (Ставрополь, Росія); *А. М. Мезенко*, доктор філологічних наук, професор (Вітебськ, Беларусь); *Н. І. Овчаренко*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *А. С. Орел*, кандидат філологічних наук, доцент (Слов'янськ); *М. В. Піменова*, доктор філологічних наук, професор (Кемерово, Росія); *О. О. Селіванова*, доктор філологічних наук, професор (Черкаси); *О. А. Семенюк*, доктор філологічних наук, професор (Кіровоград); *А. Г. Співка*, кандидат педагогічних наук, доцент (Слов'янськ); *В. І. Теркулов*, доктор філологічних наук, професор (Донецьк); *С. М. Швидкий*, кандидат історичних наук, доцент (Слов'янськ).

М545 **Методологія та історіографія мовознавства** : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – 380 с.

У збірнику представлено результати наукових досліджень учених, викладачів, докторантів та аспірантів навчальних закладів, педагогів-практиків, які вивчають актуальні питання методології та історіографії мовознавства та літературознавства, проблеми методики викладання мови та літератури в педагогічних вузах і загальноосвітніх закладах.

Матеріали цієї серії будуть корисні для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів, практичних працівників системи освіти.

УДК 81
ББК 81
© ДДПУ, 2013

ЗМІСТ

<i>Александрова И. В.</i> МЕТОДОЛОГИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИЗУЧЕНИИ САТИРИКО-ПАРОДИЙНОЙ КОМЕДИИ	11
<i>Алексахіна Т. О.</i> СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ПРИРОДА»: ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «НАЗВА КВІТКИ» (на матеріалі французької мови)	17
<i>Ананьян Е. Л.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АВТОРСЬКИХ МОДИФІКАЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі англomовного художнього тексту)	22
<i>Антонюк Н. В.</i> МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МЕТАФОРИ В ТЕРМІНАХ СУПЕРКОНЦЕПТУ КІНО В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ XXI ст.	26
<i>Белицкая Е. Н.</i> МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОПРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ ЯЗЫКА	30
<i>Біличенко О. Л.</i> ДИСКУРСИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЗАГАЛЬНА ПАРАДИГМА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	34
<i>Бондаренко О. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ	38
<i>Боровик О. И.</i> А. А. ШАХМАТОВ О СИНТАКСИСЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ И СИНТАКСИСЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ	42
<i>Бріцин В. М.</i> АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ І ЛІНГВОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХОДИ У ВИСВІТЛЕННІ СИНТАКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ	46
<i>Бундюк О. В.</i> В. Г. АДМОНІ ПРО ПАРАДИГМУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	55
<i>Бурмистрович Ю. Я.</i> В ЧЁМ СУТЬ ПРОТОСЛАВЯНСКОЙ САТЭМИЗАЦИИ?	58

Висоцька Н. Л. ТЕКСТ І СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ	61
Вінникова Т. С. ЩЕ РАЗ ПРО НАУКОВИЙ МЕТОД.....	64
Вусик Г. Л. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД ПРЯМОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПОДІЙ СВІДКАМИ	69
Габидуллина А. Р. ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ДИСКУРСОЛОГИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РИТОРИКЕ	73
Герасименко И. А. ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКОГО МЕТОДА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВ.....	76
Гладкова Р. Я. СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК МЕТОД ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА.....	79
Глуценко В. А. К ВОПРОСУ О «ДИАЛЕКТИЧЕСКОМ МЕТОДЕ» В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ.....	84
Голуб О. М. СУТНІСТЬ МОВИ ТА ПРИЧИНИ МОВНОГО РОЗВИТКУ У ПРАЦЯХ П. О. БУЗУКА	90
Горбачук Д. В. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ В СТИЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	93
Гохберг О. С. К ПРОБЛЕМЕ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЫ ИМЁН СОБСТВЕННЫХ В ТЕОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ	95
Гуменюк Т. І. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФАХОВИХ МОВ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ	98
Диомидова Е. Ю. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЮРИСЛИНГВИСТИКЕ	102

Дьячок Н. В. К ВОПРОСУ ОБ УНИВЕРБАЛИЗАЦИОННОЙ МОДЕЛИ И УНИВЕРБАЛИЗАЦИОННОМ ТИПЕ.....	105
Зіновченко Н. Л. ФІЛОСОФСЬКА БАРОКОВА АНТРОПОЛОГІЯ У ТВОРІ СВТ. ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО «РУНО ОРОШЕННОЄ»	109
Иванова І. Б. ПРОВІДНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	122
Иванова Л. П. КРИТЕРИИ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ	125
Казаков И. Н. ТИПОЛОГИЯ ЛЕСКОВСКОГО СКАЗОВОГО НАРРАТИВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕКСТА	128
Каленчук Ю. Л. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	132
Канніна Г. І. МІСЦЕ ІНТЕНСИВНОГО МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	136
Карабльова О. В. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ	139
Карпенко А. А. АКТУАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИРОДЫ МЕТАФОРЫ.....	144
Кіресько К. В. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ LOVE В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на основі контекстуального аналізу текстів англійських любовних замовлянь)	146
Клець О. А., Синельченко Ю. В. ЭФЕМИЗАЦИЯ И ДИСФЕМИЗАЦИЯ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ	150
Коротяєва І. Б. СТРУКТУРНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ (англійська та українська мови).....	153

Крижко О. А. ПРОБЛЕМА МОТИВАЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОГО ЗНАКА ТА ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	156
Ледняк Ю. В., Ледняк А. В. ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ФОРМ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЯЗЫКЕ ИДИШ (в сопоставлении с формами немецкого языка)	161
Манаенко Г. Н. КАТЕГОРИЗАЦИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ В СИНТАКСИСЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	164
Маторин Б. И. МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ: ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ (на материале организации самостоятельной работы студентов)	173
Маторина Н. М. К ВОПРОСУ О ВЫБОРЕ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ (лингводидактический аспект)	177
Медведєва Л. П. ПРОЕКТНА МЕТОДИКА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ	181
Мезенко А. М. АНТРОПОНИМНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АССОЦИАТИВНО- КУЛЬТУРНОГО ФОНА ОЙКОНИМА <i>ВИТЕБСК</i> : СТРУКТУРА, СОДЕРЖАНИЕ	185
Мовчун Л. В. РИМОВІ АСОЦІАЦІЇ: РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РИМОВИХ КЛІШЕ	190
Мозговий В. І. МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПРИ ОФІЦІЙНІЙ ПЕРЕДАЧІ ВЛАСНИХ НАЗВ	193
Мойсієнко А. К. ОБРАЗНА СТИХІЯ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ В АВТОРСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ	198
Мокра О. М. КАТЕГОРІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТА ЦІЛІСНОСТІ ТЕКСТУ В ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ І МЕТОДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ..	203

Мусенко Ю. Н. АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК».....	207
Овчаренко В. М. МОДЕЛЮВАННЯ МОВНОЇ ІСТОРІЇ НА ОСНОВІ АНАЛОГІЇ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	210
Овчаренко Н. І. РОЛЬ МЕТОДУ ТЕЗАУРУСНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАСВОЄННІ ТЕРМІНОЛОГІЇ	214
Олійник Е. В. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ З'ЯСУВАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ	216
Орел А. С. ІСТОРІЯ КАТЕГОРІЇ ТВЕРДОСТІ / М'ЯКОСТІ В ОКРЕМИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ	219
Павлик Н. В. ФУНКЦІЙНІ ТИПИ МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ.....	222
Петров А. В. МЕТОДИКА АНАЛИЗА ПРОИЗВОДНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПОДОБИЯ (АДЪЕКТИВНАЯ ЛЕКСИКА)	226
Петрова Л. А. КОМПОЗИЦИОННЫЙ КОД В СТИЛИСТИКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	231
Пименова М. В. КЕМЕРОВСКАЯ ШКОЛА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ	234
Піскунов О. В. УЧЕНІ КАЗАНСЬКОЇ ШКОЛИ ПРО СТАТИКУ, ДИНАМІКУ ТА ІСТОРІЮ МОВИ.....	248
Попова О. І. ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО МЕТОДУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	251
Пучко А. О. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СУГЕСТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	254

Решетняк О. О. САКРАЛЬНЕ Й ПРОФАННЕ ЯК СКЛАДОВІ БУТТЯ	260
Роман В. В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.)	264
Романько В. І. МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ	270
Рубан А. А., Николенко А. А. СЦЕНАРІЙ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЮ КАК МЕТОД ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПЕРВОИСТОЧНИКА (на матеріалі пьеси Е. Шварца «Дон Кихот»)	275
Савченко Е. В. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО ГЛАГОЛА РАБОТАТИ В ПЕРИОД ХІ–ХVІІ ВЕКОВ.....	279
Селіванова О. О. ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЯ: НАСТАНОВИ, ПРИНЦИПИ Й ЗАВДАННЯ	283
Семенюк О. А. ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ СПОРІДНЕНИХ МОВ: ЗАВДАННЯ І ПРОБЛЕМИ.....	290
Сердюк А. М. АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЙ КАК ПРИЕМ СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНОГО ОПИСАНИЯ КОНЦЕПТА (на матеріалі латинського мови)	296
Ситняк Р. М. ПЕРЕШКОДИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ	298
Сіробаба М. В. ДО ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДЕФІНІЦІЙ І ТЕРМІНІВ (з досвіду роботи).....	301
Скребнева Т. В. ІСТОРИОГРАФІЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ФАМИЛЬНОЙ АНТРОПОНИМИКИ	305
Сорока Т. В. МЕТОДИКА ФОРМАЛІЗОВАНОГО АНАЛІЗУ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ	309

Спичка А. Г. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГРАММАТИКИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ПРИ ПЕРВОМ ИНОСТРАННОМ АНГЛИЙСКОМ	313
Степанченко И. И. ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ С ПОЗИЦИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНАЛИЗМА	316
Терехова С. И. МЕТОДЫ И МЕТОДОЛОГИЯ ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ	321
Теркулов В. И. ОБ ОСНОВАХ ГЕШТАЛЬТНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ	325
Тищенко К. А. ДАВНІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ПРІОРИТЕТНЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ А. Ю. КРИМСЬКОГО	328
Тропина Н. П. МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНОСТЬ В ИССЛЕДОВАНИИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	331
Ушева Н. С. КЛАСИФІКАЦІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ОПОЗИЦІЙ У КОНЦЕПЦІЇ Ж. П. КАНТІНО	337
Фоміна С. Б. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ЯК ЗАСОБУ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОНЦЕПТУ	339
Чугаєва В. В. СТАТУС БІБЛІЙНОГО СИМВОЛУ В РЕЛІГІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	344
Чумак-Жунь И. И. МЕТОД ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА КАК СПЕЦИФИЧЕСКИЙ ПРИЕМ ИЗУЧЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР	347
Швачко С. А. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕВИАЦИИ НУМЕРАЛЬНЫХ СЛОВ	351

<i>Шепель Ю. О.</i>	
ЗМІНИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ГРУПИ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	355
<i>Юносова В. О.</i>	
РОЗВИТОК ВАРІАНТНИХ ЗАКІНЧЕНЬ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ІІ ВІДМІНИ	359
<i>Яворська Г. М.</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ ВАРІАТИВНОСТІ КОНЦЕПТІВ	364
<i>Яценко Н. О.</i>	
ДО ІСТОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ТЕРМІНОЗНАВСТВІ	367
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	374

*Александрова И. В.
(г. Симферополь)*

МЕТОДОЛОГИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИЗУЧЕНИИ САТИРИКО-ПАРОДИЙНОЙ КОМЕДИИ

Как известно, пародирование представляет собой игру с текстами других авторов с целью дискредитации тех или иных явлений литературы и искусства. Из всех драматургических жанров эта задача под силу лишь комедии с присущей ей способностью переводить изображаемое в сниженный жанрово-стилевой регистр, превращать серьезное в смешное и забавное. Пародия по сути своей вторична, предполагает наличие «второго плана», то есть «соприсутствие» в ней пародируемого текста. Исходя из этого, следует говорить о принципиально интертекстуальной природе пародии. Перспективным способом изучения пародии как литературного феномена должно стать обращение к методологии интертекстуальных исследований.

Теория интертекстуальности была разработана в конце 1960-х годов Ю. Кристевой на основе переосмысления концепции диалогичности и «чужого слова» М. М. Бахтина. «Любой текст, – считает Ю. Кристева, – строится как мозаика цитаций, любой текст есть продукт впитывания и трансформации какого-нибудь другого текста» [4, с. 99]. Соответственно, смысл художественного текста формируется отсылкой к другому тексту, при этом особое внимание уделяется обнаруживающимся благодаря влиянию «чужого слова» семантическим трансформациям и смысловым эффектам. Дальнейшее развитие эта теория получила в работах Р. Барта, Ж. Деррида, И. Смирнова, А. Жолковского и др. Исследователи предпринимали попытки выделить типы интертекста, их уровни и функции. Так, Ж. Женетт предложил пятичленную классификацию типов взаимодействия текстов: он выделил собственно интертекстуальность – соприсутствие в одном тексте иных текстов (цитата, аллюзия, реминисценция); паратекстуальность – отношение текста к собственному заглавию, послесловию, эпиграфу; метатекстуальность – критическую отсылку к претексту; гипертекстуальность – осмеяние одним текстом другого с целью дискредитации (пастиш, пародия, ирония); архитектурность, понимаемую как жанровая связь текстов [2, с. 79–93]. Переосмыслив концепцию Ж. Женетта, Н. А. Фатеева разработала четкую классификацию интертекстуальных элементов и связей в художественном тексте, выделив группу «собственно интертекстуальности, образующей конструкцию «текст в тексте» («цитаты (с атрибуцией и без атрибуции), аллюзии (с атрибуцией и неатрибутированные), центонные тексты»)

[7, с. 26]); архитектуальность (жанровая связь текстов) и гипертекстуальность (пародирование одного текста другим).

Изучение пародии предполагает исследование сочетания элементов всех типов интертекстов. Этот путь как наиболее продуктивный позволит эксплицировать представленные в ней разнообразные семантические пласты. Рассмотрим, как «работает» эта методология при анализе конкретного текста.

Комедия А. А. Шаховского «Новый Стерн» (1805) – яркий образец пародийного отклика на напряженные споры о сентиментализме, занявшие центральное место в литературном движении начала XIX века; поиски объектов пародирования составили определенную исследовательскую традицию. Однако подчеркнуто интертекстуальная природа этой комедии позволяет дать ей более обстоятельную характеристику.

«Новый Стерн» буквально перенасыщен различными формами интертекстуальности. Прежде всего обращает на себя внимание наличие эксплицитной аллюзии, для которой характерно непосредственное указание на текст-первоисточник или его автора. В пьесе в этой функции выступает само заглавие, содержащее прямую отсылку к Л. Стерну, автору знаменитого «Сентиментального путешествия», и соотнесенное с центральным сюжетным событием – путешествием чувствительного героя. Этот факт актуализирует игровой код, определяющий природу комедии Шаховского, включает механизм читательских и зрительских ожиданий. Основная мысль пьесы сконденсирована в предваряющем ее эпиграфе – цитате из мольеровских «Смешных жеманниц», назначение которой – указание на пагубное влияние определенного рода литературных творений («дурацких бредней» [9, с. 735]) на умы читателей.

Пародийный цитатный смысл заложен уже в ремарке, открывающей пьесу: «Театр представляет *приятное* местоположение» ([9, с. 735]; курсив мой. – И. А.). Лексема «приятное» – маркер интертекстуальности, знак соотнесенности с сентименталистской лексической средой, а использование ее в подчеркнуто несоответствующем тексте – в обстановочной ремарке, констатирующей, но по функции своей не несущей эмоционального заряда, – призвано подчеркнуть нелепость подобных словоупотреблений.

Обращает на себя внимание наличие в комедии нескольких сложно соотнесенных референтных слоев. Необходимо отметить черты, связывающие пьесу с сентиментальным путешествием, сентиментальной повестью, драмой и лирикой; комической оперой, сатирической комедией конца XVIII века; элементы «донкихотовского» сюжета и, наконец, наличие библейской составляющей.

Первый, самый явный, пласт – путешествие сентиментально ориентированного героя. Юный граф Пронский, начитавшись сочинений сентиментальных авторов, отказывается от службы, от женитьбы и отправляется странствовать. Его отличают склонность к экзальтации, к моделированию собственного поведения в соответствии с канонами чувствительной литературы. Жанр сентиментальных путешествий подвергается едкому осмеянию драматурга. В сентиментальной традиции путешественник – прежде всего искатель новых впечатлений, путешествие для него – источник наслаждения. Подобные мотивы движут и Пронским. Шаховской же подходит к путешествию с критерием «общественной пользы». Узнав, что Пронский – вояжер, Судьбин высказывает предположение, что граф объезжает Россию по долгу службы, с целью принести пользу отечеству: «...поэтому, знать, ты и объезжаешь все земли, чтоб узнать, где чем промышляют, где что родится, где много земли да мало рук, где мало земли да много рук, где мужики зажиточны, где они нищие, чем можно поправить их обиход...» [9, с. 748]. Здесь полемически сталкиваются сентименталистское восприятие путешествия и рационально-просветительское.

А. А. Гозенпуд установил наличие в «Новом Стерне» цитат из «Путешествия в полуденную Россию» В. Измайлова, отметил критику писательской манеры другого карамзиниста, П. Шаликова, произведения которого изобиловали галлицизмами и варваризмами [1, с. 13–16]. Подобная лексика составляет значительную часть речевой характеристики графа Пронского.

Второй сюжетный слой «Нового Стерна» – пародийное преломление типичной для сентиментальной повести, драмы и комической оперы фабулы: любовь дворянина к крестьянке. Шаховской язвительно высмеял несостоятельность идиллии, которая венчает подобные сюжеты. Граф Пронский не может соединиться с дочерью мельника Маланьей: у нее, в отличие от ее литературных «прототипов», нет отца-дворянина, и сама она далека от идеала прекрасной «поселянки», воспетой сентименталистами. Реплика слуги Ипата, рассказывающего о своей любви к Домне: «Я, сударь, имею сердце» [9, с. 750], – очевидный парафраз знаменитого карамзинского «И крестьянки любить умеют».

Использование аллюзий дало возможность Шаховскому отразить в «Новом Стерне» свое отношение к процессу измельчания тематики сентиментальных произведений. В начале XIX века литературу заполняют слезливые идиллии, жеманные стишки, «поводом для поэтических переживаний все чаще становятся камерные, микроскопические события» [5, с. 152]. Один из таких мотивов – смерть

любимого животного или птички – спародирован Шаховским: граф Пронский оплакивает свою любимицу – английскую собачку Леди, обращаясь к ней с патетическими монологами. Романс Пронского является пародией на сентиментальную лирику, мечты графа об уединенной жизни с «интересной пастушкой» пародируют эклоги и идиллии.

Создавая образ героя, одержимого страстью к сентиментальной литературе, Шаховской ориентировался и на традиции сатирической комедии XVIII в. В «Новом Стерне» вполне отчетливы фабульные переключки с комедией Я. Б. Княжнина «Чудаки» (1790), ее скрытое цитирование. У Княжнина «весьма романический дворянин» Прият:

По вечерам один, задумчив и смущен,
Так томен и уныл, как будто Селадон,
По рощам и лугам с овечками гуляет [3, с. 454].

Его слуга относится к «странностям» своего господина столь же иронично, как и Ипат в «Новом Стерне». Княжнин использует прием пародийного парафраза реплик (слова, маркирующие сентиментальный стиль, заменяются близкими по значению выражениями со сниженной стилистической окраской), который будет мастерски применен Шаховским. Так, на тираду Прията о лугах с овечками Пролаз отвечает:

Не стыдно ль вам, сударь, в тот час *пасти баранов*,
Как надо действовать... [3, с. 471] (Курсив везде мой. – И. А.)
Сравним с эпизодом в «Новом Стерне»:

Ипат. ...Вчера мы *оплакивали нашего друга* (английскую собачку. – И. А.).

Фока. Скоро ль вы *отвопите* вашу собачонку? [9, с. 737–738].

В комедии Княжнина присутствует мотив переименования героя, выбора более благозвучного имени, соответствующего сентиментальным образцам [3, с. 472]. У Шаховского Пронский заменяет «грубое», по его мнению, имя Маланья, «нежным» Мелани.

Среди персонажей «Чудаков» есть петиметр Ветромах, галломан, считающий русский язык «за подлинный jargon». Его речь пестрит русифицированными галлицизмами: «экспримиловать», «офискирует», «денигреваться», «комиссион», и т. п. Речевая маска графа Пронского создается по такому же принципу («эскизировала ее силуэт», «кюльтивировать эту фиалку», «обычай, консакрированный Стерном»). Шаховской соединяет в его речи сентименталистские штампы с лексикой петиметров с целью осмеять сентиментализм как поверхностное подражание иностранной культуре, моде. Таким образом, Шаховской использует ряд мотивов и образов «Чудаков», но переосмысливает их в соответствии с полемическим заданием своей комедии. Если близкий к

лагерю карамзинистов Княжнин выступал лишь против поверхностного восприятия сентиментализма читателями, то для Шаховского главным стало обнажение идейно-художественной несостоятельности всего сентиментального направления.

Следующий слой «Нового Стерна» связан с воплощением в структурной схеме пьесы общей фабулы романа М. Сервантеса «Дон Кихот». При характеристике связи с ним комедии Шаховского следует учитывать особенности его рецепции русской литературой конца XVIII – начала XIX века. Русские читатели этой эпохи воспринимали его как сатирическое повествование, направленное против рыцарской литературы, а в Дон Кихоте видели прежде всего чудака. Действующие лица пьесы Шаховского выступают в сходных функциях по отношению к героям испанского романа. Пронский – Дон Кихот («рыцарь печального образа», он же «литературный человек»), его слуга Ипат – Санчо Панса (здравомыслящий, не без лукавства, крестьянин, прочно стоящий на земле, иронично комментирующий поступки своего господина), дочь мельника Маланья – воображаемая героем благородная дама Дульсинья Тобосская (Пронский, как и его испанский предшественник, не желает считаться с реальностью, переименовывает даму сердца, воображая нежной, возвышенной пастушкой, порывается спасти ее от «корыстолюбивых родителей», изверга-жениха). Узнавание читателями и зрителями донкихотовского сюжета расширяет игровую зону комедии. История молодого графа Пронского воспринимается как одна из вариаций на тему поведения «литературного человека», общую для европейских литератур. В данном случае следует говорить об имплицитной аллюзии, которая не содержит прямой отсылки к произведению или его автору, однако претекст настолько известен реципиенту, что не нуждается в словесном обозначении, а как бы подразумевается, вызывает стойкие ассоциации.

И, наконец, в содержании комедии имплицирован известный библейский сюжет – притча о блудном сыне (Лк 15: 11–23). Рецепция Шаховским ее основных сюжетных мотивов – заблуждений молодого человека, его отказа от сыновнего послушания, ухода из дома, прозрения и раскаяния героя, возвращения под отчий кров – достаточно обстоятельно исследована С. М. Шаврыгиным [8, с. 147–152], что избавляет нас от необходимости подробного анализа текста пьесы в этом ракурсе.

Нельзя не обратить внимание на различный характер соотнесенности комедии Шаховского с перечисленными претекстами, неоднородность связей с ними. Исходя из концепции пародии Ю. Н. Тынянова, указывавшего на необходимость разграничения пародийности и пародичности, т. е. пародийной функции и пародической

форми [6, с. 290], отметим, что в пьесе Шаховского выявляются как пародийное начало, так и пародическое. Пародийность связана с дискредитацией сентиментализма как идейно-художественной системы. Пародия в данном случае имеет общестилевой характер: ее объектом становится целое литературное направление – не только как особый тип художественного сознания, далекий от отражения реальной действительности, но и как явление, пришедшее из Западной Европы, механически перенесенное на русскую почву и потому чуждое русской культуре.

Последние два из названных слоев содержания комедии не ориентированы на осмеяние соответствующих претекстов. «Новый Стерн» – не пародия на роман М. Сервантеса, а пародическое использование его центральных фабульных событий и характеристик героев с целью осмеяния поведенческой модели, порожденной неумеренным увлечением не лучшими литературными образцами. Соотнесенность с сервантесовской фабулой позволяла избежать излишней локализации и переводила сюжет комедии в план общекультурный, включала ее в широкий европейский литературный контекст. И уж тем более не является пародией проекция на сюжет комедии притчи о блудном сыне: автор «Нового Стерна», по воспоминаниям современников, был искренне религиозен. Отражение в «Новом Стерне» библейских ассоциаций, воспроизведение базовых линий евангельской притчи становится тем механизмом, который включает частный сюжет комедии в «сюжеты» всеобщей истории человеческой жизни, в плоскость всеобщих – вневременных и вненациональных – проблем, в частности, соотносит с проблемой взаимоотношения поколений, «отцов» и «детей», их нравственных принципов и духовных ориентиров. Обращение Шаховского к названным источникам сообщало его комедии особое художественное качество, которое можно определить как формирование подтекста.

Таким образом, для художественного воплощения своих идей Шаховской использует целый комплекс форм интертекстуальности. Сложная соотнесенность разнородных референтных пластов, соприсутствие в тексте пьесы столь различных сюжетных наслоений привносит в нее добавочные коннотации, порождая смысловую многоплановость текста. Деконструкция сентименталистского идейно-художественного кода, осуществленная сквозь призму сюжета древней притчи, подчеркивает серьезность поставленных проблем. Приверженность сентиментализму воспринимается автором не только как дань моде, слепое подражание иностранным образцам, оно чревато опасностью разрыва с русской духовной традицией, с культурным опытом предшествующего поколения. Благодаря использованию различных форм

интертекстуальности Шаховской обосновывает магистральную идею комедии: одержимость «ложной чувствительностью» – явление не только и не столько литературное, сколько социально-нравственное.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гозенпуд А. А. А. А. Шаховской / А. А. Гозенпуд // Шаховской А. А. Комедии. Стихотворения. – Л. : Сов. писатель, 1961. – С. 5–87.
2. Женетт Ж. Палимпсесты: литература во второй степени / Ж. Женетт // Женетт Ж. Фигуры : работы по поэтике : в 2 т. – М. : Изд. Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – С. 79–93.
3. Княжнин Я. Б. Избранные произведения / Я. Б. Княжнин. – Л. : Сов. писатель, 1961. – 642 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 97–124.
5. Орлов П. А. Русский сентиментализм / П. А. Орлов. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1977. – 269 с.
6. Тынянов Ю. Н. О пародии / Ю. Н. Тынянов // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М. : Наука, 1977. – С. 284–270.
7. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
8. Шаврыгин С. М. Творчество А. А. Шаховского в историко-литературном процессе 1800–1840-х годов / С. М. Шаврыгин. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1996. – 180 с.
9. Шаховской А. А. Комедии. Стихотворения / А. А. Шаховской. – Л. : Сов. писатель, 1961. – 828 с.

*Алексахіна Т. О.
(м. Суми)*

**СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ПРИРОДА»: ІДЕОГРАФІЧНА
КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «НАЗВА
КВІТКИ» (на матеріалі французької мови)**

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою вивчення семантики фразеологізмів із назвами квіток у їхній структурі.

Зміст поняття «фразеологізм» залишається дискусійним у лінгвістиці, незважаючи на численні дослідження у фразеології (Ш. Баллі, В. Виноградов, Л. Булаховський, Б. Ларін, М. Алефіренко та ін.). У нашій роботі ми спираємося на твердження П. С. Дудика про те, що фразеологізмами можна вважати не лише ідіоми, а й прислів'я, приказки, афористичні вирази [1, с. 49].

Мета нашої розвідки полягає у здійсненні ідеографічного опису фразеологічних словосполучень із названим компонентом. Слід зауважити, що під назвою квітки ми розуміємо, згідно із словниковою дефініцією: 1) частину рослини, яка має репродуктивні органи, і яка виростає на кінці стебла; 2) всю рослину, яку вирощують заради її краси та аромату [2,

т. IV, с. 560]. Крім того, за даними французьких лексикографічних джерел, квітками вважають багато інших рослин, які вирощують для прикрашання, і, які у свідомості українців не вважаються квітами, як-от: лавр, глід, шавлія, будяк, дягель, молодило та ін. [2, т. IV, с. 560–561].

Усталені словосполучення досліджувались нами методом ідеографічної класифікації: їх було поділено на фразеосемантичні групи. Вони, у свою чергу, діляться на відповідні тематичні поля, у яких виокремлюються ідеографічні групи та синонімічні ряди. Аналіз стійких словосполучень показує, що фразеосемантична група «Природа» є досить чисельною у фразеологічному корпусі французької мови. Це є цілком логічним, враховуючи об'єкт нашого дослідження, адже квіти як частина рослинного світу є невід'ємною складовою природи. Вибрані фразеологізми групи «Природа» поділяємо на тематичні поля: «Дія рослини на організм», «Фенологічні особливості», «Нежива природа».

Стійкі словосполучення тематичного поля «Дія рослини на організм» поділяємо на наступні ідеографічні групи:

«Дія рослини на організм людини». У даній групі виокремлюємо синонімічні ряди:

– «лікувальна дія»: *fenouil et rue rendent la vue perçante* (букв. фенхель та рута роблять погляд гострим); *jaunet de pins et des rues guérit les verrues* (букв. жовтець та рута лікують бородавки); *la fleur des veuves scabieuse sous l'estomac est précieuse* (букв. квітка вдів скабіоза є дорогоцінною для шлунка); *la mauve a pour fonction, prise en décoction, à ton ventre resserré de rendre la liberté* (букв. мальва має таку властивість: прийнята у відварі звільнить твій шлунок від спазмів); *prends la pivoine en fleurs, mets la sous l'oreiller, tu feras en dormant des rêves de bonheur* (букв. візьми півонію у цвіту, поклади її під подушку, тобі присняться щасливі сні), це прислів'я вмотивоване заспокійливими властивостями півонії; *bouillon de fleurs de sureau guérit compère loriot* (букв. відвар квіток бузини лікує ячмінь на оці);

qui a de la sauge dans son jardin n'a pas besoin d'un médecin (букв. хто має шавлію у своєму саду, тому не потрібен лікар); *qui a de la sauge ne prend, de la vierge ne se souvient* (букв. кому не потрібно приймати шавлію, той не згадує про Діву), тобто не молиться про своє здоров'я; *sauge et lavande, je te dis, guérissent toute maladie* (букв. шавлія та лаванда, я тобі кажу, лікують будь-яку хворобу).

– «шкідлива дія»: *les filles qui prennent constamment du jus de pissenlit pour s'éclaircir le teint, auront plus tard des enfants malingres* (букв. дівчата, які постійно приймають сік кульбаби, щоб відбілити обличчя, пізніше матимуть кволих дітей); *les personnes qui aiment l'angélique auront des douleurs de ventre* (букв. люди, які люблять дягель, матимуть болі у животі).

У групі «Дія рослини на організм тварини» також виокремлюються аналогічні синонімічні ряди:

– «лікувальна, позитивна дія»: *les vaches qui mangent des chardons font le lait très bon* (букв. корови, які їдять будяки, дають дуже добре молоко).

– «шкідлива дія»: *quand l'aubépine bourgeonne, les chiens ont la rage* (букв. коли глід розпускає бруньки, у собаки сказ); *lorsque l'aubépine suspend sa sève, le chien enragé répart* (букв. коли глід призупиняє свій сокорух, повертається скажений собака); *quand les poules ont mangé la fleur du foin, elles ne pondent plus* (букв. якщо кури з'їли квітку сіна (засохлу квітку), то вони більше не нестимуться).

Специфічною є ідеографічна група «Народні прикмети». Якщо розглянуті вище групи фразеологізмів виникли на основі спостережень, вивчення властивостей квіток людиною, то представлені нижче пов'язані із певними забобонами, часто безпідставними.

– «дія рослини на здоров'я людини»: *la première violette que tu trouves au printemps, mange-la et l'an devant tu n'auras jamais la fièvre* (букв. першу фіалку, яку ти знайдеш весною, з'їж, і цілий наступний рік у тебе ніколи не буде лихоманки); *on ne doit pas toucher le pissenlit en fleur, cela fait qu'on tombe du haut mal* (букв. не треба торкати кульбабу у цвіту, від цього зверху падає хвороба); *les muets qui touchent à la joubarbe se font comprendre plus facilement* (букв. німих, які торкаються до молодила, легше зрозуміти), тобто вони починають говорити; *pour guérir ton mal de tête quand t'as bu, le lendemain prends le jus de la violette cueillie au bord du chemin* (букв. щоб вилікувати твій головний біль, коли ти випив (надміру), на наступний день випий сік фіалки, зірваної на узбіччі дороги); *qui plante du laurier, dans l'année meurt* (букв. хто посадить лавр, через рік помре); *prends la bourrache mais ne l'arrache, des maux de coeur guérit sa fleur* (букв. візьми (торкнись до) огірочник, але не рви його, його квітка вилікує болі серця).

– «дія рослини на організм тварини»: *si une femme suce les fleurs du trèfle, toutes ses vaches crèveront* (букв. якщо жінка смокче сік квітів конюшини, здохнуть усі її корови); *quand le coucou a mangé la fleur de seigle, il ne sait plus chanter* (букв. якщо зозуля з'їла квітку жита, то не зможе більше співати).

Тематичне поле «Фенологічні властивості» містить у собі фразеологізми, пов'язані із залежністю розвитку квіток від сезонних явищ. Дане поле поділяється на наступні ідеографічні групи «Пори року», «Народний календар», «Аномалії».

У групі «Пори року» нами зафіксовано наступні синонімічні ряди:

– «зима»: *quand l'ajonc fleurit, la brébis pâlit* (букв. коли цвіте дрік, блідне вівця), у Франції дрік починає квітнути у січні, коли ще йде сніг, від чого вівці біліють.

– «весна»: *à Saint-Théodore fleurit chaque bouton d'or* (букв. на Святого Теодора квітне кожний жовтець), у католицькій церкві Святого Теодора вшановують 20 квітня; *avril fait la fleur mai en a l'honneur* (букв. квітець робить квітку, травень має їй шану); *avril fait la fleur, et mai s'en donne l'honneur* (букв. квітець робить квітку, а травень віддає їй шану);

– «осінь»: *quand les roses seront flétries, les pétales tomberont* (букв. коли троянди будуть зів'ялими, пелюстки опадуть); *fleur fanée porte graine* (букв. вихляла квітка приносить зерно).

Фразеологізми групи «Народний календар» склалися народом на основі його практичного досвіду, тривалих спостережень за природними процесами, які відбуваються із рослинами у певний сезон. Ця група включає у себе, головним чином, висновки про міжсезонні природні явища. Вона має такі ряди:

– «зима – весна»: *neige à la Sainte-Isabelle fait la fleur plus belle* (букв. сніг на Святу Ізабеллу робить квітку гарнішою), Ізабелла була донькою короля Людовика VIII, вона була відданою дітям і боролася проти бідності; цей день святкується 22 лютого. За народним повір'ям, якщо у цей день випадав сніг, то весною було більше гарних квітів.

– «весна – літо»: *de la fleur au grain sept semaines il y a* (букв. від квітки до зерна сім тижнів).

– «весна – осінь»: *quand lilas il y a, blé y a* (букв. коли є бузок, то є й пшениця); *fleurs de printemps sont fruits d'automne* (букв. весняні квіти – це осінні плоди).

– «осінь – зима»: *automne en fleurs hiver plein de rigueurs* (букв. осінь у квітах – зима повна сурових (морозів)).

Крім синонімічних рядів, що мають позначають перехід від одного сезону до іншого, до групи належать ще й інші, зокрема:

– «весна»: *quand l'aubépine est en fleurs, craints toujours quelques fraîcheurs* (букв. коли глід у цвіту, завжди бійся прохолоди), за народним календарем глід квітне під час Великого Посту, коли ще можливе повернення заморозків; *quand l'abricot est en fleur jours et nuits ont même longueur* (букв. коли абрикос у цвіту, дні та ночі мають однакову тривалість); *quand l'abricotier est en fleur, le jour et nuit sont d'une teneur* (букв. коли абрикосина у цвіту, день та ніч однакової кількості (часу)).

– «закономірна послідовність природних процесів»: *le bouton devient la rose et la rose le gratte cul (le bouton devient rose, et la rose gratte-cul)* (букв. пуп'янок стає трояндою, а троянда шипшиною); *on ne peut admirer en même temps la lune, la neige et les fleurs* (букв. не можна захоплюватися

водночас місяцем, снігом та квітами).

Крім досліджених вище груп, що репрезентують закономірні природні процеси, нами зафіксовано ще ідеографічну групу «Аномалії», до якої входять фразеологізми, у змісті яких відображено природні явища, не властиві для певного сезону. Виокремлюємо наступні синонімічні ряди за назвами пір року, під час яких відбуваються аномалії:

– «зима»: *fleur de février va mal au pommier* (букв. лютневий цвіт – погано для яблуні).

– «весна»: *une fleur ne fait pas le printemps* (букв. одна квітка не робить весни); *des fleurs qui s'ouvrent en mars, on n'en a que le regard* (букв. квіти, що розпускаються у березні – лише для погляду (без запаху)); *quand les fleurs en mars il a aura, guère de fruits ne mangeras* (букв. коли квіти будуть у березні, то майже не поїси фруктів).

– «осінь»: *quand novembre aura fleurs nouvelles, morte saison sera cruelle* (букв. коли у листопаді будуть нові квіти, то мертвий сезон (зима) буде жорстоким).

З точки зору кількісних даних тематичне поле «Нежива природа» є найменшим. У ньому ми виокремили дві групи «Земля» і «Вода». Зауважимо, що в структурі усіх фразеологізмів цього поля є ідіома *à fleur de* (букв. на квітці), що має значення «на поверхні». Пор.:

– «земля»: *à fleur de sol* (букв. на квітці (на поверхні) ґрунту); *à fleur de terre* (букв. на квітці (на поверхні) землі); *être à fleur de terre* (букв. бути на квітці (на поверхні) землі).

– «вода»: *à fleur d'eau* (букв. на квітці (на поверхні) води), на поверхні моря; мова йде про скелю, яка то накривається, то відкривається водою у морі; про об'єкт, верхню частину якого видно над поверхнею моря.

Таким чином, ідеографічна класифікація фразеологізмів із компонентом «назва квітки» показує: по-перше специфічність цієї назви у французькій мові; по-друге: нерівномірність стійких словосполучень фразеосемантичної групи «Природа»: найширшим є тематичне поле «Дія рослини на організм», у якому домінують ідеографічні групи «Дія рослини на організм людини» та «Народні прикмети». Причину цих тенденцій ми бачимо в антропоцентризмі фразеотворенні французької мови. Спорадичним за кількісними даними є тематичне поле «Нежива природа». Це є свідченням того, що у свідомості французів рослинний світ наділений креативністю.

Перспективою наших подальших досліджень вважаємо дослідження фразеологізмів із компонентом «назва квітки» методом ідеографічної класифікації у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 81–83.
2. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française : [en 9 t.]. – Paris : Le Robert, 1986. – Tome IV. – 1058 p.

*Ананьян Е. Л.
(м. Слов'янськ)*

**ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АВТОРСЬКИХ МОДИФІКАЦІЙ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
(на матеріалі англomовного художнього тексту)**

Сьогодні антропоцентричний підхід, що сформувався під впливом ідей як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (В. фон Гумбольдта, Г. Вежбицької, Б. Гаспарова, Ю. Караулова, Ю. Лотмана, О. Потєбні, Б. Успенського, Г. Штейнталя), виступає як найбільш загальний методологічний принцип у лінгвістичних дослідженнях. Так, виходячи з думки, що «світ, у якому ми живемо, є ... саме той світ, у який нас розміщує мова, якою ми говоримо» (В. фон Гумбольдт), окреслено тенденції сучасної лінгвістики: поставити людину в основу всіх теоретичних передумов для наукових досліджень про мову. Фразеологічний тезаурус мови в цьому випадку не є винятком, оскільки фразеологічні одиниці мають статус мовних репрезентацій лінгвокультурних явищ, що допомагають сформувати мовний образ світу, розкрити духовні та моральні скарби народу, його світогляд, ментальність, визначити колорит національної культури тощо.

Досліджуючи концепцію інваріативності фразеологізму, лінгвісти (Н. Амосова, О. Кунін, М. Мостовий, О. Смирницький) визначають наступні аспекти його структури: стійкість вживання (фразеологізм розглядається як загальноживане сполучення для даного мовного колективу); структурно-семантичну стійкість, що представлена немодельованістю стійкого сполучення; стійкість значення та лексичного складу фразеологізму, що робить сполучення застиглою традиційною моделлю; синтаксичну стійкість [4, с. 133]. Отже, на мовному рівні стійкість структури характерна для всіх фразеологічних одиниць, хоча й не є однаковою. Поряд зі стандартним використанням фразеологізму з'являються випадки функціонування модифікованих конструкцій даного типу, тобто мовленнєво-модернізованих варіантів. У сучасній лінгвістиці визначено проблематику досліджень, які вивчають оказіональність фразеологізмів та суміжних з ними конструкцій: визначення поняття деформованих одиниць, вивчення типологізації контекстуальних перетворень, стилістичний потенціал використання стійких словесних дериватів у різножанрових текстах, проблема декодування фразеологічних

варіювань. Презентуючи проблематику сучасних досліджень цього питання, нами використано ряд синонімічних термінів – «деформована одиниця», «контекстуальне перетворення», «фразеологічний дериват», «фразеологічне варіювання», що підтверджує багатомірність цього лінгвістичного явища [1]. На рівні художнього твору це явище визначається як «авторські інновації», «авторські неологізми», «авторські деформації ідіом», «індивідуально-авторські трансформації» тощо.

У статті розглянемо способи перекладу індивідуально-авторських модифікацій фразеологічних одиниць (далі ФО) та суміжних з ними конструкцій на матеріалі англomовного художнього тексту.

Розглядаючи проблему перекладу стійких словесних одиниць взагалі, підкреслимо, що за даним мовним матеріалом у теорії перекладу закріплено статус «неперекладного». Однією з причин, що ускладнює переклад, є не завжди зрозумілі носієві іншої мови словесні комплекси, які називають «елементи побуту та культури, історичної епохи та соціального устрою, державного ладу та фольклору, тобто специфічні особливості даного народу, країни, чужих іншим народам і країнам» [2, с. 4]. Потрапивши до художнього тексту та зазнавши як структурної, так і семантичної модифікації, фразеологічна одиниця збільшує шанси виникнення потенційних труднощів під час перекладу, оскільки за умови невірного перекладу може відбутися «збіднення» метафоричності образу, що презентується автором у тексті-оригіналі через деформований фразеологізм.

Зазначимо, що способи перекладу авторських варіювань ФО та суміжних з ними конструкцій детерміновані типами даних модифікацій. Науковцями визначено семантичні та структурно-семантичні прийоми перетворень сталих одиниць. Так, семантичні зрушення відбуваються за умови зміни змісту фразеологізму, а не його традиційного лексичного складу та структури. З метою активізувати семантичні зміни, автор має створити певний контекст, що «залучає» ФО до так званої «каламбурної гри» (реципієнт сприймає фразеологічний зворот у значенні, що опозиційне нормативному; паралельне використання фразеологічної одиниці та вільного словосполучення, що є етимологічним прототипом першого; зіштовхування семантично віддалених фразеологізмів, до складу яких входить одне й те саме слово; каламбурна структура як така), зорієнтованої на порушення семантичної стійкості сталої одиниці.

На відміну від семантичних зрушень ФО, структурно-семантичні перетворення вимагають деформування звичної форми фразеологізму. Модифікації цього типу (заміна, вклинювання, редуціювання, еліптичні конструкції, інверсія, дистантне розташування компонентів) мають потенції актуалізувати узагальнююче значення сталої одиниці стосовно конкретної ситуації, змінити емотивну та еволютивну сутність звороту,

інтенсифікувати його значення, розширити семантику фразеологізму додатковими відтінками.

Досліджуючи переклад варіювань ФО, науковці підкреслюють, що «переклад образної фразеології набагато складніший, що переважно зумовлено необхідністю вирішити: передавати або не передавати метафоричність і чи обов'язково зберегти стилістичні та конотативні особливості одиниці, яка перекладається, не випускаючи з уваги, звичайно, і її семантику, а, за неминучості втрат, правильно вирішити, чим жертвувати – образом або змістом ФО» [2, с. 361–362]. Передача фразеологічної модифікації з мови оригіналу на мову перекладу відбувається за двома принципами. Перший – переклад авторських фразеологічних трансформацій, що мають повний або частковий варіант еквіваленту в мові перекладу – презентовано використанням фразеологізму-еквіваленту або фразеологічного аналогу. Зазначимо, що такий прийом є, у більшості випадків, перекладацьким рішенням для авторських інновацій у семантиці фразеологічних одиниць. Другий – авторські модифікації, що становлять фонд безеквівалентних фразеологічних одиниць, – відтворено лексичним та описовим перекладом, калькуванням, контекстуальною заміною та фразеологічною компенсацією. Серед другої групи для перекладу авторських модифікацій (частіше це сталі словесні одиниці, що зазнали структурно-семантичних перетворень) найбільш продуктивною є саме контекстуальна заміна, коли «для точної передачі думки перекладач повинен відірватися від букви оригіналу, від словникових і фразових відповідностей і шукати рішення задачі, виходячи із цілого: зі змісту, ідейної спрямованості та стилю оригіналу» [5].

Наведемо приклади:

«Hold your tongue, ma!» said the young crab, a little snappishly. «You're enough *to try the patience of an oyster!*» [6]. – «Притримайте краще язика, матінко, – відповіла юна Медуза з легким роздратуванням. – Не вам про це говорити. Ви навіть *устрицю виведете з терпіння!*» – (переклад наш – Е. А.). Авторська деформація сталої словесної одиниці «*to try the patience of an oyster*» презентує натяк на ідіоматичне висловлювання «*close as an oyster*». За перекладацьке рішення обрано фразеологічний аналог.

«Ah, well! It means much the same thing», said the Duchess, digging her sharp little chin into Alice's shoulder as she added, «and the moral of *that* is – *Take care of the sense, and the sounds will take care of themselves*». [6]. – «Так це одне й те ж, – промовила Герцогиня, устромлюючи підборіддя в Алісине плече. – А мораль звідси така: *думай про зміст, а слова прийдуть самі!*» – (переклад наш – Е. А.). Основу цієї оказіональної сентенції становить прислів'я «*Take care of the pence and the pounds will take care of themselves*». Переклад презентовано контекстуальною заміною.

«Very true», said the Duchess; «flamingoes and mustard both bite. And the moral of that is – *«Birds of a feather flock together»*. [6]. – «Абсолютно вірно, – погодилася Герцогиня. – Фламінго кусаються не гірше гірчиці. А мораль звідси така: *це птахи одного польоту!*» – (переклад наш – Е. А.). Семантичне переосмислення прислів'я *«Birds of a feather flock together»*, що доповнює каламбурну гру висловлювання *«flamingoes and mustard both bite»*, у мові перекладу передається через контекстуальну заміну.

«For the next four days he lived a simple and blameless life on thin captain's biscuits ... but, towards Saturday, *he got uppish*, and *went in for weak tea and dry toast*, and on Monday *he was gorging himself on chicken broth*». [7]. – «Протягом наступних чотирьох днів він жив простим і безгрішним життям, живлячись сухариками ... але до суботи *він піднісся духом і відважився на чашку слабого чаю зі скибочкою підсмаженого хліба*. А в понеділок *він їв курячий бульйон, аж за вухами ляцало*» – (переклад наш – Е. А.). Переклад авторського неологізму *he got uppish* здійснюється через контекстуальну заміну; переклад елементу *go in for* (*захопиться чимось*) у фразі *went in for weak tea and dry toast* в мові перекладі звучить більш емотивно – *відважитися*; подібна ситуація простежується і з одиницею *he was gorging himself on chicken broth*, де *to gorge* (*жадібно їсти, об'їдатися*) у мові перекладі відтворює певний образ. Зазначимо, що два останні приклади презентують семантичні авторські модифікації ФО, при їхньому перекладі використано метафоричні фразеологічні аналоги.

«Harris said, however, that *the river would suit him to a «T»*» [7]. – «Гарріс додав, що тим не менш *пропозиція стосовно ріки «падає в точку»*» – (переклад наш – Е. А.). При перекладі ідіоми *the river would suit him to a «T»* використано контекстуальну заміну.

«It is difficult enough to fix a tent in dry weather: in wet, *the task becomes herculean.*» [7]. – «Не так уже й просто встановити намет навіть за гарної погоди, під час дощу *ця праця до снаги хіба що Геркулесу.*» – (переклад наш – Е. А.). За перекладацьке рішення обрано контекстуальну заміну з елементом алюзії, яка гіперболізує менш емотивну форму *herculean task* (*найскладніша задача*) у тексті оригіналу.

Матеріал, представлений вище, засвідчив, що під час праці над перекладом оказіонально модифікованих фрагментів сталих словесних комплексів текстів емотивної прози основним завданням перекладача є максимально точно відтворити значення оригіналу, оживити образ так, щоб «враження, отримане читачем перекладу», не відрізнялось від «враження, яке отримує читач оригіналу» [2, с. 362]. Підкреслимо, що вивчення певного практичного матеріалу дає можливість стверджувати, що в деяких ситуаціях, намагаючись зберегти колорит образу, перекладач інтенсифікує зміст фразеологічної одиниці в мові перекладу, розширює межі її метафоричності, збагачує авторську інновацію експресивно-емотивними відтінками порівняно з мовою оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н. Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : [учеб. пособ.] [Электронный ресурс] / Н. Г. Бабенко. – Калининград : Калинингр. ун-т. – 1997. – Режим доступа : <http://www.gumer.info/bibliotek>
2. Влахов С. Непереводимое в переводе [Электронный ресурс] / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 634 с. – Режим доступа : <http://www.comtutor.ru/book>
3. Кунин А. В. Английская фразеология / Александр Владимирович Кунин. – М. : Высшая школа, 1970 – 343 с.
4. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови : [підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов] / М. І. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика : очерки лингвистической теории перевода [Электронный ресурс] / Я. И. Рецкер. – Режим доступа : <http://samlib.ru>
6. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland [Электронный ресурс] / Lewis Carroll. – Режим доступа : <http://www.literature.org>
7. Jerome K. Jerome Three Men in a Boat [Электронный ресурс] / Jerome K. Jerome. – Режим доступа : <http://www.literaturepage.com>

*Антонюк Н. В.
(м. Львів)*

**МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МЕТАФОРИ В ТЕРМІНАХ
СУПЕРКОНЦЕПТУ КІНО В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ
XXI ст.**

Українська концептосфера – широке поле для наукових досліджень. Різні аспекти концепту **Мистецтво** досліджували багато мовознавців: М. Жовнір (на матеріалі української мови), О. М. Цапок (дослідження концепту **Краса** на матеріалі української мови), Л. Нагнибіда (аналіз концепту **Мистецтво** на матеріалі української та англійської мов), В. Б. Марик (дослідження концептів у музичному мистецтві), Т. В. Суродейкіна (дослідження англомовної мистецтвознавчої термінології), Л. Ф. Ваховська (дослідження англомовних текстів з кінематографічної проблематики) тощо.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідити вербалізації в термінах концептосфери **Кіно** у творах української художньої прози з метою аналізу артефактних метафор для фіксації змін у мовно-ціннісній картині світу українця на основі динаміки метафорикону.

Предметом дослідження є метафоричні вербалізації в термінах концептосфери Кіно в українській художній прозі XXI століття.

На сьогодні створено декілька методик опису та вивчення концептів.

У межах цієї праці буде застосовано низку прийомів, що передбачають моделювання концептів за допомогою даних вербального рівня та вивчення концептів як одиниць мовної особистості автора [3, с. 83].

Особливостями методу когнітивного аналізу З. Попова та І. Стернін вважають перехід від змісту значень до змісту концептів [13, с. 9]. Внаслідок чого дослідник отримує два напрями: 1) когнітивна семасіологія – повернення до мови (використання когнітивних знань для пояснення явищ і процесів у семантиці мови, поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики); 2) лінгвокогнітивна концептологія – рух до свідомості (моделювання концептів як одиниць національної концептосфери).

Метафоризація відбувається у таких термінах концепту **Кіно**, як: **серіал, плівка, бобіна, кадр, фільм, слайд-шоу, камера, лаштунки**.

Концепт **Життя** вербалізовано термінами **Серіал, Кіно**: «...починається новий етап життя, а точніше, нова серія життєвого **серіалу**» [5, с. 24]; «...що таке у неї життя було...тут цілий роман, чи **серіал**...» [11, с. 204]; «...і волога бруківка, що миготіла наче старе **кіно** із затертої трохи **плівки**» [12, с. 9]; «Наче в уповільненому **кіно**, Поліна повернулася до Стефки і рушила до неї, розкинувши руки» [11, с. 157]. У наведених метафоричних висловах відбувається взаємодія таких концептуальних сфер, як **Життя** та **Кіно**. Актуалізовано декларативні фрейми *серія життєвий **серіал**, цілий роман, чи **серіал**, **кіно** із затертої трохи **плівки*** та процедурний фрейм *наче в уповільненому **кіно***. Фрейми існують на основі подібності життя з людьми до серіалу з героями. І життя, і серіал мають початок та завершення, є тривалими у часі, викликають емоції та переживання, насичені подіями. Точних вживань цих метафоричних висловів у словниках не зафіксовано, що свідчить про розвиток мовної системи.

Концепт **Цікавість** вербалізовано терміном **Лаштунки**: «*Не гоже зазирати за лаштунки чужої совісті...*» [6, с. 81]. У даному прикладі згідно категоризації Дж. Лакоффа та М. Джонсона реалізовано онтологічну метафору, у якій накладаються дві концептуальні сфери : **Театр** та **Людина**. Актуалізовано процедурний фрейм «*зазирати за лаштунки*». Фрейм існує на основі подібності концептосфер **Театр** та **Людина**: люди є об'єктами зацікавлення, поведінка акторів на сцені та за лаштунками відрізняється, як і відрізняються слова та думки людей, совість виступає невидимим компонентом, так само як і лаштунки є невидимими для глядача у театрі. СУМ, великий Тлумачний Словник української мови, Словник «Нові слова та значення» даної метафори не фіксують, що свідчить про розвиток мовної системи. Проте виявлено схожі за моделями онтологічні метафори: *Зазирати в горшки; Зазирати (зазирнути) в душу (серце) – намагатися зрозуміти стан, почуття, думки кого-*

небудь; **Заирати** (заирнути) в майбутнє (невідоме, вперед і т. ін.) – намагатися уявити, передбачити те, що станеться; **Заирати в уста**; **Заирати в руки** (в кишеню, до кишені) комусь – чекати від когось грошей, якоїсь допомоги і т. ін.; **Заирати в чарку** (чарочку) — вживати алкогольні напої, зловживати ними; Вважаємо, що метафора **заирати за лаштунки** є трансформацією за традиційною структурно-семантичною моделлю [заирати] + [займенник / прийменник] + [іменник].

Концепт **Неприємні Спогади** ословлено за допомогою терміна **мазо-ретро-слайд-шоу**: «А біль по малу вищухне, спогади покриються пилом та павутинням, якісь справи заглушать **мазо-ретро-слайд-шоу**, і все владнається в її новому житті без нього» [11, с. 116]; У цьому прикладі актуалізовано процедурний фрейм **заглушити мазо ретро слайд шоу**. У цій розгорнутій метафорі фрейм існує на основі подібності процесу відтворення подій у пам'яті, візуалізації їх із принципом демонстрації та сприймання кадрів у слайд-шоу. У структурі метафори взаємодіють такі концептуальні сфери: **Комп'ютер** та **Життя**. В СУМ, великому Тлумачному Словнику української мови, Словнику «Нові слова та значення» такої метафори не зафіксовано, отже, це нова авторська метафора. Концепт **Спогади** вербалізовано також термінами **кіноекран, фільм, бобіна**: «Увесь цей рух відбувався сам собою, наче на **кіноекрані**, в якомусь старому **фільмі**, де вона колись зіграла свою роль...» [11, с. 66]; У цій метафорі взаємодіють такі концептуальні сфери: **Життя** та **Кіно**. Актуалізовано декларативні слоти **на кіноекрані** та **у старому фільмі**. Слоти існують на основі візуальної схожості кіноекрану, на якому демонструється фільм та принципом сприймання та аналізу людиною подій із життя. «У моїй голові ніби крутилася величезна **бобіна з кіноплівкою**, на яку я відсторонено фіксував події» [14, с. 57]. У цій метафорі відбувається накладання таких концептуальних сфер: **Кіно** та **Мозок**. Актуалізовано процедурні фрейми **крутилася величезна бобіна** та **відсторонено фіксував події**. Фрейми існують на основі подібності принципу візуалізації подій у людини при згадуванні та роботи бобінного пристрою з кіноплівкою при демонстрації фільму. Концепт **Момент** також вербалізовано через термін **стоп-кадр**: «Його усмішка застигла як на **стоп-кадрі**: розмову завершено» [7, с. 163]; «...так, що в **кадрі** лише вони світилися світлом, а все решта перетворювалося на тьмяну віньєтку...» [12, с. 142]. У цих структурних метафорах взаємодіють такі концептуальні сфери: **Кіно** та **Події життя**. Актуалізовано слоти: **усмішка застигла як на стоп-кадрі** та **розмову завершено**. Слоти існують на основі подібності статичності та нерухомості стоп-кадру у фільмі та емоцій незворушності у людини. При перевірці метафори на стабільність, такого вживання вислову не зафіксовано. Можна вважати, що метафоричний вислів **усмішка застигла як на стоп-кадрі** є

трансформацією за традиційною структурно-семантичною моделлю [Застигати + іменник].

Концепт **Невидимість** вербалізовано через термін **кадр**: «...а наче за **кадром** – обох боків дороги в темряві засніжені поля» [11, с. 170]. У структурі цієї орієнтаційної метафори накладаються такі концептуальні сфери: **Кіноплівка** та **Пейзаж**. Актуалізовано декларативний фрейм за **кадром** – **засніжені поля**. Фрейм існує на основі схожості слабкої видимості із-за кадру із нечіткою видимістю панорами засніжених полів уночі. При перевірці цього метафоричного вислову у словниках його не зафіксовано. На основі проаналізованого матеріалу в українському художньому дискурсі ХХІ ст. доходимо до висновку про те, що концепт **Цікавість** вербалізовано терміном **лаштунки**. Концепт **Спогади** вербалізовано термінами **кіноекран, фільм, бобіна, мазо-ретро-слайд-шоу**. Концепти **Задній план, Момент** вербалізовано терміном **Кадр**. Концепт **Життя** вербалізовано термінами **серіал, кіно**.

В українській художній прозі ХХІ століття вербалізації в термінах концептосфери **Кіно** відбуваються за допомогою концептів, які позначають різноманітні явища, почуття та абстрактні поняття. Кінематографічні терміни стають предметом метафоризації різноманітних явищ, утворюючи неповторні авторські артефактні метафори, які характеризують різні аспекти людського життя з його почуттями, емоціями, видами діяльності. Наведені приклади дають підстави узагальнити, що вербалізації в термінах **Кінематографічної** концептосфери є багатозначні і проєктовані на різні сфери людської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Бабенко Л. Г., Васильев И. Е., Казарин Ю. В. – Екатеринбург, 2000. – 534 с.
3. Болотнова Н. С. Поэтическая картина мира и её изучение в коммуникативной стилистике текста / Н. С. Болотнова // Сибирский филологический журнал. – Новосибирск. – 2003. – № 3–4.
4. Вдовиченко Г. Купальниця : роман / Г. Вдовиченко. – Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 197 с.
5. Гримич М. Фріда : роман / М. Гримич. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 192 с.
6. Дара Корній. Зворотній бік світла / Дара Корній. – Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 320 с.
7. Дубинянська Я. Козли : повісті / Я. Дубинянська. – К. : Факт, 2004. – 256 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
9. Лінгвістичний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>
10. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М., 2001. – 208 с.

11. Міла Іванцова. Вітражі : роман / Міла Іванцова. – К. : Нора-Друк, 2010. – 205 с.
12. Надійка Гербіш. Теплі історії до кави / Надійка Гербіш. – Київ : «Брайт Букс», 2012. – 168 с.
13. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / Попова З. Д., Стернин И. А. – Воронеж, 2001. – 200 с.
14. Роздобудько Ірен. Гудзик : роман / Роздобудько Ірен. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с.
15. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.

*Белицкая Е. Н.
(г. Горловка)*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОПРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ ЯЗЫКА

Человек рождается в семье – коллективе людей, говорящих на определенном языке, и требует имени для своего включения в коллективный дискурс. Если последний понимать, вслед за Э. Бенвенистом, как любое «выражение, предполагающее говорящего и слушающего, и в говорящем – намерение некоторым образом повлиять на слушающего» [11, с. 208–209], то в таком качестве для рожденного человека подошла бы любая последовательность фонем, которую можно реализовать в позиции вокатива, – по нашему мнению, в прототипической для антропонимов семантической функции апелляции (К. Бюлер).

В рамках знаковой операции такого типа, по всей вероятности, даже не требуется задействования второй сигнальной системы. Достаточно использовать несловесные знаковые средства (Эй! Ау!) и допонятийные формы мышления, как это происходит у большинства общественных животных. Однако язык как действительное сознание требует, чтобы форма вокатива была релевантна и для нарратива (повествования) как репрезентативной семантической функции имени. Тогда, согласно теории К. Бюлера, имя должно представлять собой знаковую репрезентацию, соответствующую и сигналу (апелляции), и символу (репрезентации) [2, с. 22–23]. Тогда, в соответствии с законом «запрета на манипуляцию» (no-tampering condition) Н. Хомского [13] рекурсивный механизм слияния (Merge) выбирает самый неразрушительный и одновременно экономный способ объединения, в нашем случае, в сторону символа. В результате оглавления (heading) как результата операции слияния единица для апелляции и репрезентации воспринимается как одна – символ. Как следствие, нарративные формы антропонима как оглавленные осуществляют экспансию в вокативные синтаксические позиции, но не наоборот. Так, мы можем сказать: «*Тань (Таня, Татьяна), иди сюда!*», где

«*Тань*» – прототипическая вокативная формула антропонима, но не «**Тань* пошла в магазин». Так формируются отношения иерархии и зависимости. Поэтому, в частности, в современной лингвистике естественно считать, что антропонимные гипокористики вторичны по отношению к полным формам имени, а не являются отдельными и первичными прототипическими формами антропонима [8, с. 93], что существенным образом влияет на понимание места и роли собственных имен (далее в тексте – СИ) в языке.

СИ-символ применительно к рожденному человеку имеет разную степень фонетической, грамматической и семантической произвольности. Так, абсолютное количество имен имеют готовые грамматико-фонетические формулы как часть инвентаря проприальных единиц языка (в концепции В. Лангендонка – проприальных лемм [16, с. 7]), менее или более отработанные социальными и культурными практиками общества. По нашему мнению, причины наличия готового ономастикона для абсолютного большинства проприальных номинаций находятся не столько в зоне социально-культурного в языке, сколько биологического и когнитивного. В данной работе важно, что первичная номинация в функционировании СИ – от предметно-чувственного образа через формирование протосмысла (социально-значимой необходимости данного имени в данном языке) и значения (по крайней мере, на уровне этимологически выводимой внутренней формы) к словоформе – становится значимой исключительно во вторичных номинациях, когда проприальная лемма становится ярлыком для обозначения предмета, сохраняя в себе результаты грамматического и фонологического познания мира носителями языка. Говоря словами П. Флоренского, СИ, как и иное слово-символ, «есть субъект познания и объект познания» [9, с. 293], связывающий познающего (дающего имя) с познаваемой субстанцией (ребенком), хотя «преимущественно являет познаваемую реальность и есть самая реальность» [9, с. 297]. Тогда процесс этого познание осуществляется как формирование семантико-фонетико-грамматического интерфейса СИ, когда познается и оно само, и номинируемый им объект. П. Флоренский говорит в этом случае о формировании «признака при реальности» [9, с. 293], в отличие от имен нарицательных (далее в тексте – ИН), в которых «реальность – при признаке» [там же]. Аналогичные мысли высказывал А. Гардинер, полагавший, что «когда мы говорим о слове, наш разум путешествует от звукосигнала к чему-то, что он может означать; когда мы говорим об имени, мы имеем в виду, что существует нечто, чему соответствуют определенные звукосигналы, нечто, что было первоисточником имени, что является причиной его существования» [15, с. 7]. Иначе говоря, когда мы мыслим о слове, мысль направлена от него к значению, во втором случае – от вещи к имени [15, с. 56].

Это отличие СИ и ИН имеет существеннейшие эпистемиологические последствия для понимания места проприальных единиц языка в когниции. Именно с этих позиций, как представляется, следует подходить к рассмотрению концептуальных параметров СИ (как отношения «объекта из мира «Язык» к миру «Действительность» [10, с. 6] и объема их категориального знания («отношения между данным объектом и другими объектами того же уровня в мире «Языка» [там же]).

В этой связи возникает необходимость очертить основные параметры современной теории значения. В ономастических исследованиях, как, впрочем, и в общей семантике в таких случаях принято опираться на семантический треугольник Г. Фреге (для билатеральных концепций знака – треугольник Ч. Огдена – А. Ричардсона). При этом, как правило, в стороне остается мысль о первичности или вторичности номинационных отношений, так что отношения между денотатом, сигнификатом и словом, например, «стол» описываются в терминах, общих с СИ «Евгения», взятого (напрокат?) волевым решением мамы автора данной статьи для номинации своей дочери. При этом вопрос о причинах естественности такого «проката» в языке, вопреки ожидаемому творчеству, ориентированному на создание каждый раз уникального имени для уникального объекта (проблемы, ставшей неразрешимой для теории Г. Фреге), остается, как правило, без достаточного внимания. Иного и быть не может, если не понимать разницы между логической и лингвистической семантикой. «В первом случае речь идет о роли языка в формировании и выражении мыслительных категорий, а во втором – о роли языка и речи в функционировании уже сформировавшихся мыслительных категорий» [1, с. 33].

Кроме того, лингвистический поворот в философии XX века естественным образом разделит науку на исследования философии идеального языка (Г. Фреге, Б. Расселл, Р. Карнап, А. Тарский и др.) и естественного языка (Л. Витгенштейн, Дж. Остин, П. Стросон, поздний Дж. Серль и др.). По нашему мнению, первые целиком и полностью описывают структуру наших знаний в рамках «мифологемы рационального мышления» (Р. М. Фрумкина, Б. Г. Миркин), согласно которой существуют некие статично выводимые стандарты психологической реальности в разуме человека. Понятна методологическая ценность таких выводов, дающих возможность формулировать четкие логические законы, связываемые со времен Аристотеля с семантикой и лингвистикой. Однако методологическая полезность *ergon* не может заместить *energeia* как естественный способ существования языка, так что всякий раз, когда статический анализ языка начинает превалировать, возникает необходимость в новом динамическом

повороте в лингвистических или – уже – семантических исследованиях, коих в истории языкознания было несколько. Н. Ф. Алефиренко также говорит о необходимости разрабатывать динамический подход к языку, что было подготовлено «философской и лингвистической мыслью последних двух столетий» [1, с. 32]. Ученый считает, что это такая трактовка языка является единственно верной для «осмысления природы и сущности языкового значения как структуры представления знаний» [там же]. Существенно при этом, что в той же работе автор трактует значение как центральную категорию семантики исключительно статично: «языковое значение является инвариантным (стабильным, устойчивым и поэтому общим для всего этноязыкового коллектива) содержанием языкового сознания» [1, с. 76], когда значение стремится к понятию как своему пределу, если не сводится к нему, как, например, в концепции Е. М. Галкиной-Федорук [4]. Иная – динамическая – концепция значения предполагает его рассмотрение как непрерывного взаимодействия когнитивной и языковой ментальностей (Л. Витгенштейн, Х. Патнэм, М. Дамметт, П. Сеурен, Р. Ленекер и др.). Это, в свою очередь, связано с пониманием языка как «гигантского мнемонического конгломерата, не имеющего единого строения, неопределенного по своим очертаниям, который к тому же находится в состоянии постоянного движения и изменения» [5, с. 13].

Таким образом, разработка семантической концепции проприальных единиц языка предполагает значительное переформатирование традиционного для исследований подобного рода априорного знания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография / Алефиренко Н. Ф. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 501 с.
3. Галанина Е. В. Мифичность как свойство современного научного познания / Галанина Е. В. // Проблема истины в философии и науке : сб. Всероссийского семинара молодых ученых им. П. В. Копнина : труды Томского государственного университета. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2008. – Т. 270. – С. 32–35.
4. Галкина-Федорук Е. М. Слово и понятие / Галкина-Федорук Е. М. – М. : Учпедгиз, 1956. – 54 с.
5. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Гаспаров Б. М. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
6. Лосев А. Ф. Миф. Число. Сущность / Лосев А. Ф. – М. : Мысль, 1994. – 919 с.
7. Лотман Ю. М. Миф. Имя. Культура / Лотман Ю. М., Успенский Б. А. // Ю. М. Лотман. Избр. ст. : в 3 т. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1. – С. 59–74.
8. Супрун В. И. Антропонимы в вокативном употреблении / Супрун В. И. // Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2001. – № 20. – Вып. 4. – С. 93–96.
9. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / Флоренский П. А. – М. : «Правда», 1990. – Т. 2. – 490 с.

10. Фрумкина Р. М. Семантика и категоризация / Фрумкина Р. М., Михеев А. В., Мостовая А. Д., Рюмина Н. А. / Ин-т языкознания ; отв. ред. Ю. А. Шрейдер. – М. : Наука, 1991. – 168 с.
11. Benveniste Émile. Problems in general linguistics ; translated by Mary Elizabeth Meek / Émile Benveniste. – Coral Gables, Fla., University of Miami Press, 1971. – 317 p.
12. Burgess Curt. Developing Semantic Representations for Proper Names / Burgess Curt, Conley Patric // Proceedings of the Twentieth Annual Conference of the Cognitive Science Society ; ed. by Morton Ann Gernsbacher, Sharon J. Derry, August 1–4, 1998. – University of Wisconsin-Madison Psychology Press, 1998. – P. 185–190.
13. Chomsky N. Three Factors in Language Design / Chomsky N. // Linguistic Inquiry. – 2005. – № 36. – С. 1–22.
14. Cutler A. Elizabeth and John : sound patterns of men's and women's names / Cutler A., J. McQueen and K. Robinson // Journal of Linguistics. – 1990. – № 26. – P. 471–482.
15. Moro A. Notes on Vocative Case : a case study in clause structure / Moro A. // Romance Languages and Linguistic Theory / Quer J., et al. (eds.). – Amsterdam : John Benjamins, 2003. – P. 247–261.
16. Langendonck Willy van. Theory and typology of proper names / Langendonck Willy van. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007 – 410 p.
17. Rosch E. H. Human categorization / Rosch E. H. // Studies in cross-cultural psychology / ed. by N. Warren. – London : Academic press, 1977. – Vol. 1. – P. 1–49.
18. Gardiner Alan. The theory of proper names : a controversial essay. – second edition / Gardiner Alan. – London : Oxford University Press, 1957. – P. 76.

Біличенко О. Л.
(*м. Слов'янськ*)

ДИСКУРСИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЗАГАЛЬНА ПАРАДИГМА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Процеси суспільного існування на межі ХХ–ХХІ ст. сформували тенденцію зближення різних галузей гуманітарного знання, в результаті чого художня література набуває нового статусу. Феномен художньої літератури ставить перед вченими завдання глибокого, усебічного її дослідження в нових соціокультурних умовах із застосуванням методології соціальних комунікацій.

Аналіз наукової літератури показав, що для цього періоду розвитку суспільства характерна різноманітність методологічних підходів, які застосовуються окремими науками під час дослідження вказаного явища. Але феномен художньої літератури розглядається переважно як вид мистецтва, як сукупність авторських текстів, або як мовний стиль, який має характерні особливості; відсутнє інтеграційне осмислення літератури як соціально-комунікаційного явища.

Це свідчить про те, що проблема художньої літератури, по-перше, викликає постійний інтерес для гуманітарних досліджень, а, по-друге,

вивчення художньої літератури з позицій соціокомунікативістики із застосуванням соціально-комунікаційної методології викликано необхідністю розвитку самої літератури і соціальних комунікацій. Цей напрям досліджень дасть можливість науково описати це явище, що яскраво проявилось в сучасних умовах, дослідити взаємозв'язки художньої літератури з іншими елементами життя суспільства, з'ясувати закономірності й особливості розвитку літератури, визначити місце і роль літератури в сучасному соціокомунікаційному процесі, а також включити дослідження художньої літератури в єдиний процес соціогуманітарного розвитку.

Художній літературі як соціально-комунікаційному феномену властива дискурсивність, яка визначається, в першу чергу, різноманітністю підходів до її дослідження. У наукових роботах, присвячених дослідженню художньої літератури, вона розглядається в різних аспектах.

Соціально-комунікаційна парадигма художньої літератури фокусує «погляд» на феномені художньої літератури, яка є атрибутом соціального буття, крім того вона супроводжує його як цілісне утворення.

Розглядаючи питання дискурсивності художньої літератури, В. Зінченко літературою називає сукупність писемних і друкованих текстів, з числа яких виокремлюють корпус художніх творів – художню літературу. Таке визначення літератури тільки на перший погляд здається однозначним, тому що визнання тексту твором залежить від суб'єктивного сприймання його читачами. Дослідник підкреслює, що кожна епоха має своє визначення літератури [1].

Комунікативно-інформаційний простір є не тільки місцем конструювання трьох світів – об'єктивного, суб'єктивного, віртуального, але й демонстрацією статичної моделі художньої літератури. Ключову роль у функціонуванні цих моделей відіграє дискурс, який відрізняється культурно-історичним характером. Дискурсивна практика (структура, форма) та її динаміка (зміни в процесі функціонування) дають можливість простежити, з одного боку, вплив культурних і соціальних факторів на зміст дискурсу, а з іншого – вплив дискурсу на розвиток як динамічної, так і статичної моделі художньої літератури.

Характерною ознакою, яка дає можливість виділяти в художній літературі типи дискурсу, є зв'язок проблематики окремого тексту з однією з так званих «вічних тем». У такому разі художня література буде транслятором духовних цінностей. Такий підхід до розуміння сутності тексту художньої літератури дає можливість узяти за об'єкт дослідження процес його функціонування в інформаційному просторі, а не окремі твори літератури, враховувати функціональну спрямованість тексту художньої літератури, його призначення.

Дослідження художньої літератури як багатопланового явища

передбачає застосування широкого арсеналу спеціальних методологічних засобів.

Визначення природи художньої літератури у соціально-комунікаційних дослідженнях неможливе тільки за допомогою відомих методологій. Розгляд художньої літератури з позицій соціокомунікативістики вимагає пошуку і розробки нових методологічних концептуальних основ. Саме вони дають змогу з'ясувати, що художня література є підсистемою соціальних комунікацій, а твори художньої літератури є каналами трансляції знань. Необхідність пошуку нових або своєрідної трансформації старих методологічних засад потребує систематизації та узагальнення відомих теоретичних положень методології науки.

У комунікативістиці місце літератури можна розглянути з позицій системного підходу, відповідно до якого виокремлюються три основні функції комунікативного процесу в суспільстві, серед яких збереження і передача наступним поколінням соціокультурного надбання посідає чільне місце. В останніх дослідженнях структурний функціоналізм відіграє роль метода, що розкриває багатозначність текстів як знакових структур. Вивчення соціальної значущості синтетичного рівня комунікації приводить нас до вивчення соціального аспекту культури, оскільки в ній зароджується і формується специфічна комунікативна система – література.

Системний підхід був прийнятим спеціалістами з теорії комунікації не тільки як теоретична основа, але і як основний принцип, знання і метод дослідження. Зважаючи на це комунікативна система розглядається як об'єктивна єдність закономірно пов'язаних один з одним комунікативних предметів, відомостей, а також знань про сутність комунікації.

Незважаючи на те, що в гуманітарних галузях досліджень принцип системності важко реалізується, системний підхід є основоположним науковим принципом.

Варто зазначити, що літературознавча методологія – це наука про методи, які застосовуються в пізнаванні літератури. Методологія виступає тою основою, яка об'єднує літературознавчі дослідження з іншими дисциплінами і наукою взагалі, як окремою сферою пізнання й діяльності.

Але це не виключає дослідження літератури як підсистеми соціальних комунікацій, ланки системи культури, знакового твору, тексту, суспільного чи історичного явища. Усе залежить від того, якому аспектові надається перевага. Гуманітарний (антропологічний) аспект літератури в цих дослідженнях, за переконанням польської дослідниці Д. Улицької, є в цьому ряду інших аспектів надзвичайно істотним [2]. Ігнорування його призводить до викривлень у пізнанні та описі літератури.

У цьому гуманітарному ряді наука про літературу зосереджується на

текстах, для яких характерні художні властивості. Але саме дослідження художніх текстів говорить про специфіку дослідницької майстерності та окрему нішу серед інших гуманітарних дисциплін. Це визначає різноманітні пізнавальні зацікавлення у колі гуманітарних наук, які обіймають комунікативні ситуації, в яких літературні тексти беруть участь і які самі, у свою чергу, встановлюють їхні зв'язки з авторами, читачами, поза текстовою дійсністю. Вони стосуються ідей, тем, змістів і значень, які формуються в них або передаються за їхнім посередництвом.

В. Різун, порівнюючи філологічний та соціально-комунікаційний підходи до вивчення тексту, зазначає, що перший передбачає виділення насамперед засобів образності, а другий – дослідження виділених філологами засобів образності у соціальному вимірі, тобто з погляду того, як ті засоби залежать від соціальних потреб, цілей, завдань соціально-комунікаційного інституту, як вони впливатимуть на конкретні соціальні категорії читачів, чи обумовлені ці засоби конкретною соціально-комунікаційною технологією, тобто чи є вони технологічними засобами, чи входять ці засоби в перелік засобів конкретного соціально-комунікаційного інституту [3].

Можна погодитися з В. Різун, що філологічний підхід до тексту – це одна наукова парадигма опису тексту як об'єкту дослідження, а соціально-комунікаційний – зовсім інша парадигма. Дослідник зазначає, що це підхід, який передбачає аналіз явищ у контексті суспільної взаємодії соціальних інститутів, засобів, соціальних ролей.

Методологія традиційно займається систематикою наук. У цій систематиці наука про літературу традиційно належить до так званих гуманітарних наук. Зазвичай знаками, текстом, дискурсами займалося літературознавство, яке належить до групи наук про людину, що вивчають її діяльність та її витвори.

Знання про художню літературу без застосування соціально-комунікаційного підходу буде неповним, оскільки без цих знань неможливо зрозуміти і пізнати ті особливі соціальні зв'язки, які встановлюються у літературі з суспільством.

Дослідження художньої літератури у контексті соціально-комунікаційного підходу дозволяє оцінити твори літератури з погляду того, наскільки вони вплинуть на соціум. Саме соціально-комунікаційний підхід дає можливість представити і внутрішню комунікаційну структуру, і зовнішні комунікаційні зв'язки твору художньої літератури, що свідчить про соціально-комунікаційну природу художньої літератури та її роль як підсистеми соціальних комунікацій.

Сучасний підхід, що передбачає включення вітчизняної літератури в спільний мультимедійний простір культури постмодерну, висуває основне питання – необхідність інтегрованого міждисциплінарного комплексного

підходу до вивчення специфіки функціонування художнього тексту в загально комунікаційній системі.

Навіть літературознавчі дослідження підкреслюють необхідність іншого підходу до зазначених проблем, зокрема, застосування соціально-комунікаційного, який заснований на розумінні соціальної комунікації як руху смислів культури, надає цікаві можливості для дослідження інформаційного потенціалу літературних творів.

Таким чином, міждисциплінарний комплексний підхід представляється найбільш відповідним дослідженню місця творів художньої літератури в соціально-комунікаційній структурі суспільства.

Взаємопроникнення методик різних галузей наукового знання пов'язано з формуванням нової культурної і наукової парадигми, заснованої на філософії діалогічного взаємопроникнення хаосу і космосу. Існує велика кількість прикладів утвердження цієї парадигми: від теорії деконструкції Ж. Дерріди до інформаційної теорії «дивних тяжінь».

Отже, визначаючи теоретичне забезпечення для розгляду художньої літератури як підсистеми соціальних комунікацій, нами було доведено, що література як дискурс передбачає, що твір виступає як розгорнуте перформативне висловлювання, не таке, що відсилає до реальності-референту, а як таке, що створює реальність умовну, відкритую інтерпретації. Література є специфічним досвідом – «медіумом» уяви, площиною, де відбувається рефлексія актуальної дискурсивної практики. Ознакою не тільки необхідної історичності літератури, але й свідомості її фундаментального поєднання з усіма дискурсами епохи є інтертекстуальність літературного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зинченко В. Г. Методы изучения литературы. Системный подход / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе. – М. : Флинта, 2002. – 200 с.
2. Література. Теорія. Методологія / укладач Д. Уліцька. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 544 с.
3. Різун В. В. Аспекти теорії тексту / В. В. Різун // Різун В. В. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / Різун В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. – К. : РВЦ «Київський університет», 1998. – С. 5–59.

*Бондаренко О. М.
(м. Слов'янськ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Науково-технічний прогрес сьогодення та інтенсифікація міжнародного економічного і технічного співробітництва підвищують роль термінологічної лексики в сучасних мовах. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність перекладу великого обсягу науково-технічної літератури, чим

і пояснюється загальна потреба дослідження терміносистеми як каркасного словника мови спеціальностей, з'ясування питань загальної теорії термінології, особливостей утворення таких мовних одиниць, як терміни, та – що найголовніше для перекладача – особливостей їхнього перекладу, їхнього розвитку та взаємодії з розмовною і літературною мовами.

Проблемами термінології глибоко займались такі лінгвісти як В. Г. Коптілов [5], В. І. Карабан [3], А. Я. Коваленко [4], А. В. Суперанська [6] та інші.

Питання термінології привертають увагу спеціалістів багатьох сфер. Термінологічні системи різних галузей науки і техніки є основою професійних знань, передачі та збереження інформації. І навпаки, недосконалість термінології може призвести до непорозумінь і практичних помилок. Саме в цьому і полягає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – з'ясувати найбільш продуктивні методи перекладу, реалізація яких здатна забезпечити термінологічну еквівалентність під час перекладу термінів науково-технічного дискурсу з англійської мови на українську.

У перекладацькій практиці під терміном слід розуміти слова та словосполучення, що позначають специфічні об'єкти і поняття, якими оперують спеціалісти певної області науки чи техніки. В якості термінів можуть використовуватись як слова, які застосовуються майже виключно в рамках науково-технічного стилю (*asteroid* – «астероїд», *depth charge* – «глибинна бомба» і т. д.), так і спеціальні значення, які застосовуються в певній галузі, або виступають в якості загальноновживаних слів (*dead* – «бездієвий», «нерухомий», «роз'єднаний» (в електриці); «використаний» (в поліграфії), а не тільки «мертвий»).

Труднощі перекладу термінології з'являються через багатозначність термінів, відсутність перекладацьких відповідників (у випадку неологізмів) та їх національну варіативність.

Переклад термінів налічує низку проблем. Труднощі можуть виникнути, головним чином, із-за омонімії (між терміном та простим словом), внаслідок приписування звичайній чи фразеологічній одиниці – іноді «минулому терміну» – термінологічного статусу, а також у зв'язку з «прозорою» внутрішньою формою терміна. Прості англійські терміни (наприклад, у комп'ютерній термінології: *user* – користувач, *mouse* – мишка). не викликають таких труднощів при перекладі у порівнянні зі складними термінами та термінами-словосполученнями. Для перекладу простих термінів використовується значно менша кількість міжмовних трансформацій.

Аналіз наукової лінгвістичної літератури допоміг нам виділити групи термінів та інших мовних одиниць, які під час перекладу українською мовою можуть викликати певні труднощі

[1; 2; 4]:

1. Терміни, які мають два синонімічні варіанти перекладу: *preliminary* – попередній і прелімінарний, *preamble* – преамбула, або вступна частина, *ratification* – ратифікація, або підтвердження.

2. Архаїзми, вживання яких характерне для стилю англійської документації, та які не завжди мають відповідники в українському варіанті: *forthwith* – одразу, *inquire* – з'ясувати.

3. Велика кількість абревіатур, акронімів, ініціальних скорочень, які спочатку треба розшифрувати. Ними передаються географічні назви, назви геополітичних організацій, політичних партій та ін. Ці терміни є відносно вільними від контексту і найчастіше їхні еквіваленти можна знайти у словниках, однак за їхньої відсутності, їх транскрибують, або транслітують: *UNESCO* – ЮНЕСКО, *Interpol* – Інтерпол.

4. Латинізми як частина термінологічного виразу також становлять інтерес для перекладачів: *meeting in camera* – засідання при закритих дверях, *тасмне засідання*, та ін. Специфічним є те, що латинські та англійські елементи перекладають окремо і нерідко під час переходу в український текст транскрибують: *to be declared non- grata* – проголосити когось нон-грата.

5. Латинізми і галліцизми, що утворюють один вираз без вживання англійського терміна, вимагають детального з'ясування. Найчастіше їх перекладають за допомогою описового еквівалента: *charge d'affairs ad interim – the counselor or secretary of an embassy or legation who automatically assumes charge of a diplomatic mission in the temporary absence of an ambassador or minister* – тимчасово повірений у справах.

6. Фальшиві друзі перекладача, тобто терміни, що мають інше, відмінне від загальноприйнятого значення: *whereas* – означає *having regard to*, а у мові дипломатії отримує значення: *taking into consideration* (беручи до уваги); *protocol* – *an official document – rules in international relations that define the order of implementation of different diplomatic acts or actions* (правила дипломатичного етикету).

7. Особливої уваги під час перекладу вимагають дискурсні маркери (*first, next, besides, in addition, nearly, entirely, indeed, obviously, however, unfortunately, wonderful, really*), одиниці, що володіють швидше не функціональним, а прагматичним потенціалом, мають тексто-формуючу функцію та відображають стилістичні особливості текстів. Їх перекладають, застосовуючи перекладацькі трансформації, зокрема лексичні заміни.

8. Достатньо складними під час перекладу є полісемантичні терміни. Навіть такі часто вживані терміни як *state, diplomacy, digest, party* мають різні значення, які доводиться враховувати під час перекладу. Звернімо увагу, що, наприклад, термін *State*, який найчастіше перекладається як

держава, у контексті реалій США та деяких інших країн може також мати значення *штат*. У конвенціях, договорах та угодах часто використовується термін *Party*, що тут має значення *сторона, уряд країни, що підписує документ*.

Аналіз наукових досліджень провідних учених-лінгвістів [3; 6] дозволив нам виділити пріоритетні методи перекладу термінологічних одиниць:

Усталений еквівалент: note of understanding – меморандум про домовленість, aide-memoire – пам'ятна записка, dispatches – дипломатична кореспонденція.

Калькування – відображення не звуку, а комбінаторної структури слова або виразу, коли компоненти слів (морфеми), або фраз (лексеми) перекладають відповідними мовними елементами: diplomatic circle – дипломатичні кола, buffer state – буферна держава, note of warning – нота попередження, shadow cabinet – тіньовий кабінет.

Транскодування – побуквенна чи пофонемна передача вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу: consul – консул, congressman – конгресмен, impeachment – імпічмент. Під час перекладу способом транслітерації не слід забувати й про «фальшивих друзів перекладача», транслітераційний спосіб перекладу яких призводить до грубих викривлень змісту. Особливо часто транскодування англійських простих науково-технічних термінів відбувається в тих випадках, коли термін у мові перекладу складається з міжнародних терміноелементів латинського або давньогрецького походження. Проте, перш ніж застосовувати цей спосіб перекладу, перекладач повинен переконатися, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник терміну, що перекладається, інакше через транскодування в мові перекладу можуть виникнути синонімічні терміни, а це порушує чіткість і стрункність певної терміносистеми: pagination – пагінація, нумерація сторінок.

Описовий еквівалент, коли простий термін замінюється в мові перекладу словосполученням, що адекватно передає зміст цього простого терміна, наприклад: maisonette – квартира (помешкання) на двох рівнях (на двох поверхах), rabbit – газодифузійне розділення ізотопів з частковою рециркуляцією, internuncio – посланник Ватикану, exequatur – посвідчення, видане іноземному консулу про визнання його повноважень.

У процесі перекладу ці методи можуть поєднуватись.

Дослідження дозволило виявити, що головним прийомом перекладу англійських простих термінів українською мовою є переклад за допомогою лексичного еквіваленту, тобто передача постійного лексичного відповідника, який точно співпадає зі значенням слова і є контекстуально вільною одиницею.

Якщо термін не має відповідного еквіваленту в мові перекладу, варто

використовувати техніку транскрибування, калькування, або переклад за допомогою загальноживаного слова, яке за таких умов набуває статусу терміна.

Сьогодні технічний переклад – це демонстрація високої лінгвістичної майстерності. Завдяки своїй вузькій специфіці цей вид перекладу, як правило, пов'язаний із застосуванням спеціальних знань у галузі різних технологій, розібратися в яких під силу лише фахівцям, що мають значний практичний досвід у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Л. О. Науково-технічний переклад : конспект лекцій і дидактичний матеріал для студентів лінгвістичних спеціальностей / Л. О. Андрієнко. – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – 92 с.

2. Баловнєва О. О. Особливості перекладу англійської науково-технічної термінології / О. О. Баловнєва // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 14. – С. 79–81.

3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : [навчальний посібник] / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.

4. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу : [посібник для студентів перекладацьких факультетів] / А. Я. Коваленко. – К. : Інкос, 2002. – 320 с.

5. Коптілов В. Теорія і практика перекладу : [навч. посіб.] / В. Коптілов. – К., 2003. – 185 с.

6. Суперанская А. В. Общая термінологія : вопросы теории : [учеб. пособ.] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1989. – 243 с.

*Боровик О. И.
(г. Славянск)*

А. А. ШАХМАТОВ О СИНТАКСИСЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ И СИНТАКСИСЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

«Синтаксис русского языка» занимает особое место в широкой и разнообразной научной деятельности А. А. Шахматова. Этот капитальный, хотя незаконченный и вышедший в печати уже в посмертном издании, труд Алексея Александровича является наиболее ярким выражением новой полосы его научной деятельности, новой сферы научных интересов, которые стали захватывать всегда живую и пытлиую мысль его в последнее десятилетие его жизни [4, с. 3].

В этом фундаментальном труде А. А. Шахматов раздел «Учение о словосочетаниях» противопоставил разделу «Учение о предложении» в отличие от своего учителя Ф. Ф. Фортунатова, который основной единицей синтаксиса считал словосочетание, а предложение как грамматически организованная единица относилась к разряду словосочетаний, и весь синтаксис объявлялся учением о словосочетании [8, с. 186]. В разделе «Учение о предложении», исходя из характера

главных членов, А. А. Шахматов строит детальную классификацию односоставных и двусоставных предложений, описывая структуру предикативных словосочетаний. В разделе «Учение о словосочетаниях» он рассматривает второстепенные члены – зависимые компоненты непредикативных словосочетаний. А. А. Шахматов считает, что синтаксис словосочетаний занимается главным образом второстепенными членами предложения в их отношении к главным членам или во взаимном их отношении к друг другу; синтаксис предложения занимается главными членами предложения в их отношении к предложению или во взаимном их отношении к друг другу [9, с. 274].

Е. С. Скобликова считает, что предложенную А. А. Шахматовым структуру описательного синтаксиса во многом повторяет академическая «Грамматика русского языка» под редакцией акад. В. В. Виноградова (т. II, часть первая) и еще в большей мере – «Грамматика современного русского литературного языка» под ред. проф. Н. Ю. Шведовой. Как и у А. А. Шахматова, в разделе «Словосочетание» здесь рассматриваются только непредикативные объединения слов; большое место отводится описанию конкретных разновидностей словосочетаний. Однако сходство это во многом внешнее, так как за противопоставлением «синтаксиса предложения» и «синтаксиса словосочетания» у А. А. Шахматова и у В. В. Виноградова и его последователей стоят принципиальные различия в теоретической трактовке природы словосочетания. Исходным моментом теоретических расхождений в трактовке словосочетания в современной науке является интерпретация соотношения между словосочетанием и предложением [7, с. 68–69].

А. А. Шахматов рассматривает любое словосочетание – предикативное и непредикативное – как элемент внутренней структуры предложения. «Учение о предложении, с одной стороны, учение о словосочетаниях, с другой – имеют свою задачу исследовать все элементы, входящие в состав предложения: первое из названных учений останавливается на предикативных словосочетаниях, второе на словосочетаниях непредикативных», – пишет А. А. Шахматов, подчеркивая тем самым подчиненное положение словосочетания по отношению к предложению [9, с. 276].

Словосочетания, по А. А. Шахматову, – это сочетания членов предложения в их «отношении к друг другу». Отнесение предикативных словосочетаний к «синтаксису предложения», а непредикативных – к «синтаксису словосочетаний» связано у А. А. Шахматова только со стремлением разграничить «центральные» и «периферийные» звенья грамматической структуры предложения. У В. В. Виноградова и его последователей оно вытекает из прямой или косвенной оценки словосочетания как единицы, существующей независимо от предложения

[7, с. 69]. Н. Ю. Шведова же считает, что под словосочетанием понимается существующая в языке независимо от предложения некоммуникативная синтаксическая единица [10, с. 134].

Обычно говорят, что слова и словосочетания, соединенные в предложении большей частью посредством тех же приемов согласования, управления и примыкания, которые характерны для связей слов внутри словосочетания, без соответствующей организации их интонационными средствами еще не представляют собой сообщения. Интонационными средствами устанавливается, обуславливается коммуникативное значение слов в предложении, определяется членение предложения и осуществляется его внутреннее единство. Благодаря интонации не только соединения слов, но и отдельные слова могут приобрести значение предложений [2, с. 254].

А. А. Шахматов так писал об этом в своем «Синтаксисе русского языка»: «...условием для перехода отдельного слова и словосочетания в предложение является законченность мысли и законченность соответствующего словесного выражения; законченность мысли предполагает наличие в таком словосочетании сочетавшихся предикативно субъекта и предиката, а законченность словесного выражения требует особой объединяющей члены словосочетания в одно целое интонации» [9, с. 37].

Н. С. Валгина относит А. А. Шахматова к психолого-синтаксическим представителям в лингвистике, так как А. А. Шахматов при определении предложения учитывал логико-психологическую сторону речи. По его мнению, «предложение - это словесное, облеченное в грамматическое целое (посредством согласования составных его частей или соответствующей интонации) выражение психологической коммуникации». Под психологической коммуникацией ученый понимал «акт мышления, который имеет целью сообщение другим людям состоявшегося в мышлении сочетания представлений». Причем простейшая коммуникация состоит в том, что два представления приводятся «движением воли в предикативную связь» [1, с. 11].

Еще одной заслугой А. А. Шахматова в развитии синтаксиса русского языка можно считать противопоставление двусоставных (с двумя главными членами: независимым – подлежащим и зависимым – сказуемым) и односоставных (с одним независимым главным членом) предложений. Именно он ввел и обосновал данное понятие. Особенно ценно было утверждение полной грамматической равноправности этих типов. Однако, по Шахматову, данные типы противопоставлены не грамматическими значениями, а способом выражения психологической коммуникации – «нарочитого сочетания двух представлений». В понимании А. А. Шахматова, любое предложение в основе своей

двучленно, так как выражает субъект и предикат психологической коммуникации (так, односоставное *Светает* выражает представление и о самом признаке, и о его наличии). Это положение оказалось слабым звеном в учении Шахматова о двусоставных и односоставных предложениях, однако само деление простого предложения на два типа прочно вошло в синтаксическую теорию. Это основное структурное противопоставление не может игнорироваться. Деление простого предложения на два структурных типа учитывает коренное различие их грамматической формы, способ выражения предикативности. Каждый из основных типов имеет своеобразную систему грамматических значений и соответствующих показателей. Поэтому и двусоставные и односоставные предложения имеют свою, внутреннюю классификацию [6, с. 20]. Мысль о том, что необходимым и специфическим признаком предложения является предикативность, т. е. утверждение или отрицание чего-либо по отношению к действительности, продолжает и А. Н. Гвоздев в своем издании современного русского литературного языка [3, с. 7].

А. А. Шахматов – выдающийся ученый, который сделал неоценимый вклад в развитие русской грамматики, он был мастером открытых классификационных схем: он оставлял после себя не классификационный тупик в виде «закрытия» изучаемого вопроса, а открытые перспективы, простор для дальнейшего изучения материала [5, с. 7]. Его концепцию продолжали разрабатывать такие известные ученые, как В. В. Виноградов, В. П. Сухотин, А. Н. Гвоздев, Н. С. Валгина, А. П. Лекант и другие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Агар, 2000. – 416 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / Виноградов В. В. – М., 1975. – 560 с.
3. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. – 2-е изд. / Гвоздев А. Н. – М. : Просвещение, 1968. – 344 с.
4. Истрина Е. С. Работа А. А. Шахматова над синтаксисом / Истрина Е. С. // Синтаксис русского языка. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
5. Клобуков Е. В. У истоков коммуникативной грамматики русского языка / Е. В. Клобуков // Синтаксис русского языка. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
6. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Лекант П. А. – М. : Высшая школа, 2004. – 247 с.
7. Скобликова Е. С. Современный русский язык : синтаксис простого предложения / Скобликова Е. С. – М. : Просвещение, 1979. – 236 с.
8. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе / Ф. Ф. Фортунатов // Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. – М., 1957. – Т. 2. – 451 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

10. Шведова Н. Ю. Построение раздела «Синтаксис простого предложения и словосочетания» / Н. Ю. Шведова // Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1966. – С. 128–162.

Бріцин В. М.

(м. Київ)

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ І ЛІНГВОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХОДИ У ВИСВІТЛЕННІ СИНТАКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Когнітивна лінгвістика, яка порівняно недавно оформилася в самостійну наукову дисципліну, основну увагу приділяє відображенню людського мислення і пов'язаних з ним ментальних процесів і станів у лексичних системах мови. Про це переконливо говорить кількість і характер публікацій за останні три десятиліття, що з'явилися у світі. Незважаючи на помітну роль когнітивної лінгвістики в мовознавстві, думки про її застосовність для опису мовних явищ, і особливо явищ граматичного рівня, досить різноманітні. Багато лінгвістів відзначають неоднорідність досліджень, які розглядаються як когнітивні, що робить семантику терміна когнітивний розмитою або навіть «порожньою»¹. У ряді праць спостерігається протиставлення лінгвістики традиційної і лінгвістики когнітивної, лінгвістики, похідної від ідей Ф. де Соссюра, і лінгвістики психологічного напрямку, або психологічної перспективи. Остання іноді оцінюється досить критично².

Незважаючи на елементи скепсису щодо когнітивного підходу, на наявність у світовому мовознавстві кількох потужних напрямків когнітивної лінгвістики, можна констатувати, що лінгвістична когнітологія вже пройшла період утвердження як засобу пізнання мови і свідомості людини. Узагальнюючи праці в галузі когнітивної лінгвістики, О. С. Кубрякова виділила такі її характеристики: «По-перше, ця наука – одна з головних наук когнітивного циклу <...> По-друге, сьогодні когнітивна наука представлена цілим рядом досить різноманітних шкіл. Разом з тим їх, безперечно, об'єднує прагнення дати мовним фактам і мовним категоріям психологічне пояснення і так чи інакше співвіднести мовні форми з їх ментальними репрезентаціями і з тим досвідом, які вони в якості структур знання відображають. По-третє, когнітивна наука займається в основному надглибинною семантикою і її цікавлять в першу чергу смислові аспекти мовних форм»³

Зазначена спрямованість когнітивних досліджень, властива їм увага

¹ Див. про це: Фрумкіна Р. М. Теория среднего уровня в современной лингвистике // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 55–67.

² Сонин А. Г. Концепт как объект лингвистики: движение за границу научности // Русский язык в школе. – 2011. – № 5. – С. 64–70.

³ Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» // [http. www.bestreferat.ru/referat-89636/html](http://www.bestreferat.ru/referat-89636/html). – С. 3.

до процесів комунікації і до особи мовця, що створює текст, сприяє посиленню інтерпретаційного потенціалу мовознавства. Зокрема, переваги когнітивних підходів наочно проявляються в разі вивчення прихованих смислів та виділених Б. Л. Уорфом прихованих категорій – особливого типу значень, які не мають чітких формальних засобів вираження в мові, проте виділяються мовною свідомістю мовців. У ряді випадків таке виділення здійснюється на рівні контексту.

Ці особливості когнітивної лінгвістики змушують задуматися над питаннями статусу цієї дисципліни в колі інших лінгвістичних дисциплін: чи є когнітивна лінгвістика лише модифікацією традиційної мовознавчої парадигми, що відрізняється деякими специфічними методами і психологічними підходами, або ж ми маємо справу з новим поглядом на сутність мови, на її онтологічний статус.

В історії мовознавства спостерігається явне або приховане протиставлення двох підходів до мови: вона розглядається або як діяльність, або ж потрактовується як абстрактний продукт, певна система, яку, в інтерпретації Л. В. Щерби, відбивають «словники і граматики»¹.

Діяльнісна інтерпретація мови виразно спостерігається вже в працях В. фон Гумбольдта, який відзначав, що мова являє собою безперервний процес людської діяльності. «Мова є не продуктом діяльності, а діяльністю ... У строгому розумінні ... мовою можна вважати тільки всю сукупність актів мовленнєвої діяльності», – зазначав він.

Розуміння мови як мовленнєвої діяльності отримало подальшу конкретизацію в працях О. О. Потебні. Учений, підтримуючи позицію В. фон Гумбольдта в тому, що мова є не мертвим продуктом, а творчою діяльністю, разом з тим зазначає: «мова є стільки ж діяльністю, скільки й витвором»². З розуміння мови як діяльності впливають думки О. О. Потебні про неточність вираження *багатозначні слова*, оскільки слово в мові відповідає лише одному акту думки, різними словами вчений уважає і різні форми слів.

Різка зміна в розумінні взаємовідносин понять мови як процесу діяльності і як сукупності компонентів мовної структури була пов'язана з іменем Ф. де Соссюра. На відміну від В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюр розуміє під мовою тільки сукупність компонентів мовної структури. «Мова, – зазначається в «Курсі загальної лінгвістики», – це не діяльність мовця, це готовий продукт, пасивно засвоєний індивідом <...> Мовлення, навпаки, являє собою індивідуальний акт волі і розуму»³. Ф. де Соссюр в окремому розділі проводить протиставлення лінгвістики мови і лінгвістики мовлення, образно порівнюючи мову з симфонією, її нотним записом, а

¹ Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 303.

² Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993. – С. 27.

³ Ф. де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. – К., 1998. – С. 26.

мовлення з виконанням цієї симфонії, реальність цієї симфонії, на думку вченого, «не залежить від способу її виконання; помилки, яких можуть припуститися музиканти, ніяк не шкодять цій реальності»¹ Ф. де Соссюр уважає, що «вивчення мовної діяльності поділяється на дві частини: перша, найголовніша, має за предмет саму мову, як суспільну по суті і незалежну від індивіда: це наука виключно психічна; друга частина, другорядна, має за свій предмет індивідуальний аспект мовної діяльності, тобто мовлення, уключаючи фонацію: вона психофізична»².

У статті О. С. Мельничука «Мова як суспільне явище і предмет сучасного мовознавства»³ міститься ряд суттєвих заперечень точки зору Ф. де Соссюра. Тут, зокрема зазначається, що психіці мовця не властива локалізація мовної системи, більше того, мовець не усвідомлює наявності в його психіці мовної системи, принаймні в тому вигляді, як вона представлена в граматиках і словниках: «компоненти мовної структури не існують у свідомості мовця у вигляді упорядкованої системи, а відтворюються ним щоразу за відомими йому з мови колективу зразками, що відповідають аналогічним ситуаціям і завданням висловлень. Для кожного члена мовного колективу мова існує об'єктивно не тільки у вигляді мовних процесів, а й разом із застосовуваними в цих процесах компонентами мовної структури, які він в основному відтворює. Це означає, що носії мови взагалі не усвідомлюють і не осмислюють окремих компонентів мовної структури у відриві від конкретних висловлень <...>, ні абстрактне осмислення окремих компонентів мовної структури звичайними носіями мови, ні створювані мовознавцями абстрактні системи цих компонентів не є безпосередніми виявами реальної мови, вони становлять лише похідні від неї вторинні сутності. Виявами реальної мови є лише всі випадки вживання таких компонентів мовної структури в складі конкретних висловлень, як і кожне конкретне висловлення в цілому»⁴. «З усього сказаного, – зазначає О. С. Мельничук, – випливає, що говорити про мову і мовлення як про два співвідносні аспекти загальної мовної сфери немає підстав. Реально існує лише мова як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, у яких використовуються різні компоненти мовної структури. Те, що мається на увазі під терміном *мова* в зіставленні *мова і мовлення*, є лише абстракція від багатьох випадків застосування компонентів мовної структури в конкретних мовних виявах, зокрема висловленнях. Замість терміна *мова* в цьому значенні слід було б користуватися виразом *система структурних*

¹ Там же. – С. 31.

² Там же. – С. 32.

³ Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.

⁴ Там же. – С. 13.

компонентів мови»¹.

Незважаючи на значну роль освітнього фактору в засвоєнні рідної мови існує немало доказів, що компоненти мовної структури не існують у свідомості мовця як знання закріпленої в словниках і граматиках інформації про мовну систему. Кожен мовець володіє індивідуальним уявленням про значення того чи іншого слова, тієї чи іншої конструкції. Це уявлення має різний ступінь наближеності до загальнонаціональної абстрактної мовної системи. А тому між абстрактним поданням значення того чи іншого знака та поданням конкретним, реалізованим у мові, можуть існувати помітні відмінності. Таким чином, в основі психології мовленнєвої діяльності передусім лежить пригадування аналогій, пригадування досвіду використання тих чи інших слів чи конструкцій. Це і робить семантику вжитих мовцем слів відмінним від того, що подано в словнику. Зрозуміти конкретне слово в сукупності його поняттєвої і смислової складових – це не тільки співвіднести його зі словником, а й зафіксувати відображені в ньому індивідуальні риси мовця: його знання, культурний досвід, психічні особливості тощо. Неважко помітити, що все щойно перераховане прямо корелює з поняттям концепт та із сформованими методами його опису.

Сучасне мовознавство все більше приходиться до усвідомлення думки, що говорити про мову й мовлення як про два співвідносних аспекти мовної сфери немає підстав. Реально існує лише мова як загальна сукупність конкретних мовних проявів, тобто процесів мовної діяльності. Дослідження цих конкретних мовних проявів, визнання їх процесуального характеру відкриває широкі перспективи для проникнення у вихідний психологічний задум, мотив, причину створення мовцем того чи іншого висловлювання, а також для з'ясування екстралінгвістичних, культурних чинників, що впливають на текст або супроводжують його. Ця спрямованість аналізу абсолютно співзвучна з когнітивно-дискурсивними підходами.

Таким чином, відповідаючи на питання про місце когнітивної лінгвістики в парадигмі сучасного мовознавства, слід констатувати, що її виділення пов'язане не стільки з використанням нових методів, нових сфер знання. Її поява і бурхливий розвиток зумовлена зміною самого ракурсу опису мови, трансформацією уявлень про реальний об'єкт лінгвістичного аналізу. Підходи, запропоновані в рамках цієї наукової парадигми, дозволяють подолати багато тупикових шляхів, пов'язані з розумінням мови як абстрактної системи, дати нові узагальнення, що стосуються формування нових знань про властивості лексики, структури численних конкретних висловлювань.

¹ Там же. – С. 13.

Когнітивний підхід і його базовий поняттєво-термінологічний апарат перш за все налаштований на опис мовної діяльності, на опис цілком природного і основного стану мовця, коли він лише приблизно знає семантику використовуваного слова, інтуїтивно визначає можливості того чи іншого слововживання. Цей підхід досить адекватно відповідає факту, що володіння словом мало пов'язане з досконалим знанням тлумачного словника, з представленими тут значеннями того чи іншого слова. Дати непідготовану відповідь про систему значень того чи іншого слова не зможе, очевидно, і досвідчений лексикограф. Індивідуальне слововживання демонструє постійні видозміни лексичних значень, особливо вони помітні в поетичному мовленні, налаштованому на метафоричність.

Подібні зауваження можна висловити і щодо граматичного рівня. Слід констатувати, що концепція Ф. де Соссюра, пов'язана з виділенням системного аспекту в тлумаченні мови, незважаючи на наявність численних критичних зауважень і уточнень (див. позицію Л. В. Щерби¹, О. І. Смирницького², Е. Косеріу³, О. С. Мельничука⁴ та ін.) отримала не лише визнання, а й стала переважним способом лінгвістичних описів у ХХ ст. Їх метою стало виділення з текстів елементів, що піддаються систематизації, і виключення того мінливого, що привносить мовна діяльність, їх особливістю стала атомарність. Наприклад, у синтаксисі основним об'єктом аналізу стає речення, вирване з контексту, приписувані йому властивості шукаються переважно в складі самого речення і відкидаються спроби поглянути на цю одиницю як на компонент тексту, не кажучи вже про розгляд речення як конкретного висловлювання мовця в конкретному дискурсі. Це ж можна сказати і про підходи до інших рівнів мови.

У результаті цього мова все більше починає тлумачитися як виділена лінгвістами абстрактна замкнута система структурних одиниць. На рівні синтаксису – це спроби встановити набори схем, які представляють розмаїття речень у мові, виділити категорії, які цим схемам можна приписати. Проте звернення до мовної практики відразу ж показує, що мовці будують правильні речення, не виходячи з цих схем або не завдяки цим схемам. У переважній більшості випадків вони їх просто не знають. Вдала комунікація здійснюється часто не завдяки, а іноді й усупереч положенням синтаксису як науки.

¹ Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 303.

² Смирницкий А. И. Объективность существования языка. – М., 1954.

³ Косеріу Э. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып 3. – С. 156–173.

⁴ Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2 – 3. – С. 3–19.

Наведені міркування не лежать лише в площині абстрактного обговорення питань мовної онтології, а також визначення шляхів розвитку мовознавства, вони багато в чому визначають і наше розуміння мовних категорій.

Для доказу цієї заключної думки звернімося до порівняльного аналізу двох лінгвістичних парадигм в описі центральної категорії синтаксису – категорії модальності.

Залучення когнітивних підходів зумовлює нове бачення і деяких, здається, детально описаних категорій. До них можна віднести категорію модальності, яка останні 70 років, починаючи з праць Ш. Баллі¹, де модус уперше було окреслено як об'єкт лінгвістичного вивчення, є об'єктом докладного лінгвістичного опису.

Незважаючи на активне вивчення модальності, що триває вже понад півстоліття, і значні досягнення в описі цієї основної категорії пропозиції, у її інтерпретації спостерігаються значні розбіжності²). Відмінності нерідко стосуються і головних понять, пов'язаних з цією категорією: розрізнення або нерозрізнення комунікативної і модальної рамок пропозиції, об'єктивної та суб'єктивної модальності; дискусійною залишається і сама рубрикація модальних граматичних форм. Однією з причин неоднорідних підходів до опису модальності є неоднакове розуміння її природи, розбіжності у визначенні рівнів (мови і мовлення, мови або мови), на яких вона виявляється.

Загальним місцем більшості робіт про модальність є те, що для її інтерпретації зазвичай залучається категорія способу, досліджувана в мовознавстві вже не одне століття. Перенесення напрацювань, які стосувалися категорії способу, на розуміння категорії модальності крім позитивного мало і негативні наслідки. Вони полягали в тому, що стратегічною лінією розкриття сутності категорії модальності став опис формально протиставлених за способом речень, а тому звичайним об'єктом аналізу в розробці категорії модальності стали не речення в мові, у тексті, а окремо взяті зразки речень

У результаті такого обмеження спостерігається панування думки, що модальність – це тільки реченнєва категорія, яка разом з предикативністю є визначальною ознакою речень. У теорії модальності утвердилось логічно погано мотивована (через відсутність єдиної основи порівняння) протиставлення об'єктивної та суб'єктивної модальності. Аксиоматичною

¹ Див.: Bally Ch. *Syntaxe de la modalité explicite // Cahiers Ferdinand de Saussure.* – Paris, 1942. – P. 2, P. 3–13.

² Див., наприклад, огляд підходів до категорії модальності: *Otázky slovanské syntaxe. 3 // Sb. Symposia «Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích».* – Brno, 1973. – S. 391–393; *Теория функциональной грамматики : темпоральность : модальность.* – Л., 1990. – С. 67–78; Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму в структурі речення. – Чернівці, 2002. – С. 10–18.

стала спрощено матеріалістична думка, що речення в дійсному способі є засобом відображення навколишньої дійсності, тоді як ірреальним способам приписується властивість виражати ментальні прояви мовця.

Не відрізняється переконливістю і таке класичне визначення суб'єктивної модальності, як способу вираження ставлення мовця до вираженої ним же думки. Прийняття такої точки зору вимагає визнання положення, що когнітивна діяльність людини по створенню речення полягає у вираженні на першому етапі якихось порожніх у смисловому плані думок, які на другому етапі стають об'єктом «інквізиторських» самооцінок щодо їх достовірності, справедливості, переконливості тощо. Наприклад, слід повірити в те, що в реченні *Він, мабуть, прийшов* з'єднані дві когнітивних операції. Перша з них полягає у висловленні думки, що існує ситуація *Він прийшов*, а друга у фактичному її запереченні, оскільки віднесенні мовець зміст своєї думки починає відносити вже не до дійсності, а лише до сфери можливого. Значно простіше пояснення наведеного речення полягає в тому, що в ньому мовець відразу висловлює своє припущення про стан справ у дійсності. Це припущення може бути оформлено й іншим чином, наприклад, реченням з підрядною з'ясувальною частиною: *Я припускаю, що він прийшов*. Використовуючи для інтерпретації подібних складних речень концепцію Ш. Баллі, головну частину варто характеризувати як модус, а підрядну як диктум.

Таким чином, когнітивною ознакою наведених речень *Він, мабуть, прийшов* і *Я припускаю, що він прийшов* є те, що в них здійснюється відображення дійсності через ракурс припущення і, продовжимо, через модальний ракурс припущення.

Для подальшої розробки категорії модальності цікавою видається позиція Ю. С. Степанова, який, спираючись на думки В. В. Виноградова, висловлені в його пізніх працях, присвячених категорії модальності¹, зауважує: «З точки зору семіологічної граматики модальність за змістом не є ні суб'єктивною, ні об'єктивною категорією, вона є категорією об'єктивно-відносною. Модальність є представленням дійсності з точки зору суб'єкта мови – "я" мовця»². Наведена цитата, що підтверджує мовний характер модальної семантики, разом з тим змушує замислитися над іншим питанням: якщо у формуванні модальності провідна роль належить суб'єкту мовлення, а останній у своїй мовній діяльності спирається на текст з притаманними йому зв'язками між реченнями, то чи не є модальна семантика висловлювання як компонента дискурсу іншою, ніж граматиалізована модальна семантика речення в мові (у

¹ Виноградов В. В. Избранные труды : исследования по русской грамматике. – М., 1975. – С. 268.

² Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. – М., 1981. – С. 241–242.

«псевдореченні» – за термінологією В. А. Звегинцева¹)?

Реченням в дійсному способі в рамках традиційного погляду на модальність приписується властивість виражати те, що було, є або що буде в дійсності. При цьому замовчується одна з фундаментальних особливостей мовного знака – його нездатність прямо відображати дійсність.

Аналіз речень у дійсному способі в живому спілкуванні, а також у багатьох письмових текстах показує їх надзвичайно розвинену багатозначність у відображенні дійсності. Це пов'язано з тим, що речення в дійсному способі є змістом дуже широкого кола почуттів і ментальних операцій мовця з відображення їм дійсності. У залежності від дискурсу речення, наприклад, *Іде дощ* стає повідомленням про відчуття, знання, переконання, припущення тощо мовця: **Я чую, бачу, знаю, вірю, допускаю, переконаний, що йде дощ.**

Деякі з наведених видів ментальної діяльності мовця можуть бути вираженими експліцитно, наприклад складними реченнями **Я припускаю / переконаний, що йде дощ**; реченнями з вставними словами, яким традиційно приписується суб'єктивна модальність, пор.: **Очевидно / безумовно, йде дощ.** Саме про цю особливість простих речень – їх здатність приховано виражати зміст різноманітних ментально-чуттєвих проявів мовця – і говорив Ш. Баллі, наводячи приклади відповідних їм складнопідрядних речень, у яких головній частині приписується модусна функція, а підрядній з'ясувальній – диктальна². Головна частина, за образним визначенням Ш. Баллі експлікує «душу пропозиції», уключає позначення різних почуттєвих і ментальних дій мовця: *бачити, чути, відчувати, знати, вірити, здогадуватися, припускати, сподіватися, боятися, чекати* тощо.

Ця експлікована в складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними і зазвичай прихована в простому реченні інформація, яку Ш. Баллі позначав терміном модус, і є відбиттям психічної складової, властивої реченню як знаку. Як зазначає С. Г. Ільєнко, «співвіднесеність «об'єктивна дійсність» – «зміст речення» невідворотно зумовлює наявність третьої (проміжної) ланки, а саме творця цієї співвіднесеності, інформатора, тобто наявність мовця. Таким чином, створюється природна триада «об'єктивна реальність – інформатор – зміст речення»³.

Відхід від традиційних тлумачень модальності й декларування її когнітивного прочитання як ментально-чуттєвого ракурсу відбиття дійсності логічно включає дослідження модальності в коло більш широких

¹ Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М., 1976. – С. 308.

² Bally Ch. Syntaxe de la modalité explicite // Cahiers Ferdinand de Saussure. – Paris, 1942. – P. 2, 9.

³ Ильенко С. Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л., 1975. – С. 156.

філософсько-лінгвістичних тем, зокрема в проблематику мовного розвитку. В основі здатності мовної системи до саморозвитку лежить постійне збагачення мовцем своїх здатностей до відображення дійсності, що відповідають його досвіду, особливостям його ментально-чуттєвої організації. Зауважимо при цьому, що у своїй мовній діяльності мовець прагне наслідувати способи слововживання, прийняті в колективі. Однак, зрозуміло, процеси наслідування, копіювання неможливі без неточностей, порушень загальноприйнятого. Особливо показова в цьому відношенні художня мова поетів, які, спираючись на свої природні здібності, переслідують іншу мету – відійти від загальноприйнятого слововживання, показавши при цьому приховані зв'язки, що існують у світі. Основна маса цих новоутворень припадає на метафори, які з позицій класичного підходу до модальності витлумачити досить складно. Наприклад, не можна погодитися з традиційною думкою, що в наведених нижче рядках з П. Тичини, де речення вжито в дійсному способі, прямо відбито навколишню реальність: *Ходить ніч по саду / місячними кроками, / зоряними крилами / просіває пільму.*

Адже з позицій системно усталеного позначення навколишньої дійсності *ніч* не може *ходити*, *кроки* можуть мати розмір, характеризуватися частотою, але не ознаку *місячний*, *крила* не здатні бути засобом просівання та ще й не речовини, а *пільми*. Якщо послідовно спиратися на догму, що речення з присудком у дійсному способі й теперішньому часі відбиває те, що є в дійсності, то наведені рядки треба віднести до неправдивих або ж висловити сумнів щодо психічного здоров'я їхнього автора.

Пропонований у статті підхід до визначення модальності як когнітивної категорії знімає ці протиріччя й дозволяє розглядати метафори як один з різновидів модальності – модальності уяви або уявлення, що існує нарівні з іншими модальностями чуттєвого сприйняття, наприклад знання, віри, переконання, страху тощо. Зокрема, наведені рядки втрачають незвичайність, якщо вони будуть пояснені за допомогою модальних операторів уяви *Я уявляю, що ...*

Вище відзначалася здатність речень у дійсному способі передавати те, що не є дійсним або – у разі вживання метафор – навіть суперечить нашим уявленням про дійсність. Розуміння модальності як категорії, яка описує способи ментально-чуттєвого відображення дійсності або ж ментально-чуттєвого її моделювання, припускає наявність у модальній семантиці двох блоків інформації, яка додається до диктальної частини. Перший відносить зміст висловлювання до тієї чи іншої сфери ментально-чуттєвої діяльності мовця (я бачу, чую знаю, уважаю, вірю, уявляю, бажаю тощо). Друга частина містить інформацію про визнання мовцем буттєвості відбитого свідомістю в навколишній дійсності або ж тільки у свідомості

мовця.

Наведені аргументи дають підстави для інтерпретації модальності як категорії, що виражає спосіб ментально-чуттєвого відображення дійсності. Такий когнітивно орієнтований підхід до витлумачення модальності означає, що модальність пов'язана з передачею відношень змісту речення як до мовця, так і до навколишньої дійсності. При такому розумінні модальності зникають логічні суперечності, які супроводжують протиставлення реальної та ірреальної, об'єктивної і суб'єктивної модальності. Усі ці рубрикації отримують спільну логічну основу – вони подають когнітивно-чуттєвий світ мовця.

Проведені в статті зіставлення і протиставлення різних аспектів представлення мови відкривають перспективу для пояснення неоднорідності досліджень, які відносяться до сфери когнітивних. Їхні розбіжності часто пов'язані зі шляхом, який пропонується для опису: від мовної діяльності – тоді в праці будуть домінувати індивідуально-психологічні складові, або ж від певних узагальнень, від історичних мовних і культурних даних – тоді в дослідженні будуть описуватися етнічні, культурні, історичні, міфологічні тощо складові, які можуть реалізуватися в мовній діяльності. Зазначене протиставлення накладає свій відбиток і на використовувані поняттєво-термінологічні апарати, на інтерпретацію базових понять, зокрема таких, як *концепт*.

*Бундюк О. В.
(м. Слов'янськ)*

В. Г. АДМОНІ ПРО ПАРАДИГМУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Проблеми синтаксичної парадигматики звернули на себе увагу дослідників мови лише в середині 30-х рр. ХХ ст., хоча два типи відношень одиниць мови – парадигматичних та синтагматичних – були науково обґрунтовані спочатку в праці М. В. Крушевського (1883), представника Казанської лінгвістичної школи, а потім і в славнозвісному «Курсі загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра (1916).

Як відомо, системні відношення на морфологічному рівні виявляють себе у вигляді певної сукупності словоформ, яка називається парадигмою (парадигми відмінювання, дієвідмінювання і т. д.). З цього, природно, випливає, що й на рівні синтаксису повинні існувати парадигми як засіб організації синтаксичних одиниць.

Проблемі синтаксичної парадигматики присвячено багато робіт російських, українських та зарубіжних лінгвістів, в яких відображені різні підходи дослідників до осмислення даного поняття, при цьому спостерігаються кардинальні розбіжності у визначенні інвентарю

парадигмоутворювальних факторів, у кількості і складі запропонованих парадигм.

Одна з перших спроб розробки синтаксичних парадигм належить Н. Ю. Шведовій (1967), відомій дослідниці синтаксису російської мови. В якості парадигмоутворювального фактора Н. Ю. Шведова використовує часову форму як граматичну категорію морфологічного рівня [11].

Б. М. Головін визначає поняття парадигми як «сукупності варіантів деякого інваріанта, що зв'язані між собою його тотожністю та протиставлені його відмінностями» [5, с. 73].

Парадигма розглядається як ієрархічно організована система видозмін речення (В. Грабе, 1966), як система міжмодельних перетворень речення (І. П. Распопов, 1969, Т. П. Ломтєв, 1972), вводиться поняття дериваційної парадигми (В. А. Белошапкова, 1981).

Цей невеликий огляд показує, що дослідники синтаксису та синтаксичної парадигматики розходяться як в розумінні самого поняття «парадигма», так і факторів, аспектів, властивостей речення, що лежать в основі його модифікації.

У германістиці вперше система аспектів речення, які лежать в основі синтаксичних парадигм, була запропонована В. Г. Адмоні. Вивчаючи структуру речення в німецькій мові, В. Г. Адмоні [1, с. 3–26] обґрунтував наявність в реченні 7 аспектів (ознак), які лежать в основі парадигматики речення. У наступних роботах були намічені основи синтаксичних парадигм та детально розроблена складна сукупність логіко-граматичних типів речень, що утворюють парадигматичну підсистему. В. Г. Адмоні визначає синтаксичну парадигму як систему синтаксичних структур, що характеризуються загальною смисловою та / або функціональною синтаксичною ознакою, модифікації якої представлені в структурах, що утворюють систему [3, с. 120]. При цьому, парадигмоутворювальними факторами являються аспекти речення (сміслові або функціональні лінії), що «працюють» на рівні всього речення.

Таким чином, В. Г. Адмоні ще в середині 30-х рр. ХХ ст. ясно намалював картину, на основі яких факторів, властивостей або аспектів складаються окремі парадигми речення.

До них автор відносить: 1) логіко-граматичний тип речення, 2) його афірмативно-модальний тип, 3) тип речень за ступенем їх повноти, 4) тип речень за видом їх співвідношення з іншими реченнями, 5) типи речення за їх комунікативним призначенням, 6) типи речення за пізнавальною установкою мовця (за актуальним членуванням), 7) типи речень за їх емоційною насиченістю.

Ці аспекти, співпрацюючи один з одним, забезпечують виконання реченням його основних функцій – функції вираження (відносно) закінченої думки і функції передачі (відносно) закінченого повідомлення.

Аспект логіко-граматичних типів речення є базовим, на нього ніби нашаровуються всі інші аспекти. Кожен аспект має власну парадигму типів (моделей) речення, а сума всіх парадигм утворює повну парадигму речення.

Визначаючи ці аспекти як парадигмоутворювальні фактори, В. Г. Адмоні відзначав: «Реалізація всередині речень варіантності різних морфологічних форм як членів морфологічної парадигми не спричиняє утворення парадигми синтаксичної» [3, с. 120].

Показуючи шляхи утворення синтаксичних парадигм, В. Г. Адмоні у своїй роботі підкреслював: «Емоційний зміст, який мовець вкладає в речення, може мати багато різних відтінків, які важко піддаються чіткій класифікації. ... є багато градацій у ступені емоційності, яка виражена в реченні, не кажучи вже про те, що з точки зору емоційності речення розрізняються між собою не тільки за силою, але й за самим характером своєї емоційності (вияв здивування, радості, жалю і т. д.)» [2, с. 245–246]. В. Г. Адмоні вважав необхідним враховувати під час побудови синтаксичних парадигм когнітивно-комунікативну завершеність форми [3, с. 41], що цілком відповідає розумінню речення як цілісного та завершеного за смислом та синтаксичним оформленням утворення.

Таким чином, ще до появи робіт з синтаксичної парадигматики в славістиці В. Г. Адмоні визначив методологічний підхід та фактори, що лежать в основі синтаксичних парадигм. Наукові праці В. Г. Адмоні вирізняються глибиною аналізу лінгвістичних явищ, теоретичною вивіреністю висновків, що дозволяє його науковій спадщині залишатися актуальною і в наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Структура предложения / В. Г. Адмони // Вопросы немецкой грамматики в историческом освещении. – Л., 1935. – С. 10–26.
2. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М., 1955. – 390 с.
3. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. – Л., 1988. – 238 с.
4. Белошапкова В. А. Деривационная парадигма предложения / Белошапкова В. А., Шмелева Т. В. // Вестник МГУ. – 1981. – № 2. – С. 46–51.
5. Головин Б. Н. К вопросу о парадигматике и синтагматике на уровне морфологии и синтаксиса / Б. Н. Головин // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействия / отв. ред. В. Н. Ярцева, Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1969. – 144 с.
6. Грабе В. Общее значение синтаксической конструкции и трансформация / В. Грабе // Československá rusistica. – 1966. – № 2. – С. 44–49.
7. Евсеева Л. А. Реализация эмоциональных парадигм в речи: дисс. ... канд. филол. наук / Л. А. Евсеева. – Коломна, 2002. – 163 с.
8. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – Казань, 1883.
9. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматическая категория / Т. П. Ломтев. – М.: МГУ, 1972. – 197 с.

10. Распопов И. П. Несколько замечаний о синтаксической парадигматике / И. П. Распопов // Вопросы языкознания. – 1969. – № 4. – С. 28–35.

11. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии) / Н. Ю. Шведова. – М. : Русский язык, 1967. – С. 3–77.

Бурмистрович Ю. Я.
(г. Абакан, Россия)

В ЧЁМ СУТЬ ПРОТОСЛАВЯНСКОЙ САТЭМИЗАЦИИ?

Под протославянской сатэмизацией обычно понимают изменение в протославянскую эпоху некоторых заднеязычных согласных в переднеязычные свистящие согласные. И все считают, что по своей сути это был процесс палатализации. Однако при этом одни учёные считают, что этот процесс начался с особых заднеязычных, которые с самого начала были палатальными (мягкими) или палатализованными (полумягкими) и, дойдя в этом палатальном или палатализованном виде до состояния переднеязычных свистящих, затем почему-то потеряли свою палатальность или палатализованность (отвердели), т. е. примерно так: $k' \rightarrow s' \rightarrow s$. Другие же считают, что этот процесс начался с обычных твёрдых заднеязычных, но, попадая в словах в позицию перед гласными переднего ряда, они смягчались и в таком смягчённом виде изменялись в мягкие переднеязычные свистящие, которые затем почему-то отвердевали, т.е. примерно так: $k \rightarrow k + 'e \rightarrow k'e \rightarrow s'e \rightarrow s$. Есть и такое мнение [3, с. 29], что первоначальный заднеязычный был или мягким, или твёрдым, но затем, если он был твёрдым, он почему-то смягчался, смягчённый же, он изменялся в переднеязычный свистящий, который в конечном итоге оказывался почему-то твёрдым, т.е. примерно так: $k' \text{ или } k \rightarrow k' \rightarrow s$ (*прасл. **zdmь** (из и.-е. ***g'ombh-** или ***gombh-**) – латышск. **zùobs** «зуб», др.-в.-нем. **kamb** «гребень»).

Все эти решения проблемы весьма противоречивы и вызывают вопросы, ответов на которые нет:

1) Если какая-то группа заднеязычных (называют и 2, и 3, и 4 единицы) была с самого начала мягкой или полумягкой, то откуда взялось такое начало? Ведь мягкие или полумягкие заднеязычные нарушали бы системность всей подсистемы консонантизма, в которой не было таких фонем ни среди губных, ни среди переднеязычных, ни среди остальных заднеязычных.

2) Как можно говорить о сатэмизации как о палатализации, если в отличие от всех праславянских палатаций и палатализаций, которых было не менее 8 [1] и которые давали соответственно мягкий или полумягкий результат, протославянская сатэмизация давала только твёрдый результат?

3) Если гласные переднего ряда в это время действительно существовали, то почему они не действовали смягчающе на другие

согласные (губные и переднеязычные), а остановились только на заднеязычных, да и то не на всех?

4) Почему до сатэмизации те же гласные переднего ряда, которые действительно обладают свойством смягчать соседние согласные, не оказывали смягчающего воздействия ни на какие согласные, в том числе и на заднеязычные? А были ли такие гласные в начальной протославянской подсистеме вокализма вообще?

5) Почему иногда явно твёрдые заднеязычные сатэмизировались перед гласными непереднего ряда, например: *kājā «сова» (у данного слова нет форм с гласным переднего ряда в корне, которые могли бы вызвать сатэмизацию у данной формы по аналогии).

Явно нужен новый подход к объяснению сути данного процесса. В настоящем докладе мы и предлагаем подход, который снимает отмеченные противоречия.

Анализируя процесс, предшествующий сатэмизации, и процесс, следующий за сатэмизацией, и обращая при этом внимание на причины, вызвавшие каждый процесс, и на закономерности, которым подчинялся каждый процесс, мы пришли к выводу, что нужно, прежде всего, по-новому реконструировать почти все подсистемы начальной общей фонематической системы протославянского диалекта праиндоевропейского языка. Эти подсистемы, по-нашему нынешнему мнению, выглядели так.

Подсистема консонантизма (неслоговых согласных):

Шумные смычные непридыхательные: b, p, d, t, g, k, g^j, k^j;

Шумные смычные придыхательные b^h, p^h, d^h, t^h, g^h, k^h, g^{jh}, k^{jh};

Шумные щелинные непридыхательные: s.

Сонорные: m, n, l, r. – Во всех четырёх строчках фонемы твёрдые.

Подсистема вокализма (слоговых гласных):

Гласные слоговые среднего ряда: e, ŷ, ē, ě, ā, ǣ;

Гласные слоговые заднего ряда: ū, ū̄, ō, ǫ. – В обеих строчках фонемы непередние.

Подсистема вокалического сонантизма (неслоговых гласных):

Гласная неслоговая среднего ряда:);

Гласная неслоговая заднего ряда: j. – В обеих строчках фонемы непередние.

Подсистема консонантического сонантизма (слоговых согласных):

Согласные слоговые: J, K, Z, X, G, H, D, F. – Все фонемы твёрдые.

Итак, среди согласных нет мягких или полумягких, а среди гласных нет переднерядных.

Главной причиной изменений в звуковой стороне языка являются внутренние противоречия, которые могут быть или парадигматическими (безоппозитивность фонем в языке – в ассоциативных группах – по нескольким признакам), или синтагматическими (несовместимость

аллофонов фонем в речі – в лінійних сочетаниях – даже по одному признаку). Разрешение парадигматических противоречий поддерживается парадигматическими (фонематическими) закономерностями, а разрешение синтагматических противоречий поддерживается синтагматическими (фонетическими) закономерностями.

В подсистеме консонантизма хорошо видно парадигматическое противоречие: слишком большое количество смычных и слишком малое количество щелинных – если каждая смычная входит, как минимум, в 4 коррелятивных (по одному признаку) оппозиции, то щелинная – только в 1, а потому щелинная слабее всех других включена в систему и при неблагоприятных условиях может выпасть из неё (из отдельных слов иногда и выпадала, ср. англ. *smoll* и русск. *мал*). Чтобы этого не случилось, носители языка заставили фонему <s> с помощью дивергенций (расщеплений) породить целый ряд щелинных аллофонов: кроме [s₁], ещё [z₁], [s^j₁], [z^j₁], [h₁] (последний – по известному правилу «s после y, u, r, k»¹, у предыдущих синтагматические условия неизвестны): *g^jes₁n^jys → *g^jez₁n^jys ‘жизнь’, *s₁ēsōr → *s^j₁ēsōr ‘сестра’, ср. с немецким *Schwester*, *s₁ōnōs → *z^j₁ōnōs ‘звон’, ср. с санскритским *svanas*, *jFs₁ūs → *jFh₁ūs ‘верх’. Тем самым был осуществлён первый процесс, направленный на устранение противоречия. Это обогатило состав щелинных звуков, но не обогатило состав щелинных фонем, потому что все эти звуки из-за того, что они не могли чередоваться с породившим их звуком [s₁] в одной и той же позиции, иначе, не могли оказаться со звуком [s₁] в позиции контраста, а появлялись в других позициях, иначе, в позициях дополнительного распределения, оставались аллофонами фонемы <s>. Чтобы новые аллофоны фонемизировались, т. е. стали аллофонами и новых фонем, аналогичные аллофоны должны были быть порождены и другими фонемами и тем самым освобождены от привязки только к определённым позициям.

Несмотря на то, что все остальные фонемы были смычными, носители языка заставили заднеязычную группу из них, – в основном опять-таки с помощью дивергенций, но в одном случае с помощью конвергенции (слияния) смычного аллофона с новым щелинным аллофоном в пользу щелинного, – породить щелинные аллофоны, похожие на те, которые были порождены фонемой <s>. Появились: [s₂], [z₂], [s^j₂], [z^j₂], [h₂], например: *b^hergā → *b^herz₂ā «берёза», *jēg^hōām → *jēz₂ōām ‘везу’, *g^hēr^jys → *z₂ēr^jys ‘зверь’, *k^hētōs → *s₂ētōs ‘святой’, *kKtōm

¹ Это сокращённая запись правила, полная же запись выглядит так: «s после y, ŷ, y, ū, ū, ū, r, r, k». Чаще в сокращённой формуле вместо y пишут i, но в этом случае возникает явное противоречие. Чтобы толкать переднеязычный звук s в заднее положение и превращать его в звук h, нужно чтобы толкающий звук сам имел в себе заднеязычный признак или, по крайней мере, такой признак, который не мешал бы движению толкаемого звука в заднее положение. Переднеязычный же звук i ни того, ни другого признака не имел. Он, скорее всего, только смягчил бы звук s.

→*s₂at:m или *kūtōm → *s₂ūtōm ‘сто’, *rōjk^hōs → *rōjh₂ōs ‘пух’. Как мы видим, процесс мог проходить перед гласным и среднего, и заднего ряда, ибо разрешалось не синтагматическое, а парадигматическое противоречие. Материалом для этого процесса были не просто заднеязычные фонемы, а скорее всего их несколько аффрицированные аллофоны типа [k^s], [g^z], которые были вполне возможны у большого количества слов с такими фонемами [2, с. 41]. Это был второй процесс, направленный на устранение противоречия. По слову *s₂at:m, появившемуся сейчас, этот процесс назвали сатэмизацией. Чем же он был по своей сути? Конечно, не палатализацией, которой и появиться было неоткуда, а только спирантизацией или – по-русски – щелиннизацией, ибо и назначением его было только породить ряд щелинных аллофонов, в большой мере похожих на уже существующие у фонемы <s>, причём не только свистящих переднеязычных, но и несвистящего заднеязычного. После этого произошёл естественный третий процесс – конвергенции похожих первичных и вторичных щелинных аллофонов: [s₁] x [s₂] → [s], [z₁] x [z₂] → [z], [s^j₁] x [s^j₂] → [s^j], [z^j₁] x [z^j₂] → [z^j], [h₁] x [h₂] → [h], а вслед за этим и фонемизация всех новых щелинных аллофонов, значит, появление целого ряда новых щелинных фонем. После этого пройдёт ещё много закономерных процессов и лишь в самом конце протославянской эпохи закономерно же появятся гласные переднего ряда, которые принесут с собой новое противоречие – синтагматическое. Но его разрешение произойдёт уже в праславянском языке, и будет подчиняться уже не парадигматической, а синтагматической закономерности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурмистрович Ю. Я. Проблема полного комплекта смягчений заднеязычных согласных в истории праславянского языка : монография / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасского ГУ им. Н. Ф. Катанова, 2009. – 59 с.
2. Журавлёв В. К. Реконструкция праславянской системы шумных согласных древнейшего синхронного состояния / В. К. Журавлёв // Известия на Института за български език. – София, 1967. – Книга XIV. – С. 23–42.
3. Коломієць В. Т. Фонетика / В. Т. Коломієць // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : Наукова думка, 1966. – С. 22–111.

*Висоцька Н. Л.
(м. Слов'янськ)*

ТЕКСТ І СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ

Сучасний синтаксис ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень. Тому, без сумніву, актуальним є звернення до наукової спадщини синтаксистів минулого.

У синтаксисі ХХ ст. – початку ХХІ ст. відбулося переосмислення

певних ідей, тверджень, концепцій. Це зумовлює необхідність узагальнення сучасних відомостей про текст як синтаксичну одиницю у цілому та усвідомлення ролі синтаксису тексту в теоретичному дослідженні мови.

Усебічне наукове вивчення процесу комунікації висунуло на перший план визначення головної одиниці мовлення, яка б виступала об'єктом дослідження. Тривалий час вважалось, що вищою комунікативною одиницею мови є речення. Увага вчених була привернена до його структури, способам вираження головних і другорядних членів, встановленню моделей і типів зв'язку між елементами. Але «реальне життя» речення можливе тільки в потоці зв'язного мовлення. «Вирване з контексту речення, – зазначає Г. Я. Солганік, – зберігаючи свою граматичну самостійність, втрачає змістову повноту, яка зумовлена тісними зв'язками з суміжними реченнями контексту» [11, с. 50].

Тому на тлі загального інтересу до структури речення намічаються пошуки одиниць, які б найбільш повно і всебічно виражали завершену думку та відповідали б визначеним вимогам, тобто мали б формальні ознаки. Об'єктом спостереження стає текст, його компоненти і категорії.

І це цілковито слушно, тому що саме текст виконує особливу (в порівнянні з іншими одиницями мови), тільки йому властиву функцію: забезпечення комунікації в процесі життєдіяльності людей. «Основною одиницею мовлення, яка виражає завершене висловлювання, – зазначає О. І. Москальська, – є не речення, а текст, речення-висловлювання є лише окремим випадком, особливим різновидом тексту. Текст є вищою одиницею синтаксичного рівня» [7, с. 9].

Увага до тексту, дослідження його структури, зв'язності його одиниць, характеру інформації в ньому визначили формування нової галузі науки про мову, яка отримала назву *лінгвістика тексту*. Ця наука є одним з перспективних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Лінгвістика тексту стверджує, що речення, взяте не в контексті, є неповним за значенням, а тому не може служити вищою одиницею граматичного опису. В якості такої одиниці пропонується *складне синтаксичне ціле, надфразна єдність, текст (мікротекст), діалогічна єдність*.

Вивчення таких одиниць має свою древню історію, тому що в мовознавстві минулого можна зустріти окремі спостереження про більш крупні, ніж речення, одиниці. За їх роботами можна прослідити, як лінгвістична думка поступово підходила до розробки вчення про поєднування речень у більш складні єдності.

Лінгвістичне вивчення тексту починалось з античної риторики. Зберігаючи а собою функцію навчання ораторському мистецтву, ця наукова дисципліна створювала також настанови для побудови різноманітних текстів і таким чином приділяла деяку увагу питанням

синтаксису і стилістики. Так, Аристотель у його «Риториці» першим в історії мовознавства дає визначення такій одиниці мовлення (тексту), як період [1, с. 184].

У російському мовознавстві витоки досліджень у галузі лінгвістики тексту пов'язані з ім'ям великого М. В. Ломоносова, який вперше в русистичі ставить питання про поєднання речень [6, с. 376–377].

Деякі згадки про синтаксичні єдності можливо зустріти в роботах Ф. І. Буслаєва [2, с. 21–22], О. Х. Востокова [4, с. 108], Д. М. Овсяннико-Куликовського [8, с. 272], О. М. Пешковського [9, с. 410]. Хоча роз'яснень щодо відмінностей єдності від речення як звичайної синтаксичної одиниці ми в них не знаходимо.

Лише в середині ХХ століття з'являється «зовсім не досліджена галузь стилістичного синтаксису, у центрі якої знаходиться проблема строю складних синтаксичних єдностей» [3, с. 764].

У 1947 році В. В. Виноградов висловив думку про те, що переважніше замість сурядності і підрядності говорити про різні види зчеплення речень та про різні міри їх залежності, які виражаються сполучниками та іншими граматичними засобами [3, с. 708].

З обґрунтуванням складного синтаксичного цілого як особливої одиниці синтаксису виступив М. С. Пospelов, дослідження якого вважаються основними для вчення про складне синтаксичне ціле в російському мовознавстві. Він зазначав, що при вивченні строю зв'язного мовлення треба виходити не безпосередньо з речення, яке не має в зв'язному мовленні достатньої самостійності, а зі складного синтаксичного цілого як синтаксичної одиниці, більш незалежної від контексту зв'язного мовлення. Саме складне синтаксичне ціле, на думку М. С. Пospelова, виражає завершену думку автора, формуючи таким чином авторське висловлювання [10, с. 53]. Складне синтаксичне ціле є групою речень, «синтаксично об'єднаних різними засобами и способами, наприклад, сурядними сполучниками в приєднувальній функції, різного роду безсполучниковими приєднувальними зв'язками, тим чи іншим сполученням двочленних або одночленних речень» [10, с. 41].

Аналогічні думки висловлював І. О. Фігуровський [12, с. 21–31]. Однак ще в 50–60-і роки різноманітні групи дослідників працюють розрізнено: «граматисти не посилаються на дослідження спеціалістів з стилістики, русисти – на праці англістів, мовознавці не знають нічого про пошуки психологів» [5, с. 348]. І лише в 70-і роки відбувається помітна інтеграція наукових зусиль у галузі лінгвістики тексту, яка виразилась у проведенні ряду конференцій, симпозиумів і у виданні їх матеріалів.

Інтерес до цієї дисципліни виявився настільки великим, що література з лінгвістики тексту нині практично неосяжна. Висока продуктивність досліджень пояснюється актуальним характером

проблеми. Загальна теорія тексту, теорія мовленнєвих актів, семантика, соціолінгвістика, прагмалінгвістика, лінгвостилістика займаються вивченням різноманітних аспектів тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля (Антология текстов): сб. / гл. ред. Абышко О. Л. – СПб. : Алетейя, 1996. – 362 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове / Виноградов В. В. – М. ; Л. : Учпедгиз, Высшая школа, 1947. – 784 с.
4. Востоков А. Х. Русская грамматика, по начертанию его же сокращённой грамматики полнее изложенная / А. Х. Востоков. – СПб., 1831. – 219 с.
5. Гиндин С. И. Советская лингвистика текста : некоторые проблемы и результаты (1948–1975) / С. И. Гиндин // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – № 6. – С. 348–361.
6. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. : в 7 т. – М. ; Л., 1952. – Т. 7. – 995 с.
7. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
8. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912. – 412 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 6-е изд. / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 511 с.
10. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 321–327.
11. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика / Г. Я. Солганик. – М. : Высшая школа, 1973. – 216 с.
12. Фигуровский И. А. От синтаксиса отдельного предложения к синтаксису целого текста / И. А. Фигуровский // Русский язык в школе. – 1948. – № 3. – С. 21–31.

Вінникова Т. С.
(м. Слов'янськ)

ЩЕ РАЗ ПРО НАУКОВИЙ МЕТОД

Проблема методів лінгвістики є однією з головних проблем загального мовознавства. Дотепер теорія лінгвістичних методів перебуває на стадії розвитку та становлення, тому дослідження питання методу та його структури є перспективним завданням сучасної мовознавчої науки. Учені цілком обґрунтовано підкреслюють «невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису» [15, с. 48], необґрунтованість класифікацій методів [3, с. 32; 8, с. 7], суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу [3, с. 32], нечіткість у співвідношенні методів, їх прийомів і технічних процедур та аспектів, нехтування релевантністю процесів дослідження [7, с. 7], відсутність упорядкованості в уживанні базових термінологічних найменувань, як-от: *метод, методика,*

методологія, аспект, принцип, підхід, прийом, процедура, операція [3; 10; 13] тощо. Як відзначає В. М. Немченко, «у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення про поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні про розмежування дослідницьких методів і суміжних явищ» [13, с. 280]. Більше того, за спостереженнями вченого, змішання термінів *метод* і *прийом* спостерігається не тільки в кандидатських, а й у деяких докторських дисертаціях [там само]. Отже, теорія лінгвістичних методів поки перебуває на стадії становлення, а значить, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру є надзвичайно актуальним.

Методи наукових досліджень привертали увагу багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних науковців і наукознавців, як-от: М. Ф. Алефіренка, В. В. Бикова, І. В. Блауберга, В. О. Богородицького, І. О. Бодуена де Куртене, К. Бругмана, В. Вундта, І. Г. Герасимова, В. А. Глущенко, Б. Дельбрюка, В. А. Звєгінцева, А. С. Зеленька, Л. П. Іванової, Г. А. Климова, В. І. Кодухова, М. П. Кочергана, С. Б. Кримського, Н. І. Кузнєцової, Е. А. Макаєва, О. С. Мельничука, Л. О. Мікешиної, Г. Пауля, Г. О. Подкоритова, В. І. Постовалової, О. О. Потєбні, Г. І. Рузавіна, В. М. Русанівського, О. О. Селіванової, Б. О. Серебренникова, В. І. Снесара, О. Г. Спіркіна, Ю. С. Степанова, П. Ф. Фортунатова, С. В. Чернової, А. С. Чикобави, О. М. Чкалової, В. Шерера, А. Шлейхера, Х. Штейнталя, Г. П. Щєдровицького, Е. Г. Юдіна та ін. (як бачимо, серед перелічених учених є не тільки автори праць з лінгвістичної методології, а й автори наукознавчих досліджень узагалі).

Обговоренню проблем лінгвістичної методології, насамперед співвідношення понять методу, методології та методики, теорії лінгвістичних методів, уточнення класифікацій лінгвістичних методів, виявлення специфіки різних методів тощо, було присвячено Міжнародну науково-практичну конференцію «Методи лінгвістичних досліджень» (18–19 листопада 2010 р., м. Слов'янськ Донецької обл.). У конференції взяли участь 76 науковців, у тому числі вчені з Росії та Польщі. У доповідях п'яти секцій була задекларована широка тематична амплітуда, розглядалося велике коло актуальних та своєчасно порушених проблем, високий науковий рівень обговорення яких і продуктивність запропонованих заходів щодо їх розв'язання сприяли координації наукових зусиль у дослідженні лінгвістичної методології (доповіді учасників конференції опубліковано в збірнику «Методи лінгвістичних досліджень» [12]).

Ідейним організатором конференції (яку, до речі, було проведено за рішенням Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності») став В. А. Глущенко, засновник лінгвістичної школи сучасного мовознавства. Актуальною та недостатньо розробленою

проблемою лінгвістичних методів дослідник займається, починаючи з 2001 р. Це знайшло відображення в багатьох публікаціях ученого [2; 3; 4; 5; 6 та ін.], що дозволило збагатити теоретичний матеріал з окресленої проблематики.

Дослідження науковця містять оцінку концепцій лінгвістичного методу в наукових студіях В. А. Звегінцева, А. С. Зеленька, Л. П. Іванової, Г. А. Климова, В. І. Кодухова, М. П. Кочергана, С. Б. Кримського, В. М. Немченка, Г. О. Подкоритова, В. І. Постовалової, О. О. Селіванової, Б. О. Серебренникова, О. Г. Спіркіна, Ю. С. Степанова та ін. Це дозволяє нам комплексно та всебічно дослідити еволюцію поглядів учених щодо цієї проблеми, виявити стрижневі позиції щодо вивчення проблеми кваліфікації методів, адже кожен із зазначених дослідників витлумачив поняття методу з різних позицій, а В. А. Глущенко узагальнив наявні домінуючі положення та ґрунтовно їх проаналізував. До нього такого комплексного студіювання окресленої проблеми ніхто з лінгвістів не здійснював.

Детально погляди вчених щодо визначення наукового методу проаналізовано в розвідці В. А. Глущенко «Лінгвістичний метод і його структура»: «Ця стаття викликана бажанням автора докладніше висвітлити розроблену концепцію та підсилити аргументи на її користь» [3, с. 33]. В. А. Глущенко обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. У структурі методу виділено три різноманітні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний: «Отже, ми спираємося на широке трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти. Онтологія виступає у ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. Операційний компонент ... включає низку прийомів та процедур. За умови включення мети дослідження у структуру методу ... у ній може бути виділений телеологічний компонент»¹ [там само, с. 42–44]. Учений також схарактеризував структуру лінгвістичного методу на прикладі порівняльно-історичного методу, де послідовно й логічно описав усі три його компоненти. Навів аргументи на користь твердження про те, що всі методи, які використовуються в мовознавчих дослідженнях, є лінгвістичними методами.

¹В. А. Глущенко зазначає, що твердження про компоненти наукового методу було висунуте В. І. Постоваловою в роботі, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій [14, с. 24], а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. При цьому дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було розкрито. Очевидно, через ці обставини, на думку В. А. Глущенко, концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів [5, с. 6–7].

У широкому розумінні науковий (у тому числі лінгвістичний метод) – це шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб, у вузькому смислі науковий метод виступає як «сукупність прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен» [5, с. 4]. Деякі вчені інтерпретують термін *методи лінгвістики* одночасно в широкому й у вузькому смислі: «1) спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як суб'єкта лінгвістики [перше значення є широким – *Т. В.*]; 2) система процедур аналізу мовних явищ та/або перевірки отриманих результатів» [друге значення є вузьким – *Т. В.*] [16, с. 404]. Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Визначаючи структуру наукового методу як складної логічної одиниці, спираємося на положення В. А. Глуценка [2; 3; 4; 5; 6 та ін.].

Стисло схарактеризуємо компоненти наукового методу.

1. До *онтологічного компонента* наукового методу належать такі засоби пізнання, як *принцип* і *підхід*. Науковий принцип – найважливіший методологічний засіб, основа пізнання, теоретико-методологічна основа методу. Принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення [17, с. 25–26]. Науковий підхід – методологічна орієнтація дослідження; позиція, з якої розглядають об'єкт вивчення; поняття, що керує загальною стратегією дослідження [1, с. 74], підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу. Наприклад, до онтологічного компонента порівняльно-історичного методу входять принципи історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ [6]. Зазначеним принципам відповідають певні підходи: історичний, причиновий, системний.

2. *Операціональний компонент* наукового методу включає низку прийомів і процедур: а) прийом генетичного ототожнення фактів; б) процедуру лінгвістичної реконструкції; в) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ [9, с. 84]. Найбільш суттєвою частиною операціонального компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції [11, с. 202].

3. *Телеологічний компонент* наукового методу становить його мета. За методологічного підходу доцільно розглядати мету як розкриття історичних, причинових та системних зв'язків фактів мови, як вияв принципу загального зв'язку явищ на матеріалі певної мови чи групи мов [6, с. 15]. Вибір методу зумовлюється, в першу чергу, метою конкретного наукового дослідження.

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операціональний і телеологічний компоненти, є перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований В. А. Глуценком підхід дозволяє об'єднати у

цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, прийоми (процедури, операції) та мету дослідження. Це є актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах [5, с. 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / Игорь Викторович Блауберг, Эрик Григорьевич Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
2. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Владимир Андреевич Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
3. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / Володимир Андрійович Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.
4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / Володимир Андрійович Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.
5. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як складне структурне утворення / Володимир Андрійович Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2010. – Вып. XX. – С. 3–12.
6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
7. Зеленько А. С. До питання про предмет загального мовознавства / Анатолій Степанович Зеленько // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. V. Ч. 1. – С. 5–13.
8. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови / Анатолій Степанович Зеленько // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 1999. – № 5. – С. 7–14.
9. Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Георгий Андреевич Климов / отв. ред. Н. З. Гаджиева. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
11. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Энвер Ахмедович Макаев. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
12. Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. В. М. Бріщин. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 262 с.
13. Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе / Василий Николаевич Немченко // Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2007. – № 6. – С. 278–281.
14. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник /

Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

17. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Владимир Исаакович Снесар // Анализ системы научного знания / под. ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1976. – С. 24–27.

Вусик Г. Л.

(м. Бердянськ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК МЕТОД ПРЯМОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПОДІЙ СВІДКАМИ

Одним із методів, яким користуються соціолінгвісти для отримання інформації, є спостереження.

Спостереження – метод, за допомогою якого відбувається пряма реєстрація подій свідками. Це пасивний метод збирання інформації. Сутність його полягає в тому, щоб, дивлячись, помічати кого- чи щонебудь, звертати увагу на когось, щось.

Спостереження в соціолінгвістичному дослідженні являє собою метод збору і найпростішого узагальнення первинної інформації про досліджуваний соціальний об'єкт шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації фактів, що стосуються досліджуваного об'єкта. Одиницями інформації даного методу є зафіксовані акти вербального чи невербального (реального) поведження людей. На відміну від природничих наук, де спостереження вважається основним і порівняно простим методом збору даних, у соціолінгвістиці це один з найбільш складних і трудомістких методів дослідження.

Неусяке візуальне чи слухове сприйняття досліджуваного об'єкта є спостереженням у науковому розумінні, щоб перетворити його в науковий метод, необхідно здійснити наступний ряд дослідницьких процедур:

1) вичленувати в програмі дослідження ті задачі і гіпотези, що будуть зважуватися й улаштовуватися даними спостереження;

2) визначити в загальній програмі предмет та об'єкт спостереження;

3) підготувати інструментарій спостереження:

- щоденник спостереження, де будуть фіксуватися його результати в закодованій чи загальнозрозумілій формі, а також дії спостерігача і реакції що спостерігаються;

- картки для реєстрації одиниць спостереження в строго формалізованому і закодованому виді (цих карток повинно бути рівно стільки, скільки одиниць спостереження);

- протокол спостереження – методичний документ, що узагальнює дані всіх карток і містить, як мінімум, три оціночні показники;

Методологія та історіографія мовознавства

- коефіцієнт стійкості спостереження, що характеризує збіг результатів, отриманих тим самим спостерігачем у різний час;
- коефіцієнт згоди спостерігачів, що показує ступінь збігу даних, отриманих одночасно різними спостерігачами в різний час;
- аудіо візуальні технічні засоби фіксації одиниць спостереження;
- програму обробки даних спостереження.

4) випробувати інструментарій, внести в нього, якщо це буде потрібно, належні корективи, розмножити його в необхідній кількості екземплярів.

5) скласти план чи сітковий графік виконання спостереження (хто, де, коли його проводить).

Соціолінгвістичне спостереження характеризується цілим рядом **ознак**:

- по-перше, воно повинне бути спрямоване на ті обставини, події і факти, що є істотними для розвитку особистості, колективу, і обов'язково відповідати соціальному замовленню з боку суспільства;
- по-друге, спостереження варто проводити цілеспрямовано, організовано і систематизовано;
- по-третє, спостереження на відміну від інших соціолінгвістичних методів характеризується визначеною широтою (коли припускається фіксація як можна більшої кількості властивостей об'єкта) і глибиною (виділення найбільш значимих властивостей і найбільш глибинних процесів);
- по-четверте, результати спостереження повинні чітко фіксуватися. Гарної пам'яті тут мало, потрібно застосовувати процедури протоколювання, уніфікації даних, кодування мови й ін.;
- по-п'яте, спостереження й обробка його результатів вимагають особливої об'єктивності.

Знання, отримане через спостереження, має такі **особливості**:

- пов'язаність із дослідницькою метою та визначеними завданнями;
- передбачуваність чіткого планування;
- фіксування отриманої інформації в щоденниках;
- необхідність контролю за обґрунтованістю та сталістю отриманих даних;
- проведення спостереження в реальних природних умовах;
- порівнюваність результатів спостережень, здійснених різними дослідниками;
- отримання дозволу на проведення спостереження.

Види спостереження можна класифікувати, спираючись на різні засади.

Передусім спостереження класифікують, зважаючи на умови їх

організації (*польове, лабораторне*), а також на місцезнаходження дослідника (*включене і невключене*).

Польове спостереження – спостереження, яке застосовують у реальній життєвій ситуації. Значна частина соціологічних робіт є результатом польових соціологічних досліджень, які особливо придатні у дослідженнях розвідувального та аналітичного типу або на відповідних етапах комплексного дослідження.

Лабораторне спостереження – таке спостереження, за якого умови навколишнього середовища визначає дослідник. Його найчастіше застосовують в експериментальних дослідженнях або на етапі експериментальної перевірки гіпотез. При лабораторному спостереженні широко застосовують різноманітні допоміжні технічні засоби.

Найбільш поширеною є класифікація спостережень залежно від становища спостерігача, згідно з якою спостереження поділяють на **включені** та **невключені**, залежно від ступеня активності спостерігача в досліджуваній ситуації.

Включене спостереження передбачає входження в соціальне середовище, адаптацію до нього дослідника, тобто спостереження, за якого дослідник тією чи іншою мірою безпосередньо включений у досліджуваний процес.

Термін «включене спостереження» вперше був застосований американським соціологом Е. Ліндеманом у середині 20-х років ХХ ст. [5]. Ступінь включеності соціолога в досліджувану ситуацію може коливатися в досить широкому діапазоні: від пасивного спостереження, яке близьке до невключеного і подібне до спостереження «через скло», до активного спостереження, коли соціолог настільки зливається з групою дослідження, що її члени починають вважати його «своїм» і відповідно до нього ставляться [3].

Створюючи нестандартні ситуації, дослідник вивчає реакцію об'єкта спостереження на свої дії, стимулює його діяльність, що дає можливість краще вивчити його стан, побачити щось неможливе у звичайній ситуації.

Існують різні **типи включеного спостереження**.

Один з найпоширеніших – коли спостерігач і його дослідницька мета невідомі тим, за ким він веде спостереження.

В іншому випадку дослідник не приховує своєї ролі, за згодою колективу спостерігає його життя протягом певного часу, маючи можливість спілкуватися з його членами, брати участь в обговоренні різноманітних проблем. **Безперервне спостереження** використовують тоді, коли постає необхідність дослідити конкретний соціальний процес від початку до його завершення.

Невключене спостереження – спостереження, за якого дослідник перебуває поза процесом чи явищем, які вивчає, тобто є зовнішнім

спостерігачем.

Характерний приклад невключеного спостереження – спостереження за масовими процесами, коли спостерігач знаходиться на достатній відстані від об'єкта спостереження, щоб зафіксувати весь перебіг процесу; а також спостереження, мета якого – описати соціальну атмосферу, в якій відбувається подія.

Розрізняють спостереження **пряме, опосередковане та самоспостереження.**

Пряме спостереження – вид спостереження, під час якого дослідник безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження. Характер залученості може бути різним: в одних випадках дослідник повністю зберігає інкогніто, й інші учасники ніяк його не виокремлюють у колективі; в інших – спостерігач не приховує своїх дослідницьких цілей. Залежно від дослідницьких завдань вибудовується система стосунків спостерігача з іншими учасниками дослідження.

Опосередковане спостереження – вид спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника у процесі, який вивчають. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку людей.

Самоспостереження – процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми виявами. Воно є унікальним методом «проникнення» усередину психічних процесів та явищ. Водночас пов'язане з певними труднощами, оскільки дані самоспостереження повинні бути не інтерпретованими, а сутнісними у тій послідовності, в якій вони виникають. А словесний вияв почуттів та переживань у цей момент має бути чітким та максимально спонтанним.

Практика використання спостереження не тільки підтверджує принципову здатність даного методу подавати об'єктивну інформацію, але і служить вирішальним засобом виявлення і подолання суб'єктивності результатів. З метою одержання об'єктивної інформації про досліджуване соціологічне явище, використовуються наступні способи контролю:

- спостереження за спостереженням,
- контроль за допомогою інших соціологічних методів,
- звертання до повторного спостереження,
- виключення з записів оцінних термінів і т. п.

Таким чином, соціологічне спостереження вважається достовірним, якщо при його повторенні в тих же умовах і з тим же об'єктом воно дає ті ж результати.

Яким би не було спостереження, необхідно щоденно занотовувати, систематизувати й упорядковувати (згідно з програмою дослідження) отримані дані, записувати в картки, фіксувати у протоколі та

комп'ютерному файлі.

Для підвищення надійності даних спостережень необхідно виконувати деякі **правила**:

- детально класифікувати елементи подій;
- прагнути, щоб усі, хто здійснює спостереження, порівнювали свої враження, визначалися з оцінками й інтерпретацією подій, використовуючи однакоvu методику;
- спостерігати об'єкт у різних ситуаціях і з різних боків;
- не змішувати опис подій з їхньою інтерпретацією.

Метод спостереження має цілеспрямований характер, підпорядковується меті дослідження. Головними його вимогами є: чіткість, систематичність, різнобічність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економність техніки запису, ретельне, вдумливе й копітке опрацювання зібраного матеріалу, урахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ, відокремлення істотних, стійких, повторюваних фактів від другорядних та випадкових елементів, неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновків щодо них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Социология : учебное пособие для студентов вузов / Андрущенко В. П., Волович В. И., Головченко Г. Т. [и др.]. – Харьков, 1996. – 213 с.
2. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Апресян Ю. Д. – М., 1966. – 305 с.
3. Звегинцев В. А. Социальное и лингвистическое в социолингвистике / В. А. Звегинцев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1982. – Т. 41. – № 3. – С. 250–258.
4. Методы сбора информации в социологических исследованиях. – М. : Наука, 1994.
5. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / Ядов В. А. – М. : Добросвет, 2000. – 596 с.

*Габидуллина А. Р.
(г. Горловка)*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ДИСКУРСОЛОГИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РИТОРИКЕ

Современная лингвистика, изучающая язык как форму социальной практики, ориентируется на весь комплекс гуманитарных знаний, что позволяет объяснить и описать разнообразные процессы вербальной коммуникации. Языкознание все больше направлено на решение «внешних» задач, что предполагает разнообразное применение лингвистических данных не только для изучения объектов из других областей науки, но и для реализации потребностей человека в

продуктивном, ефективном общении.

Одним из объектов исследования, способных комплексно отразить новые междисциплинарные тенденции, выступает дискурс. Его компонентами являются адресат и адресант, текст как знаковый посредник и другие составляющие (социальные, психологические, культурные). Особое внимание лингвистов привлекает институциональный дискурс (политический, юридический, медицинский, рекламный, спортивный, военный, образовательный и пр.) как форма «общественной практики», при которой коммуниканты реализуют себя в ограниченном наборе ролевых характеристик, выступая в качестве представителей определенных статусных групп. Количество исследований в этой области (Е. В. Бобырева, В. В. Зирка, В. И. Карасик, Н. К. Кравченко, М. Ю. Олешков, П. Серио, Е. И. Шейгал и др.) постоянно растет, что связано с перспективностью дискурсологии как активно развивающегося направления лингвистики.

Учебно-педагогический дискурс (УПД) - разновидность статусно-ориентированных типов дискурса. Он изучается не только лингвистикой, но и лингводидактикой, в частности педагогической риторикой. Педагогическая риторика – это теория эффективной речевой коммуникации в образовательной сфере, практика ее оптимизации. В понятийном аппарате лингвистической дискурсологии и педагогической риторики есть много общего: коммуникативная ситуация, адресат и адресант, стратегии и тактики речевого воздействия, жанры речи, языковые средства воздействия и пр. В то же время их объект, предмет, методология исследований, категориальный аппарат существенно различаются. Объект изучения в педагогической риторике – «система профессионально-педагогических умений учителя в структуре педагогического дискурса, проявляющихся в речевом поведении педагога». Предметом является «методика обучения уместному использованию речевых средств активизации эмоционально-интеллектуального потенциала участников учебно-педагогического дискурса» [1, с. 6]. Методы педагогической риторики ориентируются на *Ното Verbo Agens* (человека, действующего словом) как ключевую фигуру речевой деятельности и включают наблюдение за речевой деятельностью учителя, проведение педагогических измерений, педагогический эксперимент по внедрению в учебный процесс системы риторической подготовки специалистов, опрос, анкетирование, тестирование уровня подготовленности специалистов в образовательной сфере и уровня сформированности их риторических знаний. Специфическими риторическими категориями здесь являются риторико-педагогический идеал, гармонизирующий педагогический диалог, образ педагога-ритора [2].

Мы рассматриваем учебно-педагогический дискурс с лингвистических позиций как сплав языковой формы, знаний и коммуникативно-прагматической ситуации, как коммуниктивно-прагматическое событие социокультурного характера. Предметом исследования являются способы организации УПД на уроках русского языка (в классах с русским языком обучения), условия производства текстов. «Связь, которая существует между «значениями», присущими данному тексту, и социально-историческими условиями возникновения этого текста, является отнюдь не второстепенной, а составляющей сами эти значения» [3, с. 560].

Методологической основой исследования педагогического дискурса в лингвистике является дискурс-анализ, который дает возможность изучать объект в совокупности собственно лингвистического и прагмалингвистического аспектов. Обычно используются следующие методы исследования:

1) общие методы: метод научного описания, включающий приемы наблюдения, обобщения, интерпретации, классификации и систематизации;

2) частные методы дискурсологии и лингвистики текста:

- контекстуально-интерпретационный метод, сущность которого заключается в изучении текста с учетом коммуникативного макроконтекста и других компонентов дискурса: а) выявление того, что существовало до текста и что тем или иным образом получило в нем отражение (текст как индикатор определенных сторон изучаемого объекта – коммуникативной ситуации, фоновых знаний автора или адресата; погруженность данного текста в семиотический универсум и пр.); б) определение того, что существует только в тексте как таковом (исследование текстовой парадигматики и синтагматики: выявление структурно-языковых особенностей определенного речевого жанра, типа текстемы и закономерностей их формирования, изучение функциональных особенностей порождаемых текстов и пр.); в) выявление того, что будет существовать после текста, т. е. после его восприятия адресатом (оценка различных эффектов воздействия);

- лингвосемиотический анализ дискурса, задача которого - показать, как трансформируется текст в сознании учащегося, как формируется интерпретанта адресата, ориентация на которую является в учебно-педагогическом дискурсе доминирующей; как происходит интеграция текстов учебно-педагогического дискурса;

- конверсационный анализ - для характеристики фатических речевых жанров.

В педагогической риторике многие из этих методов также используются, но все же это раздел лингводидактики, поэтому здесь

применяются и собственно педагогические методы исследования:

- эмпирический метод, включающий наблюдение и анализ школьных уроков и вузовских занятий по риторике и культуре речи;
- констатирующий эксперимент;
- опытное обучение;
- итоговый эксперимент, позволяющий проверить эффективность разработанной методики.

Изучение разных типов дискурса – весьма перспективная задача современного языкознания, особенно если исследования проводятся на стыке гуманитарных наук.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макарова Д. В. Речевое поведение учителя в структуре педагогического дискурса : автореф. дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Макарова Дина Владимировна. – М., 2008. – 45 с.
2. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория : учеб. пособ. / А. К. Михальская. – М. : Академия. 1998. – 432 с.
3. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе [Дискурс и интердискурс] / П. Серио // Семиотика : антология. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 549–562.

*Герасименко И. А.
(г. Горловка)*

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКОГО МЕТОДА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВ

Если учесть, что «значение слова проявляется в контексте» [1, с. 317], то с помощью контекстологического метода можно выяснить и конкретизировать объём семантики различных лексических единиц. Это относится и к структуре значения колоративов. Цель работы – описать лингвокультурные компоненты значения колоративов, отображающие сакральные, профанные, инфернальные представления древних людей. Для изучения данной проблемы были использованы разные исследовательские методы, в числе которых контекстологический.

Анализ материала показывает, что в семантической структуре колоративов зафиксированы, кроме собственно цветовых, значения, связанные мифической (образной) – профанной, сакральной, инфернальной – ментальностью народа как первичной формой мышления (Э. Кассирер). Так, сакральные, имеющие отношение к Божественному, религиозному, небесному, потустороннему и иррациональному, стоят в оппозиции к обыденным представлениям и реализуются в ряде выражений. В их числе фольклорное сочетание *красное солнце (солнышко)*, которое наделено «магическим» значением вследствие сакрального ему поклонения (древние

славяне «были солнцепоклонниками» [5, с. 105], как, впрочем, и другие народы, которые также «на заре человеческого существования поклонялись солнцу» [3, с. 323]). Поэтому прототипная семантика колоратива *красный* в составе сочетания *красное солнце* могла быть связана не со значениями «светлый» или «красивый», а «нужный», «полезный». Именно поэтому, надо полагать, выражения *красное солнышко*, *красный свет* стали использовать как ласкательные обращения и обрядовые описания-характеристики (ср.: *Ай подай ты, подай милостину спасёную, / Ай подай-ко-ся ты, **красно солнышко**, / Уж ты ласковый, подай, Владимир-князь!* [11, с. 152]).

Сакральное включает широкий спектр представлений, относящихся к магии, эзотерике, мистике. Для их вербализации в русской лингвокультуре используется, например, колоратив *зелёный* как компонент фольклорных сочетаний *зелёный луг*, *зелёная дубрава* и под. В языке устного народного творчества с помощью синтагм *зелёный луг*, *зелёная дубрава* описываются атрибуты места, где происходят сакральные (как и inferнальные) события – различные превращения и волшебства: [...] *Василиса Премудрая и тотчас обратила коней **зелёным лугом**, Ивана-царевича старым пастухом, а сама сделалась смирной овечкою* [13, с. 283]; *Ты сходи-ко, сокол милый брат, / Во поля, в луга во чистые, / Во леса-то во дремучие, / **Во дубравушки зелёные**, / Где сырой бор с ветром спорится, / Там все звери люты водятся* [13, с. 157].

В свою очередь, профанное (обыденные, повседневные) представления, будучи противопоставленными сакральным, отображены в синтагмах *чёрный народ*, *чёрные люди* «простые», «незнатные». По одной из версий (предложенной В. И Далем, В. В. Колесовым, С. М. Соловьевым) данная идиома восходит к сочетанию *черносошные крестьяне* «крестьяне, жившие на так называемых чёрных, т. е. свободных, государственных, невладельческих землях». Эти крестьяне еще в 17 в., в отличие от помещичьих крепостных или монастырских и дворцовых (т. е. обеленных) крестьян, платили от черной сохи подать [4, с. 594, 596]. Считается, что они были тягловыми, социально бесправными и «не принадлежали ни к какому определённом классу» [7, с. 191], были «все прочие, остальные» [10, с. 282]. Поэтому внутренняя форма идиом *чёрный народ*, *чёрная кость* связана с обозначением народа, который был «*общий, неопределённый, остальной, к известному разряду лиц или предметов не принадлежащий, ничей*» (курсив автора. – И. Г.) [10, с. 282]. Как следствие, войдя во фразеологический фонд русского языка и получив лингвокультурную семантику «отсталый», «необразованный», сочетания *чёрный народ*, *чёрная кость* стали коррелировать с идиомами *тёмные люди*, *тёмный человек*, передающими с позиций профанного мышления значения «невежественный», «некультурный».

Профанное представления зафиксированы и в примере *Татьяка с*

мамкой золотые, / Я – серебряная дочь [14, с. 35], который вербализует бóльшую значимость золотого. Данная семантика адъективов *золотой, серебряный* восходит к профанному историко-культурному знанию о бóльшей ценности золота, в свою очередь, «ниже по шкале находятся значения, коррелирующие с «серебряным» (< «серебро»))» [8, с. 239].

В свою очередь, инфернальные (демонические) представления реализованы в идиоме *чёрная книга*, с помощью которой носители русской лингвокультуры характеризуют всё, что связано с нечистой силой и колдовством (*чёрная книга* – «книга заклинаний»). Инфернальное мышление отображают также народнопоэтические сочетания *синее море, желтый песок*. Так, зафиксированный в синтагме *синее море* образ синей воды связан со смертью и загробным миром: *Хоть я свалюсь на доску дубовую, / Не толь мне страшно принять смерть на синем море* [11, с. 442]; ср. реализацию значения «тёмная вода» в выражении *синее море зелёное*, которое используется в языке белорусского фольклора: *На сінім моры, на зелёным стаіць... сядзіць чоран воран без касьцей...* [6, с. 53]. Не случайно синяя вода в ряде славянских культур (в частности, в южнославянских) отчётливо осознаётся как инфернальное место, где таятся враждебные человеку силы, как место обитания злых духов, выступая, по мнению Л. Раденковича, эквивалентом «демонического света» [9, с. 307].

В инфернальных описаниях различных превращений и таинств используется и образ жёлтого песка: *Уж вы сёстры мои вы родимые! / Вы подите-тка на сине море, / Вы возьмите-тка песку жёлтого, / Вы посеите-ка в саду батюшки. / Да когда песок взойдёт-вырастет, / Я тогда ж, сёстры, к вам назад буду* [12, с. 291]. В этом и подобных примерах семантика колоратива *жёлтый* осложнена отрицательной коннотацией. Как пишут М. А. Бобунова и А. Т. Хроленко, «жёлтый песок – общефольклорное эпитетосочетание с весьма сложной семантикой. В ней проступает мотив захоронения» [2, с. 5].

Итак, в русском лингвокультурном пространстве функционируют слова, которые в определенном окружении выступают как вербальные знаки сакральных, профанных, инфернальных представлений. Между тем данные компоненты значения не являются единственными, которые несут культурно значимую информацию. Имеют место и другие (например, мифопоэтические, символические) смыслы, которые мы с помощью контекстологического метода рассмотрим в наших последующих работах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева-Васина Н. И. Прилагательное *красный* в русских народных говорах (материалы и характеристики функционирования слова) / Н. И. Андреева-Васина // Диалектная лексика / АН СССР ; Ин-т русского языка. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – С. 115–120.

2. Бобунова М. А. Пробная статья. «Жёлтый» / М. А. Бобунова, А. Т. Хроленко // Фольклорная лексикография : сб. науч. тр. – Курск : Изд-во КГПУ, 1995. – Вып. 4. – С. 3–13.

3. Гмызина Э. Цвет в повседневном обиходе средневековой Руси :

лингвокультурологический аспект / Э. Гмызина // Повседневность как текст культуры : материалы Междунар. научн. конф., 27–29 апреля 2005 г., Киров. – Киров : Изд-во ВятГГУ, 2005. – С. 320–327.

4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1982. – Т. 4. – 683 с.

5. Дёмин В. Н. Звёздная судьба народов России / В. Н. Дёмин. – М. : Армада-пресс, 2002. – 320 с., илл. – (Истина где-то рядом).

6. Жылінская І. І. Сістэма колераабзначэнняў у беларускіх і рускіх замовах / І. І. Жылінская // Вестник Беларус. гос. ун-та. Сер. 4: Филология. – Мн. : Універсітэцкае, 1997. – № 2. – С. 50–54.

7. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 312 с.

8. Николова В. Золотое в болгарской свадьбе / В. Николова // Признаковое пространство культуры / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2002. – С. 238–253.

9. Раденкович Љ. Символика света у народној магији јужних словена / Љ. Раденкович. – [1-е изд.]. – Ниш : Просвета ; Београд : Балканолошки ин-т сану, 1996. – 387 с.

10. Соловьёв С. М. О значении слова «чёрный» в древнем русском языке / С. М. Соловьёв // Сборник исторических и статистических сведений о России и народах его единоверных и единопленных. – М., 1845. – Т. 1. – С. 282–286.

11. Былины / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Селиванова Ф. М.]. – М. : Сов. Россия, 1988. – 576 с.

12. Русская народная поэзия. Эпическая поэзия : сборник / [вступ. статья, предисл. к разделам, подг. текста, коммент. Б. Путилова]. – Л. : Худож. лит., 1984. – 440 с.

13. Русский фольклор / [сост. и примеч. В. Аникина]. – М. : Худож. лит., 1986. – 367 с.

14. Частушки / [сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф. М. Селиванова]. – М. : Сов. Россия, 1990. – 656 с.

Гладкова Р. Я.
(г. Херсон)

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК МЕТОД ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Вопрос о том, что «...определяет уникальность классических произведений художественной литературы, и о том, какие методы следует применять для выявления эстетически значимых языковых элементов» [1, с. 14] активно изучают современные лингвисты.

Наряду с методом функционально-стилистического анализа художественных произведений выделяют стилистический эксперимент. В настоящее время стилистический эксперимент, предложенный как метод лингвистического анализа А. М. Пешковским и Л. В. Щербой, является одним из важнейших путей изучения языка художественного произведения, языка писателя. Цель стилистического эксперимента – постичь сущность художественного текста через изучение языковых средств, использованных писателем. Одновременно этот метод имеет и

практическое значение: он призван воспитывать активного и думающего читателя.

Л. В. Щерба в свое время заметил, что нашей культуре не хватает умения внимательно читать. По нашему мнению, в выработке этого умения, в воспитании культуры чтения, особое место должно принадлежать стилистическому эксперименту.

По определению А. М. Пешковского, стилистический эксперимент – это искусственное придумывание стилистических вариантов к тексту. Анализ могут быть подвергнуты любые элементы текста, но «всякое изменение какого-либо отдельного элемента ощущается обычно чрезвычайно резко и помогает оценить и определить роль элемента, подвергающегося изменению» [4, с. 25], поскольку художественный текст – система определенным образом относящихся между собой элементов.

«Чтобы разобраться, осмыслить какое-либо сложное явление, необходим детальный анализ, внимательное изучение всех его составляющих элементов. Детально изучить художественный текст помогает стилистический анализ. Здесь литературоведческие методы изучения текста сочетаются с лингвистическими. Лингвист, исходя из данных литературоведения, проникает в языковую ткань, основу ... произведения, исследует детали, «частности». Но это такие частности, из которых составлено целое. Ведь и идеи, и образы, и картины – все выражает автор через язык, посредством языка» [2, с. 3].

Стилистический эксперимент направлен на то, чтобы выявить выразительный потенциал языковых средств и, следовательно, глубже проникнуть в смысл художественного произведения.

Пронаблюдаем его возможности на примере отдельных произведений К. Г. Паустовского, соединившего в своем творчестве аналитическое и романтическое отношение к чарующей русской природе. В произведениях писателя мы встречаем огромное количество тропов, в частности, метафор, участвующих в воссоздании картин природы, передающих общий поэтический настрой автора, его восторженное отношение к родной природе.

В воспроизведении писателем пейзажей и состояния природы явственно ощущается некоторая преувеличенность. В этом нас убеждает употребление метафорических сочетаний, передающих предельную интенсивность действия, полноту состояния, крайнюю степень признака. Например: «Ивы и ракиты обливал зной; прибрежное царство ив и раки превращалось в бурлящий водопад листвы; ливень синего средиземноморского света, прорвавшего невидимую небесную плотину и рухнувшего всей своей тяжестью на остров...; бесконечный шорох колосьев непрерывно бежал... как величавая музыка урожая и т. п.»

(«Ильинский омут»).

Влиянием контекста (это характерно для художественного повествования вообще, а для художественных текстов К. Г. Паустовского в особенности) в произведениях писателя объясняется нетрадиционная сочетаемость слов. Ср.: «Это место по своей прелести и сиянию простых полевых цветов вызывает в душе состояние глубочайшего мира...»; «Тихое сияние этих облаков достигало земли, проходило по моему лицу...» («Ильинский омут»). Исходя из буквального смысла слова «сияние», сиять может то, что испускает сильный свет или сильно светится, отражая своей гладкой блестящей поверхностью лучи достаточно мощного источника света. Отсюда, простые полевые цветы испускать сияние не могут. Однако писатель рисует картину знойного солнечного летнего дня. В общем контексте произведения, видимо, вполне допустимо увидеть и ощутить сияние простых полевых цветов.

Проанализируем словосочетание «тихое сияние», чтобы узнать, насколько важна эта словесная деталь, обязательно ли здесь определение, а если обязательно, то в чем его смысловая нагрузка.

Имея в виду, что стилистический эксперимент – это искусственное придумывание вариантов к тексту для выявления функциональной нагрузки анализируемых единиц текста, возьмем два варианта: 1) вариант без определения при существительном «сияние», то есть опустим определение; 2) вариант с другим определением (например, слабое, неяркое, тусклое). С точки зрения логической и грамматической, определение в анализируемом словосочетании факультативно и оба варианта возможны. Но эти искусственно придуманные варианты одновременно показывают неслучайность выбора слова писателем и его важную роль в создании определенной картины действительности. Имя прилагательное «тихий» относится к иному предметно-логическому ряду (тихим может быть то, что издает или способно издавать звук, звуки). Однако, если учесть общее замечание автора о «благостности и успокоительности священных мест» русской природы и то обстоятельство, что рассказывается о тихом и очень теплом летнем дне, то подобное расширение словесных связей допустимо, тем более – в художественном контексте.

Большая смысловая нагрузка в тексте выделенного нами определения и словосочетания в целом (их тесные семантические и эмоционально-экспрессивные связи с текстом, невозможность их устранения из текста без нарушения смысловой и эмоционально-экспрессивной целостности, без семантико-грамматической деформации) позволяет считать это метафорическое словосочетание важной художественной деталью – одним из ключевых элементов текста.

Таким образом, стилистический эксперимент действительно

позволяет оценить и определить роль элемента, подвергающегося замене или изменению. В традиционном виде стилистический эксперимент заключается в том, чтобы пронаблюдать отдельные единицы текста и констатировать тот факт, что автором выбран наиболее значимый и выразительный вариант из возможных в данном случае.

Стилистический эксперимент формирует представление о взаимосвязи и взаимообусловленности элементов целого, побуждает к установлению этой взаимосвязи и выявлению контекстуально обусловленных значений и коннотаций. Стилистический эксперимент развивает ассоциативные способности читателя, побуждает его к сотворчеству с писателем.

В современных лингвостилистических исследованиях должное внимание уделяется затекстовым связям, то есть определяются важные детали не только отдельного произведения того или иного автора, но и значимые детали художественного мира писателя. Так, в ходе стилистического эксперимента была выявлена важная художественная деталь в произведениях К. Г. Паустовского, а именно: слово «даль». Следует заметить, что образ дали и само слово «даль» являются ключевыми для всего творчества писателя. «Даль» – своего рода сквозная тема, проходящая через многие произведения данного автора. Например: «На реке серо, дымно разостлалась даль, уходя к чернеющему лесу» («На воде»); «...и угрюмая даль, и даль, в которую ветер... уносил ... сухую листву» («Ветер скорости»); «...и даль, над которой стояло марево» («Избушка в лесу»); «... удивительные по своей широте и прелести луговые и лесные заокские дали» («Письмо из Турусы»). Следует заметить, что образ дали в художественных текстах К. Г. Паустовского не обязательно сопровождается словом «даль», например: «Мгла эта светлела, делалась все прозрачнее, сквозь нее уже были видны далекие и нежные страны золотых и розовых облаков» («Подарок»); «Каждая сухая ветка сосны была видна среди темной хвои очень далеко. Далеко было видно каждую нитку паутины, зеленую шишку в вышине, стебель травы» («Кордон 273»). Ключевое слово «даль» в произведениях К. Г. Паустовского как бы объявляет тему обсуждения, являясь своего рода стержнем авторского повествования и скрепой отдельных фрагментов. Например: «К Ильинскому омуту надо спускаться по отлогому увалу. И как бы вы не торопились поскорей дойти до воды, все равно на спуске вы несколько остановитесь, чтобы взглянуть на дали по ту сторону реки. Поверьте мне, – я много видел просторов под любыми широтами, но такой богатой дали, как на Ильинском омуте, больше не видел и никогда, должно быть, не увижу... И каждая даль – я насчитал их шесть – была выдержана, как говорят художники, в своем цвете, в своем освещении и воздухе» («Ильинский омут»).

В художественных произведениях писателя ключевые слова формируют вокруг себя комплексы, становятся опорным образом, стержневым для всех текстов.

Определенный интерес для исследователя представляют синтаксические конструкции в произведениях писателя. Синтаксис художественных текстов К. Г. Паустовского характеризуется развернутостью структур простого предложения (и придаточных частей сложноподчиненных предложений), преобладают же в основном многочленные построения. Так, в произведениях автора чаще всего встречаются ряды однородных членов предложения, а именно: определений, дополнений, обстоятельств. Например: «Туча ползла по небу медленно и грозно. Изредка она ворчала глухим и протяжным громом. Она роняла космы дыма, пыли и дождя» («Блистающие облака»). В следующем примере представлены почти все названные компоненты структуры простого предложения: «И мне нестерпимо захотелось домой, в бревенчатый простой дом, на Оку..., где меня дожидаются ивы, туманные русские равнинные закаты и друзья» («Повесть о жизни»). Особенно выразительны распространенные приложения, например: «Думал об одинокой тоске чудаков, слоняющихся по земле с пустым футляром от скрипки – оправой от потерянной радости» («Блистающие облака»).

Для творческой манеры К. Г. Паустовского типичны предложения, в которых каждый член предложения сопровождается распространителями (например: «А над ней [дымкой] в небе, побледневшем от зноя, светились, проплывая, лебединые торжественные облака» («Блистающие облака»), а также предложения со сравнительными оборотами или придаточными сравнительными предложениями (например: «И хочется жить сотни лет, чтобы смотреть на эту бледную, как полевая ромашка, северную красоту» («Несколько отрывочных мыслей»); «Понимаете, жизнь дурашливая, крикливая, как клетка с попугаями» («Романтики»); «Лихорадка била и швыряла его, как вода в канале швыряла гнилые пни» («Колхида»); «Скрипки плакали, как будто их мучил собственный голос» («Колхида»).

Для неторопливой манеры повествования К. Г. Паустовского свойственны также различные присоединительные конструкции, благодаря которым достигается нелинейное выражение мысли, например: «Трудно объяснить, откуда берутся привычки, и притом неожиданные» («Далекie годы»).

Стереотипичность изложению мысли придают и вставные конструкции, например: «Там – ежели вы бывали, то должны знать – унылость, пыль, ветры, пустыни и ни травки, ни деревца, ни чистой текучей воды» («Кара-Бугаз»); «...появилось сожаление о том, что не удалось – да, пожалуй, и не удастся – увидеть весь мир...» («Повесть о

жизни»).

Использование стилистического эксперимента (одновременно с элементами семантико-стилистического и сопоставительного методов) позволяет выйти за пределы одного отдельного произведения, делает чтение размышлением, развивает способность сопоставлять, обобщать, видеть в отдельном часть целого, делать надлежащие выводы о всей творческой манере писателя.

Результаты стилистического эксперимента художественных произведений К. Г. Паустовского позволяют сделать вывод, что идиостиль писателя определяется единством, внутренней взаимосвязью и художественной оправданностью всех используемых автором выразительных языковых единиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Липгарт А. А. Основы лингвопоэтики : учебное пособие. – изд. 2-е, стереотипное / А. А. Липгарт. – М. : КомКнига, 2006. – 168 с.
2. Одинцов В. В. О языке художественной прозы. Повествование и диалог / Одинцов В. В. – М. : Наука, 1973. – 104 с.
3. Паустовский К. Г. Собр. соч. : в 9 т. / Паустовский К. Г. – М. : Худож. лит-ра, 1981–1986. – Т. 1–9.
4. Пешковский А. М. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики / Пешковский А. М. – М. – Л. : Гос. изд-во, 1930. – 176 с.

*Глущенко В. А.
(г. Славянск)*

К ВОПРОСУ О «ДИАЛЕКТИЧЕСКОМ МЕТОДЕ» В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В советском науковедении общепринятым стало положение о том, что в научных исследованиях ведущую роль играет так называемый «диалектический» («диалектико-материалистический») метод, рассматриваемый в более широком контексте «философских» методов.

Мы ни в коей мере не сомневаемся в необходимости применения к исследуемому объекту (в том числе к языку) законов диалектики и других философских законов. Вместе с тем мы считаем, что следует говорить не о «диалектическом методе» и философских методах вообще, а о философских подходах к языковым явлениям, о философских принципах их исследования. Эту точку зрения мы в сжатом виде изложили в статье «Лінгвістичний метод і його структура» [4]. Попытаемся раскрыть наши взгляды более полно.

В ряде работ нами приведены аргументы в пользу широкой трактовки метода (в том числе лингвистического) как гетерогенного феномена, в структуре которого целесообразно выделять три компонента: онтологический, операциональный и телеологический. Такой подход

противостоит узкой трактовке метода как гомогенного феномена, при которой метод отождествляется с его операциональным компонентом, включающим в себя определенные приемы и процедуры [3; 5; 4; 6].

Рассмотрим в этом плане природу и структуру так называемого «философского» метода («философских» методов).

Как известно, понятие «философского» метода ввел в науку Г. Гегель; он же указал на отличие «философского» метода от методов конкретных наук [2, с. 424].

Положение Г. Гегеля приобрело значительное распространение в советском науковедении; оно отразилась, в частности, в работах А. Г. Спиркина.

Следует отметить, что представленная А. Г. Спиркиным характеристика научного метода противоречива и эклектична. С одной стороны, метод отождествляется с его операциональными элементами: он выступает как «совокупность приемов или операций практического или теоретического освоения действительности, подчиненных решению конкретной задачи» [16, с. 472].

С другой стороны, А. Г. Спиркин отмечает, что в функции метода может выступать «любая теория», если она «проверена практикой»; эта теория может 1) использоваться «при построении других теорий», 2) определять «содержание и последовательность экспериментальной деятельности» [там же].

Таким образом, здесь термин *метод* употребляется в разных значениях.

Однако противоречия в изложении материала А. Г. Спиркиным на этом не заканчиваются, а с обращением автора к «философскому» методу (методам) только увеличиваются. Согласно А. Г. Спиркину, «философские» методы «имеют решающее значение в определении судьбы исследования, поскольку именно они задают общее направление исследования, принципы подхода к объекту изучения, а также являются отправным пунктом при мировоззренческой оценке полученных результатов» [там же, с. 473]. Автор не уточнил, какие именно методы следует относить к «философским», но выделил среди них «материализм» и «диалектику» как два взаимосвязанных метода; их можно рассматривать и как один метод – «материалистическую диалектику», которая является универсальным методом всех наук, поскольку формулирует наиболее общие законы познания. «Философским» методом общественных наук у А. Г. Спиркина выступает «исторический материализм», который имплицитно интерпретируется как реализация метода «материалистической диалектики» при исследовании социальных феноменов [там же, с. 473–474].

А. Г. Спиркин отмечал, что «философские методы «работают» в

науке обычно не непосредственно, а опосредуясь другими, более конкретными методами» [там же, с. 474]. Следовательно, по мнению А. Г. Спиркина, «философские методы» не имеют своего собственного инструментария, своего операционального компонента; они отражаются в приемах и процедурах частнонаучных и специальных методов разных наук. Таким образом, если «другие» («более конкретные») методы автор отождествляет с «приемами или операциями», то «философские» методы имеют совсем иную природу. А. Г. Спиркин не указывает, какую именно, но совершенно очевидно, что он имеет в виду принципы или подходы. Об этом свидетельствует и то, что к «философским» методам автор относит принцип историзма, который по-разному отражается в разных науках (в частности, в биологии и астрономии) [там же].

Итак, концепция А. Г. Спиркина (отметим, что его взгляды в советской науке были общепринятыми) содержит в себе значительные противоречия.

Они в полной мере отразились в языкознании. Марксистский «диалектический метод», с одной стороны, и частнонаучные методы (к которым были отнесены, в частности, лингвистические), с другой, разграничивали Б. А. Серебренников, В. И. Кодухов, Ю. С. Степанов [15, с. 269–274; 9, с. 203–205; 17, с. 3] и другие исследователи. Так, Б. А. Серебренников согласно традиции, которая сложилась в советском науковедении, отмечал, что «диалектический» («диалектико-материалистический») метод дает общие методологические установки, общее направление исследования; он непосредственно не связан с деталями научной работы, не является «рычагом» научных открытий; этот метод применяется во всех науках, но, как подчеркивал Б. А. Серебренников (отражая взгляды, которые в определенное время были общепринятыми), он не замещает частнонаучных методов; «диалектический метод» выступает не отдельно от них, не рядом с ними, не как дополнение к частнонаучным методам, а в них и через них; если «диалектический метод» дает абстрактные принципы (выделено нами – В. Г.), то частнонаучные методы конкретизируют их. Таким образом, «диалектический метод» нужно рассматривать как основу частнонаучных методов [15, с. 273–274].

Декларируя это положение (его неизбежность в советской науке представляется очевидной), Б. А. Серебренников ссылаясь, в частности, на статью Г. А. Подкорытова [13, с. 36–42].

Этот автор позднее издал монографию, в которой уделил значительное внимание таким средствам научного познания, как принцип и подход. Принцип выступает как глобальное положение с широким радиусом действия, имеющее стратегическое значение. Подход, тесно связанный с принципом, представляет собой методологическую

ориентацию исследования, т. е. понятие, руководящее его общей стратегией. Подход определяет направление исследования, однако он, в отличие от принципа, не является непосредственным орудием познания; подход отражается в принципах, приемах и процедурах данного метода [12, с. 24, 102].

Поскольку «философские методы», не имея операционального компонента, 1) представляют собой глобальные положения с широким радиусом действия, имеющие стратегическое значение, и 2) определяют общее направление исследования материальных и идеальных объектов, они имеют характерные признаки таких феноменов, как принцип и подход.

В этом контексте представляется очевидным: то, что в советской науке называли «диалектическим методом», имеет все признаки научного принципа и подхода; этот принцип (подход) характеризовался таким свойством, как универсальность¹.

Если принять всё это во внимание, становится понятным, почему в советской науке и, в частности, в языкознании термин *метод* употреблялся как многозначный. Вторжение в научную сферу идеологических штампов привело к многозначности термина *метод*, к путанице в употреблении терминов *метод*, *методика*, *методология*, *принцип*, *подход*, *прием*, *процедура*, *операция*. Совершенно очевидно, что в работах Б. А. Серебренникова, В. И. Кодухова, Ю. С. Степанова и других авторов «диалектический метод», с одной стороны, и частнонаучные и специальные методы, с другой, выступают как *качественно* разнородные феномены.

Однако понятие «философского» метода и соответствующий термин продолжает употребляться и в постсоветской науке, в частности в лингвистике. Об отличии «философского» метода от методов «конкретных» наук идет речь в «Философском словаре» [11, с. 559]. Авторы другого словаря отмечают, что «философские» методы опосредствуются другими, «более частными»; «философские» методы определяют общую направленность исследования, «принципы подхода» к объекту изучения, характер интерпретации полученных результатов [7, с. 628].

При таком подходе «философские методы» оказываются феноменом, лишенным операционального компонента: они лишь «задают» общую методологическую ориентацию исследования, а конкретные приемы и

¹ Характерно, что в начале своей работы Б. А. Серебренников пишет о диалектико-материалистическом *подходе* (а не методе) как об «общей философской основе марксистской науки» [15, с. 257]. В постсоветском науковедении распространяется взгляд, согласно которому «ни одна из существующих философских методологий не может приобретать роль абсолютного познавательного инструментария». Если же той или иной методологии предоставляется такая роль, это «наносит ущерб и науке, и самой методологической теории, как это имело место с диалектико-материалистической методологией» [8, с. 374].

процедуры «берутся» из арсенала того или метода (или методов), применяемого (применяемых) в разных науках, в том числе в лингвистике [4, с. 38].

Таким образом, при исследовании языковых явлений якобы используются две группы методов: 1) «философские методы», не имеющие операционального компонента; 2) лингвистические методы (традиционно квалифицируемые как частнонаучные или специальные), в структуру которых обязательно входит операциональный компонент. При этом «философские методы» фактически выступают в качестве методологической основы лингвистических методов (в нашей терминологии – их онтологического компонента); следовательно, «философские методы» определяют приемы и процедуры лингвистических методов (их операциональный компонент) не непосредственно, а через онтологический компонент лингвистических методов.

Уязвимость такой трактовки очевидна: «диалектический» и лингвистический методы выступают как феномены, имеющие разную природу и разную структуру.

Несомненно, термин *метод* должен получить однозначное толкование. Как уже отмечалось выше, мы выступаем за широкую трактовку метода как феномена с трехкомпонентной структурой.

Отождествление «философских» методов с общенаучными наблюдается у М. П. Кочергана. Отметив многозначность термина *метод*, автор раскрывает «общенаучное, философское значение» этого термина: речь идет о «методах познания предмета в развитии, в связи и взаимозависимости явлений как единства и борьбы противоположностей, перехода количественных изменений в качественные, отрицания отрицания, причины и следствия, необходимости и случайности, сущности и явления, единичного, особенного и всеобщего и т. п.» [10, с. 207], т. е. фактически о подходах и принципах. Вероятно, о таком (или по крайней мере близком) значении термина *общенаучные методы* пишет Е. А. Селиванова, указывая, что эти методы являются «обобщенными теоретическими установками и принципами, обусловленными соответствующей методологией» [14, с. 48]. Исследовательница подчеркивает, что общенаучные и специальные методы имеют разную природу: «общие методы являются эпистемологической плоскостью исследования, а специальные методы располагаются в инструментальной плоскости анализа объекта» [там же]. В связи с этим можно отметить, что А. С. Чикобава, характеризуя «общие методы», говорил об «общеметодологических принципах» всех наук [18, с. 7].

Разумеется, мы не отрицаем значения философского компонента для

методологии языкознания¹ и науки в целом. Мы только хотели бы подчеркнуть, что целесообразно говорить не о «философских» методах, а о философских принципах анализа материала и о философских подходах к его исследованию, которые входят в структуру любого метода и в этом смысле являются общенаучными.

Таким образом, целесообразно говорить не о «философских» методах, а о философских принципах исследования объектов и о философских подходах к ним, в том числе и к языку. Это в полной мере относится к так называемому «диалектическому методу».

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ФЛИНТА, 2005. – 396 с.
2. Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в университетах / Гегель Г. В. Ф. // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М., 1972. – Т. 1. – С. 424.
3. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.
4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.
5. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як гетерогенний феномен / В. А. Глущенко // Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 33–37.
6. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода / В. А. Глущенко // Образ мира в зеркале языка : сб. научных статей / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов. – М. : ФЛИНТА, 2011. – С. 71–77.
7. Грицанов А. А. Метод / Грицанов А. А., Абушенко В. Л. // Новейший философский словарь / сост и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 2-е изд. – Минск, 2001. – С. 628.
8. Йолон П. Методологія / П. Йолон // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 374.
9. Кодухов В. И. Общее языкознание : учебник для студ. филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов / В. И. Кодухов. – М. : Высш. школа, 1974. – 303 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.
11. Метод // Философский словарь / Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. – К., 2006. – С. 559.
12. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Г. А. Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.
13. Подкорытов Г. А. Соотношение диалектического метода с частными методами / Г. А. Подкорытов // Вопросы философии. – 1962. – № 6. – С. 36–42.

¹ Односторонность, ограниченность и идеологизированность отождествления методологии языкознания с философией отмечает Н. Ф. Алефиренко [1, с. 315]. Автор подчеркивает, что роль «философского компонента» в разных лингвистических исследованиях «может быть разной»; это особенно свойственно «современной научной методологии, освобождающейся от идеологических догм и стереотипов» [там же, с. 318].

14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
16. Спиркин А. Г. Метод / А. Г. Спиркин // Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1974. – Т. 16. – Ст. 472–474.
17. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.
18. Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания : на материале зарубежного языкознания / А. С. Чикобава. – М. : Учпедгиз, 1959. – 180 с.

*Голуб О. М.
(м. Слов'янськ)*

СУТНІСТЬ МОВИ ТА ПРИЧИНИ МОВНОГО РОЗВИТКУ У ПРАЦЯХ П. О. БУЗУКА

У 20–30-ті рр. ХХ ст. в українському мовознавстві особливого значення набули методологічні проблеми дослідження історії мови. З цим етапом розвитку українського мовознавства пов'язані імена таких учених, як А. Ю. Кримський, Є. К. Тимченко, К. Т. Німчинов, М. Ф. Сулима, М. К. Грунський, В. К. Дем'янчук та ін. Метою запропонованої статті є аналіз поглядів недостатньо відомого сучасника названих мовознавців – П. О. Бузука – на сутність мови та причини мовного розвитку у контексті розвитку мовознавства початку ХХ ст.

Питання про сутність мови знаходило різне трактування у працях мовознавців. Молодограматики уявляли мову як продукт психофізичної діяльності; розвиток мови в їхній концепції тлумачиться як процес, що відбувається через індивідуально-психологічне або колективно-психологічне відхилення, яке реалізується у фізіології творення звуків. Інтерпретація мовних явищ у молодогораматиків послідовно витримана в дусі індивідуального психологізму [1, с. 6]. Разом з тим молодогораматики (насамперед Г. Пауль) відзначали зв'язок мовних змін із змінами в житті народу, з особливостями спілкування мовців, зосереджували увагу на соціальних чинниках [2, с. 6]. Учені Московської лінгвістичної школи, як і молодогораматики, розглядали еволюцію мови як взаємодію індивідуального і соціального, при цьому увагу було акцентовано саме на соціальному аспекті мовної історії. П. Ф. Фортунатов трактував мову як соціальне явище, пов'язане з історією народу [6, с. 104]. І. О. Бодуен де Куртене розглядав мову як психосоціальний, психічно-суспільний вияв життя людства, тому що мова у своїй основі є явищем соціально-психічним [1, с. 10].

На початку своєї наукової діяльності П. О. Бузук розробляв питання

психології мови, багато в чому дослідник ішов слідом за своїми попередниками. Таке дотримання перевірених постулатів позитивно оцінив П. Потапов у передньому слові до книги П. О. Бузука «Очерки по психологии языка» [5, с. VI].

П. О. Бузук намагався проаналізувати процес зародження та подальшого розвитку слова в усій його психофізіологічній повноті та завершеності. У тлумаченні психічної природи слова мовознавець спирався на досвід В. Вундта [5, с. 1–17]. Дослідивши здобутки вчених у цій галузі, П. О. Бузук дійшов висновку, що праця В. Вундта «*Ullkerpsychologie*» є однією з найґрунтовніших, містить багато нових, оригінальних тверджень і побудована на основі наукових даних експериментальної психології. П. О. Бузук писав, що В. Вундт, на відміну від Г. Пауля, який стояв на позиціях індивідуалістичної теорії мови та суспільства, відокремлював індивідуальну психологію від психології народів і стверджував основи останньої посиленням на такі явища людської культури, як мова, міф і право, які можуть виникнути лише в суспільстві [5, с. 121]. Не дуже вдалим П. О. Бузук вважав ужитий В. Вундтом термін *психологія народів*. Мовознавець приєднався до тих вчених, які вважали існування суспільства (а не нації чи народу) умовою появи мови і вживали, таким чином, термін *суспільна психологія* [4, с. 196]. П. О. Бузук високо оцінив розробку В. Вундтом поняття *воля*. З такого вольового процесу, як жест, В. Вундт виводив і людську мову [5, с. 122].

Розглядаючи причини фонетичних і морфологічних змін, П. О. Бузук зазначав, що явища прогресивної / регресивної, комбінаційної / спонтанеїчної асиміляції / дисиміляції є майже виключно психологічно зумовленими [5, с. 43]. Лише втрата звуків і вживання епентетичних звуків, на думку вченого, зумовлюються фізіологічними чинниками. Проаналізувавши види та причини фонетичних змін, П. О. Бузук сформулював поняття *звукового закону*, особливістю якого є його тимчасовий і «місцевий» характер. Слідом за Г. Паулем, П. О. Бузук писав: «Звуковий закон вказує лише на те, що в певний час в певній мовній групі виникла певна звукова зміна». Звуковий закон не має винятків. Імовірні винятки пояснюються дією іншого закону або новоутворенням за аналогією [5, с. 45]. Як бачимо, П. О. Бузук приєднався до молодограматичної концепції фонетичних законів, але пізніше вчений розробив додаткові пояснення винятків з фонетичних законів. Так, окремі винятки з фонетичного закону можна пояснити дисимілятивним впливом іншого звука в слові [3, с. 53]. Дисиміляція такого роду, деталізує вчений, полягає в тому, що певний звук залишається поза дією фонетичного закону через вплив інших звуків у слові, у той час як за інших умов цей звук підлягає зміні (таким чином, наприклад, вчені пояснюють збереження

приголосного *г* у слові *гусь* дисимілятивним впливом звука *с*). В окремих випадках, додає мовознавець, дії фонетичного закону можуть не підлягати маловживані слова. П. О. Бузук вважав, що зазначені молодограматиками шляхи пояснення винятків з фонетичних законів не є вичерпними, що приводить до необхідності визнати існування таких фонетичних законів, які утворилися спорадично в деяких прикладах [3, с. 54].

Аналізуючи зміни в галузі морфології, П. О. Бузук писав, що морфологічні зміни, або зміни за аналогією, є результатом асоціації відомих звукових формальних одиниць з елементами значення [5, с. 37]. Рушійною силою новоутворень за аналогією є складний психологічний процес, до структури якого входить асоціація за схожістю та асоціація за суміжністю. П. О. Бузук не погодився з поясненням виникнення новоутворення за аналогією шляхом розв'язання пропорції, яка утворюється зі схрещення граматичних груп. Таку трактовку пропонував Г. Пауль. П. О. Бузук вважав, що, вимовляючи форму типу рос. **пальта**, мовець не думає про кореляти типу рос. **окно – окна, стекло – стекла**, а лише підсвідомо приєднує до основної приналежності **пальт-** закінчення родового відмінка однини **-а**. Початковою підставою для такої зміни є збіг форм цих слів у називному відмінку однини. В основі новоутворень за аналогією, на думку П. О. Бузука, лежить принцип економії мислення [5, с. 96].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамичева О. М. Розвиток та історія мови в концепції молодограматиків і вчених Московської та Казанської шкіл / О. М. Абрамичева // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник. – Славянск : СГПУ, 2005. – Вып. XIII. – Ч. 1. – С. 3–17.
2. Абрамичева О. М. Теорія та практика молодограматизму в українському і російському мовознавстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. М. Абрамичева. – Донецьк, 2005. – 24 с.
3. Бузук П. А. Асноўныя пытанні мовазнаўства : падручная кніга для настаўнікаў беларускае мовы і студэнтаў-лінгвістаў / П. А. Бузук. – Менск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – 123 с.
4. Бузук П. А. Основные вопросы языкознания. – 2-е изд. / П. А. Бузук. – М., 1924. – С. 171–216.
5. Бузук П. А. Очерки по психологии языка (Краткое руководство по вопросам общего языковедения) / П. А. Бузук. – Одесса, 1918. – 140 с.
6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

*Горбачук Д. В.
(м. Слов'янськ)*

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ В СТИЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Сьогодні соціолінгвістика як наука про функціонування мови в суспільстві значно розширила предмет свого дослідження. Одним із її завдань є вивчення мови в її соціальних контекстах або вивчення соціального життя крізь призму лінгвістичних категорій [4, с. 7]. Методологічний апарат соціолінгвістичних досліджень базується на міждисциплінарному статусі цієї дисципліни, про що неодноразово говорили науковці, котрі займались проблемами зв'язку мови і суспільства: Д. Хаймс, Дж. Уелс, У. Лабов, Дж. Фішман, М. Вахтін, В. Звєгінцев, Ю. Дешерієв, О. Швейцер, Л. Нікольський, Л. Крисін, Ю. Жлуктенко, Ю. Саплін, Г. Мацюк, Л. Масенко, Л. Мацько та ін.

Виникнувши на межі соціології й мовознавства, соціолінгвістика широко використовує методи обох цих дисциплін, залучаючи також здобутки етнографії, антропології, історії, філософії тощо. Методи, специфічні для соціолінгвістики як мовознавчої дисципліни, можна розділити на методи збору матеріалу, методи його обробки й методи оцінки вірогідності отриманих даних й їхньої змістовної інтерпретації.

У системі традиційних мовознавчих досліджень мову розглядають як системно-структурне утворення безвідносно до екстралінгвальних чинників, що впливають на її розвиток. Соціолінгвістика натомість розглядає функціонування мови в соціумі. У цьому контексті найбільш дотичною до соціолінгвістики є стилістика, адже обидві вивчають варіювання мовних одиниць при передавачі певного змісту, залежно від мети і ситуації комунікації, функціональне навантаження виражальних засобів, їх комунікативні потенції. Тобто, і соціолінгвістика, і стилістика вивчають соціально, ситуативно, тематично, функціонально зумовлені мовні варіанти. Але стиліст акцентує свою увагу на мовних засобах і принципах їх добору, а соціолінгвіст віддає перевагу вивченню мовця як особистості – представника певної групи, соціального класу, творця комунікативного потоку. У соціолінгвістиці всі сфери функціонування мови розглядаються крізь призму людини.

Варіативність мовних одиниць як засіб вираження тексту по-різному інтерпретується стилістикою і соціолінгвістикою. З точки зору власне лінгвістичної варіативність розглядається як наявність в мовній системі кількох форм для передачі того самого змісту. Вибір того чи іншого варіанта завжди залежить від мети й характеру спілкування, від сфери суспільно-виробничої діяльності, способу комунікації, інших (переважно позамовних) факторів (див. [3, с. 15]). У межах соціолінгвістики серед причин, що впливають на процес комунікації,

виділяють, перш за все, мовну компетенцію особистості (знання мови і вміння користуватися мовними ресурсами), а також комунікативну компетенцію (вміння враховувати соціокультурні параметри спілкування – ситуацію, рольові стосунки, статус партнера, мету висловлювання тощо). Тобто, можна говорити про варіативність з позицій соціального статусу індивіда, його мовної та комунікативної компетенції.

Особливу роль соціолінгвістичні аспекти набувають при розгляді мовних рис офіційно-ділового стилю, адже ділова мова «не є мовою регулярного масового спілкування. Крім того, він (офіційно-діловий стиль – Д. Г.) комунікативно односторонній: це мова повідомлення, а не спілкування, його сприймають, але дуже рідко відтворюють, і ним не говорять» [1, с. 169]. Тому мовна і комунікативна компетенції автора ділового тексту відіграють неабияку роль. На відміну від повсякденного спілкування, вміння укладати відповідні документи вимагає додаткових розумових зусиль. Використання при спілкуванні (і офіційному зокрема) нелітературних форм, часте відхилення від норм, невміння диференціювати мовні засоби залежно від функціонально-стилістичного призначення є соціолінгвістичною характеристикою представника нижчих соціальних прошарків (чий пояснювальні записки, заяви, клопотання та інші зразки офіційної документації стають предметом висміювання у гумористичних журналах, на розважальних сторінках часописів тощо).

Важливим аспектом соціолінгвістичного аналізу функціональних стилів може бути підхід до оцінювання мовлення. Якщо стилістика оцінює вже створений усний чи написаний текст (з позицій «вдало – невдало», «доцільно – недоцільно», «доречно – недоречно», «красиво – некрасиво», «експресивно – неекспресивно» тощо), то соціолінгвістики дає оцінку ще й процесу мовлення в конкретно окресленій ситуації, відповідаючи при цьому на питання, чому саме так, а не інакше відбувається комунікація, що зумовило саме такий результат. Функціональна стилістика працює з типовими текстами, описуючи їх характерні ознаки. Цей процес певною мірою стає механістичним: дослідник, описуючи вже створений (нерідко за шаблоном) офіційно-діловий текст, вибирає певне коло мовних явищ і за відповідними параметрами проводить їх порівняльний аналіз. Соціолінгвістика ж працює не з самим текстом, а з мовцем як представником певної соціальної групи, удаючись до соціологічних пояснень, зважаючи більшою мірою на типове, повторюване, стереотипне у процесі творення відповідних документів. Якщо у мовленні стиліст бачить, перш за все мову, з її виражальним багатством і розмаїттям форм, то соціолінгвіст зосереджується саме на процесі мовлення як акту творення.

Таким чином, використання соціолінгвістичних параметрів при стилістичних дослідженнях дає можливість проводити комплексний

стилістичний і соціокомунікативний аналіз тексту (зокрема, офіційно-ділового), тобто виявляти соціокомунікативний зміст тексту: таку форму викладу, яка адресована певним соціальним групам. Інкорпорація соціолінгвістики і стилістики дозволяє виокремити соціокультурний аспект стилістичної диференціації мови, що зумовлено ступенем соціальної організації суспільства, мовною ситуацією, мовною політикою, суспільно-політичним статусом мови. Саме соціолінгвістика дозволяє зрозуміти, чому стилістично-нормативний характер мови у той чи інший історичний період є саме такий і певною мірою передбачити напрям його подальшого розвитку. Залучення соціолінгвістичних методів до стилістичних досліджень актуалізує проголошений лінгвістикою принцип антропоцентричності, бо соціолінгвістика завжди працює з конкретною людиною як представником певного соціуму, намагаючись досягнути її мовний світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Brandes M. P. *Stilistik der deutschen Sprache* / M. P. Brandes. – М. : Высшая школа, 1990. – 320с
2. Звегинцев В. А. Социальное и лингвистическое в социолингвистике / В. А. Звегинцев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1982. – Т. 41. – № 3. – С. 250–258.
3. Кожина М. Н. Язык и стиль в функциональном аспекте (к определению предмета и структуры стилистики) / М. Н. Кожина // Основные понятия и категории лингвостилистики. – Пермь, 1982. – С. 15–34.
4. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика : питання мовної політики : навч. посібник / Г. Мацюк. – Львів : Вид. центр ім. І. Франка, 2009. – 212 с. – (Серія: «Мова і соціум»).

*Гохберг О. С.
(г. Славянск)*

К ПРОБЛЕМЕ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЫ ИМЁН СОБСТВЕННЫХ В ТЕОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ

Проблема внутренней формы слова занимает одно из центральных мест в теории художественной речи. Однако сам термин «внутренняя форма слова» разные исследователи наполняют разным содержанием.

А. А. Потебня определил внутреннюю форму как ближайшее этимологическое значение: «этимологическое значение ... тоже есть форма, но только внутренняя... Она показывает, как представляется человеку его собственная мысль. В ряду слов того же корня, последовательно вытекающих одно из другого, всякое предшествующее может быть названо внутренней формой последующего» [5, с. 120]. Внутренняя форма, выявляя образное видение мира, есть представление, образ образа, символ, тот способ, каким выражается содержание. Это, по А. А. Потебне, может быть отнесено и к языку общенародному (к тем

случаям, когда слово не утратило своей внутренней формы), и в особенности – к языку поэтическому.

Г. О. Винокур, возражая А. А. Потебне, подчеркивает, что в практическом языковом общении люди не чувствуют никаких «ближайших этимологических значений» и что эти «ближайшие значения» «совершенно не нужны» для понимания. Он считает термин «внутренняя форма» возможным лишь по отношению к языку поэтическому, художественному. При этом, пишет Г. О. Винокур, в качестве внутренней формы поэтических слов будут выступать не этимологические, а прямые общенародные значения, сквозь которые «просвечивают» значения поэтические [2, с. 246–250].

Надо отметить, что рассуждения Г. О. Винокура, хотя и полемически направлены против определения А. А. Потебни, не являются полным отрицанием теории последнего (А. А. Потебни). Их скорее можно рассматривать как преломление учения А. А. Потебни в теории языка художественной литературы, распространение понятия внутренней формы на вторые поэтические значения. Поскольку в структуре художественного целого слово может перерасти в символ идейно-философского наполнения или приобретать обобщенное поэтическое значение, которое вырастает на основе прямого, общенародного значения и над ним (это отмечали еще Ларин Б. А., Виноградов В. В., Борисова М. Б. и другие исследователи), постольку это прямое значение и будет выступать в качестве внутренней формы нового значения, т. е. в качестве «ближайшего значения». При этом термин «ближайшее» понимается не в генетическом плане, а в плане синхронной семантической структуры слова. Важно понимание внутренней формы и в плане генетическом, и в плане структурном.

Наконец, возможно и иное, расширенное понимание внутренней формы слова, как, например, у А. В. Чичерина. Под выявлением внутренней формы слова исследователь понимает обнаружение скрытых сил слова в поэтическом контексте: «... звуковой, образной и смысловой строй слова, та или другая клеточка которого то угасает, то пробуждается к жизни, и является внутренней формой слова» [7, с. 42–45]. Внутренней формой, по А. В. Чичерину, может обладать не только слово в целом, но и любая часть его – корневая, суффиксальная и концевая. Однако, с какой бы стороны не обнаружилась внутренняя форма, – со звуковой, с образной, со смысловой, – задевается весь строй слова. «Сила поэзии – в степени, характере, неожиданности и смелости... обнаружения внутренних форм слова» [7, с. 42–45]. В значение термина «внутренняя форма» А. В. Чичерин включает, таким образом, и ту выразительность вообще, которую может приобретать звуковая оболочка или морфемная структура слова в поэтическом контексте, и тем самым лишает понятие «внутренняя

форма» связи с образным ядром слова.

Внутренняя форма слова, возбуждает читателя или зрителя как «образ образа», «дает направление мысли», «способ развития значений» в слове, «не назначая пределов его понимания» [5, с. 185]. Именно это свойство внутренней формы, по теории А. А. Потебни, и является основой художественной образности.

С течением времени в языковой практике образ, породивший слово, забывается. Слово «от своего собственного развития лишается своей конкретности и образности» [6, с. 7–16]. Происходит образование полисемантических структур, в которых производные значения, образованные, как правило, актом переноса, утрачивают видимую, явно осознаваемую соотнесенность с исходной номинацией. Восстановление внутренней формы в слове (словесных связей, образных переключек, ассоциативной соотнесенности значений) «освежает» восприятие его, делает его выразительным и семантически емким. Это свойство используется художниками слова. Особенно интересны наблюдения над использованием в художественной речи внутренней формы имен собственных, в которых, в силу их функции исключительно называния, связь с породившим их образом «стремится к нулю». Обнаружение забытой внутренней формы имени или образование нового имени собственного с прозрачной структурой, выявляющей внутреннюю форму, влечет за собой двойную экспрессию: экспрессию, заложенную в самой внутренней форме как «образе образа», и «экспрессию «преодоления» назывной, лексически «опустошенной» природы собственного имени» [6, с. 7–16].

Исследователи художественной ономастики, как лингвисты, так и литературоведы, подчеркивают важную эстетическую функцию собственных имен в структуре художественного произведения, органическую связь их с содержанием, с писательским методом изображения действительности, художественно-характеристическую выразительность имен. Имя в произведении начинает жить и восприниматься «в сложной и глубокой образной перспективе художественного целого» [1, с. 18–20].

Одним из главных средств достижения выразительности имени является использование внутренней формы его. Функционально-семантическая значимость, «вес» внутренней формы имени особенно велик в произведениях сатирических, где каждое слово представляет собой концентрацию семантических ассоциаций и смысловых переключиваний. Интерес исследователей поэтому привлекает главным образом смысловая наполняемость внутренней формы собственного имени. От характера «отношения смысла» собственного имени к сущности обозначаемого «зависит глубина и полнота художественно-характеристической

выразительности имени» [4, с. 9–11]. В этом плане интересна проблема соотношения имени с контекстом художественного целого. Эта проблема может решаться в двух аспектах:

1. Исследователя интересуют лишь смысловые связи имени в структуре целого и рождающаяся в результате подтекстовая функция имени, которая помогает «расшифровывать» «тайные знаки субъективного авторского отношения к герою» [4, с. 9–11].

2. Исследователя интересуют лингвистические условия выявления внутренней формы собственного имени, то соотношение структуры имени и структуры контекста, которое рождает взаимодействие этимологического и художественного смысла имени, создает эстетический эффект, раскрывая при этом идею образа.

Таким образом, художественно-изобразительная функция внутренней формы собственного имени связана прежде всего с контекстом и проявляется в нем. Соотношение структуры имени и структуры контекста служит цели сатирического обличения. Анализ лингвистических условий «проявления» внутренней формы имени обнаруживает разнообразие форм контекста, сложность соотношения имени с узким и широким контекстом, неоднозначность имени, экспрессивную противоречивость художественного осмысления этимологического смысла слова. Все это говорит о богатстве потенциальных возможностей имени в художественной речи и о мастерстве писателей в их использовании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Язык художественного произведения / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5. – С. 18–20.
2. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Наука, 1959. – 526 с.
3. Кожин В. В. Художественная речь как форма искусства слова / В. В. Кожин // Теория литературы. – М. : Наука, 1965. – Т. 3. – 468 с.
4. Магазанник Р. П. Поэтика имен собственных в русской классической литературе. Имя и подтекст : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Р. П. Магазанник. – Самарканд, 1967. – 28 с.
5. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Из записок по русской грамматике : в 4 т. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
6. Суперанская А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен / А. В. Суперанская // Антропонимика. – М. : Наука, 1970. – 325 с.
7. Чичерин А. В. Идеи и стиль / А. В. Чичерин. – М. : Наука, 1968. – 289 с.

*Гуменюк Т. І.
(м. Київ)*

ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФАХОВИХ МОВ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення

порозуміння між людьми, які працюють у цій галузі. Вона формується в межах національної мови, тому, з одного боку, багатша за останню завдяки спеціальній лексиці. З іншого боку, фахова мова бідніша, тому що не використовує усього багатства виражальних засобів певної мови [7, с. 56]. В українському мовознавстві на позначення функціонального різновиду мови, яким послуговуються представники певної професії чи роду занять існує ціла низка термінів: фахова мова, професійна мова, мова професійного спілкування, підмова, мова для спеціальних цілей, робоча мова, частинна мова тощо. Оскільки в нашій науковій традиції закріпився термін фахова мова, який є і найчастотнішим у вживанні, то використовуємо саме його.

Фахові мови вивчають у двох аспектах: теоретичному та прикладному. Теоретична частина покликана дати уявлення про сутність фахової мови, її структуру та склад, функції та різновиди тощо. Прикладне опрацювання цього функціонального різновиду мови допомагає вирішити низку практичних завдань: укласти словники, стандарти, посібники мови за професійним спрямуванням, розробити методики вивчення професійної мови, вирішити проблеми перекладу таких одиниць тощо.

Фахові лексеми на позначення понять і процесів у землеробстві, тваринництві, обробітках різних матеріалів з'явилися ще за дохристиянських часів. Зростання і диференціація ремесл, зумовлені соціальними потребами, вплинули і на розвиток професійної лексики. Перші фіксації термінів можна знайти в писемних пам'ятках Київської Русі¹. Переломним моментом стала «промислова революція» (XVIII–XIX ст.), що посприяла швидкому нарощенню технічної термінології та фахових текстів цієї сфери [3, с. 18].

Лінгвоукраїністика довгий час була зосереджена на прикладному вивченні фахових мов, а саме на збиранні матеріалу та укладанні термінологічних словників. Розуміння фахової мови як комплексу різних елементів приходить у мовознавство пізніше, тому перші етапи вивчення фахових мов великою мірою збігаються з історією вивчення термінології. Українська термінологічна лексикографія започаткована у другій половині XIX ст. працями І. Верхратського, І. Гавришкевича, Є. Озаркевича та ін. Її історію умовно поділяють на кілька періодів: 1) др. пол. XIX – кін. XIX ст.; 2) поч. XX – 30-ті рр. XX ст.; 3) 50-ті рр. XX – 80-ті рр. XX ст.; 4) 90-ті рр. XX – поч. XXI ст. За перший період видано близько 30 словників у підавстрійській та підросійській Україні в основному з

¹ На цей час вже існували тексти, що спорадично містили терміни або прототерміни. Наприклад, «Ізборник Святослава» (1073), де пояснено незрозумілі біблійні слова, «Руська правда», в якій вміщено юридичну термінологію, військова термінологія траплялася у давніх літописах. Згодом Іван Величковський у збірці «Млеко» (1691) пояснював терміни фігурного віршування, а пізніше Лаврентій Зизаній та Мелетій Смотрицький опрацьовували церковно-слов'янську термінологію.

природничої та юридичної сфери за авторством Я. Головацького, Г. Шашкевича, В. Левицького, М. Петрушевича, І. Верхратського, О. Роговича тощо [5, с. 683]. Першим українським нормативним термінологічним центром стало Товариство ім. Т. Шевченка (кін. XIX – поч. XX ст.). Згодом функцію нормалізатора перебрав на себе Інститут української наукової мови (20-30-ті рр. XX ст.). Початок XX ст. до 30-х рр. часто називають українським відродженням. За кілька років виходять десятками словники різноманітних галузей науки¹, активно розвивається теорія термінографії (інструкції до укладання словників, осмислення поняття «термін», теоретичне дослідження окремих терміносистем тощо). Однак зауважимо, що формування наукової мови в Україні відбувалося за несприятливих умов бездержавності. Тому різні галузі (наприклад, науково-технічна, природнича, гуманітарна тощо) не розвивалися природно, їх штучно гальмували та втручалися у внутрішню структуру. Після так званого «закручування гайок» в 30-х рр. наукову роботу припинено, аторів – знищено. Відродження термінологічної роботи припадає на кін. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст. У цей час Президія АН УРСР створює Словникову комісію, яка відповідає за визначення принципів укладання термінологічних словників, організацію авторських колективів, затвердження словників до друку. Протягом цього періоду видано близько двадцяти невеликих словників. У кін. 70-х на поч. 80-х рр. XX ст. постає теоретичне термінознавство як самостійна наука зі своїм терміноапаратом, методологією, завданнями. Найпродуктивнішим у розвитку української термінології та термінографії є останній період (90-ті рр. XX – поч. XXI ст.). За цей час в Україні опубліковано близько 600 термінологічних словників². Частина присвячено вузькоспеціальним та новим сферам, які раніше не були опрацьовані лексикографічно. XXI століття позначилося появою нового типу словників – електронного [6, с. 15–21].

Важливим етапом у вивченні фахових мов стало створення Державних стандартів України (ДСТУ), починаючи з 1993 р. На сьогодні в Україні розроблено понад 600 ДСТУ. Вони регламентують не лише принципи та правила певної галузі, але й поняття і терміни, що застосовують у кожній конкретній сфері [2]. Ці нормативні документи закріпили усталені терміни у відповідній галузі, а також підсумували певний етап термінотворення.

На сьогодні в українському мовознавстві існує низка праць із

¹ Наприклад, О. Курило, Г. Холодний «Словник українських фізичних термінів», А. Кримський «Російсько-український словник правничої мови» (1926), М. Галин «Російсько-український медичний словник» (1920), Ф. Калинович «Математична термінологія» (1925-1926), І Шелудько «Термінологія електротехніки» (1928), С. Булда «Будівельна термінологія» (1930) тощо.

² Наприклад, Й. Опейда, О. Швайка «Глосарій термінів з хімії» (2008), «Російсько-український словник наукової термінології» в 3-х кн., Р. Іваницький, Т. Кияк «П'ятимовний тлумачний словник з інформатики» тощо.

галузевої термінології: біологічної (Л. Симоненко), будівельної (В. Марченко), військової (Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Яремко), геологічної (М. Годована), гідромеліоративної (Л. Малевич), граматичної (Н. Москаленко), друкарської (Е. Огар), економічної (Т. Панько), математичної (А. Крейтор), машинобудівної (О. Литвин), медичної (Г. Дидик-Меуш), мінералогічної (Н. Овчаренко), музичної (З. Булик), образотворчої (Б. Михайлишин), радіотехнічної (І. Кочан), ринкових відносин (О. Покровська), риторичної (З. Куньч), соціально-політичної (А. Бурячок), спортивної (М. Паночко), театральної (А. Костюк), фізичної (В. Пілецький, І. Процик), філософської (Н. Жовтобрюх, Д. Кирик), хімічної (Г. Наконечна), церковної (С. Бібла), юридичної (О. Сербенська) тощо [1, с. 92]. Але більшість таких праць зосереджена саме на термінології певної галузі, безвідносно до інших елементів структури фахової мови.

Хоча функціонування фахової мови тісно пов'язано із чітко визначеною термінологією, її вивчення неможливе без врахування інших складників, таких як номени, професіоналізми, жаргонізми. Такої позиції послідовно дотримується Т. Кияк у своїх роботах [3; 4]. На початку ХХІ ст. почали з'являтися дисертаційні дослідження, що розуміють фахову мову саме в такому ключі: Р. Пилипенко «Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки)» (2007), О. Ріба «Німецька фахова мова нафтової промисловості: структурно-семантичні та функціональні особливості» (2010), В. Синьо «Лінгвістичний аналіз німецької фахової мови лісівництва» (2008) тощо.

Загалом уся історія українського термінознавства демонструє нам плавний перехід від нагромадження та впорядкування термінів до їх теоретичного вивчення, стандартизації, наукового опису тощо. Більшість таких праць виконано у межах порівняльної і структурної парадигм, які збіглися у часі із розвитком науки про професійну лексику. Такі підходи на сьогодні в основному вичерпали свою евристичну цінність для галузей, які мають тривалу історію. На передній план виходить функціональне вивчення фахових мов: «У вітчизняному мовознавстві має реалізуватися розуміння того, що класичні термінологічні дослідження, орієнтовані на аспекти деривації, просту констатацію мовних факторів, фіксацію термінологічних дисциплін і т. ін. з позиції науки слід вважати спекулятивними, безперспективними, застарілими. Терміносистеми слід досліджувати лише у руслі їхньої функціональної ваги в контексті, власне, у фахових мовах» [3, с. 20].

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк А. До питання про становлення сучасної української термінології / А. Верстюк, Т. Сукаленко // Тенденції та перспективи формування професійної лексики. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. – С. 91–95.

2. Закон України «Про стандартизацію» [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2408-14>. – Назва з екрана.

3. Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 18–21.

4. Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т. Кияк // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 138–141.

5. Симоненко Л. Термінологія / Л. Симоненко // Українська мова : енциклопедія. – 2-ге вид. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 683–684.

6. Симоненко Л. Українська наукова термінологія в лексикографічному опрацюванні / Л. Симоненко // Українська наукова термінологія : збірн. мат. конф. «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу». – К. : Наукова думка, 2009. – № 3. Суспільні та гуманітарні науки. – С. 13–22.

7. Суперанская А. Общая терминология : вопросы теории / А. Суперанская, Н. Подольская, Н. Васильева. – М. : Книжный дом «Либроком», 2012. – 248 с.

*Диомидова Е. Ю.
(г. Харьков)*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЮРИСЛИНГВИСТИКЕ

Развитие научной мысли в конце XX – нач. XXI ст. характеризуется не только дифференциальными процессами, а также интеграционными. Таким образом, на границах различных отраслей знания возникают новые дисциплины, это касается и филологической, и юридической сфер, в недрах которых зародилась и продолжает активно развиваться относительно новое направление лингвистики – юридическая лингвистика.

Методологические, базовые основы юрислингвистики заложены в теории речевого акта и были разработаны в научных трудах Л. Витгенштейна, Н. Д. Арутюновой, Ю. Ф. Прадида, Н. Б. Мечковской, работах в сфере теории коммуникации Дж. Остина, Т. А. Ван Дайка, Дж. Р. Сёрля.

В научной литературе неоднократно отмечалось, что юрислингвистика должна рассматриваться в наше время не как отрасль языкознания или юриспруденции, а как отдельная наука, которая имеет свои цели, располагает собственным арсеналом понятий, методов и приемов анализа [6; 7; 10]. В украинском языкознании особенно активно эту точку зрения отстаивают Ю. Ф. Прадид [7] и Л. Н. Пелепейченко [6]. Исследования в указанной области открывают новые возможности для выявления когнитивной основы речевой деятельности человека и её прагматической обусловленности.

Термин «юридическая лингвистика» впервые ввел в лингвистическую науку немецкий ученый А. Подлех в своей одноименной работе «Юридическая лингвистика» (1976). Термин «юрислингвистика», его

определение, основано на изучении специфического проявления, функционирования языка в сфере права (юрислингвистика) и исследовании лингвистических проявлений права (лингвоюристика). Далее, в 1999 году, научным коллективом Лаборатории юрислингвистики и развития речи и региональной ассоциацией лингвистов-экспертов и преподавателей (АЛЭП «Лексис») принят термин «юрислингвистика».

В российской и украинской лингвистике исследования в области права сосредоточены на проблеме создания достаточно высоких лингвистических стандартов в сфере языка законодательства и судоговорения в условиях функционирования института суда присяжных.

Изменения и константные позиции, составляющие современную основу отечественного судоговорения, являются предметом внимания многих ученых-лингвистов А. В. Александрова, Л. Н. Пелепейченко, Ю. Ф. Прадида, И. Б. Штерн и др. В современной науке активно разрабатываются новые комплексные направления исследований языка как феномена законотворческого, влияющего на судопроизводство, а так же на процессы принятия решений, а также судебное решение присяжных заседателей. Используется новая методология в исследовании выбора и закономерностей использования языкового материала в речевой практике.

Большой вклад в развитие юрислингвистики внес Н. Д. Голев [2], под чьей редакцией уже вышло три сборника научных трудов, посвященных русскому языку и его юридическому бытию.

Сегодня отечественная юрислингвистика сделала отдельной темой для исследований проблемы лингвистической экспертизы. В этой связи интересны исследования, где в качестве компонента юридической экспертизы используется коммуникативный, функциональный подход. На примере провокационных листовок, фигурирующих в качестве доказательства по одному из дел о разжигании межнациональной неприязни можно выделить коммуникативную цель и коммуникативную перспективу, что позволяет обнаружить провокационную коммуникативную стратегию, т. е. декларируемые в тексте цели и задачи оказываются далеко не первоочередными в смысловой программе сообщения, либо попросту мнимыми. В связи с этим особую важность коммуникативный подход в лингвистической экспертизе представляет для криминалистики, где для анализа важны «не только сам текст как объективная лингвистическая данность, но и его коммуникативные характеристики: автор и читатель, «стоящие за текстом», коммуникативная тактика и стратегия, цель и перспектива текста, особенности речевой ситуации» [4].

В круг проблем юрислингвистики входит также тема интерпретации текста закона, его ход и закономерности. Следует различать юридическую и законодательные техники. Эту проблему рассматривают В. М. Баранов

[2], А. С. Александров [1], Н. Д. Голев [3] в рамках исследований о соотношении теории и практики в области риторики и права. Юридическая техника лежит в основе искусства прочтения и толкования текста закона. Законодательная же техника – это техника письма закона.

Перспективной темой для современной юрислингвистики остается вопрос о правовой коммуникации в законотворчестве. Н. А. Любимов [5] выводит понятие правовой коммуникации применительно к сфере общественной жизни.

В отечественной юрислингвистике названная проблема представляется иначе. Так, А. А. Ушакова [4] утверждает, что термины «язык законов», «законодательный язык» не служат для обозначения специального языка для юристов, названное понятие скорее связано с особым функциональным стилем современного русского литературного языка, законодательным. Это некая совокупность языковых средств, употребляемых для выражения мысли законодателя и законодательных категорий. Не противопоставляют язык законодательства общелитературному языку, считая его специальным стилем этого языка А. С. Александров, И. Б. Иванова, Л. И. Мацько, Т. Г. Хазагеров и др.

Российский исследователь А. И. Пиголкина также рассматривает язык закона как особый самостоятельный стиль литературного языка, для которого характерен специальный композиционный и стилистический аппарат, обогащенный особым словарным составом языка для выражения мысли законодателя. Подобной точки зрения придерживаются С. С. Алексеев и Н. И. Хабибуллина [4]. Различие между двумя вышеупомянутыми подходами состоит в том, что такая категория речи, как ясность языка законодательства, является его относительным свойством и зависит от степени подготовленности аудитории или, с иных позиций, – не диктуется уровнем эрудиции и подготовленности адресата.

Следуя всему сказанному выше, мы приходим к таким **выводам**: на современном этапе в Украине юридическая лингвистика изучает природу, функции и специфику языка права, его разновидности и жанры. Основными направлениями исследований в юридической лингвистике является история юридического языка, в том числе изучение терминологии, лексикографии, текстологии, стилистики; а также сравнительное юридическое языкознание, судебная лингвистика. Юридическая лингвистика диктует верное использование юридической терминологии, оптимизирует использование языковых ресурсов в юриспруденции в соответствии с ситуацией и профессионально-коммуникативными потребностями, что, безусловно, делает право более эффективным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров А. С. Введение в судебную лингвистику / Александров А. С. – Нижний Новгород : Нижегородская правовая академия, 2003. – 420 с.

2. Баранов А. Н. «Начало» и «конец» в русской идиоматике / Баранов А. Н., Добровольский Д. О. // Логический анализ языка : семантика начала и конца. – М., 2002. – С. 27–35.
3. Голев Н. Д. Постановка проблемы на стыке языка и права / Н. Д. Голев // Юрислингвистика-1 : проблемы и перспективы. – Барнаул, 1999. – С. 56–63.
4. Грищенко Ю. А. Актуальные вопросы современной юрислингвистики [Электронный ресурс] / Грищенко Ю. А. – Режим доступа : <http://vestnik.yspu.org>
5. Любимов Н. А. К вопросу о правовой коммуникации в законотворчестве / Любимов Н. А. // Юрислингвистика-3 : проблемы юрислингвистической экспертизы. – Ирбис : Сервер электронных публикаций ММЦ АГУ.
6. Пелепейченко Л. Н. Основы теорії мовної комунікації / Пелепейченко Л. Н. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2007. – 130 с.
7. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика та деякі актуальні проблеми законодавчої практики / Ю. Ф. Прадід // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України. – 2002 – Вип. 1. – С. 120–126.
8. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / Третьякова В. С. // Юрислингвистика-2 : русский язык в его естественном и юридическом бытии : сб. ст. – Барнаул, 2000. – С. 127–140.
9. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика / Хазагеров Г. Г. – М. : Никколо Медиа, 2002. – 314 с.
10. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник / Штерн І. Б. – Київ : АртЕк, 1998. – С. 191–193.

*Дьячок Н. В.
(г. Горловка)*

К ВОПРОСУ ОБ УНИВЕРБАЛИЗАЦИОННОЙ МОДЕЛИ И УНИВЕРБАЛИЗАЦИОННОМ ТИПЕ

Целью данного доклада является определение параметров универбализационной модели и универбализационного типа для вербальных реализаций номинатом с доминантой-словосочетанием.

В широком понимании универбация представляется проявлением синтетизма в словообразовании, т. е. выражением «одним словом (простым, производным или сложным) комплекса значений, выражаемых в аналитических конструкциях сочетаниями слов» [1, с. 451]. Сравним: *широкоплечий* и *широкий в плечах*, *барабанить* и *бить в барабан*, *стол* и *маленький стол*, *библиотекариша* и *женщина-библиотекарь* и т. п. При таком рассмотрении универбация включает аббревиацию, субстантивацию, суффиксацию (в том числе и нулевую). И. А. Устименко считает, что универбация – это «практически любой акт возникновения нового слова на базе синтаксически объективированного идеального содержания безотносительно к способу доработки идеального содержания и пути конструирования материальной оболочки нового слова» [5, с. 21].

В. И. Теркулов замечает: «Общая тенденция современного

языкознания заключается в том, чтобы считать указанные процессы (процессы трансформации словосочетания в слово – Н. Д.) деривационными, то есть приводящими к образованию новых номинативных единиц» [4, с. 144].

В узком понимании универбация – «образование слова на базе наименования, представляющего собой сочетание слов» [2, с. 74–75]: *неотложка* – *неотложная помощь*, *короткометражка* – *короткометражный фильм*, *молодежка* – *молодежная газета* и т.п. В этом значении используются и другие термины. Н. А. Янко-Триницкая называет универбы (универбаты) словами с включением, определяя включение как «расширение значения слова, которое осуществляется за счет семантики другого слова, не получающей в данном слове отдельного морфемного выражения» [6, с. 375].

Итак, все ученые, когда-либо занимавшиеся этой проблемой, едины в одном: перед нами явление деривационного характера, хотя тождественность семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам право предположить, что между словосочетанием и словом реализуются отношения отнюдь не словообразовательные, например: *наружка* и *наружная охрана*, *незавершенка* и *незавершенное строительство*, *Ленинградка* и *Ленинградское шоссе* и т.п.

В связи с этим естественно желание найти единый терминологический эквивалент приведенному процессу и тем единицам, которые в результате этого процесса возникли. Вслед за В. И. Теркуловым нам представляется целесообразным рассматривать каждый такой дериват как универбализованный (вербализованный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [3, с. 134], а данная словесная интерпретация возникла благодаря процессу эллиптической универбации. В целом же каждую конкретную исследуемую нами единицу мы определяем как номинатему типа «словосочетание + эллиптический универб». Она входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является единицей, семантически тождественной словосочетанию, которая отождествляется на его уровне. Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (гlossах, вариантах), причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, например *капитальный ремонт* и *капиталка*, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *дочь царя* и *царевна*, *настойка валерианы* и *валерьянка*.

Под универбом нами понимается грамматически тождественное

определенному словосочетанию слово, стилистически отличающееся от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости, являющееся наряду с ним вариантом одной номинатемы.

Универбация в нашей трактовке сопровождается имитацией словообразовательного акта. Мы также предполагаем, что универб предстает вербальной формой номинатемы с доминантой-словосочетанием. В связи с этим явление универбации мы трактуем как реляционное по своей сути, обладающее формальными чертами словообразования. Таким образом, формируются универбализационные модели, подобные словообразовательным моделям, но не тождественные им. В рамках конкретной универбализационной модели в зависимости от частеречной принадлежности конкретного универба в состав последнего входит аффикс (обычно – суффикс) соответствующей части речи с включенным значением.

Так, универбализационная модель нами понимается как схема оформления вербальных реализаций номинатем исследуемого типа. Данная схема состоит из следующих элементов:

1. структура эквивалентного словосочетания;
2. основа зависимого слова эквивалентного словосочетания, имитирующая производящую основу;
3. универбализационный формант, включающий ядро (универбализационное средство) и периферию (дополнительные факторы, сопровождающие универбализацию);
4. часть речи эквивалентного универба.

Например, *мобильный телефон – мобилка* (Недавно один мой знакомый, назовем его Игорь, приобрел в интернет-магазине новый **мобильный телефон** за 2000 гривен /КПвУ, 27. 11. 2008/ – Я снимала их на **мобилку**, с целью потом разместить эту информацию в СМИ и в социальных сетях /КПвУ, 07. 02. 2012/):

1. Adj + N – *мобильный телефон*;
2. *мобильн-*;
3. ядро – суффикс *-к-*, периферия – усечение основы *мобильн-* → *мобил-*;
4. имя существительное (N) *мобилка*;

а) *делать массаж – массажировать* (В том случае, если вы захотите **делать массаж** с использованием ни одного масла, а нескольких, то смешайте, для начала, их /КПвУ, 12. 03. 2012/ – И что именно **массажировать**, вы тоже выбираете – болит шея, делаем массаж только воротниковой зоны /КПвУ, 02. 06. 2012/), б) *делать массаж – массировать* (Время, когда стоит начинать **делать массаж** лица, зависит от состояния вашей кожи и возраста /КПвУ, 23. 07. 2012/ – Указанные точки нужно **массировать** кончиками пальцев в течение минуты /КПвУ,

20. 06. 2012/):

1. а), б) V + N4 – *делать массаж*;
2. а), б) *массаж-*;
3. а), б) ядро – суффикс *-ирова-*, периферия – а) отсутствуют периферийные явления, б) усечение основы *массаж-* → *масс-*;
4. глагол (V) а) *массажировать*, б) *массировать* и т. д.

При полном совпадении всех структурных элементов универбализационных моделей ряда универбов, включая абсолютное совпадение универбальных значений формантов этих универбов, можно говорить об универбализационном типе. Например, универбы *толченка* (*толченая картошка*), *варенка* (*вареная колбаса*) представляют один и тот же универбализационный тип в силу абсолютного совпадения модельных элементов, а универбы *сгущенка* (*сгущенное молоко*), *самогонка* (*самогонная водка*), *тушенка* (*тушеное мясо*), *мобилка* (*мобильный телефон*) несмотря на внешнее структурное сходство с вышеуказанными универбами, не являются универбами того же типа, более того, они также не могут сформировать общий для них самих универбализационный тип. Доказательством этому могут быть следующие наблюдения.

1. В структурах словосочетаний наблюдается либо несовпадение грамматического рода главных слов этих словосочетаний и грамматического рода соответствующих универбов (*сгущенное молоко* – *сгущенка*), либо идентичность грамматического рода (*самогонная водка* – *самогонка*), в то время как понятие определенного универбализационного типа предполагает единоструктурность словосочетаний в составе исследуемых номинатом.

2. Отмечаются различия в частеречной принадлежности зависимых слов эквивалентных словосочетаний, на базе основ которых формируются универбы, хотя основы должны принадлежать словам одной и той же части речи. Например, в словосочетании *мобильный телефон* зависимое слово *мобильный* (основа которого становится основой соответствующего универба) является прилагательным, а зависимое слово словосочетания *вареная колбаса* – *вареная* – является этимологическим причастием; такое различие недопустимо в рамках одного и того же универбаизационного типа.

3. Наблюдается различие универбализационных формантов. Здесь следует напомнить, что понятие универбализационного форманта включает в себя весь набор универбализационных средств, направленных на формирование каждого конкретного универба. При формировании универбов одного и того же типа наборы средств должны совпадать как по количеству, так и по характеру. Например, универбы *варенка*, *толченка*, *сгущенка*, *мобилка* формировались посредством разных универбализационных формантов: общей частью формантов приведенных

универбов является ядро – суффикс -к-, однако периферия каждого из формантов (усечение основы, имитирующей производящую, в случаях *сгущенное молоко – сгущенка, мобильный телефон – мобилка* и отсутствие данного морфонологического явления в случаях *вареная колбаса – варенка, толченая картошка – толченка*) указывает на их неидентичность.

4. Отсутствует тождество универбальных значений, сосредоточенных в ядерной части универбализационного форманта. Например, суффикс -к- в универбе *мобилка* имеет универбальное значение «предмет», суффикс -к- в *тушенка* – «продукт питания», в противовес чему омонимичный указанным суффикс в универбах *толченка* и *варенка* имеет значение «продукт питания».

Мы видим, что несовпадение хотя бы в одной из четырех позиций выводит каждый конкретный универб из состава определенного универбализационного типа. Таким образом, определение универбализационных типов предполагает тщательный анализ исследуемых единиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая российская энциклопедия, 2000. – 686 с.
2. Лопатин В. В. Новое в русском языке советской эпохи / В. В. Лопатин // Русский язык в школе. – 1987. – № 5. – С. 74–77.
3. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка / Теркулов В. И. // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 11 (106). – С. 127–136.
4. Теркулов В. И. Слово и номинатема : опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка / В. И. Теркулов. – Горловка : ГПШИЯ, 2007. – 240 с.
5. Устименко И. А. Ономаσιологический аспект семантической конденсации / И. А. Устименко // Лексикология. Семасиология. – Белгород : БелГУ, 2001. – С. 19–25.
6. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.

*Зіновченко Н. Л.
(м. Слов'янськ)*

ФІЛОСОФСЬКА БАРОКОВА АНТРОПОЛОГІЯ У ТВОРІ СВТ. ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО «РУНО ОРОШЕННОЄ»

Одним із яскравих представників барокової православно-християнської філософії і літератури був св. Димитрій (Савич, Туптало, Тупталенко) (1651–1709) – український ігумен (таких монастирів, як Максаківський, Батуринський, Глухівський, Київський Кирилівський, Єлецький, Новгород-Сіверський), а в останні сім років життя – російський митрополит Ростовський і Ярославський. Як відомо з його життя, він був проповідником спочатку при архієпископі Лазарі Барановичу Чернігівському, відомому просвітителю, друкарю, а потім при українських

гетьманах [9]. Як до мислителя, богослова, а також до сина відомого українського сотника Сави Григоровича Туптала (одночасно і ктитора Кирилівської церкви в Києві) до св. Димитрія зверталися гетьмани: Іван Самойлович, а потім у 1689 – 1701 рр. Іван Мазепа.

Тема барокової антропології в філософсько-теологічному дискурсі у творі свт. Димитрія Ростовського «Руно Орошенное» пов'язана, по-перше, із розкриттям проблеми, тобто сутності барокової людини, її ідентифікації (структури особистості, властивостей, сенсу буття) і самоідентифікації, гносеологічних методів її зображення, по-друге, із висвітленням проблеми людини в контексті аксіології.

Філософська антропологія сучасної людини розкриває багато як позитивних, так і негативних рис, які притаманні більш молоді, ніж людям похилого віку, таких, як зневіреність, егоїстичність, відсутність чітких моральних принципів тощо. Усе це в якійсь мірі було притаманне і людині епохи бароко середини XVII – початку XVIII ст. Як ми бачимо у останні десятиліття, на зламі XX і XXI ст., людство вирішує ті ж самі проблеми, які стояли перед ним у барокову епоху. Це, скоріш за все, пов'язано з тим, що ці епохи є кризовими, переламними, поворотними. Людство в ці часи вирішує, як жити далі і куди йти, тобто перед ним постають проблеми віросповідальних, територіальних і мовних питань, які в кінці кінців вирішують, як далі буде формуватися та чи інша нація. Кожний із цих трьох чинників: земля, віра і мова – є дуже важливим для збереження самоідентифікації і українського народу теж. Але у нашій статті ми зупинимося на розгляді того, які є філософсько-антропологічні образи і роздуми у першому творі св. Димитрія (Туптало) «Руно Орошенное», написаному за часів руїни (1677–1680), а також у деяких його повчаннях, і як вони могли підтримувати самоідентифікацію у слухачів і читачів кінця XVII – початку XVIII ст.

Проблема ідентифікації барокової людини постає у свт. Димитрія Туптала в двох аспектах: по-перше, на прикладі дослідження звичайних і шляхетних людей, його сучасників, дуже мінливих, спочатку тілесно і духовно хворих, а потім зцілених. Ідентифікація цих образів проводиться св. Димитрієм за допомогою барокових співставлень, символіко-алегоричних аналогій з образами ранньовізантійської християнської літератури («Руно Орошенное»). І по-друге, – на прикладі зображення житій усіх православно-християнських святих, тобто ідеальних людей, з християнської точки зору. Як відомо, найбільше у християнському світі свт. Димитрій прославився як автор «Книг житій святих», або «Четій Минеї», на всі дні православно-християнського року. Чотири такі книги (кожна освітлювала життя святих на три місяці, починаючи з 14 вересня): I – 1689-й р., II – 1695 р., III – 1702 р., IV – 1705 р. – були надруковані ним у Києво-Печерському монастирі.

Як справедливо зазначав авторитетний дослідник джерел української культури Іван Огієнко (митрополит Іларіон), «твори св. Димитрія Ростовського широко розійшлися по Росії. Так, його «Руно Орошенное» мало 8 видань і зараз немає старого збірника, де б не було чогось написаного з цієї книжки» [9, с. 74].

Глибоко висвітлив етичне вчення Д. С. Туптала і його роль як інтелектуала в геополітичній історії кінця XVII – початку XVIII ст. авторитетний сучасний український філософ С. Л. Йосипенко [7]. У своїй монографії «До витоків української модерності. Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті» С. Л. Йосипенко глибоко висвітлює проблему теологічного і політичного розмежування в ранньомодерній духовній культурі XVII – початку XVIII ст.

Тему барокової антропології розробляв О. О. Чорний у своєму дослідженні «Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.)», який розглянув модель вираження рис звичайної людини того часу через ідеальні образи Ісуса Христа і Божої Матері, тобто загальні особливості філософського осмислення і зображення чоловіка і жінки у творах як архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича, філософа, письменника і друкаря, так і у творчості членів його гуртка: І. Галятовського, І. Максимовича і св. Димитрія Туптала тощо [15]. Але філософсько-антропологічному розгляду в конкретних творах св. Димитрія (Савича Туптала) він не міг приділити багато уваги у невеликому обсязі своєї дисертації. Багато уваги освітленню поняття «естетичне» і розкриттю естетичних особливостей української культури епохи Бароко присвятила І. А. Бондаревська у докторській дисертації «Своєрідність естетичного в українській культурі XVII–XVIII століть» [2]. А взагалі тема філософської антропології у творах св. Димитрія (Туптала), митрополита Ростовського, є нерозробленою.

У нашій статті ми будемо спиратися на наукові і теологічні розвідки про життя і творчість свт. Димитрія Ростовського як українських, так і російських світських і духовних вчених, таких, як М. Костомаров, Д. Чижевський, І. Шляпкін, І. Огієнко (митрополит Іларіон), прот. О. Державін, арх. Антоній (Фіалко), а також сучасних філософів С. Йосипенко і О. Чорного.

Наші завдання у цьому дослідженні полягають, по-перше, в аналізі барокової православної антропології у «Руні Орошеному» і деяких повчаннях св. Димитрія (Туптала), тобто в дослідженні такого об'єкту, як структура, властивості і сутність барокових образів, а також феномену чуда, по-друге, в розгляді суто філософсько-художніх барокових етико-естетичних рис образів цих творів, по-третє, в дослідженні того, як християнська барокова філософія допомагала людині того часу подолати

кризові обставини буття і протиріччя в душах людей, що є дуже важливим з точки зору людини кризової епохи постмодернізму.

Характер рішення проблеми барокової людини, її ідентифікації, постає у творі свт. Димитрія «Руно Орошенное» у двох аспектах. Він пов'язаний, по-перше, із розкриттям образу (структури, властивостей і сутності) барокової людини як двопланової, дуалістичної: з одного боку, як **зовнішньої**, тілесно хворої, страждаючої, зневіреної, а з іншого, як **внутрішньої**, духовної, молитовної, радісної, перебуваючої в афекті від щастя після зцілення, чуда, яке сталося з цією людиною біля чудотворної ікони Чернігівської Іллінської Божої Матері. Лаконічно описуючи зцілених своїх сучасників, автор ідентифікує їхні проблеми, аксіологію і сутність із **запозиченими ранньовізантійськими образами** християн із творів як відомих східних письменників, таких як святителі: Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Афанасій, Кирило і Іоанн Милостивий архієпископи Олександрійські, Кіпріан Карфагенський, архієпископ Феодорит Кірський, авва Іоанн Мосх, а також преподобний Іоанн Дамаскін, так і західних християнських мислителів: блаженного Ієроніма Стридонського, блаж. Августіна, свт. Амвросія Медіоланського, Петра Даміана, Ієремії Дрекселя тощо. Ці запозичені образи як етично, так і естетично дуже різні.

Серед них є як позитивні, так і негативні, наприклад, етично і духовно потворний образ сліпця-крадія із прилогу до сьомого чуда, або образ перського ієрея Павла (шосте чудо), який пішов із життя, як Іуда Іскаріот, за те, що предав на смерть п'ятьох вірних православній вірі дів. Є ще й третій тип запозичених образів, які, з одного боку, **етично** поражають своєю стійкістю в вірі, але належать до **естетично** і морально **парадоксальних** образів. Парадоксальність їхня полягає в тому, що ці герої, відстоюючи свою духовну і тілесну чистоту, як Йосиф Прекрасний від Пентефрії, навпаки, заподіяли собі тілесні ушкодження. Мова йде про златоковаля, який проштрикнув собі око, а також про Микиту, який відкусив собі язика, таким чином обороняючись від спокушань жінки, гріха перелюбу.

Виконуючи свій послух перед архієпископом Ларазем Барановичем, ієромонах Димитрій Туптало, на той час іще маловідомий у широких теренах православного світу, повинен був просто описати чудеса, які сталися у Іллінському монастирі перед цим чудотворним образом. Але він поставився до цього завдання так, що у його творі була розкрита філософія переходу від страждання до радості барокової людини, її сутність і акцентологія. Автор знаходить вихід для об'єднання завдань свого послуху і духовного просвітлення людей. Він використовує суто барокову інтенцію, тобто концепцію двопланового гносеологічного зображення, такі гносеологічні методи, як спостереження над феноменом чуда, аналогію,

екстраполяцію, тобто поширення прикладів і висновків, які характерні для повчання, проповіді. Після розповіді про кожне із 24-х чудес (він описує саме 24 чуда, бо, як він пише, в сутках усього 24 години і треба молитися Божій Матері в кожну з цих годин), свт. Димитрій наводить приклади-аналогії з писань отців ранньохристиянської Церкви про те, як страждали люди за їхніх часів, молилися і отримували від Бога або зцілення, або просвітлення, яке пов'язане із чудом: їм навіть являвся янгол і розтлумачував, чому вони не повинні страждати у своїх обставинах, а повинні переосмислити свою біду і перейти від страждання до радощів. Найяскравіший приклад такого компенсаторного переходу після філософського переосмислення своєї біди у космологічно-християнському масштабі ми бачимо у прилозі свт. Димитрія до десятого чуда у книзі «Руно Орошенное», де розповідається про смерть самітника від звіра і втіху, розраду учня від янгола.

Характерна для давньоруської і візантійської естетики наявність контрасту (між добром і злом, добродійністю і гріхом) присутня і в естетиці бароко, а саме у першому творі св. Димитрія «Руно Орошенное», але на більш вищому щабелі, ніж просто контраст, – як поєднання протилежностей, тобто **антиномічність**. В антропології барокової людини, наприклад, розкриваються як її негативні, так і ідеалізовані риси, пов'язані із чудом. Героями «Руна» виступають, з одного боку антиномічні сучасники автора, прості і шляхетні люди, дорослі і діти, хворі: сліпі, німі, сухорукі, каліки, біснуваті, – з іншого боку, вони ж є і ідеалізованими, тими, кого зцілив Іллінський образ Божої Матері, тобто Сама Богородиця, за православними канонами. Ідеальні ж образи в естетиці св. Димитрія Туптала – це образи Ісуса Христа, Богородиці, а також деякі образи з Старого Заповіту: вождя Гедеона, пророка Іова, царя Давида, Ноеміль тощо.

Таким чином, у «Руні Орошеному» свт. Димитрія ми виділяємо три види образів: ідеальні образи з Святого Письма, запозичені образи з ранньовізантійської християнської літератури, які є інколи етично і естетично парадоксальними, а також мінливі зовнішньо і внутрішньо образи сучасників.

Кожна розповідь про конкретне чудо складається із назви, наприклад, назва оповіді про десяте чудо: «Роса прогнання лукавих духів»; із бесіди, тобто із філософсько-етичного роздуму про людину, її гріхи, її сутність; із налучання, тобто морального повчання з залученням багатьох цитат і прикладів із Священного Письма, а також із прилогу, який завершує екстраполяцію. Кожний прилог складається із співставлень, аналогій із праць святих отців. Так, наприклад, прилог до десятого чуда ніби додається до основної розповіді про чудо зцілення людини на ім'я Дем'ян, який ішов із м. Мінська (на той час він належав Литві) і був

приведений монахами до чудотворного образу Божої Матері Іллінської. Цей Дем'ян був чудесно зцілений від засилля злого духу в його душі: «Як тільки ввели його до церкви, у той же час вийшов із нього лукавий дух. Став він здоровим благодаттю Богородиці і багато часу прослужив у монастирі тому» [6, с. 111].

Антропологічне зображення у «Руні Орошеному» включає в себе і відображення традиційного християнського концепту про духовні хвороби (шизофренію, лунатизм, різні невротичні нав'язливі стани людини) як про одержимість злими духами, бісами. І таких є 9 образів біснуватих, духовно хворих людей, які зцілилися біля чудотворної ікони Божої Матері.

У антропологічній свідомості автора «Руна» категорії етичного і естетичного вже не так тісно пов'язані, як у давньоруській літературі, в якій добро завжди прекрасне, виповнене божественного світла, а зло потворне, пов'язане з п'янкою, бісами. В антропології Димитрія Ростовського зло зображується як дуалістичне, по-перше, як зовнішнє (хвороби, каліцтво), по-друге, як внутрішнє, духовне – біснування, одержимість людини злими духами. Характерною рисою зображення подолання цього зла є відображення гарячої віри, по-перше, самих хворих і їхнього оточення (якщо хворий – це маленька дитина, як у описі восьмого чуда), по-друге, зображення віри ченців Іллінського монастиря. Друге чудо сталося саме з ченцями цього монастиря: під час нападу татар на нього у 1662 р. ченці укрилися в печері преп. Антонія і хоч татари і намагалися їх вбити, але так і не змогли.

У прилозі до 10-го чуду свт. Димитрій розповідає притчу, яку першим повідав св. Афанасій, про самітника, відомого своїми чудесами і добродієністю, а також про його учня. Ця притча дуже цікава із точки зору розкриття в ній православної християнської антропології. Кожна людина має свої земні, реальні уявлення про справедливість і відплату, про божественне воздаяння. І коли в житті людина не бачить справедливої відплати, вона впадає у відчай, як це сталося з учнем самітника. Що ж може вивести зневірену людину з цього стану? Свт. Афанасій Великий, архієпископ Олександрійський, у своєму творі сталкує земне і божественне поняття про відплату, воздаяння. Він розповідає у притчі про те, що, коли цей уславлений анахорет-самітник послав свого учня у справах до міста, той побачив там, з якою великою шанобою, із свічками і фіміамом, проводжали до гробу «злого» богача не тільки священники і диякони, але й великий натовп, який співав, ніби над святим, над цим грішним богачем: «Із святыми покой, Христе, душу раба твого» [6, с. 117]. Потім учень самітника, зробивши свою справу, повернувся у пустинь і побачив тіло свого старця, яке лежало перед дверима келії. Самітник загинув від нападу злого звіра, який його загриз.

Свт. Димитрій описує, за словами свт. Афанасія, хворобливий

духовний стан цього учня такими словами: «Почав плакати і ридати за старцем, падаючи на залишки його тіла і біючи себе. У жалю душа його благала до Бога: «Господи, як же той злий богач помер і його погребли із славою і честю, а сей духовний старець, стільки років проводив у трудах посту, у молитві і сльозах супроводячи, гіркою і безчесною смертю сконав, з'їдений звірем? Марний труд наш пустинний, даремна скрутність життя нашого, марне зречення наше, якщо світські люди, які вільно і в усіляких розвагах жили, кращого кінця сподобляються, ніж ми, бідні!» [6, с. 117]. Таке дієве зображення відчаю учня самітника допомагає читачам спочатку провести самоідентифікацію своїх проблем, свого зневірення і відчаю, з проблемами цього учня, а потім через переосмислення більш вагомої біди учня самітника, ніж своєї, відштовхнутися від цих проблем і відновити віру у їхнє подолання. Цей метод моделювання ще більших проблем, ніж є у сучасників, був характерний для повчань, проповідей свт. Димитрія (зараз такий метод використовують практичні психологи). Свій багатий досвід християнського енциклопедиста-проповідника св. Димитрій Туптало використовує у «Руні Орошенному» як для зцілення душ його сучасників, так і для подолання духовного кризового стану усього українського суспільства і його гетьманів того часу теж.

Свт. Димитрій Ростовський наводить приклади не тільки з ранньовізантійської літератури, а й із Старого Заповіту (Пісні Пісень, пророцтв Ісайї) і Нового Заповіту. «Руно Орошенное» стає, таким чином, **енциклопедією християнської філософії**, у тому числі і **християнської антропології і аксіології**.

Використовуючи, таким чином, такі гносеологічні методи, як **спостереження** над феноменом чуду і над зціленими, **аналогію**, **екстраполяцію**, **моделювання** людських проблем у гіперболічному вигляді, свт. Димитрій найчастіше наводить приклади з праць св. отців Олександрійських, з житій і повчань преподобних Антонія Великого і Савви Освяченого і преп. Анастасії, чим допомагає читачам або слухачам його твору проводити самоідентифікацію, порівнюючи себе із героями християнських притч, повчань і житій.

Християнське **аксіологічне розуміння** добра і зла у «Руні Орошенному» свт. Димитрія інколи здається парадоксальним, але воно є традиційне, євангельське. Наприклад, у Євангелії від Матфея є такий заповіт Христа: «Якщо око твоє спокушає тебе, вирви його і кинь від себе: краще тобі з одним оком увійти в життя, ніж із двома очима бути вкинутим у геєну вогняну» (Мф. 18:9) [1, с. 1035]. Такий же заповіт Христа є і в Євангелії від Марка: «Якщо око твоє спокушає тебе, істкни його» (Мк. 9:47) [1, с. 1068]. Цей уривок з Євангелія від Матфея читається один раз на рік на дев'ятій неділі після П'ятидесятниці, тобто наприкінці липня – початку серпня, коли літня спека сприяє деякій втраті людьми моральних

принципів.

Свт. Димитрій наводить конкретний приклад такого вчинку із писань св. отців у прилозі до 3-го чуду. Він розповідає про те, як златоковаль не відповів жінці на її перелюбний потяг до нього, а вирішив краще проштрикнути своє око. Цей його вчинок вказував на його глибоку віру в заповіді Євангелія, і тому єпископ Олександрійський, коли в Єгипті почалося гоніння на християн від сарацинського мучителя, використав силу віри цього золотих справ майстра. Мучитель наказав єпископу силою віри у Христа здвигнути з місця гору Адар і скинути її у річку Нил. Не віруючи у виконання цього християнами, мучитель хотів мати привід для знищення християн і конфіскації їхнього майна до царської ризниці. Єпископ призвав до цієї гори Адар златоковалю і весь народ і повелів ковалю показати усьому народові силу і дію своєї віри, щоб посрамити ворогів і укріпити християн. Коваль дуже гаряче помолився Богу, промовивши слова з Євангелія: «... якщо будете мати віру подібну до зернятка гірчичного, без сумніву скажіть горі сій: піднімись і впади в море – буде вам». І нині не заради нас, не нам, но Імені Твоєму святому подай славу» (Лк. 17:6) [6, с. 46]. Після цих слів ковалю почався землетрус: падали домівки, стіни, – всі люди впали і побачили, що гора Адар йде до річки Нил. Усі стали просити християн зупинити це, але єпископ не раніше погодився помолитися, ніж всі пообіцяли йому охреститися. І коли гора вже підступила до річки Нил, єпископ помолився Богу і перестав землетрус. Свт. Димитрій робить такий висновок із цього оповідання: «Сіє ж написано було для підтвердження того, що віруючому всі від Бога прохання подаються» [6, с. 47]. Віра в Бога, а виходячи з цього, і в зцілення є однією з головних аксіологічних цінностей як у барокової людини, так і у автора – свт. Димитрія Ростовського.

Така ж традиційна християнська аксіологія проступає іще в декількох моральних повчаннях до чудес у «Руні Орошенному» свт. Димитрія, але таке парадоксальне ранньохристиянське розуміння добра і зла дещо відмінне від сучасного загальнолюдського. Божественна етика виглядає для нас значно суворішою за сучасну людську, але свт. Димитрій, спираючись на Священне Писання і передання, розвиває думку про доцільність тілесного зла, тобто тілесних страждань, навіть сліпоти, заради духовної цілісності, нерозбещеності, моральної стійкості. До таких аксіологічних висновків він доходить двічі: перший раз, коли міркує про тілесну і душевну сліпоту у своєму повчанні після опису 7-го чуду. Так, наприклад, він пише: «Немає зла у тій сліпоті тілесній, бо вона користує душу і допомагає спасінню: відібраним зором віднімається окаяніє до гріха, ніколи серце не зажадає, якщо око не покаже, а коли щось дійде через око до серця, то воно не вийде з нього» [6, с. 86]. У другий раз така парадоксальна аксіологія добра і зла виявляється у притчевій розповіді

свт. Димитрія (Туптала), коли він наводить приклад із книги Іоанна Мосха «Луг духовний» у «прилозі» до 7-го чуда.

Авва Іоанн разом із своїм наставником отцом Софронієм зустріли у притворі олександрійської церкви трьох сліпих, які розповідали один одному, як вони осліпли. Перший став сліпим під час бурі на морі, коли він був корабельником і плив із Африки, а в нього вже були бельма на очах, і він осліп скоріше за все із-за величезної напруги і страху. Свт. Димитрій не доповнює розповідь Іоанна Мосха про те, чому, маючи вже бельма, осліпла та людина: це скоріше причина натуральна, бо є природним страх людини і величезні зусилля спастися під час бурі. Другий сліпець розповів, що він осліп, коли був гутником, тобто майстром на скляному заводі: «Гутником я був і від ярості вогняної осліп» [6, с. 90]. Третій же сліпець розповів, що коли він був молодим, то не працював, нічого не робив своїми руками, а крав. І одного разу він побачив, як до церкви занесли небіжчика у багатих ризах. Уночі цей крадій прийшов до церкви і стягнув оті багаті ризи з небіжчика, залишивши на ньому хітон. Потім він, спокушений злим духом, захотів і той хітон зняти, і коли він повернувся, щоб це зробити, то сталося те, на що він не чекав. Мертвий раптом воскрес, сів перед ним, поцарапав його і вирвав у нього обидва ока. Сліпець у своїй розповіді називав себе «окаянним», бо він розумів, що переступив через усі межі добра і зла, за що і був покараний. Дуже коротка мораль закінчує цю розповідь Іоанна Мосха. Наставник Іоанна, почувши ці три історії життя сліпців, сказав учню, що вони «воістину» багато користі получили «днесь» [6, с. 91].

Втрата віри у чудесне, у тайну зробила із багатьох сучасних людей зневірених скептиків, які хочуть навіть Євангеліє сприймати без розповідей про чудеса Ісуса Христа. І така зневіреність може довести їх до відчаю, або повної зневіри у добро і у милосердя Боже, або приводить до віри в різні сучасні міфи.

Свт. Димитрій як добрий знавець людських душ вже на початку своєї книги «Руно Орошенное» вказує, яку велику роль у житті і зціленні має людська віра.

Барокова аксіологія свт. Димитрія Ростовського поєднується в його праці «Руно Орошенное» з **бароковими емблемами**, тобто символіко-алегоричними образами. Ці **образи-емблеми** є **двоплановими**, бо, з одного боку, вони є образами-предметами і явищами, запозиченими у Старому, або Новому Заповіті, а з іншого боку, вони є символами і алегоричними метафорами, які активно використовувалися традиційно у християнській літературі як прадавній, так і сучасній. Свт. Димитрій поширює коло емблематичних барокових образів, пов'язаних з зображенням чудодійних сил Божої Матері. Вона є для нього і «руном», і «ковчегом», і «оком»: «Не так Іов, як Марія для сліпих – око» [6, с. 133].

Діва Марія – ідеальні жінка і Богоматір. У імені МАРІЯ свт. Димитрій виділяє кожен літеру, спочатку як назву: М – магніта і далі А, Р, І, Я, як назви дорогоцінних каменів: адаманта (діаманта), рубина, іакінфа (гіацинту, жовтого яхонту), аметиста (каменя цвіту фіалки). Із цими каменями свт. Димитрій пов'язує їхнє символіко-алегоричне, тобто барокове емблематичне значення: магніт є емблемою смирення Божої Матері; рубин – цнотливості, яка вражає біса безсоромності й нечистоти; іакінф – емблема богомислення Богоматері, вражаючого біса земних пристрастей; аметист – емблема любові Діви Марії, вражаючої біса ненависті. Використовуючи **бароковий стиль «кончетто»**, свт. Димитрій досягає мети в уславненні Божої Матері. Про роль «кончетто», тобто гострого, дотепного задуму в зображенні, а також про роль «грашок» у бароковій літературі писав ще Д. Чижевський: «В часи бароко грашки в мистецтві, зокрема в літературі, належали до найулюбленіших гатунків» [14, с. 89]. Згадаємо барокові повчання засновника «барокової теорії проповіді» Іоаннікія Галятовського [13, с. 295], або проповіді Кирила Транквіліона Ставровецького [12].

Барокові емблеми, тобто символи символів, такі, як «руно», «крапля», «роса», «цевниця» (гуслі) тощо, допомагали свт. Димитрію розкрити його головні аксіологічні поняття, його систему християнських барокових антропологічних цінностей. (Європейське бароко через польський вплив, книги барокових проповідей, потрапило на Україну і отримало тут широке розповсюдження у проповідницьких творах барокових ієрархів-інтелектуалів).

Свт. Димитрій називає «росою» усі 22 чуда зцілення від ікони Божої Матері, образ якої Іллінський плакав живими сльозами у 1662 р. (і це він описує як перше чудо). Ці сльози він теж називає «росою». Створюючи свої образи-символи, емблеми християнських цінностей, свт. Димитрій наводить приклади використання слів «руно», «роса» і «крапля» у Псалтирі царя Давида: «Зійде, як дощ на руно і як крапля, що капає на землю» [6, с. 14].

Антропологія жінки висвітлюється св. Димитрієм Туптало найяскравіше у «Слові на Успіння Пресвятої Богородиці». Розкриваючи богословський смисл того, що зробила за своє життя Діва Марія, свт. Димитрій виділяє в її жіночому образі три найголовніші риси: душевну і тілесну **чистоту (цнотливість, дівочість), смирення (мірність) і любов**.

Таким чином, підводячи підсумок усьому вищесказаному, ми бачимо, що, розмірковуючи про сутність єства людини у цьому «Слові», свт. Димитрій розкриває сутність барокової людини, проводить її ідентифікацію: «Усіляка людина сама по собі двояка: зовнішня і внутрішня, плотяна і духовна. Зовнішню бачимо, тому що плотяна;

внутрішня невидима, тому що духовна; цнотлива повинна бути і двояка чистота його перед Богом» [5, с. 247].

Св. Димитрій Ростовський завжди був і залишався як щирим, так і смиренным, мірним. Він вмів бути з усіма рівним, не погордливим. Про ці його чесноти писали багато дослідників, першим ще у його посмертному житті Арсеній Мацієвич, митр. Ростовський, якому Священний Синод доручив написати як «Житіє свт. Димитрія Ростовського», так і службу йому до його канонізації у 1752 р. Потім про це писали і українці, і росіяни, наприклад І. Шляпкін, М. Костомаров у праці «Руська історія в життєписах її найголовніших діячів» [8, с. 103–118].

М. Костомаров писав про св. Димитрія (Данилу Савича Туптало): «Обдарений з природи живою увобразицею і глибиною чуття, Данило піддався релігійному розмірковуванню і вирішив пострігатися. Сумна доля України, як видно, підмагала такий настрій і в округ себе він бачив кров, сльози, злидні і одну біду і тяжко було добачити виходу оплаканого стану краю» [8, с. 103–118].

Характерні барокові філософські **теми перипетійності буття** (падінь і злетів), мотиви **життя як злочину** і каяття доповнюються у Димитрія Туптало тематикою високого духовного козацького бароко, філософсько-релігійними темами. Перша з цих тем – це **значення віри** в Бога для злиденного життя людини, сенсу життя у кризовому стані.

Д. Чижевський вважав, що стиль проповідей Димитрія Туптала слід відносити до стилю «кончетто», з його схильністю до «викінченості форми, повторень, паралелів, антитез, риторики і бажання вразити слухача, оригінального формування думки» [13, с. 298].

За допомогою **естетики бароко** свт. Димитрій яскраво відобразив як **крах сталеного світу українського буття**, так і **наявність чудес, тайни, божественної допомоги людині бароко**. Усі засоби барокової риторики він спрямовує на відображення суперечностей барокової людини і барокового життя. **Концепція світу Бароко**, як і **концепція барокової людини** дуалістична. Димитрій Туптало подає таку двопланову структуру світу: світ зовнішній, людський, трагічний, кризовий, з одного боку, і світ Божий, добродійний, гармонійний, з іншого. Концепція людини бароко теж **дуалістична – зовнішня і внутрішня**. Людина бароко зображується, по-перше, як злиденна, хвора тілесно і по-друге, водночас як релігійна, піднесена у своїх стосунках із Богом. Ця барокова антропологічна особливість є **антиномічною**: барокова людина є і **низькою і піднесеною**, сповненою зла і водночас внутрішнього світла духовності.

Як писали такі філософи, як Спіноза і Декарт, саме поєднання мислительних процесів з моторикою призводить до чуда [11; 4]. Але кожного разу при описі чудес св. Димитрій показує, що у всіх, хто був присутній, було єдине направлення усього духу до образу Божої Матері.

Спів Акафісту Божій Матері і був тим молебним єдиним проханням – волевиявленням людей: наступного дня жінка Віра зцілилася від німоти. Більш яскраво про роль віри у зціленні св. Димитрій розмірковує у «Повчанні в неділю Фомину», яке по-бароковому колоритно називається «Скарб уразок Христових»: «Якщо вірує хто в старанному благанні своєму, що Бог молитви його чує, – чує; не вірує – не чує. Якщо вірує хто в те, що чого він просить, отримає, – отримає, не вірить, – не отримає. Віра настільки дає, наскільки вірує. Отже, вибирай усякий і бери в Господа чого бажаєш» [5, с. 175].

Усю багатогранну реальність він підкорює Божественному провидінню. Христос уособлює для Димитрія Туптало і **ідеал**, і **моральний сенс** буття, тому таким важливим видається йому **дієве звертання до Бога** із своїми проханнями. Свт. Димитрій, розмірковуючи про виникнення дієвої віри, наводить слова св. Калліста «Народжується віра від завзяття (сміливого прагнення, тобто на давньоросійській мові «дерзновення») до Бога. Завзяття ж буває тоді, коли людина благогодождає Богу. Але багато праці потрібно, щоб хтось благогодожджуванням Богові здобув («стяжав») до Нього таке прагнення, щоб міг міцно вірувати, що все, що все, чого він не попросить, – прийме» [6, с. 41–42]. Дійсно, віра і її міра у кожного різні. Але про найвищій ступінь віри свт. Димитрій розповідає у прилозі до третього чуду, описуючи дієву віру златоковалю.

Свт. Димитрій вказує на згубну подібність зовнішнього і внутрішнього стану життя сучасної йому барокової людини у «Руні Орошенному»: «... Нас облягають печалі як ззовні, та і усередині. На зовнішню людину находять хвороби: то розслаба тіла, то німота язика, то рук усихання – як на жінку ту. Внутрішня ж людина розслаблюється гріхми: німа і безмовна, коли не хоче сповідати беззаконня свої, і як відсохлу руку, має волю, яка не хоче благого наміру виконувати» [6, с. 37]. Він доходить висновку, що всі біди людей від їхнього небажання очищати душу й мати міцну волю. Ідеалом для нього виступає Божа Матір: «Але у всіх цих бідах є в нас велика розрада – Пресвята Богородиця, якщо до Неї маємо **віру** безсумнівну, **надію** завзяту і союз **любові**» [6, с. 37].

Димитрій Ростовський, розробляючи барокову естетику, полюбляє звертатись за прикладами не тільки до традиційної ранньохристиянської писемності, а й до Старого Заповіту. Так, наприклад, він згадує душевність Руфі, яка не кинула своєї свекрухи Ноемінь і бажала всюди поділяти з нею і свій кусок хліба, і свої радощі. Ця душевність Руфі, прабабки царя Давида, переосмислюється Димитрієм Туптало, як ідеальна духовність Діви Марії: «І якщо тінь Маріїна могла печалі замінити на радість, наскільки Сама Марія, Матір усілякої втіхи, втішить нас у всілякій скорботі нашій, внутрішню і зовнішню людину зцілить» [6, с. 38]. Образ вірної Ноемінь – це образ-емблема вірності, протистояння зраді, яка була

дуже поширена на Україні за часів руїни. Так М. Грушевський писав про 70-ті роки XVII ст., коли українці з під влади на заході України гетьмана Дорошенка і засилля турок бігли на схід, Лівобережжя, у Слобожанщину до гетьмана Самойловича, або до Росії: «... так ще один рік (1675) минув у дрібній війні: то Дорошенко здійснював каральну експедицію, розоряв села, піддавав езекуції населення, примушуючи покірності, то з цією ж метою приходили полки Самойловича і, на довершення всього, з'явилися ще й польські загони й почали примушувати населення підкорятися Польщі» [3, с. 253].

Головні цінності мінливої, але активної людини бароко, таким чином, не зовнішні: ані багатство, ані влада тощо, а духовні: любов до Бога, незламна віра, яка сприяє чудесам зцілення, духовна радість, вдячність Богу і Божій Матері, цнотливість, чистота души й тіла, смиренність. Це є і для нашого кризового часу зразком для самоідентифікації і подолання проблем бездуховності.

Тема барокової антропології була розглянута нами в позитивному філософсько-теологічному дискурсі. Як ми вже з'ясували, українська барокова людина живе у двох вимірах: **зовнішньому** (державно-політичному світі міжусобиць і воєн і хворобливому особистісному світі), а також **внутрішньому** (сакральному, православно-молитовному світі). Ця людина є активною, мінливою, готовою до битви і молитви, і в цьому її сила. Її віра стає її стрижнем, тим, що її випрямляє. Культура барокових ікон, храмів – це віддзеркалення незламного духу народу, з його потягом до духовної краси, до неба, до Бога, і бажанням зберегти за його допомогою свою ідентичність, землю і мову. Таким чином, головні цінності дуалістичної, мінливої людини бароко є не зовнішні: ані багатство, ані влада тощо, а духовні: любов до Бога, внутрішня чистота, незламна віра, яка сприяє не тільки збереженню ідентичності українського народу, а й чудесам зцілення тіла і духу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета : [в рус. пер. с парал. местами и прил.]. – М. : Российское библейское общество, 2008. – 1375 с.
2. Бондаревська І. А. Своєрідність естетичного в українській культурі XVII – XVIII ст. : дис. ... доктора філософських наук : 09.00.08 / І. А. Бондаревська. – К., 2005. – 330 с.
3. Грушевський М. С. Історія України з ілюстраціями і доповненнями / М. С. Грушевський ; [укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк, авт. ст. В. К. Губарев]. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 528 с. : іл.
4. Декарт. Рассуждение о методе / Декарт. – М., 1953. – С. 71.
5. Димитрий Ростовский, святой и его избранные творения / Димитрий Ростовский : [пер. на русск. яз.]. – СПб., 1888. – Репр. переизд. – СПб. : Светослав, 1998. – 256 с.
6. Димитрий Ростовский, святитель. Руно Орошенное / Димитрий Ростовский (Туптало). – СПб. : Мирь, 2003. – 232 с. : ил.

7. Йосипенко С. Л. Етичне вчення Д. С. Туптала (св. Димитрія митрополита Ростовського) в контексті української духовної традиції : дис. ... кандидата філософських наук : 09.00.05 / С. Л. Йосипенко. – К., 1996. – 165 с.
8. Костомаров М. Руська Історія в життєписах її найголовніших діятелів / М. Костомаров ; [пер. О. Барвінського]. – Львів, 1877. – С. 103–118.
9. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українська культура : коротка історія життя українського народу : [курс, читаний в українським народнім університеті] / Іван Огієнко. – К. : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
10. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Св. Димитрій Туптало : його життя і праця. Історично-літературна монографія / І. І. Огієнко. – Вінніпег : Віра і культура, 1960. – 224 с.
11. Спиноза. Избранные произведения / Спиноза. – М., 1957. – С. 420.
12. Транквіліон Ставровецький, Кирило. Зерцало богословія / К. Транквіліон Ставровецький. – Унів, 1692. – 194 с.
13. Чижевський Дмитро. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Нью-Йорк : Українська вільна академія у США, 1956. – 511 с.
14. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. / Д. Чижевський : [під заг. ред. В. Лісового]. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2. Між інтелектом і культурою. Дослідження з історії української філософії. – 264 с.
15. Чорний О. О. Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.) : дис. ... кандидата філософських наук : 09.00.05 / О. О. Чорний. – Чернігів, 1998. – 180 с.

*Іванова І. Б.
(м. Харків)*

ПРОВІДНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Реклама сьогодні є особливою сферою діяльності і творчості людини, явище багатоаспектне, тобто охоплює багато сфер виробництва й життя сучасної особистості-споживача. Отже, дослідження реклами як культурно-національного, соціально-економічного, психологічного і водночас мовного феномена відрізняються своєю різноманітністю та різнонаправленістю. Розглянемо провідні напрямки здійснення власне лінгвістичного дослідження реклами, а також шляхи дослідження лінгвостилістики рекламного дискурсу.

В. А. Маслова зазначає: «Традиційно виділяються три наукові парадигми – порівняльно-історична, системно-структурна і, кінець кінцем, антропоцентрична» [6]. Також відомо, що лінгвістика як наука гуманітарного корпусу не змінює дослідницьких парадигм – вони «накладаються одна на одну», існують та співіснують, одночасно. Розглядаючи рекламу, рекламний дискурс, стиль в рекламі з позицій сучасних лінгвістичних методів дослідження, на нашу думку, слід комплексно використовувати методи лінгвістичного аналізу.

Вітчизняними дослідниками та дослідниками пострадянського

простору розглядалися власне лінгвістичні проблеми рекламної комунікації, рекламного дискурсу, реклами як такої, а саме: маніпулятивні техніки в рекламі (В. В. Зірка, Т. Г. Хазагеров, О. І. Іванова); прагмалінгвістичний аспект буття рекламного тексту (Ю. Б. Корнева, Т. М. Лівшиц, І. П. Мойсеєнко, Ю. В. Сильвестров, Е. С. Тернер); рекламний текст у психолінгвістичному аспекті (Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов); когнітивний аспект формування рекламного повідомлення (О. В. Анопіна, В. І. Охріменко, О. Є. Ткачук-Мірошниченко); історія реклами (О. І. Зелінська); загальний лінгвістичний опис рекламних текстів (О. В. Медведєва, Г. Г. Почепцов); лінгвостилістичний аспект (Н. М. Кохтева, Д. Е. Розенталь, О. С. Кара-Мурза, Н. В. Слухай); власне лінгвістичний аналіз та опис рекламних текстів на різних мовних рівнях: фонетичному (О. А. Ксензенко, І. О. Лисичкіна), лексичному (І. О. Соколова, С. А. Федорець), морфологічному (О. І. Зелінська, В. В. Зірка, Є. П. Ісакова); синтаксичному та структурно-семантичному (Н. Л. Коваленко, Ю. Б. Корнева, О. В. Медведєва); особливості використання текстових категорій у рекламі (Н. Т. Гуменюк, Н. Л. Коваленко, М. Л. Крамаренко, Т. М. Лівшиц); рекламний текст як форма маніфестації рекламного дискурсу (Н. В. Вертянкін, Н. Л. Волкогон, А. О. Дедюхін, Т. В. Кравець, О. Є. Ткачук-Мірошниченко).

У світлі антропоцентричної наукової парадигми, відповідно до теорії комунікації, рекламний текст сприймається як особлива вербалізована форма масової комунікації; мовленнєвий акт, що визначається певними інтенціями позитивів. Провідною ж метою, комунікативним наміром адресанта – творця рекламного тексту – є створення успішного мовленнєвого акту, тобто забезпечення надійності, стійкості та ефективності процесу комунікації. У цьому контексті досліджується питання рекламного дискурсу (Ф. С. Бацевич, В. В. Зірка, Т. В. Кравець, Л. М. Пелепейченко та ін.).

Розглядаючи рекламний дискурс, а точніше мовно-комунікативний аспект його реалізації Ф. С. Бацевич зазначає: «...дискурс є сукупністю мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням, презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом).» [2, с. 154]. Рекламний дискурс спрямований на створення символічного провідника, це привертає увагу, творить позитивний імідж та міф, впливаючи на психологію споживача засобами мови. Отже, рекламний текст є кінцевим продуктом цього процесу. З позицій комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики, психолінгвістики рекламний текст – це вербальний та фіксований у формі знака відбиток мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Рекламний текст сприймається в дискурсивних практиках як тематична, структурна та

комунікативна єдність, відповідно наділена певними стилістичними характеристиками.

З позицій сучасних таких напрямів лінгвістики, як лінгвосоціотика (О. В. Катеринюк, Ю. В. Степанов, Х. Кафтанджиев, О. Л. Головльова, Є. А. Єліна та ін.), мова реклами втілена у «вербальній (словесна, текстова) системі, що об'єднує знаки мов, якими ми говоримо й пишемо» [4, с. 159]. Рекламний текст – опосередковане вербалізоване відображення певної комунікативної ситуації, що існує як феномен в структурі рекламного дискурсу, визначає певну текстову специфіку, істотно впливає на стилістику та жанрову специфіку такого тексту. Реклама визначається як креолізований текст (текст змішаного типу), фактура якого складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовної / мовленнєвої) і невербальної (такої, що належить до інших знакових систем, на відміну від природної мови [3, с. 27]).

Власне лінгвостилістичний аспект буття реклами втілено в дослідженнях стилістичної детермінованості тексту, жанрової специфіки реклами. В. В. Ученова, Т. Э. Гринберг, К. В. Конаніхін, М. В. Петрушко, С. А. Шомова розглядають у своїй колективній роботі «Реклама: Палітра жанров» [7] типологію та специфіку жанрів друкованої реклами. Реклама представлена як публіцистичний жанр: рекламна об'ява, розгорнуте рекламне звернення, житейська історія, консультація спеціаліста, каталог, прейскурант, афіша, анонс і листівка.

Також дослідниками вказано на нову тенденцію: багато публіцистичних жанрів пристосовані для виконання певних рекламних функцій. Отже, ученими виокремлено п'ять інформаційних жанрів, що за своєю комунікативно-прагматичною метою є рекламними. Це рекламна замітка, рекламний звіт, рекламний репортаж, рекламний лист, рекламні публікації за моделлю «питання–відповідь»). Серед жанрів реклами виділені чотири аналітичних: рекламне інтерв'ю, рекламне листування, рекламний огляд, рекламна рецензія. До сфери реклами належать також три художньо-публіцистичні жанри (реklamний малюнок, рекламна замальовка та рекламний памфлет). Окремою модифікацією жанрів реклами є форми рекламування на місцях продажів. Вказане істотно зближує рекламний дискурс з мас-медійним.

В окремий жанр виділено різновиди плаката та форми рекламування на місцях продажів (вивіска, вітрина, інформаційні POS-матеріали). Визначено жанри радіо- і телереклами. У якості жанрів Інтернет-реклами схарактеризовано текстове повідомлення, рекламне відео, банер, E-mail-реклама та рекламно-інформаційний сайт.

Питання про функційно-стильовий статус рекламного тексту є одним з найбільш гострих та дискусійних. На думку Д. Е. Розенталя та Н. М. Кохтева, тексти вітчизняної реклами належать до зразків

публіцистичного стилю, принаймні в її радянській період. В. Ю. Ліпатова висунула гіпотезу, відповідно до якої рекламний текст є контамінацією різних стилів, жанрів, мовленнєвих різновидів (усних – письмових, монологічних – діалогічних тощо), що викликано використанням різних способів аргументації (емоційних, раціональних, асоціативних, логічних, образних і т. ін.). Постає питання про «стильову гібридність» рекламного тексту: виникають нові типи суспільних функцій – принципово новий стиль мови. Так О. С. Кара-Мурза та І. О. Стернін роблять висновки про виникнення рекламного стилю як окремого різновиду мови.

Отже, дослідження лінгвостилістичних аспектів буття рекламного дискурсу досліджується з позицій традиційної та сучасної лінгвістики. На особливу увагу заслуговує дослідження впливів суспільних інститутів, масової культури, мистецтва, а також засобів масової інформації, які формують маніпулятивну риторику – інструментарій стилізації на рівні тексту реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Елина Е. А. Семиотика рекламы [Электронный ресурс] / Е. А. Елина. – Режим доступа : <http://book-online.com.ua>
4. Катеринюк А. В. Практическая реклама / А. В. Катеринюк. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 428 с.
5. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М., 1995. – 128 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология [Электронный ресурс] / В. А. Маслова. – Режим доступа : <http://www.gumer.info>
7. Ученова В. В. Реклама : палитра жанров / В. В. Ученова, Т. Э. Гринберг, К. В. Конаныхин, М. В. Петрушко, С. А. Шомова. – М. : Гелла-Принт, 2004. – 248 с.

Иванова Л. П.
(г. Киев)

КРИТЕРИИ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

В последние годы в связи с утверждением антропоцентрической парадигмы в языкознании наблюдается большое количество новых направлений (лингвокультурология, когнитивная лингвистика, этнолингвистика, межкультурная коммуникация, дискурсология, лингвопрагматика, несколько ранее возникшая психолінгвистика и др.). В них недостаточно четко разграничен понятийный аппарат (например,

концепт изучают в рамках когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, этнопсихолингвистики), методика исследования, материал для анализа. В связи с этим актуальной становится проблема выработки критериев формирования нового лингвистического направления.

В современном науковедении сложились следующие критерии наличия собственного направления: объект, предмет, метод исследования. В. А. Глущенко предлагает дополнить перечень телеологической установкой [2, с. 34], наш опыт свидетельствует о необходимости вычленения специфических единиц анализа и материала для исследования.

Соотнесем данные критерии с выделенными Н. Ф. Алефиренко четырьмя главными функциями лингвистической методологии:

«первая – определение предмета исследования (исходные позиции в понимании данного явления, его отношение к смежным явлениям, отграничение от них);

вторая – определение цели исследования;

третья – разработка (подбор) системы методов для данного исследования;

четвертая – оценка степени соответствия результатов проведенного исследования поставленным целям» [1, с. 320].

Рассмотрим, как указанные критерии «работают» в нарождающемся направлении – лингвоимагологии.

Имагология зародилась в сфере сравнительного литературоведения. В. В. Орехов, создатель наиболее фундаментальных трудов в данной области на Украине, отмечает: «имагологические исследования в своем большинстве сводятся к двум целям: либо реконструировать образ страны в инациональной рецепции, либо выяснить природу этого образа (например, доказать его архетипическую основу, его зависимость от личностных и литературных установок, его историческую обусловленность и т. д.)» [3, с. 58].

Поскольку имидж той или иной страны и народа в восприятии другого народа обязательно вербализуется, есть основания для создания лингвистической имагологии – лингвоимагологии. Рассмотрим данное нарождающееся направление сквозь призму сформулированных выше критериев.

Среди новых лингвистических направлений лингвоимагология наиболее близка когнитивной лингвистике и межкультурной коммуникации.

Объект лингвоимагологии – видение народом другого народа или / и страны, где он живет, в целом.

Поскольку народ состоит из отдельных людей (именно так рассматривал народное мировоззрение В. фон Гумбольдт), то и народное

видение и восприятие должно быть эксплицировано на основе произведений многих разных его представителей. Литературоведы обращаются прежде всего к эпистолярному стилю (мемуары, дневники, письма), считаем возможным добавить художественный стиль, хотя, с одной стороны, это более личностное и менее объективное восприятие, но, с другой стороны, большой художник видит то, что недоступно обыкновенному взгляду. Таким образом, материал лингвоимагологии – эпистолярные и художественные тексты многих различных представителей того или иного народа.

Предметом рассматриваемого направления является все, что формирует и эксплицирует имидж одного народа в сознании другого: оценка («День, когда ты узнала впервые, Что есть Индия, чудо чудес, Что есть тигры и пальмы святы» – Н. С. Гумилев, здесь и далее приводятся примеры из произведений указанного выдающегося поэта, страстного путешественника); прецедентные феномены («Волчица, твой город тот же, И город цезарей дивных, Святых и великих пап, Он крепок следом призывных, Косматых звериных лап» – в основе характеристики Рима лежит легенда о его основателях Ромуле и Реме, вскормленных волчицей); стереотипы («Свирепый гунн», «И, волк равнин, подходит финн»), животный и растительный мир («И такие смешные верблюды, С телом рыб и головками змей, как огромные, древние чуда Из глубин пышноцветных морей»); природа, ландшафт («У песчаных, серпами изогнутых кос Мели, точно цветы, зелены и красны... – Море, Красное море, ты царственно днем, Но ночами вдвойне ослепительно ты!»); исторические события («О, Франция, ты призрак сна, ты только образ вечно милый, Ты только слабая жена народов грубости и силы. Когда примчалася война С железной тучей иноземцев, То ты была покорена И ты была в плену у немцев. Где пел Гюго, где жил Вольтер, Страдал Бодлер, богов товарищ, Там не посмеет изувер плясать на зареве пожарищ. Твоя война для нас война. Покинь же сумрачные станы – Чтоб песней, звонкой как струна, целить запекшиеся раны. Что значит в битве алость губ? Ты только сказка, отойди же. Лишь через наш холодный труп Пройдут враги, Чтоб быть в Париже»). Такой большой пример мы привели для того, чтобы обратить внимание на два очень важных для имагологии факта: 1) хронологический фактор: оценка той же Франции во времена Наполеоновских войн и Первой мировой войны не совпадают. Вспомним «Войну и мир» Л. Н. Толстого, где, в частности, описаны изменения оценки Франции и французов в очень короткое время; 2) оценка характеризует не только оцениваемое, но в не меньшей степени оценивающего: русский поэт Н. С. Гумилев, участвовавший в боевых действиях, готов погибнуть за Францию, простив ей все те же Наполеоновские войны, пожары, смерть соотечественников. Интересно, был ли кто-нибудь из французов готов отдать жизнь за нашу

страну?

До сего времени не удалось сформировать собственно имагологический метод. Пока (мы находимся на первых этапах становления данного направления) актуальны описательный метод с элементами сопоставительного, поскольку в идеале имидж необходимо исследовать «зеркально»: как видим мы и как видят нас.

Телеологическая установка – выяснение видения той или иной страны или народа, ее населяющего, глазами представителей другого народа, чтобы сформировать обобщенный имидж.

Таким образом, для создания лингвистического направления необходимо сформировать специфические объект, предмет, метод и методологические подходы, материал и телеологическую установку. С опорой на данные факторы можно утверждать, что лингвоимагология может претендовать на статус самостоятельного нового направления современного языкознания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як гетерогенний феномен / В. А. Глущенко // Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : СДПУ 2010. – 262 с.
3. Орехов В. В. Русская литература и национальный имидж (имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге) / В. В. Орехов. – Симферополь : АнтикВА, 2006. – 608 с.

*Казаков И. Н.
(г. Славянск)*

ТИПОЛОГИЯ ЛЕСКОВСКОГО СКАЗОВОГО НАРРАТИВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕКСТА

Демократические тенденции в общественно-политической жизни России 50-60-х гг. XIX века повлекли за собой и демократизацию литературы и искусства. Предметом изображения писателей и художников становятся разночинцы, крестьяне, служилый люд. В ряду мастеров слова этого периода резко выделяется фигура Лескова, который оттолкнулся от традиционного представления народа как статического объекта повествования и превратил человека из демократической среды в субъект повествования (рассказчика). Подобная трансформация стала возможной благодаря активному использованию сказового нарратива.

В настоящей статье представлена попытка классификации лесковского сказа с точки зрения субъектной организации текста.

Разграничение сказового и традиционного повествования происходит уже на первичном – субъектном – уровне организации

художественного целого. При этом выделяются анонимный сказ и сказ, различие между которыми сводится к «названности» – «неназванности» рассказчика. На наш взгляд, эти типы повествования представляют собой всего лишь две разновидности классического, так называемого «чистого» сказа, которые М. О. Чудакова называет личной и безличной формой сказового повествования [2, с. 35–63]. Между тем, формы сказового повествования в творчестве Н. Лескова вовсе не сводятся к чистым образцам. В зависимости от характера соотношения и воздействия голосов автора и рассказчика, на наш взгляд, можно выделить три различные модели сказового нарратива.

Первая модель (классический или «чистый» сказ) характеризуется прежде всего наличием ситуации речи: повествование здесь представлено как акт непосредственного говорения рассказчика. Сказитель может быть персонифицированным (личный сказ) или анонимным (безличный сказ), но в том и другом случае он четко выделяется на стилистическом уровне, поскольку повествование последовательно сохраняет характерологические особенности речи сказителя. Голоса автора и рассказчика не сливаются, формально-субъектная организация текста полностью соответствует содержательно-субъектной. Наличие собственно авторской речи в сказе первой модели мотивируется на сюжетно-композиционном уровне и вводится конструкциями, прямо указывающими на авторское присутствие («Тут я от нее и услышал историю ...» [1] (7; 221) и т. п.). В художественном же пространстве сказителя авторское слово полностью имплицитно. Прямое слово автора или вовсе не выражено, или находится на периферии текста произведения, выполняя «служебные» функции представления рассказчика, мотивации последующего рассказа и т. п.

Центральным субъектом речи в чистом сказе становится рассказчик, а не автор. Речевая зона сказителя охватывает все основное поле текста, в том числе и реплики других субъектов речи произведения – персонажей. Если традиционное повествование стремится к наиболее адекватной передаче речи героя, то для классического сказа характерна приглушенность индивидуальных голосов персонажей; их речь практически полностью ассимилируется с речью сказителя. Рассказчик в «Леоне дворцом сыне» так передает слова жены Леона: «А я, – отвечает жена, – ему такую брыкаду у всех на глазах устрою, что к нему больше никогда не пойду, а буду ходить ко всем слепым и, еще лучше, там в первых рядах стану. А вам так отплачу, что завтра же ваше двуспальное кольцо у Скорбящей в нищую кружку брошу, чтоб вы совсем знали и мне мужем и называться не смели» (7; 70). Этот фрагмент демонстрирует полную трансформацию особенностей речи великосветской придворной дамы, высказывание которой пропущено сквозь лингвистическую призму «низового» нарратора и целиком выражено в его духе. Если

воспользоваться терминологией Б. М. Эйхенбаума, выделявшего повествующий и воспроизводящий сказ [3, с. 46], классический сказ следует считать воспроизводящим, поскольку он действительно воспроизводит все социально-психологические и интонационно-произносительные особенности речи рассказчика, которые резко диссонируют со стилем традиционного книжного повествования. При этом «чистый» сказ может быть как анонимным («Левша»), так и персонифицированным («Очарованный странник»): и в том, и другом случае явлена личностная, индивидуальная определенность рассказчика.

Во второй модели сохраняется ситуация речи, но авторское присутствие актуализируется, голоса автора и рассказчика в таких случаях переплетаются в тексте и дифференцируются не только и не столько на сюжетно-композиционном, сколько на содержательно-субъектном уровне организации текста. Так, формально-субъектная организация последних глав «Шерамура» (1879) относит читателя к гостю из Парижа, рассказывающему автору о сербском периоде жизни заглавного героя и о его женитьбе. Однако с содержательно-субъектной точки зрения данные фрагменты текста принадлежат Шерамуру, что совершенно не мотивировано сюжетом. Ведущая же особенность сказа второй модели подчеркнута Лесковым в повести «Заячий ремиз» (1894): «...здесь его (рассказчика – И. К.) и мои (автора – И. К.) слова будут перемешаны вместе» (9; 503): «И тогда начали лезть в Перегуды жида и католики с тем, чтобы им тут купить себе места и поставить себе дома на базаре; а потом, разумеется, они уж начнут столы стругать, штаны шить да сапоги, и шапки ладить, да печь бублики, и играть в шинке на скрипичах, и доведут Перегуды до того, что все здешние христиане чисто перепьются и перебьют трезвым жидам их носатые морды, а тогда за них, пожалуй, потребуется ответ, как будто и за заправских людей. Однако несмотря на все эти хитрости, Перегуды все – таки очень легко могли сделаться местечком, если бы все перегудинские дворяне и между собою не перессорились» (9; 509). В приведенном отрывке первое предложение в содержательном и стилевом отношении принадлежит рассказчику, а второе – автору, что не мотивировано формальной стороной организации текста.

Для третьей модели субъектной организации лесковского сказа характерно отсутствие ситуации речи. Это уже не спонтанный монолог, имитирующий непосредственное говорение сказителя. Центральным субъектом речи здесь становится скрытый наблюдатель, свидетель-хроникер. Слово его четко выделяется на стилистическом уровне. Однако, в отличие от рассказчиков описанных выше структур, он лишен яркой психологической и речевой характерности. Нарратор здесь не только не назван, но и лишен какой бы то ни было индивидуальности. В результате,

такой сказ обычно становится стилизацией под голос, свойственный не конкретному лицу, а кругу лиц или социальной среде в целом. Так, речь рассказчика в «Житии одной бабы» (1863) представляет собой «коллективный» голос гостомельчан, а голос сказителя в «Однодуме» (1879) является стилизацией речи чиновной среды Солигалича. Такая «размытость» голоса рассказчика, обусловленная неприкрепленностью речи к строго индивидуализированному субъекту, ведет к значительной актуализации автора как субъекта речи.

Собственно авторское слово комментирует повествование нарратора, проявляясь в виде отдельных вкраплений или в форме лирических отступлений. Слово автора и нарратора часто по-прежнему различаются на субъектно-содержательном уровне. Наглядным примером может служить повесть «Житие одной бабы», из эпилога которой ясно, что повествование принадлежит собственно автору. Однако содержательно-субъектная организация текста противоречит этой формальной посылке: начало произведения («Маленький мужичонко был рюминский Костик, а злющий был такой, что упаси господи! В семье у них была мать Мавра Петровна, Костик этот самый, два его младшие брата, Петр и Егор, да сестра Настя» (1; 263)) не укладывается в традиционную книжную манеру повествования «от автора».

Нарратор здесь берет на себя функции хроникера, летописца, что открывает широкие возможности для использования форм книжно-письменной речи, поскольку летописно-хроникальная форма сама по себе предполагает ориентацию не на устную, а на письменную традицию. Например, речь нарратора в «Однодуме», далекая от литературной нормы, имеет ярко выраженную установку на деловой канцелярский язык с примесью разговорных интонаций: «Рыжову вышла прекрасная линия приблизиться к началу градской власти и, не расставаясь с родным Солигаличем, стать на четвертую ступень в государстве: в Солигаличе умер старый кварталный, и Рыжов вздумал проситься на его место» (6; 217).

Можно заметить, что сказ такого типа в меньшей степени дистанцирован от традиционного повествования, нежели сказ первых двух моделей. Это повествующий сказ, в нем значительно редуцированы свойства сказа воспроизводящего (резко характерологическая лексика, синтаксис, сумбурное построение фразы). Рассказчик здесь – всего лишь условность, он лишен конструктивной и смысловой самостоятельности, поскольку во многом подменяет самого автора. В результате, голоса автора и рассказчика часто сливаются, формируя единый образ нарратора, характерный для традиционного повествования. Это ведет к тому, что повествующий сказ открывает широкие возможности для проникновения в сказовый нарратив прямого авторского книжного слова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лесков Н. С. Собр. соч. : в 11 т. / Н. С. Лесков. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1956–1958. – Т. 1–11. – (Произведения Н. Лескова цитуються по цьому виданню з вказанням тома і сторінки в скобках).
2. Чудакова М. О. Поэтика Михаила Зощенко / М. О. Чудакова. – М. : Наука, 1979. – 201 с.
3. Эйхенбаум Б. М. О прозе ; О поэзии : сб. ст. / Б. М. Эйхенбаум. – Л. : Худож. лит., 1986. – 453 с.

*Каленчук Ю. Л.
(м. Київ)*

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОМУ
ПРОЦЕСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Михайло Сергійович Грушевський — громадсько-політичний діяч, провідний учений кінця ХІХ (80-ті–90-ті рр.) — початку ХХ (10-ті–30-ті рр.) століття, визначний організатор української науки, публіцист, відомий дослідник історії України, літературознавець, неодноразово торкався мовних проблем.

У творчому доробку М. Грушевського значне місце відведене мовним питанням, що тісно пов'язані з культурологічними, літературознавчими, етнологічними, психологічними. Учений розглядав літературну мову як одне з надбань українського народу. М. Грушевський уважав, що проблема розвитку української літературної мови є однією з найголовніших у тогочасному суспільному житті. Літературна українська мова, як знаряддя національного поступу, як носій культурних надбань нації була постійно в полі зору його уваги, наукового зацікавлення, теоретичного осмислення і практичного мовотворення та науково-видавничої діяльності [5, с. 240]. Він намагався максимально розширити функціональне поле української мови, зокрема й власним прикладом: писав українською мовою художні твори, наукові праці тощо; організовував українськомовні видання, послуговувався живою українською мовою.

Питання розвитку української мови М. Грушевський неодноразово порушує у найфундаментальнішій своїй праці — «Історії України-Руси». Обстоюючи самотність української мови, вчений стверджує, що вона є цілком самостійною, оскільки культурне значення мови «залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин, і від життєвих, культурних сил самого народу» [1, с. 5]. Водночас він наголошує, що українські говори, які формують українську мову, відрізняються за своїми ознаками від інших слов'янських мов. «... Треба признати, що українські говори складаються в певну мовну цілість, яка в граничних говорах справді зближається до сусідніх слов'янських мов... — зазначає

М. Грушевський. – Але в тих діалектах, що становлять головну й характеристичну її масу, відрізняється від цих сусідніх і найбільш зближених слов'янських мов дуже помітно цілим рядом фонетичних (у вокалізмі особливо), морфологічних і синтаксичних прикмет» [там само].

Саме М. Грушевський почав називати східнослов'янську групу мов «східнослов'янською», а не «руською», як у той час її називали мовознавці. Як зазначав учений в «Історії України-Руси»: «З лінгвістичного погляду українсько-руський народ належить до східнослов'янської галузі і разом з іншою Слов'янщиною — до індоєвропейської мовної родини» [1, с. 3].

Найвагомішим є внесок М. Грушевського в розвиток наукового стилю. Учений орієнтувався на наукову мову Галичини, бо, на його думку, на Наддніпрянщині не було тих важливих чинників, що є необхідними для інтенсивного процесу в розвитку літературних мов. Активну діяльність, спрямовану на зміцнення статусу української мови, насамперед, у науковій сфері, учений розгорнув, очоливши Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі – НТШ) 1897 р. Тут від 1882 р. проводили систематичну роботу з вироблення української наукової мови. Кредо товариства звучало так: «плекати та розвивати науку в українсько-руській мові» [3, с. 210].

14 лютого 1900 р. в НТШ було створено мовну комісію, мета якої — виробити «загальні мовні норми» та впорядкувати правописні норми у всіх виданнях товариства. Сам учений був постійним членом комісії, а 1907 р. головував на всіх її засіданнях.

Розвиткові різноманітних наук, а відповідно і наукового стилю, сприяло видання «Записок НТШ» – офіційного журналу Товариства. М. Грушевський залучав до його видання відомих науковців-фахівців із різних галузей знань. Це, зокрема, сприяло збагаченню термінології різних наук. Учений не оминав жодної праці, присвяченої проблемам термінотворення, однієї з найсуттєвіших передумов вироблення наукового стилю.

М. Грушевський добре розумів онтологічну суть мови, її національну специфіку. Він радив засвоювати найкращі надбання витвореного наукового мовлення західного регіону України, оскільки наукова мова в Галичині виробила певні критерії синкретизму: власне національного й запозченого [7, с. 129].

Упродовж 1909–1910 р. у газеті «Село» М. Грушевський опублікував власні статті, у яких порушив цілий ряд актуальних на той час проблем, пов'язаних насамперед із зміцненням статусу української мови. 1911 року статті вийшли окремою збіркою «Про українську мову та українську школу». Ці два поняття для вченого були нероздільними, він уважав, що українська мова не буде розвиватись, доки нею не почнуть викладати в школах, особливо сільських, та вищих навчальних закладах

України. Цього не відбувалось, оскільки тогочасна влада вважала, що діти «руську» мову розуміють як свою рідну, і потреби запроваджувати в школах викладання українською мовою немає. Зокрема, у статті «Шкільна мова» вчений наголошує: «Що небудь незвісне, незнане можна роз'яснити тільки понятними, зрозумілими словами. Вчити добре можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють» [2, с. 15]. Крім того, дітей, за словами М. Грушевського, у школі навчають того, що українська мова «мужицька, нікчемна». Водночас він додавав, що російську мову теж треба вивчати, тоді діти будуть добре знати обидві мови, а не «... калічити, як тепер, мішаючи на сміх українське з російським», інакше «не то що сільські школярі, а й ті українці, що покінчили високі школи, звичайно не говорять добре по-російському, так що природжені росіяни зараз пізнають такого по мові і посміхаються з нього». [2, с. 40].

Не міг не відреагувати вчений і на суспільні процеси, які відбувались у той час. У статті «Російська академія наук про українську мову» він так коментує Рішення Кабінету міністрів 1905 р. про заборону друкування книжок українською мовою: «...сі заборони значно затрудняють розповсюдження корисних відомостей серед людності малоруської...» [2, с. 35].

Важливо те, що М. Грушевський вивчав питання походження української мови в контексті походження інших слов'янських мов. Він уважав, що українська літературна мова розвивається безперервно. Нова українська літературна мова, на думку автора, пов'язана з книжною, староруською традицією, яка була поширена у XVI столітті.

Послідовно підходив вчений і до вживання прикметників *український* та *малоруський*. Він твердив, що зміни назви українського народу безпосередньо пов'язані з його історією. Сам М. Грушевський послуговувався лише прикметником *український* у назвах держави і її народу — *українська держава, український народ, українська мова*.

М. Грушевський доводив, що українська мова має таку ж давню історію, як і російська. Розвивалися ж обидві мови неоднаково: росіяни мали власну державу, на відміну від українців, які перебували то під Польщею, то під Росією, і українську мову неодноразово забороняли. Проте любов до рідної мови в українців «не вигасла» [2, с. 38].

Статус української мови, зважаючи на політику владних кіл, до 1917 р. істотно не змінився. Навіть селяни не мали одностайної думки щодо потреби школи їхньою рідною мовою. М. Грушевський прекрасно розумів, що подолати психологію села можна тільки надавши українській мові статусу державної. «Ті, що не хочуть українського вчення, – зазначав вчений, – звичайно, міркують так: українська мова мужицька мова, з нею нема нікуди ходу. Панських дітей будуть учити по панському, а мужицьких дітей по мужицькому, так панським дітям буде скрізь дорога, а

мужицьким дітям нікуди» [2, с. 40].

Окремо хочемо зупинитися на дослідженні мови вченого в українському мовознавстві. Відзначимо, що у післявоєнний період, коли почали з'являтися дослідження з історії української мови, діяльність М. Грушевського сприймалася неоднозначно, більшість праць ученого називали буржуазно-націоналістичними, його ім'я не згадували.

Високо оцінювали місце М. Грушевського у мовно-літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. автори праць, написаних та виданих у Західній Україні, а також дослідники, які жили та працювали в еміграції. Саме за кордоном в останній третині 20-х — на початку 30-х рр., на відміну від України, де вченого за його суспільно-наукову діяльність критикували, наукову спадщину М. Грушевського сприймали як класику українознавства, що символізує найвидатніші досягнення вітчизняної історіографії кінця ХІХ — початку ХХ ст. та тісно пов'язана з національно-визвольною боротьбою. Зокрема, у праці В. Чапленка «Історія нової української літературної мови» мові наукових праць М. Грушевського присвячено окремий розділ [11].

Робота з дослідження мови наукових праць поживавішала у кінці ХХ ст., коли Україна здобула незалежність і «забуті імена» почали повертатися в науку. У цей період з'являються наукові праці, в яких досліджують окремі аспекти мови М. Грушевського. Серед найвідоміших дослідників мови ученого можна назвати О. Масликову [4], яка опрацювала філологічну термінологію в працях ученого. Внескові в розвиток української мови та місцю творчої спадщини М. Грушевського в мовно-літературному процесі присвятили наукові студії, зокрема, Л. Мацько [5], Г. Мацюк [6], Т. Панько [6; 7], Л. Полюга [8] та інші. Творчий доробок вченого у царині мовознавства окреслено також в енциклопедіях «Українська мова» [9] та «Українські мовознавці та письменники-новаторці» [10]. Проте в названих працях схарактеризовано вплив ученого на розвиток мови та місце мови у системі його поглядів, а от загальна характеристика індивідуального стилю автора, особливості його мови широко не описані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Історія України-Русі : в 10 т. / М. Грушевський. – Львів, 1904. – Т. 1. – 628 с.
2. Грушевський М. Про українську мову та українську школу / М. Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 45 с.
3. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1983. – Т. І. – С. 210.
4. Масликова О. Філологічна термінологія Михайла Грушевського : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Масликова. – Донецьк, 2004. – 20 с.
5. Мацько Л. Українська мова в діяльності Михайла Грушевського / Л. Мацько // М. Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К., 2002. – С. 238–

249.

6. Мацюк Г. Питання української наукової мови в системі поглядів М. Грушевського / Г. Мацюк, Т. Панько // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 3–11.

7. Панько Т. Концепція української літературної мови в системі науково-культурологічних поглядів М. Грушевського / Т. Панько // М. Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994. – С. 114–129.

8. Полюга Л. Українська національна мова в історичній концепції М. Грушевського / Л. Полюга // Михайло Грушевський і Західна Україна : доповіді й повідомлення наукової конференції. – Л. : Світ, 1995. – С. 221–229.

9. Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 127–128.

10. Українські мовознавці та письменники-новатори. – К., 2008. – С. 67–70.

11. Чапленко В. Історія нової української літературної мови / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.

*Канніна Г. І.
(м. Слов'янськ)*

МІСЦЕ ІНТЕНСИВНОГО МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стрімкий розвиток міжнародних контактів у культурі, економіці, політиці, освіті стимулює активізацію сучасної методики викладання іноземних мов у напрямку практичних результатів – вміння за якомога короткий строк навчитись комунікувати з носіями інших мов.

Це явище призвело до розповсюдження в нашій країні хибного уявлення про інтенсивні методи навчання. Десятки приватних фірм, що надають послуги швидкого оволодіння іноземними мовами, презентують себе на ринку освітніх послуг саме як інтенсивні курси англійської, німецької, французької мови. Друкуються підручники, в назві яких також присутнє слово «інтенсивний» («Інтенсивний курс німецької мови за 20 занять» тощо). І в першому, і другому випадках мається на увазі лише прискорене за часом вивчення іноземної мови, а ніяк не метод оволодіння нею.

Як відомо, під терміном «ціль» у психологічній науці розуміють осмислений образ майбутнього результату дії. Це дає можливість сформулювати мету навчання іноземним мовам як запланований результат викладання та вивчення мови і культури [1, с. 95]. В останній час багато йдеться про необхідність оновлення шляхів досягнення окресленої вище мети, як і системи мовної освіти загалом (підтвердженням цьому є численні зміни у вивченні іноземних мов в школі, які ми маємо можливість зараз спостерігати). Та, нажаль, багато в чому ці перетворення залишаються кількісними, а не якісними: діти починають вивчати одну іноземну мову вже з першого або другого класу, а наступну – з п'ятого;

кількість годин, що виділяється на оволодіння іноземними мовами на тиждень, зростає. При цьому збільшується об'єм матеріалу, що підлягає вивченню дітьми, в той час як його подача не стає легшою. Як результат, школярі потребують додаткової допомоги репетиторів, викладачів платних лінгвокурсів, але ж це не є метою сучасної освіти! За умови збільшення навчальних годин процес оволодіння новою мовою повинен ставати більш детальним, змістовним, але не важчим. На наш погляд, це є одним з основних завдань освіти майбутнього. На допомогу в реалізації цих прагнень може прийти актуалізація методів навчання, в тому числі й інтенсивних, що сприяють полегшенню отримання дитиною нових знань.

Новаторськими в галузі інтенсивного навчання стали праці Г. Лозанова та Г. Китайгородської (II пол. XX ст.). Їх послідовниками в 70-80 роки минулого сторіччя стали А. Леонт'єв, В. Петрусинський, Н. Смірнова, І. Шехтер та ін. Ґрунтовні праці, темою яких стали інтенсивні методи навчання на початку XXI ст., презентували в своїх дисертаційних дослідженнях та монографіях Н. Бориско (докторська дисертація на тему «Основи створення навчально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов (на матеріалі інтенсивного навчання німецької мови)», 2000 р.), С. Пальчевський (монографія «Сугестопедагогіка», 2002 р.), В. Александров (кандидатська дисертація «Методика інтенсивного навчання інженерів професійно-орієнтованої англійської мови», 2009 р.). Долучились до розробки означеної проблеми науковці Л. Денисова, Н. Єлухіна, М. Майорова та ін.

Мета даної статті – визначити місце інтенсивного методу в процесі навчання іноземним мовам на сучасному етапі.

Ознакою розвитку науки в другій половині минулого сторіччя став пошук прихованих можливостей людини і їх подальше застосування в навчанні та освіті. Одним з першовідкривачів на цій ниві став Г. Лозанов, болгарський лікар-психотерапевт, автор дидактично-психологічної системи, яку можна використати при вивченні більшості дисциплін шкільного циклу. Учений ініціював заснування науково-дослідного інституту сугестології (від англійського *to suggest* – пропонувати). Сугестія – це комунікативний фактор, який виражається у «пропозиції», щоб особистість зробила свій вибір, вибирала з широкого спектру можливостей, комплексних стимулів. Сугестологія – це наука про прискорений гармонійний розвиток особистості та розкриття її різнобічних резервних можливостей – пам'яті, інтелектуальної активності, творчих здібностей [5, с. 260].

У своїх працях [3; 4] Г. Лозанов виокремлював три види сугестії, які допомагають зняти психологічний бар'єр під час навчального процесу: психологічна сугестія (вчитель проводить заняття з урахуванням психотерапевтичних, психологічних, психогігієнічних факторів,

застосовуючи емоційний вплив), дидактична сугестія (на уроках повинні застосовуватись особливі прийоми, що активізують навчання), художня сугестія (вчитель використовує на заняттях різноманітні види мистецтва: музику, живопис, елементи театру з метою емоційного впливу на школяра та гармонізацію уроку).

Продовжила розробляти цей напрямок в науці Г. Китайгородська, безпосередній автор терміну «інтенсивне навчання». Ключовим поняттям в системі інтенсивного навчання є активізація – досягнення активності особистості та збереження цього стану.

Спираючись на монографію Г. Китайгородської [2], перерахуємо зовнішні вимоги до занять за інтенсивною методикою, дотримання яких є однією з умов успішної реалізації методу. Отже, основна вимога до приміщень, в яких проводяться уроки іноземної мови – їх схожість з кімнатами психологічної релаксації (затемнення шторами, відсутність яскравого світла); невелика кількість учасників груп (10–12 чоловік); розміщення учнів не традиційним для шкільного класу способом, а напівколом, для створення візуального контакту; м'які крісла, а не шкільні стільці (для повної релаксації); наявність мінімального технічного устаткування класу.

Змістове наповнення заняття залежить від його теми та поставленої вчителем задачі. Наведемо приклад одного з циклу занять за названою методикою, метою якого є оволодіння незнайомою лексикою. У такому випадку завжди практикується робота з великим за об'ємом текстом, що містить багато нових слів, які учні мають запам'ятати в результаті як мінімум чотирьох введень тексту протягом одного уроку. Під час заняття створюється така атмосфера, що учасники навчального процесу абстрагуються від реалій, в яких вони знаходяться, і відчувають себе справжніми учасниками дійства, запропонованого вчителем. Текст подається в різних варіаціях, у тому числі, в художньому оформленні. У результаті учні засвоюють набагато більший, ніж пропонує звичайний шкільний урок, лексичний запас за порівняно менший відрізок часу.

Як бачимо, умови, в яких має реалізуватись інтенсивне навчання іноземних мов, суттєво відрізняються від тих, що може запропонувати вчителю звичайна школа, а це унеможлиблює його якісне впровадження в повсякденний навчальний процес. Саме тому використання інтенсивного методу навчання в сучасній українській школі залишається спірним. Дуже важко, на наш погляд, досягти повної релаксації учнів за 5–10 хвилин уроку (щоб залишився час на основну його частину), якщо на заняття з іноземної мови вони прийшли, скажімо, після уроку з фізкультури, а потім мають відповідати на заняттях з трьох інших предметів. Напевно, щоб успішно впровадити методику Г. Китайгородської в життя сьогодні, необхідно спробувати провести спарені уроки з іноземної мови (тоді учням

вистачить часу ввійти в іншомовну діяльність). Було б також добре, коли б подібні спарені уроки стояли першими або останніми за розкладом.

Враховуючи той факт, що аналізована методика в останні роки залишається поза прискіпливою увагою викладачів іноземних мов, на нашу думку, було б доцільно вжити певних заходів для її активізації. Об'єктом уваги методистів, на наш погляд, мають стати, по-перше, розробка спеціальних методик інтенсивного навчання з використанням доступних у другому десятиріччі ХХІ ст. технологій; по-друге, організація спеціальних курсів для викладачів, де б можна було на практиці ознайомитись з особливостями проведення уроків за інтенсивною методикою для подальшого впровадження цих знань в повсякденний навчальний процес (на прикладі Школи Китайгородської, що вже більше ніж 35 років функціонує в якості навчально-освітнього центру в м. Москва); по-третє, створення належних умов для впровадження аналізованої методики в навчальний процес (облаштування спеціальних класів, узгодження з розкладом занять та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – 3-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

2. Китайгородская Г. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. – М. : Высшая школа, 1986. – 176 с.

3. Лозанов Г. К. Суггестопедия при обучении иностранным языкам / Г. К. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 9–17.

4. Лозанов Г. К. Сущность, история и экспериментальные перспективы суггестопедической системы при обучении иностранным языкам / Г. К. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – М., 1977. – Вып. 3. – С. 7–16.

5. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. – 2-е вид., випр. і переробл. / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.

6. Пальчевський С. С. Суггестопедagogіка / С. С. Пальчевський. – Рівно : Рівненський державний гуманітарний університет, 2002. – 393 с.

Карабьова О. В.
(м. Слов'янськ)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Гендер як цілісна філософсько-теоретична концепція пов'язаний з осмисленням подвійної природи статі всупереч традиційному монізму. Традиційна концепція статі пов'язана з біологією. Гендер на відміну від природної даності конструюється з допомогою мовлення і являє собою набір соціокультурних рис, які закріплюються чоловічою та жіночою

поведінкою. Модерність цієї методології пов'язана з тим, що деконструюється традиційне уявлення, нібито гендер однобічно формується з природи статі, що гендерні риси мають природне походження і на природній основі розвиваються і модифікуються у суспільстві. Всупереч природньому детермінізму, гендерна методологія виходить з того, що «людськість» народжується у культурному середовищі, а культурний феномен статі розглядається як конструкт біологічної та соціокультурної амбівалентності. Гендерна проблема пошуку ідентичності суб'єкта виявляє маскуліність, фемінність та андрогінізм як певні психологічні орієнтації, що притаманні обом статям. На цій основі розхитується традиційний стереотип про жіночість та мужність як характеристики, що нібито успадковуються лише із природних особливостей статі. Теорію гендеру розробляли: Кейт Міллер, Суламіф Фейерстоун, Д. Гілліган, Герман Грір, Роберт Конел, Г. Гарфінкель та ін. Загально-теоретичні питання, пов'язані з гендерною проблематикою, активно дискутуються в сучасній українській філософії, соціології та літературознавстві.

Основним теоретичним питанням гендерної теорії у кінці ХХ століття стає проблема специфіки жіночої суб'єктивної репрезентації в різноманітних текстуальних практиках, епістемологія літературної критики – *андроцентричної* (яка вивчає особливості письма авторів-чоловіків) та *гіноцентричної* (яка вивчає письмо жінок-авторок). Специфічним досягненням гендерної методології стає розгортання фемінної антропології, яка орієнтована на порівняльний аналіз взаємовідносин між стилістикою чоловічої та жіночої суб'єктивації.

Найактуальнішим питанням гендерного підходу в літературознавстві стає питання про специфіку жіночих типів дискурсу, письма та тексту. Перегляд висунутих раніше теоретичних засад гендерної критики художнього тексту здійснюється в цей період на основі осмислення філософської концепції тексту Ролана Барта [1; 2; 3] та філософської концепції письма Жака Дерріди [6; 7]. Оперативним терміном гендерного літературознавства стає «жіноче письмо», провідною проблемою – його ідентифікація та доведення його специфічності. Проводяться пошуки методологічних підходів щодо ідентифікації жіночого письма.

Жіноче письмо за своїми структурно-значенневими ознаками протистоїть чоловічому як неієрархізоване, позбавлене традиційних бінарних текстових опозицій. У потрактуванні жіночого тексту як такого гендерна критика 90-х років приходить до висновку, що внаслідок конструювання жіночості текстова структура постає як фундаментальне утвердження еротичності. Ж. Дерріда активно використовує у сучасному філософуванні поняття фемінності та «фемінний» стиль письма як певний

спосіб ставлення до реальностей. Фемінні текстові практики, на його думку, спрямовані на те, щоб потіснити «домінування чоловічого способу мислення в культурі». Фемінний стиль письма – це пошуки повернення до пралогічного дискурсу допатріархального мислення. Він впливає з феноменальності материнства, а також дорівнюється своєю тілесністю, чутливістю до чутливості дитини, світ якої не можна відтворити цілісно, адже це світ окремих об'єктів, світ без ієрархій.

Ж. Дерріда вважає, що прикметною властивістю фемінного тексту є його деконструктивізм: поруйнування фалоцентричної культури у фемінному тексті йде шляхом заглиблення у неієрархізовані досемантичні та досимволічні напластування значень, якими опікується хіба що підсвідоме й повернення яких у сферу свідомості – властиво жіноча спроможність, оскільки жінка орієнтована на посвяченість у таємниці, вона є давнім символом тілесності й хаосу та підсвідомих імпульсів у культурі на відміну від чоловічого комплексу упорядкованості та зосередженості на духовному як превалюючому у бутті.

Домінуючим жіночим письмом у художніх стратегіях західної гендерної критики визнається дискурс зізнання (сповідальності). Так вважають Елейн Шовалтер («Жіноче божевілля. Жінки, божевілля і англійська культура, 1830–1980», 1985), Сандра Гільберт і Сюзан Губар («Божевільна на горищі: жінка-письменниця і літературне уявне в ХІХ столітті», 1979). Історія жіночого у даному випадку постає як історія сексуальності. Сексуальна сповідь жінки – це вихід у простір соціально-культурної ідентифікації жіночого бажання, шукання позитивних перетворень у всіх сферах людської життєдіяльності.

Значним був внесок Юлії Крістєвої у розвиток гендерної методології. Особливої популярності набула її книга «Історія любові» (1983), де феномен любові аналізується з гендерних позицій. Вона ж проголосила конотацію жіночого як материнського та виробила підходи до виявлення материнського письма у фемінних текстах. Концепції генотексту та «материнської мови» як прадавньої архаїчної системи мислення та вираження покликана висвітлювати специфічні риси – невербальні можливості тексту, які вона вважає найхарактернішими ознаками фемінного стилю письма, і до яких фактично закликає повернутися. Еріх Нойманн вбачає материнське письмо не лише у фемінних текстах і культурах, а поширює його сутність на ознаки творчості взагалі, незалежно від статі. Він твердить, що в основі творчості як людської специфічності лежить архетипний жіночий принцип: «Він виявляється і всевідтворюючим аспектом природи, і перебуваючим у безсвідомому творчим джерелом, з якого в процесі історії людства народилась свідомість, і з якого, у всі часи і у всіх людей, піднімаються все нові психічні змісти, які, поширюючись, активізують і збагачують життя

індивідуума та суспільства» [8, с. 103]. Е. Нойманн подав психоаналітичне обґрунтування ролі жіночого (материнського) архетипу в процесі творчості.

Значні здобутки гендерної методології пов'язані з адаптацією до психоаналізу. Значимість психоаналізу для гендерної методології у класичній (фрейдівській) формі та посткласичній (передусім лаканівський) полягає в тому, що психоаналітичний дискурс так само як і гендерний тип дискурсу, є викликом класичним концепціям уніфікованого й самопрезентованого суб'єкта традиційної філософської раціональності. Фрейдизм і постфрейдизм дають можливість для обґрунтування феномена гендерно-сконструйованої суб'єктивності, що поділена на параметри «жіночого» чи «чоловічого» в умовах патріархальної культури. Заслугою Зигмунда Фрейда в розробці теорії гендеру вважають: 1) введення в сучасну культуру феномена жіночості; 2) асоціювання жіночого з неусвідомленим; 3) концепція неусвідомленого як гетерогенного та амбівалентного; 4) обґрунтування особливостей гендерних розподібнень у дитячій ідентичності; 5) поняття сексуальної гендерної асиметрії; 6) аналіз сексуальної перверзії стосовно гендера, передусім її переваги; 7) концепція едипового комплексу як коду психоаналітичної інтерпретації; 8) анатомію жіночої сексуальності через аналіз нарцисизму, істерії та мазохізму.

Гендерна методологія балансує в діапазоні від ідеї створення жіночої контркультури – до обґрунтування жіночої маргінальності та її вивільнення в просторі літератури. Однією з тенденцій сучасних досліджень є виведення у центр гуманітарних наук аналізу маргінальності жінки, жіночого письма. Так, німкеня Зільвія Бовеншен у книзі «Імагіноване жіноче начало» (1979) писала: «Таким чином жінки, якщо вони намагаються активно втручатися в культурний процес, ніколи не вибираються із зон, пов'язаних із небезпекою дилетантизму, і саме тому, як вважає Шіллер, що в їх природі не закладено важливих компонентів, конститууючих художній геній. Подолання інституційних, теоретико-поетичних та когнітивних перешкод нічого б тут не змінило» [4, с. 347]. Це власне явний перехід на позиції Отто Вейнінгера («Стать і характер: Принципове дослідження») з його наголошеною жіночою залежністю та культурологічною маргінальністю. Паралельно до цього, обґрунтовується значимість маргінального. Так, аналізуючи фемінну модель високої модерної культури у творчості О. Кобилянської та Лесі Українки, Тамара Гундорова виявляє ситуацію відокремленості «нової жінки» як ситуацію культуротворчу: «Меланхолія і сум стають способом ідентифікації модерної жінки, народженої в епоху *fin de siècle*. Остання прагне перебороти владу біології, підтримуваної патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею» [5, с. 227].

Гендерний літературний критицизм існує сьогодні як результат

накладання кількох стратегій аналітики: структуралістської, постструктуралістської, культурно-соціологічної, психоаналітичної. Звідси й методологічна база є надзвичайно урізноманітна приналежністю до різних шкіл літературознавства. Найбільш продуктивними виявились постструктуралістські концепції 80-90-х років ХХ століття. Вони звернені до обґрунтування специфіки жіночої свідомості та жіночої мови, письма й літератури в цілому. Основною проблемою постструктуралістського дискурсу є проблема жіночої суб'єктивності. Найчастіше визначення структури жіночої суб'єктивності здійснюється через категорію «інакості» або шляхом вибудови власної унікальної жіночої типології.

Радикальною формою гендерної літературної критики стала *гінокритика*. Сам термін введений Е. Шовалтер. Гінокритика передбачає побудову критики поза залежністю від чоловічого дискурсу, тобто конструює окрему традицію жіночого письменства. Метою її є утворення гендерної теорії ідентифікації особистості поруч із соціальною, культурною, етнічною тощо.

В Україні гендерна критика представлена найяскравіше студіями Віри Агєєвої, Тамари Гундорової, Соломії Павличко, Ніли Зборовської, Ірини Жеребкіної, Оксани Забужко, Вікторії Суковатої, Наталі Блохіної та ін.

Гендерний підхід до художньої творчості має яскраво виражений міждисциплінарний характер, його епістемологія базується на різних інверсіях та моделях чоловічого-жіночого у художній практиці ХХ–ХХІ століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. От произведения к тексту/ Ролан Барт // Избранные работы : семиотика : поэтика ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–424.
2. Барт Р. Текстовый анализ одной новеллы Эдгара По / Ролан Барт // Избранные работы : семиотика : поэтика ; пер. с фр. С. Л. Козловой. – М. : Прогресс, 1989. – С. 424–462.
3. Барт Р. Удовольствие от текста / Ролан Барт // Избранные работы : семиотика : поэтика ; пер. с фр. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – С. 462–519.
4. Бовеншен З. Из книги «Имагинированное женское начало» / Зильвия Бовеншен // Немецкое философское литературоведение наших дней. Антология. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2001. – С. 342–370.
5. Гундорова Т. *Femina Melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 227 с.
6. Деррида Ж. Письмо и различие / Жак Деррида // Письмо и различие. – М. : Академический проект, 2000. – С. 5–54.
7. Деррида Ж. Фрейд и сцена письма / Жак Деррида // Письмо и различие. – М. : Академический проект, 2000. – С. 319–370.
8. Нойманн Э. Леонардо да Винчи и архетип матери / Эрих Нойманн // Психоанализ и искусство. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1996. – С. 95–152.

АКТУАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИРОДЫ МЕТАФОРЫ

Рост интереса к изучению сущностных свойств метафоры является характерным для целого ряда научных дисциплин – от когнитивной психологии и философии науки до антропологической лингвистики и дискурс-анализа. Очевидно, этот рост связан с качественным изменением научного «статуса» метафоры, которая из разряда филологической «фигуры» достигает уровня общенаучного концепта и философской категории «механизма» конструирования знания и мира. Однако, это новое открытие метафоры происходит прежде всего в рамках англо-американской ветви «гуманитарных исследований» и обретает собственный контур и форму на фоне некоторой «лакуны», следа определенного вытеснения. Вынесенным за скобки в данном случае оказывается опыт осмысления феномена метафоры «континентальной» философией и гуманитаристикой. В европейской традиции от Канта [4] до Деррида [3] и Бадью [1] не только концептуализируется когнитивный аспект метафоры, но также раскрывается онтологическое измерение метафоры в координатах эволюции фундаментальных дистинкций философии.

Каким же образом метафора – описание одной вещи посредством другой – приобретает такую значимость в вопросах познания самой природы мышления? Логика этой эволюции охватывает несколько сюжетов. Во-первых, это так называемый «лингвистический поворот» в гуманитаристике, последовавший за открытиями Соссюра [5], Фреге [6], Витгенштейна [2] и Уорфа [8]. «Лингвистический поворот» позволил выявить роль категорий языка в организации «жизненного мира» человека, мира, разомкнутого интенциональностью сознания, в единство значимых элементов. В некоторой степени эта феноменологическая революция в истории идей стала следствием раскрытия имманентного содержания тезиса Канта о том, что формы субъектного разума причастны к детерминации характера самой реальности. В рамках этого подхода ключевым является вопрос о способе конституирования объективности при том условии, что функция организации мира присваивается субъективному сознанию. Этот вопрос прямо приводит нас к проблеме метафоры как узловому сочленению диалектики субъективности речи и объективности языка. В «Критике чистого разума» Кант ставит вопрос о том, каким образом эмпирический опыт соотносится с чистыми онтологическими категориями. По мнению Хайдеггера, это «различение онтологического и эмпирического сводит «коперниканскую революцию» Канта к одной критической операции» [7, с. 23]. Хайдеггер отрицает

общепринятую оценку «Критики чистого разума» в качестве исследования условий возможности знания и заявляет что, не имеет никакого отношения к теории знания. Позитивное теоретическое содержание «Критики» он сводит к выявлению условий возможности знания об условиях возможности знания. Принимая во внимание тот факт, что опыт всегда уже «привязан» к эмпирическим объектам, принципы его организации должны логически быть априорными относительно опыта и Хайдеггер считал, что Кант мог обнаружить только условия возможности знания этих априорных принципов [7, с. 56], среди которых будет и метафора.

Во-вторых, проблема корреляции системы уровней переносности значения с характером денотативного содержания пропозиций определила обращение к исследованию метафоры в сфере эпистемологии. Во второй половине прошлого века в контексте критики позитивистской философии науки тема метафоры актуализируется в плоскости определения эпистемологического статуса языка науки. Сторонники «чистой» науки отстаивают сущностную нейтральность научных концептов, их оппоненты указывают на признаки идеологизации научного языка. В последнее время заметной стала тенденция к возрождению интереса к достижениям марксистской критики науки.

Наиболее интенсивная разработка проблематики метафоры в качестве конститутивной функции человеческого мышления наблюдается в отрасли когнитивных дисциплин. В контексте фундаментального смещения когнитивистики от представлений о том, что сущностные свойства мышления возможно выявить средствами формализации и абстрагирования, к осознанию детерминированности мышления природой человеческого тела, когнитивная лингвистика плодотворно исследует роль метафоры и воображения в работе и становлении мышления. Когнитивная лингвистика исходит из двух исходных посылок: посылка обобщения – предположение об общем характере свойств и закономерностей языка; и посылка когнитивной детерминации – требование согласования лингвистических положений с результатами других когнитивных дисциплин (когнитивной психологии, философии, теории искусственного интеллекта). Важным следствием подхода, основанного на реализации указанных посылок, есть заключение о том, что язык не является результатом объединения отдельных «модулей» специальных знаний в общей форме мышления, а, наоборот, является отражением и «превращением» нелингвистических аспектов мышления, важнейшим из которых является связь нашего сознания с телесностью. Именно метафора является связующим звеном между сферой телесных ощущений, представлениями воображения и понятиями мышления.

Наконец, вопрос о природе метафоры является одним из ключевых в плане демаркации парадигмальных контуров отношения «Модерн-

Постмодерн». Критика таких інваріантів класическої філософії як Cogito Декарта, систему категорій Канта або абсолютний дух Гегеля, рівно як і базових концептів позитивізму показала, що епістемологічні поняття укоренені в метафоріці «зеркала», «соответствия», «чувствених даних», з допомогою котрої совершається первичне обобщення, «схватывание» предсмыслового матеріала.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Бадью А. Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики / А. Бадью ; пер. з фр. А. Репа ; наук. ред. С. Шкільняк. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 232 с.
2. Витгенштейн Л. Філософські роботи ; пер. с нем. М. С. Козлової, Ю. А. Асеева / Витгенштейн Л. – М. : Издательство «Гнозис», 1994. – Часть I. – 612 с.
3. Дерида Ж. Письмо і відмінність / Жак Дерида ; пер. з фр. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 602 с.
4. Кант И. Критика чистого разума / Кант И. / пер. с нем. Н. Лосского ; сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 736 с.
5. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Фердинан де Соссюр ; пер. с франц. А. Сухотина, де Мауро Т. ; под общ. ред. М. Э. Рут. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 432 с.
6. Фреге Г. Логико-філософські труди / Готлоб Фреге ; пер. с англ., нем., франц. В. А. Суворцева. – Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2008. – 283 с. – (Пути философии).
7. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики ; пер. с нем. / М. Хайдеггер / перевод, послесловие О. В. Никифорова. – М. : Издательство «Русское феноменологическое общество», 1997. – 176 с.
8. Whorf B. L. Language, Thought and Reality / Benjamin L. Whorf. – Cambridge, Massachusetts : Massachusetts Institute of Technology, 1978. – 289 p.

*Кіресенко К. В.
(м. Луганськ)*

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ LOVE
В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на основі контекстуального аналізу текстів
англійських любовних замовлянь)**

До теперішнього часу дослідниками розроблено декілька методик опису та вивчення концептів. За В. І. Карасиком, найбільш часто використовуваними методами опису лінгвокультурних концептів є: 1) етимологічний аналіз, 2) контрастивний аналіз, 3) компонентний аналіз, 4) контекстуальний аналіз, 5) асоціативний експеримент [1, с. 38]. У цій розвідці ми звернемося до контекстуального аналізу емотивного концепту LOVE в англійській фольклорно-магічній картині світу. Емотивним (емоціональним за В. І. Карасиком) концептом є етнічно, культурно обумовлене, складне структурно-значеннєве, як правило, лексично та фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на когнітивній

(поняттевій) основі та містить у собі крім поняття, образ, оцінку та культурну цінність [1, с. 49].

Під час аналізу англійських любовних замовлянь, представлених у *The Ultimate Book of Spells* [2], *Exploring Spellcraft* [3], *A Practical Guide to Witchcraft and Magick Spells* [4], *Encyclopedia of Spells* [5], ми виявили такі семантико-когнітивні ознаки (семеми) концепту LOVE:

I) Семема ПОСТІЙНІСТЬ (29 %) репрезентована семами:

1) Сема «**суб'єкт та об'єкт кохання приречені бути разом вічно**»:
Candle green please burn strong, and tell my love it won't be long,

Till Jupiter says we'll be together, not for now, but together forever [5, с. 105–107]. (Зелена свічка, будь ласка, гори добре і передай моєму коханому, що вже не довго залишилось до того моменту, коли Юпітер оголосить, що ми будемо разом, не тимчасово, а разом навічно.)

2) Сема «**суб'єкт та об'єкт кохання – одне ціле**»:

May [name] and I be one again, by the warmth of this candle flame [5, с. 126]. (Нехай [ім'я] та я будемо одним цілим знову силою тепла вогню цієї свічки.)

3) Сема «**постійне зближення суб'єкта та об'єкта кохання**»:

Let us be closer all the time [3, с. 10].

(Хай ми зближуємося постійно.)

4) Сема «**постійний ріст, розвиток, зростання почуття**»:

May its roots grow, may its leaves grow, may its flowers grow, and as it does so, [name]'s love grow [2, с. 255]. (Хай її корені ростуть, хай її листя ростуть, хай її квітки ростуть, і як це все відбувається, кохання [ім'я] росте.)

II) Семема ЗАЛЕЖНІСТЬ (20 %) представлена семами:

1) Сема «**потяг, тяжіння до об'єкта кохання, потреба бачити його постійно**»:

He / she will come to me now at my call without any delay [3, с. 22]. (Він / вона прийде до мене на мій заклик без затримки.)

2) Сема «**постійні думки про об'єкт кохання**»:

As I think of you, think also of me [2, с. 259].

(Як я думаю про тебе, думай також про мене.)

3) Сема «**кликати об'єкт кохання**»:

As I call your name, call me to you [2, с. 259].

(Як я кличу тебе, клич мене.)

4) Сема «**жадоба, нудьга, туга за об'єктом кохання**»:

For you I yearn, for me you burn [3, с. 12].

(За тобою я тужу, за мною ти палаєш.)

III) Семема НЕВОЛЯ (14 %) репрезентована семами:

1) Сема «**неможливість встояти, опиратися об'єкту кохання**»:

Me you can't resist [3, с. 16].

(*Ти не можеш встояти переді мною.*)

2) Сема «**ПОЛОН**»:

For me you fall,

Captured by my power and my call [3, с. 16].

(*Ти в мене закоханий, захоплений моєю силою і моїм закликом.*)

I make this knot to ensnare the heart of [say her name] [3, с. 19].

(*Я зав'язую цього вузла, щоб облутати (заманити, спіймати у пастку) серце [ім'я].*)

3) Сема «**прив'язаність суб'єкта кохання до об'єкта кохання**»:

I [your name] am now with [other's name]. We shall be together forever. He / she shall love me. And shall be bound to me forever [3, с. 18].

(*Я [ім'я] тепер з [ім'я], ми повинні бути разом вічно, він повинен кохати мене і бути прив'язаним до мене навічно.*)

4) Сема «**серце суб'єкта кохання з'єднане з серцем об'єкта кохання**»:

This knot bound our hearts [5, с. 114].

(*Це вузол з'єднує наші серця.*)

IV) Семема **КАРИТАТИВНІСТЬ** (12 %) представлена семами:

1) Сема «**взаємне кохання**»:

May I love and be loved in turn [5, с. 90–91].

(*Нехай я покохаю і мене будуть кохати у відповідь.*)

2) Сема «**взаємна вірність та повага**»:

I light this incense for the increase of that love and for mutual fidelity and respect [4, с. 140–142]. (*Я запалюю цей ладан для зростання кохання і для взаємної вірності та поваги.*)

3) Сема «**радість**»:

I light this incense that I may give love where it will bring joy and bear fruit [4, с. 140–142]. (*Я запалюю цей ладан, щоб я віддавав кохання тому, кому воно принесе радість та плоди.*)

4) Сема «**наповненість та радість у серці**»:

Fill me with love that I may feel a joyous heart [5, с. 96–97].

(*Наповни мене коханням, щоб я міг відчувати радісне серце.*)

5) Сема «**тепло у серці**»:

Sacred leaves glow in the fire, warm the heart of my true love's desire [5, с. 84].

(*Священне листя, гори у вогні, розпалюй серце мого коханого.*)

V) Семема **ЖАР** (8 %) репрезентована семою «**жар, палання, пристрасть, збудження**»: *Hot he / she is. Passion he / she cannot deny. Hot without knowing the reason why* [3, с. 15]. (*Гарячий він. Пристрасть не може заперечити. Збуджений, не знаючи причини.*)

VI) Семема **СТРАЖДАННЯ** (7 %) представлена семами:

1) Сема «**неспокій**»:

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Let her neither rest nor sleep until she turns to me [3, с. 19]. (Не дайте їй ні спокою, ні сна, доки вона не повернеться до мене.)

2) Сема «**безсоння**»:

Let her neither rest nor sleep until she turns to me! [3, с. 19]. (Не дайте їй ні спокою, ні сна, доки вона не повернеться до мене.)

3) Сема «**біль**»:

Needle in the flame, needle of fire pierce his thoughts, make him writhe and agonize, till his heart turns back to me [3, с. 25].

(Голка у полум'ї, голка вогню пронизує його думки, примушує його корчитися, судомити, мучитися в агонії, аж поки його серце знову не повернеться до мене.)

4) Сема «**кохання пронизує серце, наче шип**»:

As this thorn pierces your heart, so let it be pierced with love for me [3, с. 12]. (Як цей шип пронизує твоє серце, хай воно буде пронизане коханням до мене.)

VII) Семема **НЕМИНУЧИСТЬ** (5 %) репрезентована семою «**кохання передбачене долею, воно спіткає будь-де, від нього не втекти й не сховатися**»: *And by moon's power help him / her see, our love is seen and meant to be* [5, с. 105–107]. (Силою місяця допоможи йому / їй зрозуміти, що наше кохання передбачено долею.)

VIII) Семема **ОСОБЛИВІСТЬ ОБ'ЄКТА КОХАННЯ** (5 %) представлена семами:

1) Сема «**об'єкт кохання → друг**»:

Hear this call of heart and mind, o friend of mine [3, с. 16].

(Почуй цей заклик серця та розуму, о мій друг.)

2) Сема «**об'єкт кохання – розрада та підтримка**»:

In me you find love and comfort. In me you find a sure support [3, с. 20].

(У мені ти знаходиш кохання та розраду. У мені ти знаходиш надійну підтримку.)

3) Сема «**об'єкт кохання перебуває неподалік від суб'єкта кохання**»:

I am a romantic. I need a romantic lover. There is one for me somewhere not far. He / she will come to me now at my call without any delay [3, с. 22]. (Я романтичний. І мені потрібна романтична кохана. Вона існує неподалеку від мене. Вона прийде до мене на мій заклик і без затримки.)

Використання контекстуального аналізу при описі емотивного концепту LOVE в англійській фольклорно-магічній картині світу любовних замовлянь дозволило виявити вісім семем – когнітивних ознак концепту LOVE, а саме «постійність», «залежність», «неволя», «каритативність», «жар», «страждання», «неминучість», «особливість об'єкта кохання», репрезентованих 26 семами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология : учеб. пособие / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с.
2. Ball P. J. The Ultimate Book of Spells / Pamela J. Ball. – London : Arcturus Publishing Limited, 2007. – 352 p.
3. Dunwich G. Exploring Spellcraft / Gerina Dunwich. – New Jersey : New Page Books, 2001. – 224 p.
4. Eason C. A Practical Guide to Witchcraft and Magick Spells / Cassandra Eason. – Norfolk : Foulsham, 2001. – 256 p.
5. Johnstone M. Encyclopedia of Spells / Michael Johnstone. – London : Arcturus Publishing Limited : Capella, 2003. – 200 p.

*Клец О. А., Синельченко Ю. В.
(г. Краматорск)*

**ЭВФЕМИЗАЦИЯ И ДИСФЕМИЗАЦИЯ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ В
СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ**

Средства массовой информации являются одним из мощнейших инструментов формирования социального пространства в современном мире. СМИ выполняют контрольные и регулятивные функции, оказывают воздействия (непосредственно или опосредованно, через формирование соответствующего общественного мнения) на деятельность социальных институтов и должностных лиц. Через этого рода деятельность реализуется особый властный ресурс СМИ (СМИ как «четвертая власть»). Т. о., все виды публичной речи, которые фиксируются в СМИ, имеют огромное значение для развития культуры конкретной страны, формирования политических взглядов населения создания стереотипов и моделей общественного поведения. К сожалению, в последние годы актуальной является проблема дисфемизации и эвфемизации публичной речи с целью оказания конкретного воздействия на слушателей.

Анализируя современные литературоведческие справочники, справочники по русскому и украинскому языку и языкознанию [2; 4; 5], следует обратить внимание на тот факт, что термин *дисфемизм* представлен далеко не в каждом из них. Словарные статьи, посвященные данному термину, определяют его очень кратко и преимущественно как понятие, противоположное эвфемизму, очень кратко обозначая его происхождение, функции и цели его употребления в речи и художественной литературе. Поэтому представляется необходимым более полно и точно определить термин *дисфемизм*, опираясь на мнение о том, что «дисфемизм противопоставлен эвфемизму» [3].

Эвфемизм (от греч. *euphemismos*, от *eu* – хорошо, *phemi* – говорю) – слово или смягченное выражение, употребленное для замены грубых, нежелательных, неприличных, нецензурных, с негативным

эмоциональным окрасом слов, в частности вульгаризмов, жаргонизмов и т. д., а также интимных выражений, неточных по значению, приведенных к аллюзии. В нем проявляется метонимия, метафора, синоним, антоним и намек. Эвфемизм имеет давнее происхождение, достигая тех времен, когда не разрешалось называть тотем, поэтому рассматривается как разновидность запрета из-за суеверий и предрассудков. Эвфемизм – это стилистический прием, близкий к перифразе, то есть троп, описательно выражающий одно понятие с помощью нескольких других («погрузился в сон» вместо «заснул»). Л. П. Крысин указывает на такие функции эвфемизмов:

1. Охранно-суеверная, обусловленная верой в магию слова, то есть в то, что заменой слова можно влиять на обозначаемое этим словом явление;

2. Маскировочная, которая предполагает замену одного слова другим, понятным узкому кругу лиц;

3. Политико-идеологическая, обусловленная социально-политическими изменениями, особенно изменениями общественного строя, когда могут переименовываться не только «скомпрометированные» социально-политические институты, но и совершенно нейтральные понятия;

4. Смягчительная, обусловлена соображениями вежливости, этикета, желанием преподнести что-либо в украшенном виде;

5. Шутливо-ироничная, когда внешние признаки эвфемизма используются несерьезно [1].

Также эвфемизмы в литературе проявлялись вследствие цензурского гнета, как реакция на запрет касаться определенных тем, идей, событий и имен. Таким образом сформировался Эзопов язык, особый вид тайнописи, подцензурного иносказания, к которому обращались художественная литература, критика и публицистика, лишенные свободы выражения (кон. XVIII – нач. XX вв.). С течением времени писатели стали прибегать к ним независимо от давления цензуры.

Противоположное по значению эвфемизму понятие – *дисфемизм* или *дифемизм* (от лат. *dis...* – приставка, которая придает понятию негативное или противоположное значение) – слово или языковой оборот, который придает речи вызывающе грубый, иногда вульгарный вид. Для такой речи характерно злоупотребление зооморфными метафорами, неприличными, бранными выражениями в случаях, когда формируется эмоционально окрашенное негативное, пренебрежительное, критичное отношение к определенному объекту.

Дисфемизм чаще всего используется в юмористических и сатирических жанрах, приобретает вид резкой иронии, язвительного сарказма, иногда является принципом самореализации определенных

стилистических тенденций, прежде всего авангардистских (футуризм, дадаизм), спорадически проявляется и в других стилях. Потеря чувства меры при употреблении дисфемизмов может привести к профанации культурных ценностей и литературы как искусства в целом. Из определения дисфемизма можно вынести следующие его функции:

1. Эпатажная. Иногда дисфемизмы используют с целью эпатировать, привлечь внимание слушателя (например, *загреметь* вместо *упасть*, *сыграть в ящик* вместо *умереть*);

2. Агрессивная. Эта функций дисфемизма заключается в замене обычного, нейтрального выражения грубым, вульгарным словом или словосочетанием с целью унижения объекта, к которому относится данное высказывание (например, зооморфная метафора);

3. Эмоционально-усилительная. Дисфемизмы используют с целью эмоционального усиления и выразительности высказывания, иногда это является проявлением языковой бравады (например, *опротиветь* вместо *надоест*).

Типичным, широко распространенным дисфемизмом является зоометафора. Зоометафора – это перенесение названия животного на человека с целью характеристики физических или моральных качеств последнего. В формировании метафор важную роль играет национально-культурная специфика данного народа: элементы окружающей действительности, животный и растительный мир, организация быта, социальная среда, творческий опыт народа и т.д. Одни и те же качества может олицетворять различная зооморфная или растительная символика в зависимости от того, какие животные или растения преобладают в данной местности или связаны с мифологизированным первопредком.

Из всего выше сказанного об эвфемизмах и дисфемизмах можно сделать вывод, что эвфемизм – это табу, замаскированный способ выражения мысли, а дисфемизм – снятие табу и каких-либо смягчений. Дисфемизмам свойственна прямолинейность и конкретность, эвфемизмам – неопределенные выражения, образность и приукрашенный вид. Речь, переполненная дисфемизмами, указывает на недостаточное воспитание, агрессивность и неуравновешенность человека. Злоупотребление дисфемизмами приводит к деградации речи и русского языка в целом, переполняя его бранными и вульгарными выражениями.

На фоне всеобщей дисфемизации устной и письменной речи особо актуальным для современной риторики является такое требование к публичной речи, как отсутствие жаргонизмов, арготизмов, сленговых и нецензурных выражений. Такие выражения делают речь оратора не только неприятной и унижительной для слушателя, но и ставят самого оратора в невыгодное для него положение, говоря о низком уровне его культуры и воспитания. К огромному сожалению, в последнее время подобные

выражения настолько прочно укоренились в человеческой речи, что их можно услышать не только на улице от простых людей, но во время выступлений политиков, деятелей культуры и науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи [Электронный ресурс] / Крысин Л. П. – Режим доступа к ст. : <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm>
2. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / автор-укладач Ковалів Ю. І. – К. : «Академія», 2007. – Т. 2. – 608 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – К. : Довкілля, 2006. – 716 с.
4. Современный словарь-справочник по литературе / составитель Кормилов С. И. – М., 2000. – 704 с.
5. Энциклопедия. Русский язык / главный редактор Караулов Ю. Н. – М. : Издательский дом «Дрофа», 1998. – 704 с.

*Коротяєва І. Б.
(м. Слов'янськ)*

**СТРУКТУРНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ
В ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ (англійська та українська мови)**

У контексті науково-дослідницької роботи студентів-філологів проблема лінгвістичних методів дослідження залишається досить актуальною, а саме при написанні курсових, дипломних і магістерських робіт. Найбільш популярними напрямками студентських досліджень в останні роки є порівняльна типологія, порівняльна стилістика, порівняльна лексикологія англійської та української мов. Як стверджує І. Токарева, від вірного та грамотного вибору методів дослідження залежить успішність, достовірність і доведеність результатів наукових пошуків [3].

При контрастивному вивченні та зіставленні лексики англійської та української мов найбільш доцільними, на думку багатьох сучасних лінгвістів [1, 2], є структурні методи лінгвістичного аналізу, а саме:

- дистрибутивний аналіз;
- аналіз за безпосередніми складниками;
- трансформаційний аналіз;
- компонентний аналіз.

Дистрибутивний аналіз – це вивчення всіх можливих оточень мовної одиниці, тобто слова, без урахування смислової сторони. Частина мови традиційно позначаються такими символами: N – іменники та слова, що займають ту саму позицію у реченні, що й іменник, переважно займенники; V– дієслова (з подальшою деталізацією Vinf, Ving); A – прикметники та займенники-прикметники; D – прислівники.

Потенційна валентність слів отримує формальне вираження і для

контрастивного вивчення мов може стати важливим інструментом визначення, яке саме значення багатозначного слова у даній дистрибуції реалізується. Можна легко знайти українські еквіваленти багатьох англійських слів, але дистрибутивний аналіз покаже, що еквівалентами вони є лише у певних оточеннях і можуть зовсім не співпадати у інших.

Наприклад:

get + N має значення *отримувати* (*get a letter*),

get + Adj (*get angry*) *ставати, робитися*,

get + V inf – *починати* (*get to think*) тощо.

Таксамо *stop* + V inf – *зупинятися* (*stop to smoke*),

astop + V ger – *припиняти* (*stop smoking*).

Дистрибутивний аналіз виявляє особливості кожної з мов, в нашому випадку англійської та української. Можна сказати, що фактично значення англійського слова значною мірою залежить від його дистрибуції, в той час як українське більш самодостатнє і лише в окремих випадках його значення може залежати від оточення.

Дистрибутивний аналіз допомагає визначити контекстуальне значення слова залежно від його сполучуваності. Так, наприклад, загальновідомо, що у англійській іменники із суфіксом *-er* мають в українській мові суфіксальні аналоги, (*reader, runner, writer* – *читач, бігун, письменник*). Та у дистрибуції V + Adj + N-еквівалентом іменника здебільшого буде дієслівна парафраза, тоді як без прикметника ті ж самі іменники можуть мати суфіксальний аналог в українській.

She was always a slow eater – Вона завжди їла дуже повільно...

She was a heavy smoker – Вона багато палила...

Аналіз за безпосередніми складниками (*immediate constituents*) – це аналіз мовної одиниці шляхом її репрезентації як ієрархії вкладених один в одного елементів, що утворюють певну структуру. Наприклад, *ungentlemanly* → *un/gentlemanly* → *gentleman/ly* → *gentle/man*. Приклади такого аналізу українських слів *проти/ракет/н/ий*; *без/по/серед/н/ий* свідчать про те, що в українському словотворі використовується значно більша кількість зв'язаних морфем, і що тут набагато частіше нове слово утворюється додаванням суфіксів і префіксів одночасно, тоді як в англійській мові легше вичленити чисто суфіксальні і чисто префіксальні деривати.

Аналіз за безпосередніми складниками допомагає виявити морфологічну мотивацію слова, продуктивність морфем, що утворюють це слово, виявити закономірності, що лежать в основі творення нових слів у кожній окремій з порівнюваних мов. Особливо він важливий, коли аналізується неологізм (нове слово) чи okazіоналізм (авторське слово, утворене поєднанням продуктивних морфем). Наприклад, в англійській мові:

payeebank: *pay/ee**pay* = give money; *-ee* suffix indicating a person who is the recipient of an action bank into which the payment should be directed (банк-отримувач платежу);

і в українській:

під/пис/ант/и від *підпис-увиши* + *-тт*, суфікс, що позначає особу, яка виконує якусь дію. Отже *підписант* = той, хто підписався.

Таким чином, аналіз за безпосередніми складниками виявляється плідним для семантизації слів, що не увійшли до словника.

Компонентний аналіз – це метод лінгвістичного аналізу лексичних одиниць, що полягає у розкладанні лексичного значення на мінімальні семантичні складники (семи) та у репрезентації лексичного значення як семної структури. В основу компонентного аналізу покладено гіпотезу про те, що значення лексичних одиниць складаються з сем, і що словник можна описати з допомогою обмеженої кількості сем.

Найбільш відомі класичні приклади компонентного аналізу починалися з дослідження лексики, що позначає родинні зв'язки (J. J. Katz, J. A. Fodor). Наприклад:

1. *bachelor* – (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (дорослий) (той, що ніколи не одружувався).

Водночас, *bachelor* – (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має академічний ступінь після перших чотирьох курсів коледжу).

А також, *bachelor* – (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (лицар, що служив під штандартом іншого лицаря).

2. *father* (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має хоча б одну дитину);

свекор (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має одруженого сина) (по відношенню до дружини сина);

father-in-law (фізичний об'єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має дорослу одружену дитину) (по відношенню до дружини чи чоловіка своїх дітей).

Словникові визначення слова, що стоять першими, не завжди дадуть адекватний перекладацький еквівалент. Саме тому потрібен компонентний аналіз. Сему, якої не вистачає у слові мови перекладу, треба обов'язково компенсувати додатковими лексичними елементами.

Трансформаційний аналіз – ще один із структурних методів дослідження мови. Його сутність полягає у тому, що мовна одиниця будь-якого рівня змінюється на іншу без зміни змісту. У нашому випадку можна стверджувати, що певні слова чи вирази шляхом трансформації можуть виявляти значення, що не мають формального вираження. Так, наприклад, *to give help* – *to help*; *to receive help* – *to be helped*. Значення активного чи пасивного стану у словосполученнях явно не виражені, та трансформації їх виявляють (*Надавати допомогу* – *отримувати допомогу*).

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень трансформаційний аналіз плідно використовується для виявлення семантичних зв'язків між компонентами складного слова; він може дати повну картину можливих значень похідних слів тоді, коли здається, що суфікс чи префікс може бути багатозначним, або у випадку омонімічних морфем. Наприклад:

Schoolteacher – teacheratschool (місце роботи вчителя);

Steamboat – boatsetinmotionbysteam (з допомогою чого приводиться у рух);

snowball – ball made of snow (матеріал);

sunray – ray of the sun (відношення родового відмінка);

headache – head aches (відношення між частинами складного слова: підмет – присудок) etc.

В українській мові так само трансформаційно можна визначити кілька значень одного суфікса:

болільник – той, хто уболіває;

зрадник – той, хто зрадив;

спільник – той, хто діє спільно з кимсь у незаконній справі;

супутник – той, хто йде разом [1, с. 24].

Таким чином, розглянуті структурні методи дослідження можуть бути достатньо плідними та корисними при контрастивному вивченні лексичного складу англійської та української мов; вони допомагають дослідити різні аспекти мов, виявити закономірності, прийти до певних ґрунтовних висновків, що є основною метою будь-якого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської і української мов / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 248 с.

2. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований / Л. П. Иванова. – Киев : ИСИО, 1995. – 88 с.

3. Токарева И. И. Принципы и методы исследования языка : курс лекций / И. И. Токарева ; под ред. А. П. Клименко. – Мн. : МГЛУ, 2004. – 121 с.

*Крижко О. А.
(м. Бердянськ)*

ПРОБЛЕМА МОТИВАЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОГО ЗНАКА ТА ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Розв'язання проблеми мотивації є невід'ємним від проблеми співвідношення словесного знака й значення, яка остаточно ще не вирішена в сучасній лінгвістиці. Тракткування мовного знака як єдності того, що позначає, і того, що позначають, зараз уточнюється положенням про асиметрію цієї єдності.

Принципова асиметричність слова (на відміну від речення), яка

відбивається в моделі семантичного чотирикутника, позначає відношення між: 1) референтом / денотатом / екстенсіоналом; 2) поняттям / сигніфікатом / інтенсіоналом; 3) лексичним значенням; 4) фонеморфологічною формою мовного знака [4].

Це зумовлює гнучкість мовної знакової системи на фоні інших семіотичних систем внаслідок дії двох протилежних тенденцій: 1) до рівноваги, статичності елементів її будови (симетрія планів вираження і змісту); 2) до мобільності, динамічності у процесі функціонування (асиметрія планів вираження і змісту) [3].

Витоки цих тенденцій містяться в асиметризмі відношень знака та значення. За законом С. Карцевського, знак і значення не покривають один одного повністю: той самий знак має декілька функцій, а те саме значення передається декількома знаками.

Асиметричні відношення в словесному знаку можуть бути трьох типів: 1) одному означуваному відповідає один означуючий – *нульова асиметрія*; 2) одному означуваному відповідає декілька означуючих – *синтагматична асиметрія*; 3) декільком означуваним відповідає один означуючий – *парадигматична асиметрія*.

Основні категорії лексичної семантики, за С. П. Денисовою, об'єднуються у такі типи: I – *симетричні відношення* – моносемічна монолексія (однозначні слова, зокрема термінологічна лексика); II – *асиметричні відношення* – полісемічна монолексія (багатозначні слова й омоніми) і моносемічна полілексія (сигніфікативна синонімія) [4].

До того ж, існує необхідність окремо вирізняти явища симетрії / асиметрії безпосередньо серед елементів лексико-семантичного рівня, зокрема визначення симетричності білатерального лексичного знака моносемічної лексикальної одиниці або асиметричності між гіперлексемою та ЛСВ.

Через цей асиметризм у природній мові структура та її реалізація не співпадають. Кожна мовна одиниця обов'язково має власний потенціал реактивності, який неоднаковий за рівнями ієрархічних відношень, і визначає симетричність / асиметричність діалектично пов'язаних послідовностей у мовному континуумі.

Симетричність спостерігається, коли не відбувається кількісна змінність при якісних змінах і навпаки, асиметричність – у випадках, коли якісні зміни викликають кількісні і навпаки. Особливо це важливо при синхронному вивченні значеннєвого обсягу слова, який у даному випадку виступає на фоні всієї сукупності значеннєвих співвідношень. Слово розуміється як член змістової єдності мови в цілому [1].

Відкритий характер лексичних структур, асиметрична системність лексичного значення як результат стихійної класифікації явищ розширює системно-структурне поле лексичних одиниць через синтагматичні та

парадигматичні відношення. При цьому значна частина повнозначних слів взагалі може не входити до структури будь-якого поля або семантичного ряду, хоча вони зовсім не позбавлені системно-структурних зв'язків з іншими елементами лексико-семантичного рівня.

Звідси виникає проблема визначення ієрархічних відношень семантичних рядів [5], а також лексико-семантичного потенціалу окремого слова, системно-структурні властивості якого розглядаються у багатьох аспектах: системному, структурному, функціональному, динамічному, зіставному тощо.

З точки зору лексичної семантики найбільш перспективними є такі:

- 1) структурний – розбіжність між означуваним і означуючим;
- 2) системний – ядро-периферійна структурація мовних елементів;
- 3) зіставний – розбіжності між десигнатами в різних мовах;
- 4) універсалогічний – досліджуються такі універсалиї, як «означуване – означуюче», «центр – периферія».

Розрізнявальні властивості знака не вичерпують його самого й не зливаються з ним. Так, синтагматика може бути певним чином сумісною з парадигматикою, а синхронія з діахронією. Сполучення знаків у синтагматиці розглядається як симетричне, обернене, парадигматика не виводиться цілком із синтагматики, тобто синтагматичні послідовності однакових елементів не мають оберненого, симетричного характеру.

Як відомо, одним з основних положень лінгвістичної теорії Ф. де Соссюра є принцип про довільність мовного знака [9]. Довільність трактувалася Соссюром насамперед як неумотивованість, тобто як відсутність зумовленого природою речей зв'язку між означуючим і означуваним, однак у системі мови мовний знак виявлявся відносно мотивованим. Під відносною умотивованістю мовного знака Соссюр розумів часткову умотивованість при утворенні словесних знаків, ті обмеження, що накладає на них словотворча система, умотивованість складних і похідних слів. Саме це, на його думку, дозволяє певною мірою упорядкувати та систематизувати мовні елементи. Крім того, наслідком загального положення про довільність мовного знака Ф. де Соссюр вважав потенційну можливість зрушення відношень між відносно відокремленими один від одного означуючим та означуваним, що в подальшому знайшло свій розвиток у працях Ш. Баллі та С. Карцевського.

Усупереч поглядам Ф. де Соссюра, нині панує положення, згідно з яким мовний знак довільний у тому сенсі, що зв'язок означуючого та означуваного не зумовлений їхніми внутрішніми відношеннями: у різних мовах ідентичні поняття виражені різними акустично-зоровими сигналами [6].

В. В. Виноградов писав, що умотивованість значень слів зв'язана з розумінням їх будови, з живим усвідомленням семантичних відношень між

словесними елементами мовної системи [1]. На його думку, розходження між мотивованими і невмотивованими словами зумовлені не тільки граматичними, але і лексико-семантичними зв'язками слів, тобто тим, що називається внутрішньою формою слова, яка, слідом за В. фон Гумбольдтом, О. О. Потебнею та іншими, називають спосіб репрезентації значення у слові, спосіб поєднання думки зі звуком.

Внутрішня форма для В. В. Виноградова була своєрідним співзначенням, співуявленням, що виникає як проміжна ланка між звуками та значеннями, як образний спосіб вираження того чи іншого значення, зумовлений психологічними чи культурно-історичними особливостями суспільного середовища та епохи. Вона не збігається зі значенням слова. Її функція інша – усвідомити ідеологію і міфологію мови чи стилю, зв'язки і співвідношення ідей, образів та уявлень у мові [1].

Предметно-логічне значення кожного слова, відзначав В. В. Виноградов, оточено особливою експресивною атмосферою, що коливається залежно від контексту. Виразна сила притаманна як звукам слова та їхнім різноманітним сполученням, так і морфемам та їхнім комбінаціям, а також лексичним значенням. Слова знаходяться в безупинному зв'язку з усім інтелектуальним і емоційним життям народу. Слово є одночасно й знаком думки мовця, і ознакою всіх інших психологічних переживань людини, що входять у завдання та намір повідомлення. Рухливість та мінливість внутрішньої форми, відсутність постійних почуттєвих індексів призвело до необхідності її розмежування зі значенням.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях мотивація розуміється у трьох аспектах: 1) у *словотвірному* – це процес формування семантичного й формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи; 2) у *номінативному* – це формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками (план вираження) та їхніми означуваними (план змісту), що встановлюється при творенні слів; 3) у *лінгвокогнітивному* – «наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості» [8, с. 401].

Визначаючи взагалі причини створення чи відтворення мотиваційних відношень у мові, М. Д. Голєв називає такі умови їх реалізації: 1) участь у значеннєвій організації тексту чи в побудові окремих речень, особливо в процесі естетичного, емоційно-оцінного вживання мовних засобів (при цьому порушується автоматизм їхнього використання, заснований на невіддільності означуваного і означуючого), що часто супроводжується актуалізацією внутрішньої форми слів; 2) при логічному

використанні мови, зокрема, при побудові дефініцій, при акцентуванні уваги на причинно-наслідкових зв'язках; 3) при виникненні новотворів, що не можуть спиратися на вже готові одиниці, змушуючи їх реалізовувати свою мотиваційну силу і при цьому підсилюючи мотиваційність своєї новизни [2, с. 6–32].

Ці спостереження дають дослідникам можливість зробити припущення, що словотворче використання мотивації є приватною формою актуалізації лексико-мотиваційних відношень [10, с. 121]. При цьому ознака новизни як відмітна ознака зазначеної форми має лексичну природу, тому що виникає на основі опозиції лексичних норм. Крім того, цей момент має елемент нормативності: появу новотворів з лексикологічної точки зору можна цілком представити як природний розвиток епідигматичного поля певного слова, як іманентну реалізацію його мотиваційних потенцій, тобто порушення статичних норм, що одночасно є динамічною нормою лексики (наприклад, розширення епідигматичного поля слова *якість* в нормативному слові *доброякісний* і в індивідуально-авторському okazіоналізмі *озляякісниться*).

З переходом сучасної лінгвістики до когнітивізму проблема мотивації почала розв'язуватися на основі нового принципу типологізації мотиваційних процесів, пов'язаного із визначенням концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що позначається [7].

Таким чином, слово як базисний мовний знак розглядається у двох аспектах: 1) з позицій знань про світ (лінгвокогнітивна та номінативна мотивація); 2) з позицій знань про мову (словотвірна мотивація).

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык / Виноградов В. В. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. Голев Н. Д. Введение в теорию и практику мотивационного и структурного анализ : учебное пособие / Голев Н. Д. – Барнаул : АГУ, 1981. – 87 с.
3. Городецкий В. Ю. К проблеме семантической типологии / Городецкий В. Ю. – М. : Изд-во Московского государственного университета, 1969. – 564 с.
4. Денисова С. П. Типология категорій лексичної семантики / Денисова С. П. – К. : КНЛУ, 1995. – 286 с.
5. Конечкая В. П. О системности лексики / Конечкая В. П. // Вопр. языкознания. – 1984. – № 1. – С. 26–36.
6. Кузнецов В. Г. Женевская лингвистическая школа: от Соссюра к функционализму / Кузнецов В. Г. – М. : Изд-во «УРСС», 2003. – 184 с.
7. Селиванова О. Когнитивная ономазиология / О. Селиванова / Черкасский гос. ун-т. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
9. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

10. Янценецкая М. Н. Словообразовательная и лексическая мотивированность слова / Янценецкая М. Н. // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск, 1977. – Вып. 4. – С. 183–193.

*Ледняк Ю. В., Ледняк А. В.
(г. Славянск)*

**ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ФОРМ МНОЖЕСТВЕННОГО
ЧИСЛА ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЯЗЫКЕ ИДИШ
(в сопоставлении с формами немецкого языка)**

Идиш – язык евреев Восточной Европы – относится, как известно, к западногерманской подгруппе германской группы языков (в которую входят, в частности, немецкий и английский языки). К исследованию этого языка в разное время обращались такие учёные, как Ш. Бирбаум, М. Вайнрайх, П. Векслер, Я. Герцон, З. Я. Калманович, Р. Кинг, М. Мизиш, Н. Прилуцкий, З. Рейзен, Э. Фалькович, И. Фишер и др. Однако внимание преимущественно уделялось проблеме происхождения идиша, его взаимодействия со славянскими языками, вопросам его диалектного членения, грамматике же данного языка внимания уделено гораздо меньше, так, практически нет работ, посвящённых специфике образования форм множественного числа имён существительных в сопоставлении с образованием соответствующих форм в других германских языках, что и определяет актуальность нашего исследования.

Цель данной статьи – анализ особенностей образования форм множественного числа существительных в языке идиш в сопоставлении с образованием соответствующих форм в немецком языке.

В немецком языке выделяются следующие типы образования множественного числа:

1) при помощи артикля (для существительных мужского и среднего рода, т. к. артикли женского рода и множественного числа омонимичны) и суффиксов:

а) -e: der Tisch «стол» – die Tische «столы», das Jahr «год» – die Jahre «годы», das Ereignis «событие» – die Ereignisse «события», die Kuh «корова» – die Kühe «коровы». В данном случае в качестве дополнительного средства для большинства односложных существительных мужского рода и для всех существительных женского рода используется внутренняя флексия (умлаут); для ряда слов возможно удвоение конечного -s основы;

б) -er: das Buch «книга» – die Bücher «книги», der Wald «лес» – die Wälder «леса». Образование форм множественного числа в данном случае сопровождается использованием внутренней флексии (умлаута) для существительных с гласными непятого ряда в корне.

в) -(e)n: die Tasche «сумка» – die Taschen «сумки», die Studentin «студентка» – die Studentinnen «студентки», der Held «герой» – die Helden «герои», der Name «имя, фамилия» – die Namen «имена, фамилии», der Schmerz «боль» – die Schmerzen «боли», das Auge «глаз» – die Augen «глаза»; для ряда слов возможно удвоение конечного -n основы;

г) -ien: das Adverb «наречие» – die Adverbien «наречия»;

д) -s: der Chef «руководитель» – die Chefs «руководители», das Hotel «гостиница» – die Hotels «гостиницы»;

2) при помощи артикля и внутренней флексии (умлаута – a // ä, o // ö, u // ü): der Vater «отец» – die Väter «отцы», die Tochter «дочь» – die Töchter «дочери»;

3) только при помощи артикля: der Lehrer «учитель» – die Lehrer «учителя», das Mädchen «девочка» – die Mädchen «девочки»;

4) при помощи артикля и мены суффиксов: das Museum «музей» – die Museen «музеи», das Thema «тема» – die Themen «темы»;

5) с использованием супплетивных форм второй части сложных слов: der Seemann «морьяк» – die Seeleute «морьяки».

В идише можно выделить следующие типы образования форм множественного числа:

1) при помощи артикля (для существительных мужского и среднего рода) и суффиксов:

а) -ער [-er]: דער בוים [der boj̄m] «дерево» – די ביימער [di bej̄mer] «деревья», דאָס דאָרף [dos dor̄f] «деревня, село» – די דערפער [di derfer] «деревни, сёла». Часто в качестве дополнительного средства используется внутренняя флексия;

б) -(ע)ן [-(e)n]: די סטעף [di step] «степь» – די סטעפן [di stepn] «степи», דער לייב [der lej̄b] «лев» – די לייבן [di lej̄bn] «львы», דאָס בעט [dos bet] «кровать, постель» – די בעטן [di betn] «кровати, постели»;

в) -(ע)ס [-(e)s]: די באָבע [di bobe] «бабушка» – די באָבעס [di bobes] «бабушки», דער טשירעק [der tschirek] «чирей» – די טשירעקעס [di tschirekes] «чирьи», דאָס טשערעדע [dos tscheredē] «стадо» – די טשערעדעס [di tscheredes] «стада». Часто так образуется множественное число славянизмов, особенно тех, в которых окончание -а было заменено на -ע [-e];

г) -(ע)ך [-(e)ch]: דער בייגל [der bej̄gl] «бублик» – די בייגעלעך [di bej̄gelech] «бублики», דאָס באָבעלע [dos babele] «бабочка» – די באָבעלעך [di babelech] «бабочки». Слова данной группы в своём составе имеют уменьшительный суффикс ל, иногда выделяемый только при этимологическом анализе;

2) при помощи мены -ה [-э] (в иврите произносится как [-a]) на -ות [-es] (в иврите произносится [-ot], характерно для женского рода) / добавления -ים [-im] (в иврите характерно для мужского рода), а также артикля (для мужского и среднего рода): די דירה [di dire] «квартира» – די

דירות [di dires] «квартиры», דער הרגל [der hergl] «привычка» – די הרגלים [di hergejlim] «привычки», דער היזק [der hezek] «убыток, потеря» – די היזקות [di hezejkes] «убытки, потери», דאָס משל [dos moschl] «притча, басня» – די משלים [di mascholim] «притчи, басни». Гебраизмы в идише сохраняют оригинальное написание, хотя произносятся по-ашкеназски; возможно и изменение рода существительного. В отдельных случаях эти слова могут получать во множественном числе и типичные для идиша суффиксы;

3) при помощи артикля (для существительных мужского рода) и внутренней флексии: דער נוס [der nus] «орех» – די נים [di nis] «орехи», די קו [di ku] «корова» – די קי [di ki] «коровы»;

4) только при помощи артикля: דער פֿיש [der fisch] «рыба» – די פֿיש [di fisch] «рыбы», דאָס פֿענצטער [dos fentster] «окно» – די פֿענצטער [di fentster] «окна».

Некоторые слова имеют вариантыные формы множественного числа, например: דער נאָז [der noz] «нос» – די נעזער [di nezer] // די נעז [di nez] «носы».

Мы видим, что, в отличие от немецкого языка, в идише особое место занимает группа гебраизмов, что объясняется не только спецификой образования идиша, но и особым отношением евреев к ивриту.

Ещё один отличительный момент – образование множественного числа существительных с уменьшительным суффиксом: если в идише в качестве основного средства используется суффикс -ר(ע) [-(-e)ch], то в немецком языке изменяется только артикль: das Tischchen «столик» – die Tischchen «столики», das Büchlein «книжечка» – die Büchlein «книжечки».

В идише для образования множественного числа не используется суффикс -е, а соответствующие существительные распределяются по другим типам, например: דאָס יאָר [dos jor] «год» – די יאָרן [di jor] «годы», דער שטאָט [der shtot] «город» – די שטעט [di schtet] «города».

Если ряд латинизмов и грецизмов, относящихся к группе интернациональной лексики, в немецком языке имеет формы множественного числа, образованные при помощи артикля и мены суффиксов, то в идише эти слова не выделяются в плане образования множественного числа в особую группу, например: דער מוזיי [der muzej] «музей» – די מוזייען [di muzejen] «музеи», די טעמע [di teme] «тема» – די טעמעס [di temes] «темы».

В идише группа слов, для образования форм множественного числа которых как основное средство используется внутренняя флексия, больше, чем в немецком языке. Э. Сепир отмечал, что «в языке идиш «умлаутное» множественное число распространилось и на слова, для которых нет соответствующих прототипов множественного числа в средневерхненемецком или таких же соответствующих параллелей в современном немецком литературном языке, как-то: tog «день» : teg «дни» (по-немецки Tag : Tage) по аналогии с gast «гость» : gest «гости» (по-

немецки Gast : G`aste), shuch «башмак» : shich «башмаки» (по-немецки Schuh : Schuhe), по аналогии с fus «нога»: fis «ноги» [2].

Таким образом, мы видим, что, несмотря на достаточно близкое родство с немецким языком, идиш в плане образования форм множественного числа существительных имеет ряд особенностей, что в значительной степени обусловлено особенностями его развития и функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нарустранг Е. В. Практическая грамматика немецкого языка : учебное пособие / Е. В. Нарустранг. – СПб. : Союз, 1999. – 368 с.

2. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сэпир [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/sepir/index.php.

3. Фалькович Э. М. О языке идиш / Э. М. Фалькович // Русско-еврейский (идиш) словарь : ок. 40 000 слов. – 2-е изд., стереотип. / Р. Я. Лернер, Е. Б. Лойцкер, М. Н. Майданский, М. А. Шапиро ; под ред. М. Шапиро, И. Г. Спивака, М. Я. Шульмана. – М. : Русский язык, 1989. – С. 668–715.

Манаенко Г. Н.

(г. Ставрополь, Россия)

КАТЕГОРИЗАЦИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ В СИНТАКСИСЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

1. В современной лингвистике отражаются общекультурные и общенаучные тенденции переосмысления фундаментальных соотношений человека и мира, мира и знания, знания и деятельности. Прежде всего, начиная с изысканий В. фон Гумбольдта и А. А. Потебни, языкознание стремится к выявлению и объяснению глубинных закономерностей возникновения и функционирования своего объекта – *языка как целостного феномена человеческого бытия*: «Уже само определение языка как средства коммуникации и, одновременно, уникальной среды, в которой только и находит свое выражение «дух народа», его история и культура, предполагает выход (пока только потенциальный) за пределы описания, систематизации и классификации естественных языков» [15, с. 119]. Подчеркнем выход за установленные ранее, традиционные параметры описания. Идеи же М. М. Бахтина о принципиальной диалогичности языка и становлении языковой формы в непрерывном социальном взаимодействии заметно изменили не только «масштабы» объекта лингвистики, но и координаты его осмысления и описания [см.: 3]. Данные методологические посылки, на наш взгляд, и определяют пафос современной отечественной версии когнитивной лингвистики.

Как отмечается в современной эпистемологии, в случае противоречия между новой интересной теорией и совокупностью твердо

установленных фактов лучший способ действий заключается не в устранении теории, а в использовании ее для обнаружения скрытых принципов, ответственных за это противоречие [17, с. 212]. Такое решение предполагает не только применение к области «твердо установленных фактов» плодотворных и перспективных общенаучных идей (в нашем случае – идей когнитивно-дискурсивной парадигмы [см.: 7], но и поиск нетрадиционных подходов к известным фактам с позиций новых теорий, что, конечно, влечет за собой необходимую коррекцию как самих опорных понятий, так и осмысления их соотношений. Не менее существенным становится выдвигание в качестве исходных теоретических посылок иных концептов, последовательное развитие которых, благодаря новизне подхода, позволяет на основе соотнесения с прежним теоретическим видением объекта исследования вскрывать принципы, порождающие противоречия. Отметим вслед за Н. Н. Болдыревым, что категориальный формат является ведущим в организации языка [2, с. 77], и рассмотрим специфику использования категорий как формата организации знаний в теоретической области синтаксиса предложения.

2. Термин *категория* в современном русском языке имеет следующие значения: «1) *фил.* общее понятие, отражающее наиболее существенные свойства и отношения предметов, явлений объективного мира (материя, время, пространство, движение, причинность, качество, количество и т. д.); 2) разряд, группа предметов, явлений, лиц, объединенных общностью каких-л. признаков; 3) *лингв.* Совокупность ряда противопоставленных друг другу грамматических значений (напр., категория падежа образуется совокупностью всех падежей данного языка)» [16, с. 270]. Заметим сразу, что второе значение *категории*, которое можно условно назвать *онтологическим*, поскольку оно приложимо к языковым объектам как части *внешнего* по отношению к человеку мира, совпадает с первым значением *класса*: «1) совокупность, группа предметов или явлений, обладающих общими признаками; разряд, подразделение» [16, с. 280]; а также определение категории дается в лингвистике только на основе *грамматических* значений, хотя, как известно, описание языка как системы осуществляется и с помощью лексико-грамматических и лексических категорий. При этом термин *категория* используется в современном языкознании как в философском значении (категория времени и ее отражение на разных уровнях языка), так и во втором, онтологическом, значении (категории членов предложения) и собственно *лингвистическом* (категория синтаксического времени).

Почти повсеместно в пределах одного контекста при осмыслении и описании языка термин *категория* используется в разных значениях. Напр.: «В качестве объекта динамической категоризации в языке могут выступать и пропозициональные единицы. Возможность приложения

понятія категоризації к пропозиціональним одиницям обусловлена тем, что на уровне формирования высказывания пропозиция как прообраз предикатного выражения может быть реализована по-разному. Это может быть (а) простое предложение, то есть автономная предикативная единица, (б) придаточное предложение (предикативная единица в составе сложного полипропозиционального целого – сложносочиненного (? – Г. М.) или сложноподчиненного предложения), а также (в) вторично-предикативная структура (неличные формы и конструкции с ними. Различие в категоризации приводит к различиям в реализации предикативной единицей актуализационных категорий – это прежде всего категории модальности и предикативности) [5, с. 62]. Нетрудно заметить, что пропозициональные единицы как объекты языка здесь представлены как составляющие *онтологической* категории (при этом происходит подмена объекта – пропозициональные единицы не суть предикативные, – необходимая для дальнейшего представления актуализационных, *языковых (грамматических)*, категорий модальности и предикативности, действительно определяющих данные единицы языка в качестве предикативных, а также не разграничиваются предикативные единицы, организованные на основе категории сочинения и категории подчинения. Кроме того, уровень построения *высказывания* – это уровень речи, т. е. языка как деятельности человека, но не языка как виртуальной системы, традиционно представляемой вне человека.

Не избежала многочисленных противоречий, обусловленных использованием различного содержания *категории*, и Л. А. Фурс в своих теоретических построениях при обосновании многоаспектности *категориальной* основы предложения [19, с. 278–286]. Разграничивая лексико-семантические характеристики, представляющие собой *логико-денотативные* признаки и относящиеся к сфере *неязыковых* знаний, с одной стороны, и лексико-синтаксические характеристики, имеющие статус *грамматического* значения и составляющие *чисто языковое* знание, с другой стороны [19, с. 279], исследователь выделяет *грамматические* категории, а) принадлежащие сфере одного слова, словосочетания и предложения и б) принадлежащие сфере взаимоотношений между предложениями *в дискурсе* [19, с. 281]. В итоге в *категориальной* основе предложения как *активизированной ментальной репрезентации* можно выделить четыре уровня: «**Онтологический уровень** в этих ментальных репрезентациях представлен логико-денотативными аспектами. **Семантический уровень** маркирован лексико-семантическими характеристиками (т. е. те же *логико-денотативные признаки* – Г. М.) слов и их падежными ролями в структуре предложения. **Синтаксический уровень** маркирован лексико-синтаксическими характеристиками и категориями членов предложения по функциональным показателям

(подлежащее, сказуемое, дополнение, обстоятельство). Сюда же относятся и категории субъекта и объекта, которые, будучи категориями языка, сопряжены с формированием грамматического ядра предложения. **Интенциональный уровень** маркируется коммуникативно-оценочными категориями (тема, рема, фокус и др.). Эти категории передают знание о когнитивной выделенности / невыделенности элементов события с точки зрения говорящего. Важными при этом являются именно интенции говорящего» [19, с. 285–286].

3. Категориальному формату знания и специфике языковых категорий посвящена фундаментальная работа Н. Н. Болдырева «Концептуальная основа языка» [2, с. 25–77], в которой феномен категоризации осмысливается в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы языка. Устанавливая отнесенность категории к интегративным форматам знания, т. к. любая категория включает знания а) общего концептуального основания объединения объектов, б) объединяемых объектов и в) принципов и механизмов их объединения, исследователь отмечает специфику языковых категорий – осмысление мира *в языке* – и выделяет три типа языковых знаний: 1) знание об объектах окружающего мира, представленное в системе лексической категоризации, 2) знание собственно *языковых форм*, представленное в системе грамматической категоризации, и 3) знание языковых единиц и категорий модусного характера, «имеющих внутриязыковую природу и служащих целям интерпретации и реинтерпретации любого концептуального содержания» [2, с. 29–30]. Соответственно, лексические категории отражают онтологию *внешнего* по отношению к человеку *мира* и *результаты* его *познания* человеком; грамматические (морфологические и синтаксические) категории отражают онтологию собственно языка как феномена, опять-таки *внешнего* по отношению к человеку, и поэтому являются категориями естественных объектов, но только по отношению к языку; модусные же категории отражают онтологию человеческого сознания и выступают онтологическими по отношению к нему и гносеологическими по отношению к окружающему миру и миру языка [2, с. 31–34].

Полностью разделяя положение Н. Н. Болдырева о различной *направленности* (мир – язык – человек) языковой категоризации, считаем необходимым подчеркнуть *единство* ее онтологии – *сознание человека*: языковые категории формируются на основе *значений* (представлений представления, по А. А. Потебне), т. е. концептов, в той или иной степени объективированных, явленных и «схваченных знаком». В когнитивной лингвистике язык рассматривается как *общий* когнитивный инструмент – система знаков, служащих репрезентации и трансформации информации. В отличие от других когнитивных механизмов и инструментов язык одновременно является объектом как *внешним*, так и *внутренним* по

отношению к человеку: «В механизмах языка существенны не только мыслительные структуры сами по себе, но и материальное воплощение этих структур в виде знаков» [8, с. 53]. Именно поэтому справедливо утверждение Р. И. Павилёниса о двух аспектах интерпретации языкового выражения: точки зрения представленных в них концептов и с точки зрения специфики самого языкового воплощения концептов [14, с. 109–110]. Сущность когнитивного подхода к языку, как отмечает Е. С. Кубрякова, и заключается в постоянном соотношении разных форматов знания с объективирующими их языковыми формами, а любое языковое явление должно рассматриваться и в плане когниции, и в плане коммуникации [6, с. 5–6]. Разграничение трех типов языковых категорий, направленных на репрезентацию знаний человека о языковом преломлении результатов познания мира, устройстве языка как когнитивного инструмента, когнитивно-коммуникативной деятельности субъекта коммуникации, необходимо при описании языка в когнитивно-дискурсивной парадигме, которая позволяет преодолеть свойственное традиционной лингвистике представление языка в качестве только *внешней* реальности и классифицировать объекты языковой системы на основе категориальных признаков, характеризующих их в лингвокогнитивном плане.

При этом существенным становится выдвижение в качестве исходных теоретических посылок иных концептов, составляющих основу *языковых* категорий, последовательное развитие которых, благодаря новизне подхода, позволяет на основе соотношения с прежним теоретическим видением объекта исследования вскрывать принципы, порождающие противоречия. Такими категориальными основаниями могут стать категории *информации* и *речемыслительных (когнитивно-коммуникативных)* действий говорящего. Лингвокогнитивный подход к анализу класса предложения, определенный как *информационно-дискурсивный* [см.: 12], не только содержит в своем названии ключевые концепты, задающие ракурс теоретического осмысления, но и вектор анализа эмпирического материала: «*познание* не движется от наблюдения к теории, а всегда включает в себя оба элемента. Опыт возникает *вместе* с теоретическими допущениями, а *не до* них, и опыт без теории столь же не мыслим, как и (предполагаемая) теория без опыта» [17, с. 310].

4. Концептуализация события в языке воплощается на основе *пропозиции*. Пропозиция как явление семантического уровня не является слепком с действительности, названием зеркально отраженного онтологического «положения дел». Пропозиция представляет не отстраненный от субъекта *внешний* мир, но фрагмент картины мира этого субъекта. Разнообразные события и явления реального мира (*со-бытия*) интерпретируются каждым индивидом по-своему, более того, одно и то же

событие может быть описано им по-разному. В каждом событии или явлении субъект выделяет ситуации – элементы недискретного опыта человека, вне которого никаких ситуаций нет. Пропозиция как концептуализация данного элемента недискретного опыта выступает тем самым отображением не действительного мира, но взгляда на действительный мир, выделяемой в нем ситуации, т. е. его *интерпретации* человеком. Именно такое «положение дел» номинирует пропозиция [см.: 13].

Так как суть коммуникации как смыслового аспекта социального взаимодействия людей состоит не только в апелляции к концептуальным (информационным) схемам индивидов через указание на определенные конфигурации смыслов как результатов прежней ментальной и коммуникативной деятельности, но и создании мысли, способной внести новый смысл или привести к изменению конфигурации смыслов, сообщение – это всегда порождение мысли, а не просто актуализация смыслов. Следовательно, *сообщающая единица* (единица *информации*) – это всегда отображение мысли как деятельности человека. Информационная ёмкость, насыщенность текста определяются не простым количеством наличествующих в нем указаний и других обозначений пропозиций, а количеством обозначенных пропозиций, вовлеченных в деятельность, ставших объектом непосредственной мысли. Поскольку некоторое исходное пространство мысли образуется наличием абстрактной взаимосвязи между объектами, т. е. *отношением*, устанавливаемым человеком [11, с. 170], как сообщающую единицу можно определить ту, в которой отображаются когнитивные и коммуникативные действия говорящего. Отношение предикации образует исходное ментальное пространство, в котором оно совершается, поскольку происходит расщепление пропозиции на предикатный и индивидуальный концепты. Таким образом, предикация – это речемыслительная операция приписывания установленного и отображенного субъектом конкретного свойства или отношения абстрактному предмету. Если пропозиция является номинацией структурированного положения дел с заполненными участниками (результатом перевода внутреннего слова в конвенциональный код), то предикация является операцией преобразования многомерной, но неориентированной структуры пропозиции в линейную, отображением речемыслительного акта выделения индивидуальных и предикатного концептов и установления вектора связи между ними. При языковом воплощении предикация пропозиция (если она единственная) обязательно оформляется в синтаксических категориях модальности, времени и лица. Таким образом, сообщающая единица (соотносительная с единицей информации) – это языковое выражение, в котором отображается любое логическое отношение: предикации, импликации,

кон'юнкції, диз'юнкції, логического следования и т. д. Именно в этом смысле сообщающие единицы можно определить как приписывающие (преддицирующие).

5. В современном языкознании предложение как класс синтаксических объектов языка определяется в качестве главного средства формирования и выражения мысли и постулируется на основе категориального признака *предикативности*. И если традиционно *предикативность* понимается как актуализированная отнесенность содержания предложения (высказывания) к действительности [1, с. 346; 10, с. 392], то более точным и соответствующим современным научным взглядам, с нашей точки зрения, выступает понимание предикативности, предложенное Ю. А. Левицким: это есть «форма приписывания признака предмету в соотнесенности с моментом коммуникации» [9, с. 49]. Здесь как раз вполне отчетливо противопоставляются понятия предикативности и предикации. Аналогичная точка зрения принята и в «Коммуникативной грамматике русского языка» [4, с. 217].

Из этого следует, что предложение как единица языка представляет отображение операций формирования, направления и движения мысли, выступая ориентировочной базой для взаимодействия коммуникантов. В предложении как отображении динамичной мысли пропозиция подлжит обязательной предикации. Заклучая в себе «синтаксический ген», пропозиция может быть воплощена в разных языковых выражениях, для которых она является семантическим инвариантом. При этом значение языкового выражения не может быть сведено к только объективной характеристизации ситуации, описываемой в нем: не менее существен и ракурс, в котором ситуация, отображенная в пропозиции, представляется. Коммуникативные компоненты значения «упаковки» пропозиции языкового выражения проявляются на уровне высказывания и в зависимости от направления на раскрытие «Я» или «Другого», обладают, соответственно, семантической или прагматической природой. К числу компонентов значения из ракурса представления пропозиционального содержания к когнитивным (семантическим) относят эмпатию, важность и актуальное членение. Компоненты коммуникативной организации пропозиции в высказывании, ориентированные на «внешний» контекст, на «Другого», принадлежат к прагматическим компонентам значения языкового выражения. К их числу можно отнести реализацию оппозиций данное / новое и известное / неизвестное, а также, частично, постановку логического ударения. Таким образом, созидающая роль субъекта находит свое проявление не только в выборе пропозиции, но и способах ее представления на различных уровнях языкового воплощения.

Предикативность как *форма* приписывания признака предмету в соотнесенности с моментом коммуникации является *приоритетным*

способом отображения предикации какого-либо типа пропозиции, подсказывающим адресату коммуникативную значимость отображаемой мысли («передаваемого» знания), следовательно, простое предложение является основным способом отображения единицы информации. Данное положение полностью согласуется с позицией Л. А. Фурс, отметившей, что при когнитивном моделировании синтаксиса основополагающим «является учет структурирующих свойств когнитивных систем человека, который в своей познавательной деятельности членит поступающую информацию на значимую и незначимую с точки зрения задач коммуникации» [18, с. 81].

6. Разграничение предикативности, предикации и пропозиции позволяет на уровне модели описать и объяснить фундаментальное свойство человеческой психики – ее пластичность. В этой связи осложняющие конструкции предстают не носителями вторичной предикативности как языковой *формы*, но именно языковыми выражениями, отображающими как «вторичное» отношение предикации, так и другие акты речемыслительной деятельности субъекта. В плане оформления на поверхностном уровне «вторичная» предикация и другие акты речемыслительной деятельности могут быть представлены через таксисные и «внутрирядные» отношения и многие другие специфические морфологические и синтаксические средства. На данном основании действительно возможна динамическая категоризация пропозициональных единиц, о которой говорится в работе Т. А. Клепиковой [см.: 5]. Поскольку в системе языка существует иерархия средств представления пропозиции, ставшей содержанием отдельной мысли, *пропозициональная форма* ментальной репрезентации предстает в коммуникации единицей *информации* тогда, когда данное содержание (знание) «навязывается» и не входит в фонд разделенных знаний. Выбор говорящим синтаксической единицы показывает, какая единица информации (какое знание) наиболее существенна в оказываемом воздействии на адресата, на основании чего и можно построить лингвокогнитивную классификацию типов предложения, в соответствии с которой:

- простое предложение, соотносительное с одной единицей информации, репрезентирует в акте коммуникации существенный для говорящего фрагмент его картины мира – приоритетную пропозицию и эксплицитное оформление акта ее предикации;

- сложное предложение, соотносительное с тремя и более единицами информации, репрезентирует в акте коммуникации существенную для говорящего связь (отношение) между двумя единицами информации – приоритетную логическую пропозицию;

- осложненное предложение, соотносительное с двумя и более единицами информации, репрезентирует в акте коммуникации

существенное для говорящего соотношение между единицами информации – приоритетной и «вторичной» пропозициями и, соответственно, речемыслительные действия по формированию данного соотношения.

Назначение синтаксических конструкторов, подводимых под понятие осложнения предложения, априори достаточно легко определяется как комментарий основной информации, или единиц информации, заданных приоритетно с помощью таких синтаксических единиц, как простое и сложное предложения. Комментарий же это не что иное, как родовой термин для обозначения определенных коммуникативных действий говорящего по организации информации в тексте. Надо подчеркнуть, что пропозиции, получающие комментирующий статус в языковом оформлении (как осложняющие категории), «содержательно» представляют знание, которое традиционно в теории коммуникации определяется как комментирующая информация, сопутствующая основной информации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1966.
2. Болдырев Н. Н. Концептуальная основа языка / Болдырев Н. Н. // Когнитивные исследования языка. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – Вып. IV. Концептуализация мира в языке. – С. 25–77.
3. Волошинов В. Н. Марксизм и философия языка / Волошинов В. Н. // М. М. Бахтин (под маской). – М. : Лабиринт, 2000. – С. 350–486.
4. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. – М., 1998.
5. Клепикова Т. А. Динамическая категоризация пропозициональных единиц / Т. А. Клепикова // Филология и культура : материалы VII Междунар. науч. конф. 14–16 окт. 2009 г. – Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – С. 61–63.
6. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка : вместо введения / Е. С. Кубрякова // Концептуальные аспекты синтаксиса. Когнитивные исследования языка. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – Вып. IV. Концептуализация мира в языке. – С. 11–24.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание : на пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. – М., 1996.
9. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. – Пермь, 2001.
10. Лингвистический энциклопедический словарь. – М: Издательство «Советская энциклопедия», 1990.
11. Логический словарь : ДЕФОРТ / под ред. А. А. Ивина, В. Н. Переверзева, В. В. Петрова. – М. : Издательство «Мысль», 1994.

12. Манаенко Г. Н. Осложненное предложение в языке и речи : очерки по теории и методологии исследования / Г. Н. Манаенко. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2003.

13. Манаенко Г. Н. Современное представление пропозиции в лингвистике / Г. Н. Манаенко // Вестник Ставропольского государственного университета. – Ставрополь : СГУ, 1999. – Вып. 22. Филологические науки. – С. 86–94.

14. Павилёнис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павилёнис. – М. : Мысль, 1983.

15. Руденко Д. И. Философия языка: путь к новой эпистеме / Руденко Д. И., Прокопенко В. В. // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 118–143.

16. Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1993.

17. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – М., 1986.

18. Фурс Л. А. Когнитивное моделирование синтаксиса / Л. А. Фурс // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 4. – С. 81–85.

19. Фурс Л. А. Концептуальные аспекты синтаксиса / Л. А. Фурс // Когнитивные исследования языка. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – Вып. IV. Концептуализация мира в языке. – С. 278–301.

Маторин Б. И.

(г. Славянск)

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ:

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

(на материале организации самостоятельной работы студентов)

Самостоятельная работа студентов рассматривается, с одной стороны, как вид учебного труда, осуществляемый без непосредственного вмешательства, но под руководством преподавателя, а с другой – как средство вовлечения студентов в самостоятельную познавательную деятельность, формирования у них методов организации такой деятельности. Самостоятельная работа студента под руководством преподавателя протекает в форме делового взаимодействия: студент получает непосредственные указания, рекомендации преподавателя об организации самостоятельной деятельности, а преподаватель выполняет функцию управления через учет, контроль и коррекцию ошибочных действий.

В статье предлагаем описание одного из вариантов организации самостоятельной работы по русскому языку студентов русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета на примере проведения этимологического анализа слов как одного из методов исследования в словообразовании. Этимологический анализ слова предполагает лингвистический разбор слова, «направленный на определение исходной, первоначальной

словообразовательной структуры данного слова с привлечением данных истории языка» [7, с. 249].

Приведём пример этимологического анализа существительного *порошок* (в виде лингвистического сочинения).

Порошок – имя существительное; лексическое значение слова – «мелко истолченные частицы твердого вещества». В современном русском языке у этого слова нечленимая основа, равная корневой морфеме: *порошок*-□ (ср.: *порошочек*, *порошковый*, *порошкообразный*). Этимологические словари содержат информацию о том, что слово *порошѣкъ* – собственно русское, образовано от слова *порох* с помощью суффикса *-ѣк*. Историческое членение слова: *порош-ѣк-ѣ*. В морфемной структуре слова произошел процесс полного опрощения (ранее членимое и производное слово становится нечленимым и непродизводным). Причины опрощения: 1) семантическая, т. к. разошлись значения слов *порох* и *порошок*; 2) фонетическая – историческое чередование *х // ш*.

Возвращаемся к проблеме организации самостоятельной работы студентов. Самостоятельная работа является одним из структурных компонентов научно-методического комплекса учебной дисциплины «Современный русский литературный язык» для студентов-бакалавров второго курса русско-украинского отделения [6].

Этапы усвоения материала по этимологическому анализу слов (с точки зрения организации самостоятельной работы студентов):

- предварительный → *вопрос* «Этимологический анализ слова» в рамках лекции «Исторические изменения в структуре слова» (общие сведения); оборудование → компьютерные слайды «Этимологический анализ слова (определение)»; «Цель этимологического анализа слова», «Задачи этимологического анализа слова» [5], «Схема и образец этимологического анализа слова» [1, с. 12–13];

- собственно самостоятельная работа студентов → *вопросы для самостоятельного изучения*: 1) роль этимологического анализа слов в лингвистическом образовании будущего учителя-словесника; 2) этимологические словари русского и украинского языков; 3) возможности использования этимологических словарей в учебном процессе; 4) морфемный, словообразовательный и этимологический анализы слов в сопоставительном аспекте; 5) к проблеме использования этимологического разбора в школе;

- *подготовка к практическому занятию*;
- *написание рефератов (реферативных сообщений, докладов, тезисов) по проблемам этимологического анализа слов.*

Примерный список тем для реферативных работ студентов:

- 1) «Лингвометодические концепции применения элементов этимологического анализа в школе (К. Д. Ушинский, М. А. Рыбникова,

Н. М. Шанский, И. В. Пронина, З. А. Потиха, Д. Э. Розенталь, Е. И. Никитина, Л. К. Скороход и др.)»; 2) «Лингвометодические концепции применения этимологического анализа в вузе»; 3) «Этимологический анализ на уроках русского языка в школе при обучении орфографии»; 4) «Этимологический анализ в системе обучения русскому языку студентов-филологов»; 5) «Этимология в помощь орфографии»; 6) «Работа с этимологическим словарём на уроках русского языка в школе»; 7) «Работа с этимологическим словарём на занятиях по русскому языку в вузе»; 8) «Этимологический анализ как средство развития орфографической грамотности»; 9) «Ложная этимология как одна из причин орфографических ошибок»; 10) «Дидактический материал для этимологического разбора слов» и т. п.;

• *тестирование* проводится по учебным пособиям Н. М. Маториной [2; 3; 4];

• *презентация современных этимологических словарей*.

Примерный перечень словарей для презентации: 1) Арапова Н. С., Баш Л. М., Боброва А. В. и др. Эрудит: толково-этимологический словарь иностранных слов (1995); 2) Багриновский Г. Ю. Этимологический словарь русского языка (2009); 3) Белкин М. В., Румянцев И. А. Этимологический словарь русского языка в табличной форме (2011); 4) Березович Е. Л., Галинова Н. В. Этимологический словарь русского языка. 7–11 классы (2011); 5) Глинкина Л. А. Современный этимологический словарь русского языка. Объяснение трудных орфограмм (2009); 6) Глинкина Л. А. Этимологические тайны русской орфографии. Словарь-справочник (2007); 7) Голь Н. М. Занимательный этимологический словарь (2007); 8) Крылов Г. Этимологический словарь русского языка (2009); 9) Пигулевская И. Школьный этимологический словарь (2012); 10) Рут М. Э. Школьный этимологический словарь русского языка (2011); 11) Рут М. Этимологический словарь русского языка для школьников (2008); 12) Сычева Г. Этимологический словарь школьника (2009); 13) Фёдорова Т., Щеглова О. Этимологический словарь русского языка (2009); 14) Шаповалова О. А. Этимологический словарь русского языка (2009) и др.;

• *заключительный этап, вытекающий из самостоятельной работы студентов, – подготовка и написание курсовых, дипломных и магистерских работ по русскому языку и методике его преподавания в школе и вузе.*

Примерная тематика курсовых работ по русскому языку:

1) «Значение этимологии для изучения истории культуры и общества»; 2) «Этимология в кругу филологических дисциплин»; 3) «Этимологический анализ слов со значением родства в сопоставительном аспекте (русско-украинские соответствия)»; 4) «Этимологический анализ на уроках русского языка в 5 классе (на

материале школьного учебника)); 5) «Занимательный этимологический словарь»; 6) «Роль этимологического анализа в воспитании интереса к русскому языку»; 7) «Поклассные этимологические словари-минимумы русского языка»; 8) «Принципы этимологических исследований»; 9) «Изучение трудных слов с применением этимологического анализа»; 10) «Осмысление сущности явлений через этимологический анализ слова» и т. п.

Примерная тематика дипломных и магистерских работ по русскому языку:

- 1) «Теоретические основания этимологического анализа»;
- 2) «Этимологический анализ слов как способ осуществления успешной межкультурной коммуникации»;
- 3) «Основные этапы разработки теории и методики научной этимологии» → преимущественное внимание к отдельным методам на разных исторических этапах становления научной этимологии: соответствие фонетическим законам, семантическая реконструкция, лингвогеографический анализ, словообразовательный анализ, морфонологический анализ, опора на цельнословные соответствия, культурно-историческая обоснованность мотивационной реконструкции, мотивационный анализ в связи с историей менталитета и т. п.;
- 4) «Этимологический анализ слов как разновидность лингвокультурологического комментария»;
- 5) «Компьютерная поддержка при проведении этимологического анализа слов»;
- 6) «Этимологический анализ концепта *любовь* (или другого – на выбор студента)»;
- 7) «Семантико-этимологический анализ лингвокультурного концепта *внешность* (или другого – на выбор студента)»;
- 8) «Этимологический анализ лексем семантического поля *эмоции* в русском языке (или другого – на выбор студента)»;
- 9) «Этимологический анализ жителей ... (конкретная местность выбирается студентом)»;
- 10) «Этимологический анализ имён собственных в художественном тексте (конкретный текст выбирается студентом)» и т. п.;

• *экзаменационные вопросы*: 1) цель и задачи этимологического анализа слов; 2) методика проведения этимологического анализа слов; 3) возможности использования этимологических словарей в учебном процессе; 4) морфемный, словообразовательный и этимологический анализы слов в сопоставительном аспекте; 5) этимологический анализ как средство развития орфографической грамотности.

Формами фиксации результатов самостоятельной работы студентов являются устные ответы студентов на практических занятиях; этимологический анализ текста; конспекты, тезисы научно-методической литературы; письменные работы различных видов; краткие устные сообщения; реферативные сообщения; тесты; терминологические диктанты; ответы на экзамене; рейтинг-контроль и т. п.

Эффект от самостоятельной работы студентов можно получить только тогда, когда она организуется и реализуется в учебно-воспитательном процессе в качестве целостной системы, пронизывающей все этапы обучения студентов в вузе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маторина Н. М. Виды лингвистического разбора в схемах и образцах : методические рекомендации для студентов пед. ин-тов, ун-тов, учителей русск. яз. – изд. 3-е, испр. и доп. / Н. М. Маторина. – Славянск : СГПУ, 2008. – 67 с.
2. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск : Канцлер, 2007. – Ч. 1. – 203 с.
3. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 2. – 241 с.
4. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. – изд. 2-е, перераб. и доп. / Н. М. Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 1. – 219 с.
5. Маторина Н. М. Этимологический анализ в курсе русского языка / Н. М. Маторина // Проблемы русского языка, русской литературы и методики их преподавания в школе и вузе (для студентов пединститутов и учителей школ). – Славянск : СГПИ, 1993. – Вып. 1. – С. 23–39.
6. Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни «Сучасна російська літературна мова» для студентів 2 курсу російсько-українського відділення філологічного факультету ДДПУ (бакалаври, 3 семестр) / уклад.: Н. М. Маторіна, А. С. Орел, Б. І. Маторін. – Слов'янськ : ДДПУ, 2012. – 111 с.
7. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование / Василий Николаевич Немченко. – М. : Высшая школа, 1984. – 255 с.

Маторина Н. М.
(г. Славянск)

**К ВОПРОСУ О ВЫБОРЕ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ
(лингводидактический аспект)**

*В целом реальность исследуемого
объекта неотделима от метода,
посредством которого объект определяют.
Э. Бенвенист*

Чтобы воспитать учителя-словесника творческого склада, необходимо пробудить у студента-филолога интерес к его будущей профессии, а также привить ему навыки исследовательской работы (исследовательская работа – форма самостоятельной исследовательской деятельности студентов). Одним из путей решения этой важнейшей задачи может стать подготовка студенческих курсовых, дипломных и магистерских работ по русскому языку. Такая исследовательская работа способствует раскрытию лингвистических способностей студентов, воспитанию их ответственности, организованности. Цель этих видов работ – привить студентам интерес к научному исследованию, способствовать глубокому овладению профессиональными знаниями.

Выполнение исследовательских работ по современному русскому языку имеет большое значение для повышения уровня подготовки учителя-словесника: во-первых, в процессе их выполнения студент не только закрепляет, расширяет полученные при обучении знания и обобщает практические материалы преддипломной практики, но и демонстрирует уровень профессиональной подготовки; во-вторых, углубленное изучение и самостоятельная разработка одной из проблем курса «Современный русский литературный язык» позволяют студенту по-новому оценить все средства языка и речи, изученные ранее, реализовать полученные знания на практике. Написание исследовательских работ по русскому языку формирует и совершенствует культуру устной и письменной речи студентов, способствует развитию орфографических, орфоэпических и пунктуационных навыков.

В процессе выполнения курсовых, дипломных или магистерских работ возникает целый ряд практических задач, решение которых позволяет видеть, насколько студенты овладели навыками, необходимыми для творческой работы учителя (составление библиографии, анализ научно-методической литературы, сбор фактического материала, изготовление наглядных пособий, проведение наблюдений, посильных экспериментов и т. п.). Наряду с государственным экзаменом, выполнение и защита курсовой, дипломной или магистерской работы завершает подготовку бакалавра, специалиста или магистра и определяет их готовность решать теоретические и практические профессиональные задачи (подробнее об этом см.: [1]; [2]; [3] и др.).

Обязательным структурным компонентом исследовательской работы студентов является *введение*. Введение имеет четкую структуру. В нем должны получить отражение следующие вопросы: актуальность (обоснование выбора темы), объект и предмет исследования, цель и задачи, методологическая основа (включая методы), новизна, теоретическая значимость и практическая ценность исследования, а также описание апробации и структуры работы.

Как было отмечено выше, введение как обязательный структурный компонент работы содержит указание на *методы исследования* (именно о них и пойдет речь в данном сообщении). Напомним, что научный метод – это совокупность основных способов получения новых знаний и методов решения задач в рамках любой науки. Ф. Бэкон называл метод «светильником в руках путника, идущего в темноте».

Обычно в студенческих исследовательских работах используются:

а) *эмпирические* (от греч. *empeiria* – опыт) *методы*: наблюдение (целенаправленное восприятие явлений без вмешательства в них), методы опроса (беседа, интервью, анкетирование), изучение литературы по теме исследования, эксперимент (изучение явлений в контролируемых и

управляемых условиях), сравнительный анализ (выявление сходства или различия объектов или их признаков). Основой эмпирических методов являются чувственное познание (ощущение, восприятие, представление) и данные приборов. Следует отметить, что чистых эмпирических методов в научном познании не бывает, так как даже для простого наблюдения необходимы предварительные теоретические основания – выбор объекта для наблюдения, формулирование гипотезы и т. д.;

б) *теоретические методы*: теоретический анализ (выделение и рассмотрение отдельных сторон, признаков, особенностей, свойств явлений), индуктивные и дедуктивные методы обобщения полученных эмпирическим путем данных, классификация (объединение различных объектов в группы на основе общих признаков), абстрагирование (отвлечение в процессе познания от некоторых свойств объекта с целью углубленного исследования одной определенной его стороны), формализация (отображение знания в знаковом, символическом виде), аналогия (умозаключение о сходстве объектов в определенном отношении на основе их сходства в ряде других отношений) и т. п. Собственно теоретические методы опираются на рациональное познание (понятие, суждение, умозаключение) и логические процедуры вывода.

Выбор основного исследовательского метода во многом предопределяется как природой исследуемого языка, так и степенью его изученности. На выбор методов исследования влияет анализ интересующего конкретного языкового материала, а также учет состояния разработанности исследуемой проблемы. Студент должен понимать, что объективность результатов исследования *полностью зависит от используемых методов и приемов анализа* изучаемого материала. При этом совершенно недопустимы не только абсолютизация одного метода как единственно верного (т. н. *догматика*), но и некритичное нагромождение различных несвязанных методов (т. н. *эkleктика*).

Методология исследования (совокупность применяемых в исследовании методов) включает в себя три уровня: 1) общую философскую методологию, принципы и законы которой определяют ориентацию, направление и принципы исследования в науке, опирающейся на эту философию; 2) общенаучную методологию, включающую методы и принципы, применяемые в группах наук; 3) частную методологию, включающую методы данной науки.

Методология определяет подход к объекту языкознания, взаимоотношение между субъектом и объектом исследования, способ построения научного знания, общую ориентацию и характер лингвистического исследования. Тесно связанная с лингвистической теорией, она в значительной степени обуславливает научные результаты исследования. Методология – это философская база любой науки.

Общефилософскую методологическую основу научного исследования составляют следующие принципы: 1) принцип материальной и объективной сущности языка; 2) принцип социальной (общественной) природы языка; 3) принцип диалектической взаимосвязи между языком и мышлением; 4) принцип системного характера языка; 5) принцип историзма.

На общефилософской основе формируются общенаучные методологические принципы исследования. К ним относят следующую триаду, обнаруживаемую во всех научных исследованиях филологической направленности: системность, антропоцентризм и детерминизм.

Частнонаучную методологическую основу исследования формируют принципы и подходы, обусловленные спецификой того раздела языкознания, в рамках которого выполняется конкретное исследование

Таким образом, методы лингвистических исследований представляют собой практический инструментарий, необходимый для проведения научно-исследовательской работы студентов, и являющийся составной частью методологии научных изысканий. Завершая разговор о методах в студенческом научном исследовании, напомним, что они всегда применяются во взаимодействии друг с другом.

В заключение приведём пример. Для указанных ниже примерных тем исследовательских работ («Роль неологизмов в лексическом строе языка на примере творчества В. Маяковского» (или: «Использование неологизмов (окказионализмов) в стихотворениях В. Маяковского»; или: «Окказионализмы в творчестве В. Маяковского»; или: «Особенности языка В. Маяковского»), «Роль диалектизмов в лексическом строе языка на примере творчества И. А. Федосовой»; «Роль крылатых выражений (фразеологизмов) в лексическом составе языка на примере басен И. А. Крылова» и под.) могут использоваться разнообразные методы и приемы лингвистического исследования, а именно: описательный, интерпретационный, сравнительно-сопоставительный методы, семантический, контекстуальный, комплексный анализы, статистическая обработка материала, лингвистический эксперимент (при наличии специфики применения общеизвестных методов дается краткое описание технологии их применения).

ЛИТЕРАТУРА

1. Глуценко В. А. О подготовке дипломных работ на кафедре русского языка и литературы / В. А. Глуценко, Н. М. Маторина // Проблемы русского языка, русской литературы и методики их преподавания в школе и вузе (для студ. пед. ин-тов и учителей школ) / отв. за вып. В. А. Глуценко. – Славянск : СГПИ, 1996. – Вып. 3. – С. 40–41.

2. Маторина Н. М. Курсовые, дипломные и магистерские работы по русскому языку : учебное пособие для студентов-филологов / Наталья Михайловна Маторина. –

Славянськ : СГПУ, 2011. – 67 с.

3. Маторина Н. М. Курсовые, дипломные и магистерские работы по русскому языку : учебное пособие для студентов-филологов. – 2-е изд., испр. / Наталья Михайловна Маторина. – Славянськ : ДГПУ, 2012. – 70 с.

*Медведєва Л. П.
(м. Слов'янськ)*

ПРОЕКТНА МЕТОДИКА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

Серед різноманіття нових педагогічних технологій у системі освіти для реалізації особистісно-орієнтованого підходу найбільш характерна проектна методика навчання.

Метод проектів виник у 1920-і рр. у сільськогосподарських школах США в зв'язку з все більшим розвитком і поширенням ідеї трудової школи. Проектне навчання було спрямовано на те, щоб знайти способи, шляхи розвитку активного самостійного мислення дитини, щоб навчити її не тільки запам'ятовувати і відтворювати знання, які дає школа, але і вміти їх застосовувати на практиці.

Метод проектів успішно розвивався завдяки педагогічним ідеям американського педагога і психолога Дж. Дьюї, а також його учнів і послідовників В. Х. Кілпатрика, Е. У. Коллінгса.

Джон Дьюї критикував шкільну систему, що панувала тоді в США, за відрив від життя, абстрактний, схоластичний характер усього навчання, заснований на набутті і засвоєнні знань. Він запропонував реформу шкільної освіти, відповідно до якої знання повинні були набуватися на основі практичної самодіяльності й особистого досвіду дитини. На його думку «... знання, яке можна назвати знанням, розумове виховання, що веде до якої-небудь мети – дається лише в процесі близької і реальної участі в активному соціальному житті» [1, с. 42].

Дж. Дьюї висунув гасло, яке слід розглядати як одну з основних тез сучасного розуміння проектного навчання: «Навчання в діяльності» [1, с. 46]. При цьому він виділив ряд вимог до успішності навчання: проблематизація навчального матеріалу; активність дитини; зв'язок навчання з життям дитини, грою, працею. Таким чином, Дж. Дьюї стверджував, що дитина засвоює матеріал не просто слухаючи чи сприймаючи органами почуттів, а як результат виниклої в нього потреби в знаннях і, отже, стає активним суб'єктом свого навчання.

Докладне висвітлення метод проектів одержав також у роботах В. Х. Кілпатрика і Е. У. Коллінгса (США). В. Х. Кілпатрик так визначав програму школи, що працює по методу проектів: «Програма є ряд досвідів, пов'язаних між собою таким чином, що відомості, набуті від одного

дослідку, сприяють розвитку і збагаченню цілого потоку інших досвідів» [7, с. 567]. Відповідно до цього був зроблений висновок про те, що шкільна програма повинна була створюватися ні державою, ні вчителями, а дітьми разом із вчителем у процесі навчання, основи якої необхідно брати з навколишньої дійсності.

На початку ХХ століття Е. Коллінгс запропонував розділяти проекти на такі типи:

1. Екскурсійні (Excursion projects) (наприклад, огляд соняшників місця Мерфі, мета якого – взнати, чому вона «садить свої соняшники в задній частині двору, а не в передньому палісаднику разом з іншими кольорами?»);

2. Трудові (Hand projects) («прагнуть виразити різного роду думки в конкретній формі – змайструвати кролячу пастку, приготувати какао для шкільного сніданку та ін.»);

3. Ігрові (Play projects) («свято масляниця, паски, морозива, ляльок, гра в магазин, свята, що влаштовуються з метою прославлення церковних подій, історичних героїв»);

4. Проекти розповіді (Story projects) (розповіді дітей про різні історії, спів пісень, слухання грамофонних розповідей з коротким викладом змісту [7, с. 568]).

Метод проектів привернув увагу у російських педагогів ще на початку ХХ століття. Ідеї проектного навчання виникли в Росії практично паралельно з розробками американських педагогів. У радянські часи велику увагу методу проектів приділяли Б. В. Ігнат'єв, М. В. Крупеніна, Н. К. Крупська, С. Т. Шацький, В. М. Шульгін. Радянські педагоги вважали, що критично перероблений метод проектів зможе забезпечити розвиток творчої ініціативи і самостійності учнів у навчанні і буде сприяти безпосереднього зв'язку між набуттям знань і умінь і застосуванням їх для вирішення практичних завдань.

Прихильники методу проектів, Б. В. Ігнат'єв, М. В. Крупеніна, В. М. Шульгін проголосили його єдиним засобом перетворення школи навчання в школу життя, де набуття знань буде здійснюватися на основі й у зв'язку з працею учнів.

У 1929–1930 р. універсалізація методу проектів і розвиток комплексної системи навчання привели до складання і видання комплексно-проектних програм. При такій побудові навчального процесу, як нерідко стверджували багато педагогів – практиків, учні опинялися в різних життєвих ситуаціях, зіштовхувалися з утрудненням і переборювали їх за допомогою інстинктів і звичок, а також тих знань, що потрібні для досягнення конкретної мети. Однак така мета часто носила лише вузько практичний характер і не повною мірою сприяла належному розвитку учня. В. Петрова [5, с. 62] наводить приклад ігрового проекту «Пристрій

гори для катання», проведеної в 5-й школі міста Москви для молодших груп 1-ого ступеня. «Навколо цієї теми, – пише В. Петрова, – була розгорнута навчальна тема: підготовка до зими і захист від холодів. Діти, з одного боку, робили рукавиці, лагодили теплий одяг для того, щоб мати можливість кататися на своїй горі, а з іншого боку – спостерігали явища замерзання води, форми сніжинок та ін.»

У результаті такого підходу навчальні предмети заперечувалися, систематичне засвоєння знань під керівництвом учителя на уроці підмінювалося роботою по виконанню завдань-проектів. Унаслідок цього рівень загальноосвітньої підготовки школярів різко знижувався.

Н. К. Крупська в 1931 році, розглядаючи питання про можливість деяких елементів методу проектів в умовах радянської школи, застерігала про «небезпеку вузького практицизму», і проголошувала розробку таких проектів, на яких «...можливо було б зосередити можливості для навчання» [3, с. 12–13]. Міркування Н. К. Крупської про глибокий зв'язок теорії і практики, про «небезпеку вузького практицизму», про необхідність за допомогою дослідницької роботи сприяти розвитку особистості учня, слід вважати найбільш істотними положеннями при сучасному розумінні проектного навчання.

На сучасному етапі розвитку освіти проектна методика детально досліджується різними науковцями: І. Л. Бім, І. А. Зимньою, О. М. Коберником, І. Ю. Малковою, Н. В. Матяш, О. М. Моїсеєвою, М. Б. Павловою, Є. С. Полат, Т. Е. Сахаровою, В. Д. Симоненком, І. С. Чечель, L. Fried-Booth, T. Hutchinson, D. Phillips та ін.

Сучасне проектне навчання знайшло широке застосування в освітніх системах навчання багатьох країн світу. Його висока ефективність підтверджується учителями Великобританії, США, Бельгії, Бразилії, Фінляндії, Німеччини, Італії й багатьох інших країн, де ідеї Дж. Дьюї (гуманістичного підходу до освіти) знайшли широке поширення і набули великої популярності завдяки раціональному поєднанню теоретичних знань і їхнього практичного застосування для вирішення конкретних проблем навколишньої дійсності в спільній діяльності школярів. Основна теза сучасного розуміння проектною методикою зводиться до наступного: «Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені потрібно і де і як я можу ці знання застосувати» – і в сучасних умовах знаходить поширення в багатьох освітніх системах, що прагнуть знайти розумний баланс між академічними знаннями і прагматичними вміннями.

В основі сучасного розуміння проектною методикою, як відзначає Є. С. Полат, лежить «використання широкого спектру проблемних, дослідницьких, пошукових методів, орієнтованих чітко на реальний практичний результат, вагомий для учня, з одного боку, а з іншого розробка проблеми цілісно, з урахуванням різних факторів і умов її

вирішення і реалізації результатів» [6, с. 4].

Виходячи з вищезазначеного, необхідно зробити наступний висновок: проектне навчання завжди орієнтоване на самостійну активно-пізнавальну практичну діяльність учнів при вирішенні особистісно-значимої проблеми, у процесі якої відбувається відкриття основних закономірностей наукової теорії і їхнє глибоке засвоєння.

Проектна методика як нова педагогічна особистісно-орієнтована технологія відображає основні принципи гуманістичного підходу в освіті: особлива увага до індивідуальності людини, її особистості; чіткість, орієнтація на свідомий розвиток критичного мислення учнів.

Грунтуючись на поняттях технології навчання і проектування, Є. С. Полат розглядає проектну методику як сукупність пошукових, проблемних методів, творчих по самій своїй суті, що являють собою дидактичний засіб активізації пізнавальної діяльності, розвитку креативності й одночасне формування певних особистісних якостей учнів у процесі створення конкретного продукту.

Таким чином, проектне методика – це педагогічна технологія, орієнтована на інтеграцію фактичних знань, а їхнє застосування і набуття нових шляхом самоорганізації і самоосвіти учнів.

Необхідно також відзначити, що в умовах проектного особистісно-діяльнісного навчання вчитель займає іншу роль і функцію в навчальному процесі. Проектне навчання, з рішучістю заміняє, за висловом Є. С. Полат, традиційну парадигму освіти «учитель – підручник – учень» на нову «учень – підручник – учитель» [6, с. 10].

Саме так побудована система освіти в розвинених країнах світу, що відбиває гуманістичний напрямок у філософії, психології і педагогіці.

Аналізуючи сучасні тенденції в освіті, Р. П. Мільруд [4, с. 17] підкреслює наступне: «Якщо традиційно в навчальній практиці переважають тренувальні прийоми навчання, то сучасною тенденцією стає більш активне використання проектних прийомів». Головне розходження, як стверджує Р. П. Мільруд [там само], полягає в тому, що «за допомогою тренувальних прийомів навчання школярі засвоюють готовий зміст, а за допомогою проєктивних завдань вони вчаться творчо створювати зміст навчання і засвоювати його...». Проектування допомагає учням усвідомити роль знань у житті і навчанні – знання перестають бути метою, а стають засобом у справжній освіті.

Таким чином, усе розглянуте вище вказує на те, що проектна методика є альтернативним підходом у сучасній системі освіти. Її слід розглядати як нову педагогічну технологію, котра являє собою сукупність пошукових, проблемних методів, дидактичний засіб активації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх креативності й одночасно формування певних особистісних якостей. В умовах все ще існуючої класно-урочної системи

проектна методика найлегше вписується в навчальний процес і не викликає необхідності вносити зміни у зміст навчання.

Отже, проведений аналіз дозволяє констатувати досить широкий спектр уже виконаних науково-методичних досліджень використання проектної методики в навчально-виховному процесі ВНЗ, у тому числі при вивченні іноземних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьюи Дж. Школы будущего / Дж. Дьюи, Э. Дьюи. – Берлин : Госуд. изд-во РСФСР, 1922. – 178 с.
2. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
3. Крупская Н. К. О методе проектов : стенограмма доклада на конференции по методу проектов / Н. К. Крупская. – Москва – Ленинград : Госуд. учеб. пед. изд-во, 1931. – 22 с.
4. Мильруд Р. П. Методология и развитие методики обучения иностранным языкам / Р. П. Мильруд // Иностр. языки в школе. – 1995. – № 5. – С. 13–18.
5. Петрова В. Метод проектов / В. Петрова. – Москва – Ленинград : Молодая Гвардия, 1929. – 77 с.
6. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 3–10.
7. Равкин З. И. Метод проектов / З. И. Равкин // Российская педагогическая энциклопедия : в 3 т. – М., 1993. – Т. 1. – С. 567–568.

Мезенко А. М.

(г. Витебск, Беларусь)

АНТРОПОНИМНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АССОЦИАТИВНО-КУЛЬТУРНОГО ФОНА ОЙКОНИМА ВИТЕБСК: СТРУКТУРА, СОДЕРЖАНИЕ

Сегодня магистральными направлениями в ономастике становятся региональное, лингвокультурологическое и когнитивное, которые исследуют связи онимов и культуры, онимов и мышления в региональных ономастиконах; рассматривают онимию одновременно как механизм хранения культуры и выражения знаний о мире и как инструмент познания мира; раскрывают на различном региональном материале, как бытующий ономастикон воспринимается и как воздействует на воображение. Детальное и всестороннее изучение локальных ономастических подсистем – неперемное условие постижения путей развития современной антропонимии и топонимии; теоретических проблем рассмотрения имени собственного как носителя языкового и внеязыкового знания.

Каждой из ономастических единиц сопутствует информация, не входящая в ее непосредственное содержание, но при этом сигнализирующая о закрепленных в языке особенностях духовного развития носителей конкретного языка. Среди факторов,

обусловливающих адекватное понимание ее говорящими и слушающими, ученые называют фоновые знания, или «обоюдные знания» [1, с. 398], которыми располагает каждый из коммуникантов. Одним из проверенных [2] и результативных путей выявления фоновых знаний в настоящее время является изучение ассоциативно-культурного фона онимов.

В целях выявления места и роли антропонимов в формировании ассоциативно-культурного фона исследуемого ойконима был проведен ассоциативный эксперимент, в котором приняли участие 157 респондентов. Испытуемым было предложено предварительно вписать в анкету следующие социально-биографические данные: пол, год рождения, место рождения, образование, сфера профессиональной деятельности, время проживания в Витебске, место жительства, – а затем в течение ограниченного времени (одной минуты) записать имена собственные, с которыми у них ассоциируется название города *Витебск*.

Анализ полученных данных показал, что респондентами приведено 345 онимов-реакций, употребленных ими 1604 раза. Из антропонимов в анкетах зафиксировано 125 различных имен (без учета вариантов), употребленных 495 раз. В список наиболее частотных попали 6 антропонимов с индексом частотности более 10. Так, почти у каждого третьего из опрошенных (70 употреблений) название города *Витебск* ассоциируется с именем М. Шагала, белорусского и французского художника еврейского происхождения, уроженца Витебщины. Кстати будет здесь отметить, что еще на три имени художников, деятельность которых так или иначе связана с городом на Витьбе – И. Репина (11 употреблений), Ю. Пэна (10 употреблений), Казимира Малевича (8 употреблений), – приходится 29 употреблений, что вместе составляет 99 из 495 употреблений. А это значит, что из всех антропонимов наиболее значимыми для витеблян оказались имена художников, что поддерживается существованием витебской художественной школы. В состав ядра антропонимной составляющей ассоциативно-культурного фона ойконима *Витебск* вошло также имя советского партийного и государственного деятеля, организатора и руководителя патриотического подполья и партизанского движения в Беларуси во время Великой Отечественной войны, уроженца Витебщины П. М. Машерова (38 употреблений); великой княгини Ольги (27 употреблений), основавшей, по преданию, Витебск; Батьки Миная (М. Ф. Шмырёва – 19 употреблений), одного из организаторов и руководителей партизанского движения на Витебщине в годы Великой Отечественной войны.

Ближнюю периферию данной составляющей ассоциативно-культурного фона исследуемого ойконима составили 11 антропонимов с индексом частотности 6–10: художника *К. Малевича* (8), одного из основоположников марксизма-ленинизма *В. Ленина* (9), председателя

Витебского областного исполнительного комитета *А. Косинца* (9), известной белорусской певицы, выпускницы Витебского государственного университета *Л. Грибалёвой* (9), белорусского писателя *Я. Коласа* (8), русского писателя *А. Пушкина* (8); участника освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны, почетного гражданина Витебска *Ф. Блохина* (7), деятеля коммунистической партии и Советского государства *С. Кирова* (7), советского военачальника, генерала армии, с 1944 г. командовавшего 3-м Белорусским фронтом, освобождавшим Витебск и другие белорусские города от немецко-фашистских захватчиков *И. Черняховского* (7); советского партийного, государственного и военного деятеля *М. Фрунзе* (6), французского императора *Наполеона*, 15 дней пребывавшего в Витебске во время Отечественной войны 1812 г. (6).

Дальняя периферия антропонимной составляющей ассоциативно-культурного фона (индекс частотности – менее 6) представлена как 1) именами личностей, имевших или имеющих непосредственное отношение к истории города и Витебщины: а) князей: *Ольгерда* (4), *Витовта* (4), *В. Чародея* (2), б) участников войн и восстаний, партизан и подпольщиков, военачальников: *В. Хоружей* (4), *К. Заслонова* (3), *А. Белобородова* (2), *И. Людникова* (1), *Я. Кульнёва* (1), *Л. Доватора* (1), *А. Горовца* (1), *Т. Бумажкова* (1), *А. Лычковского* (1); в) советских партийных и государственных деятелей: *А. Лукашенко* (2), *С. Крылова* (1); г) деятелей культуры – писателей, артистов, певцов: *П. Бровки* (6), *В. Короткевича* (2), *Е. Полоцкой* (1), *Ф. Скорины* (1), *В. Быкова* (2), *Я. Дроздовича* (1), *Я. Купалы* (2); *А. Ильинского* (1), *Ф. Шмакова* (1), *И. Соллертинского* (2), *Г. Лапицкого* (1); *Р. Басса* (2) д) представителей местной власти, бизнесменов: *В. Андрейченко* (1), *В. Велюго* (1), *Н. Мартынова* (1); е) работников образования – ректоров, деканов, преподавателей: *А. Солодкова* (2), *А. Бочкова* (1), так и 2) именами личностей, никак не связанных с историей города а) участников войн и восстаний, военачальников: *С. Лазо* (1), *Н. Гастелло* (1), *А. Суворова* (1), *М. Казея* (1), *Деда Талаша* (1); б) советских партийных и государственных деятелей, основоположников марксизма: *Н. Крупской* (1), *К. Маркса* (1); в) деятелей культуры, писателей: *И. Бродского* (1), *А. Чехова* (2), *В. Маяковского* (1).

Естественно, что при движении от ядра к периферии фоновых знаний происходит уменьшение количества одинаковых реакций, названных разными информантами. Показательны в этом отношении и тематические группы, в которые объединяются онимы-реакции, расположенные в порядке убывания количества зафиксированных реакций:

1. Имена художников (4 имени – 99 реакций).

Группу составляют всего 4 антропонима, 3 из которых имеют общечеловеческую лингвокультурологическую ценность.

2. *Имена советских партийных и государственных деятелей* (7 имен – 64 реакции).

По степени убывания индекса частотности имена этой группы, манифестирующие общечеловеческий и межнациональный уровни лингвокультурологической ценности, можно расположить в следующем порядке: *П. М. Машеров, В. И. Ленин, М. В. Фрунзе, С. М. Киров, А. Г. Лукашенко, Н. К. Крупская, С. Н. Крылов.*

3. *Имена военачальников, участников войн, партизан и подпольщиков* (16 имен – 52 реакции).

Данную группу формируют имена межнациональной и национальной лингвокультурологической ценности, преобладающее большинство которых характеризуется невысоким индексом частотности: так, у 11 из них он равен единице, у 3 равен 2. Преимущественно это имена участников Великой Отечественной войны (14), отдельные – участников Первой мировой войны (1), Гражданской войны 1918–1920 гг. (1), Декабрьского восстания 1925 г. (1), военных батальонов XVIII в. (1).

4. *Имена правителей, известных исторических личностей* (9 имен – 49 реакций).

В состав данной группы входят как имена князей, императора, так и имена первого космонавта и первой женщины-космонавта, летчика-испытателя, совершившего первый беспосадочный перелет через Северный полюс, ученого, пять из которых представляют общечеловеческий и четыре – межнациональный уровни лингвокультурологической ценности.

5. *Имена писателей, поэтов и культурных деятелей* (14 имен – 37 реакций).

Компонентами данной группы являются имена белорусских (их 8) и русских писателей (их 10), представляющие собой единицы общечеловеческого, межнационального и общенационального уровней лингвокультурологической ценности.

6. *Имена представителей местной власти, образования, предпринимателей* (9 имен – 19 реакций).

В отличие от предыдущих, 10 из 11 входящих в данную группу имен характеризуются индексом частотности, равным единице (6) или двум (4) и относятся к региональному или реже общенациональному уровням лингвокультурологической ценности.

7. *Имена певцов, музыкантов и артистов* (10 имен – 20 реакций).

Данная группа, несмотря на то, что включает также имена деятелей культуры, отделена от 5-й по той причине, что представлена почти исключительно антропонимами национального уровня лингво-

культурологической ценности, индекс частотности 8-ми из 9-ти которых не поднимается выше 2.

Необходимо отметить, что помимо проанализированных имен историко-культурного типа, анкеты респондентов содержат большое количество онимов «бытового типа» (термин А. В. Суперанской) – имен знакомых, близких родственников, любимых, сокурсников и др., которые «специально не культивируются в образовательном процессе» [3, с. 101]. В нашем материале это 56 модификатов 27-ми мужских и 29-ти женских личных имен, зафиксированных в 186 реакциях, что составляет 44,8 % от общего числа использованных имен и 35,4 % от общего числа антропонимов-реакций. Все они находятся на крайней периферии фоновых знаний информантов.

Таким образом, анализ методом ассоциативного эксперимента антропонимов-реакций, связанных с ойконимом *Витебск*, позволил установить опорные антропонимные единицы в составе региональных фоновых знаний витеблян, называющие имена конкретных личностей, связанных с заглавным региональным онимом.

Структуру антропонимной составляющей ассоциативно-культурного фона ойконима *Витебск* формируют ядро, включающее лишь 6 имен, ближняя и дальняя периферия, представленная 119-ю онимами.

Разница индексов частотности рассмотренных антропонимов в списках реакций опрошенных свидетельствует о наличии в структуре фоновых знаний языковой личности витеблян в качестве антропонимного ядра онимов четырех уровней лингвокультурологической ценности: **общечеловеческой** (*Марк Шагал, Илья Репин*), **межнациональной** (*княгиня Ольга, Юдель Пэн*), **общенациональной** (*Петр Машеров*) и **региональной** (*Батька Минай*).

Как витебскую региональную особенность следует рассматривать наличие в структуре фоновых знаний языковой личности в качестве периферии относительно небольшого числа общеобластных и районных ассоциаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 448 с.
2. Максимчук Н. А. Нормативно-научная картина мира русской языковой личности в комплексном лингвистическом рассмотрении / Н. А. Максимчук. – Смоленск : СГПУ, 2002. – Ч. 1 – 184 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

РИМОВІ АСОЦІАЦІЇ: РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РИМОВИХ КЛІШЕ

Над проблемою існування типових римових пар у поетичних творах замислюються повсякчас і самі поети, і літературні критики, і дослідники поетичної мови. Здебільшого такі пари оцінюють в естетичному аспекті, уживаючи на їхнє позначення літературознавче терміносполучення з виразною негативною конотацією «банальна рима». І. В. Качуровський називає їх також «зужитими», «оклепанними» [4, с. 101]. З'ясовуючи причини їхньої традиційності і стійкості, дослідники звертали увагу на два чинники – семантичний і формальний: 1) наявність смислового зв'язку між членами таких пар і 2) невисоку римоздатність слів, що утворюють банальну риму [2, с. 93] (останній чинник відігравав вирішальну роль на етапі канонізації точної рими). У період зміцнення позицій антропоцентризму в лінгвістиці традиційні римові пари, римові кліше, почали розглядати в лінгвокультурологічному плані, багато уваги цьому питанню приділяється в русистиці, у тому числі зарубіжній (О. Беле [8], І. К. Ліллі, Р. Лейбов, І. Фрайман та ін.).

У 70-ті рр. минулого століття, коли дослідники зосередилися на глибинних причинах існування традиційних римових пар і шукали ці причини у свідомості мовців, російський дослідник рими Д. С. Самойлов припустив існування «римового мислення», характерного для поетів певної культури і певної епохи [6, с. 20]. Практично це твердження доводять на підставі аналізу поетичної мови, у зв'язку з чим нам здається актуальним перевірка цієї теорії експериментальним шляхом. Мета нашого дослідження – розроблення методики експериментального вивчення римових асоціацій, які лежать в основі виникнення римових кліше. Для цього ми виконаємо такі завдання: визначимо термінологічну базу, якою послуговуватимемося; обґрунтуємо формування списку слів-стимулів; опишемо саму процедуру експерименту. Теоретичне значення нашої роботи – подальший розвиток теорії рими; розроблену методику можна використовувати на практиці для збирання матеріалу, що ляже в основу словника римових асоціацій. Як зазначають автори «Короткого асоціативного словника рекламних слоганів», для сучасної лексикографічної науки важливим є опрацювання новітніх напрямів дослідження, орієнтованих на антропоцентристські тенденції гуманітарної наукової парадигми [5, с. 3].

Між співзвучними словами у свідомості мовців виникають певні зв'язки – звукові асоціації. Особливий випадок співзвучності слів – подібність їхніх кінцевих частин, починаючи від наголошеного голосного звука, тобто рима. Римова асоціація – різновид звукової асоціації; під

римовою асоціацією розуміємо зв'язок між словами з кінцевими співзвуччями, що виникає у свідомості мовця – як у процесі створення тексту, так і в процесі його сприймання. Слова, що здатні римуватися, існують у мові, не утворюючи ніякої системи. Поети в процесі текстотворення добирають їх за допомогою римових асоціацій. Здатність індивіда до утворення римових асоціацій лежить і в основі римового очікування – особливого стану свідомості реципієнта в процесі сприймання поетичного тексту, коли слово-стимул викликає уявлення про відповідний римовий асоціат. Римовий асоціат – матеріальна (словесна) репрезентація асоціативного зв'язку між словами з кінцевою подібністю.

У поетичному творі надзвичайно важливим є звуковий зв'язок між словами, який перетворює текст на звуко-смислову єдність. Нерідко рима дає поштовх до виникнення творчого задуму («рима – збуджувач асоціацій, каталізатор поетичної думки» [6, с. 18]) і стає основою, канвою для написання поезії (у цьому зізнаються самі поети [3, с. 125]), тому для розуміння процесу породження поетичного тексту важливо дослідити римові асоціації. Вони не є чисто звуковими, а обов'язково виявляють певні логічні зв'язки між словами, унаочнюють національно-культурні традиції, репрезентують індивідуально-авторське мислення. У разі наявності стійкої римової асоціації у представників мовної спільноти, пари слів, пов'язані таким чином, стають римовими кліше і використовуються в поетичній мові як банальні рими. Римові кліше – найтиповіший вияв асоціативних римових норм, тобто того спектра римових асоціацій, що закріплені у глибинних структурах свідомості мовців. Ми розрізняємо кодифіковану словниками рим норму римування і норму римових асоціацій, які можна встановити в ході експерименту. У творчому процесі ментальний вектор спрямований від римової норми до периферійних асоціатів.

Для встановлення норм римових асоціацій необхідно сформувати список слів-стимулів. Якщо для словників тезаурусного типу за основу традиційно беруть список Кент – Розанова [1, с. 7], то для асоціативного словника аспектного типу добір стимульних слів здійснюється залежно від дослідницьких завдань: так, існують асоціативні словники етнокультурознавчої лексики (М. Х. Манликова, 1989), фразеологічний словник (Д. О. Добровольський, Ю. М. Караулов, 1994), інформаційних технологій (Ю. М. Філіпович, Г. О. Черкасова, Д. Дельфт, 2001), онімичний словник (О. Ю. Карпенко, 2006), словник рекламних слоганів (Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська, 2011) тощо. Ми вибрали 60 стимулів, орієнтуючись на такі критерії: 1) належність слова до поетичного стилю, його висока частотність; 2) римоздатність; 3) типовість для слова кінцевої позиції в рядку.

Джерелом стимульних слів і словоформ для нас послужив

«Частотний словник сучасної української поетичної мови» [7] з нашими доповненнями. Це повнозначні слова і словоформи: іменники, прикметники, прислівники і дієслова (*вітер, доля, дорОга, дУшу, печалі, у сні, Україна; глибокий, далекий, чистий; важко, давно, тихо; горіти, летіти, люблю* та ін.). Для розрізнення омонімів ми вказуємо частину мови («діти» іменник) або за необхідності позначаємо наголос (*грОзи, землІ, золотА*). Слова з дактилічним (*мУзика, дЕрево*) та гіпердактилічним (*мИлування, сИлування*) наголосом не подаємо, оскільки такі рими менш поширені і до подібних слів важче дібрати відповідники з кінцевою співзвучністю.

Для проведення самого експерименту ми розділили список на 2 окремі списки по 30 слів-стимулів так, щоб слова, які можуть уплинути на виникнення взаємних римових асоціацій (*кров – любов, журавлі – землі, очі – ночі*), опинилися в різних списках. До цих слів ми пропонуємо учасникам експерименту дібрати кілька відповідників (від 1 до 5) з кінцевою співзвучністю, отже, це спрямований асоціативний експеримент. До експерименту залучаємо професійних поетів та поетів-аматорів різного віку, які пишуть твори українською мовою і для яких вона є рідною. Експеримент може проводитися як індивідуально, так і в невеликих групах. Процедура експерименту: усне інструктування, заповнення учасником анкети (вік, наявність / відсутність опублікованих творів, дата і час початку експерименту), письмова фіксація відповідей на стимули, зазначення часу закінчення експерименту, збирання анкет з відповідями.

Зібраний матеріал після відповідного опрацювання ми плануємо подати в «Українському словнику римових асоціацій». Інтерпретація матеріалу передбачає аналіз частотності асоціатив, а також ступеня звукової близькості та логічних зв'язків між стимулом і реакцією. З допомогою словника римових асоціацій можна дослідити кількісний і якісний параметри типових римових пар, класифікувати римові асоціації та з'ясувати індивідуальні відхилення від римової норми, що сприятиме подальшому розвитку лінгвістичної теорії рими і допоможе в дослідженнях психології творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Видавництво при Львівському університеті «Вища школа», 1979. – 120 с.
2. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. М. Жирмунский. – Петроград, 1923. – 340 с.
3. Кацнельсон А. І. Про поезію і поетів : статті, нариси, нотатки / А. І. Кацнельсон. – К. : Радянський письменник, 1972. – 246 с.
4. Качуровський І. В. Фоніка : підручник / І. В. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 168 с.
5. Кутуза Н. В. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів /

Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.

6. Самойлов Д. С. Книга о русской рифме / Д. С. Самойлов. – М. : Художественная литература, 1973. – 277 с.

7. Частотний словник сучасної української поетичної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mova.info/poet.aspx?poet=poets>

8. Boele O. The North in Russian Romantic Literature / Otto Boele. – Amsterdam – Atlana : Editions Rodopy B. V., 1996. – 309 p.

Мозговий В. І.

(м. Донецьк)

МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПРИ ОФІЦІЙНІЙ ПЕРЕДАЧІ ВЛАСНИХ НАЗВ

Практика функціонування власних назв у діловій сфері при вимушеному спілкуванні з представниками адміністративно-правових служб і органів виконавчої влади вряд чи задовольнить кожного з громадян на всьому пострадянському просторі. У будь-якому регіоні і в будь-якій сім'ї виникають питання щодо правомочності фіксації особових імен (*Василій* чи *Василь*, *Дмитрій* чи *Дмитро*, *Дар'я* чи *Дарина*, *Євдокія* чи *Явдоха*), патронімів (*Ніколайович*, *Миколайович* чи *Миколович*, *Євгенович* чи *Євгенієвич*), ойконімів і урбанонімів (*Слов'янськ* чи *Сл'авянськ*, *Красний Молочник* чи *Червоний Молочар*, *Микільське* чи *Нікольське*, *Золоті Ворота* чи *Золоті ворота*, *Ластівчине гніздо* чи *Ласточкине Гніздо*, вулиці *Октябрська* чи *Жовтнева*, *Преподавателей* чи *Викладачів*) тощо.

Проблема сягає критичної межі не тільки через те, що стійкі норми «радянського правопису» для власних назв, що відштовхувались від російського «еталону», не діють в ситуації відокремлення більшості національних республік, і не тільки тому що вони з точністю до навпаки дублюються в українському, білоруському чи інших контекстах. Головна причина в іншому: поняття «правопису» для пропріальної лексики просто не існує, а тому посилання на існуючі словники і довідники некоректні. Норми з перерахуванням безмежної кількості денотатів, які треба фіксувати на письмі великою літерою (а яку кількість слів: *вул. Путилівська роца* чи *Путилівська Роца?*); приписи, що у власних назвах перекладати, а що ні, як передавати кожний зі звуків у різних мовах, практично не можна виконати. Ось чому більшість чиновників, «допущених» до роботи з онімною лексикою, вважають їх звичайними словами і переробляють у національний спосіб, як їм заманеться: змінюють фонетичну форму, графіку і структуру (рос. *Пески*, *Анна*, *Одесса*, *Углегорск*, *ул. Речная*, *ул. Горная* – укр. *П`іски*, *Ганна*, *Одеса*, *Вуглегірськ*, *Річна*, *Гірна*), перекладають або не перекладають (рос.

г. Николаев, ш. Южнодонбасская, ул. Независимости – укр. Південнодонбаська, Миколаїв, Незавісності), перейменовують (ул. Лермонтова – вул. Генерала Дудаєва), уживають велику літеру на знак пошани або ігнорують нею, якщо назва їм не подобається (*Донецький Національний Технічний Університет, Облвиконком, Голова сільради але: жовтневий переворот, вітчизняна війна* тощо).

Погляд на власні назви як на одну зі складових лексичної системи призводить до фіксації в документах тільки українських форм (*Владимир – Володимир, Єлена – Олена, Ніколай – Микола, Михайл – Михайло, Александр – Олександр, Нікіта – Микита, Вячеслав – В'ячеслав; Помяловський – Пом'яловський, Мясоєдов – М'ясоєдов, Пономарьов – Пономарів, Горловка – Горлівка*), «пошуку» російських еквівалентів для первинно українських онімів (*Микола – Миколайович, а не Миколович; Дяченко – Дьяченко*) або підстав для їхнього «перекладу» (*Ніколаїв, Нікітівка, Красне – Миколаїв, Микитівка, Червоне*). Правовий парадокс передає свою територію іншій державі, як це відбулося з українським топонімом *Мукачево*, який перетворили на *Мукачєво* (а це ж **присвійний** прикметник, який в українській мові повинен мати не суфікс -о, а закінчення -е).

І це, за всіма ознаками, буде продовжуватися до тих пір, поки не узаконять правовий статус власних назв у суспільстві, за яким тільки власник має вирішувати долю свого імені і форму його презентації в документах з урахуванням національно-мовної специфіки конкретної мовної системи. Про доцільність такого підходу до національного іменослову і відбудови нової методики його функціонування в офіційно-правовій сфері свідчить уся правова історія виникнення онімної лексики у різних народів.

У слов'ян, наприклад, безваріантні і десемантизовані імена типу *Микола, Євген, Олександр, Олена* або *Ніколай, Євгеній, Александр, Єлена*, які замінили варіантні прізвиська з лексичним значенням (для сім'ї *Добриня*, а для світу *Неждан, Безнос*, щоб відвернути від них злих духів), з'явилися тільки після ліквідації язичництва і закріплення пастви за певною парафією з її конкретним власником. Поява по батькові і прізвищ свідчило про етап ономастичної історії, пов'язаної з фіксацією права на сімейну і родову спадщину за чоловічою лінією (*Іванович* від *Іван, Євгенович* від *Євген, Євгеніївна* від *Євгеній; Толстой* – російський графський рід, а *Чепурний* – український тощо). Поширення території і сфери правової діяльності суспільства в межах міста, регіону, країни, світу зумовило появу відповідних атрибутів права: топонімів (*Київ, Москва, Карпати, Дніпро*), макротопонімів (*Китай, Русь*), урбанонімів (*майдан Незалежності, вул. Хрещатик, завод «Азовсталь»*), теонімів (*Перун, Шива*), астронімів (*Земля, Марс*) тощо. Без них поняття права як норм

суспільного життя взагалі б не існувало.

Розуміння основного призначення власної назви – бути засобом передачі точної інформації про денотат [2; 4; 5; 8] – вимагає застосування методу соціально-правової ідентифікації об'єкта або суб'єкта номінації і зовсім іншої методики їхньої презентації в документах. Для такої методики головним є не правопис або переклад, як для звичайної лексики (мовна площина), а робота з денотатом для збереження інформації про первинного або сучасного власника (юридична площина). Вона охоплює чотири етапи:

1. **Пошук первинного власника з розшифровкою адресної та інформативної функції власної назви**, які фіксуються на письмі сигнальним знаком – великою літерою (*Золоті ворота* – «ворота в Києві, які є історичним пам'ятником архітектури», і *Золоті Ворота* – «станція метро, а не ворота»; *Білосарайський лиман* – «лиман на Білосарайській косі» і *Красний Лиман* – «місто в Донецькій області, а не лиман»). Якщо власниками імен є, наприклад, росіяни *Владимир, Николай, Елена, Вячеслав, Михаил, Александр, Никита*, то зберегти їхнє право на ім'я в українській пропріальній культурі можуть тільки форми *Владимир, Николай, Єлена, Вячеслав, Михайл, Александр, Нікіта* (а не *Володимир, Микола, Олена, В'ячеслав, Михайло, Олександр, Микита*). Якщо первинним власником топоніма *Ніколаєв* є російський імператор Ніколай I, значить, цю інформацію в «українському виконанні» може передати тільки варіант *Ніколаїв* (заміна суфікса *-ев* на український *-їв* не «шкодить» власнику).

За такою методикою юридично правильними слід uważати варіанти *Ніколайович* від *Ніколай* і *Миколович* від *Микола*, *Горловка* від *Горлов* і *Київ* від *Кий*, *Мукачеве* (Україна) і *Внуково* (Росія), *Єнакієве* і *Єнакієвська рада* від *Єнакієв* (а не *Єнакіївська рада*), *Святогірськ* і *Вуглегорськ* від «*Святі Гори*» і «*город, у якому видобувають вугілля*»), але прізвище *Углегорський*, (інформація про вугілля відсутня), *Константинополь* від гр. *поліс* на честь імператора *Константина* і *Тернопіль* від слов'янського *поле*. Порушення цієї методики можлива лише при втраті інформації про первинного власника (наприклад, *Макіївка* від імені *Мокій*, про якого забули).

2. **Визначення ступені спорідненості мов.** При передачі іншомовних власних назв, зміст і походження яких незрозумілі, достатньо фіксувати їх якнайближче до звучання в мові-джерелі, дотримуючись при цьому норм передачі звуків і морфем за законами рідної мови (наприклад, *Бордо* від фр. *Bordeaux*). Транслітерація можлива лише у випадку, якщо від написання залежить інформація про об'єкт чи суб'єкт номінації, наприклад: *Нойштадт* від нім. *Neustadt* (щоб не сплутати з поняттям «штат»).

3. **Визначення ступеня поширеності інформативної функції**

власної назви, її історичної або соціальної значущості. Якщо закладений у власній назві зміст важливий для всіх або має меморіальний характер (тоді до назви можна додати слово *імені*), передача інформації за допомогою перекладу є обов'язковою умовою її соціального функціонування: рос. *Северный Ледовитый океан, Первое мая, Южный автовокзал* (інформація про напрямок руху автобусів), *День Освобождения Донбасса, 25-я Стрелковая дивизия, СССР, Советская Украина, Большая Ялта, Дальний Восток* – укр. *Північний Льодовитий океан, Перше травня, Південний автовокзал, День Визволення Донбасу, 25-я Стрілецька дивізія, СРСР, Радянська Україна, Велика Ялта, Далекий Схід*; рос. *ул. 8 Сентября* (дата свідчить про День визволення Донбасу), *Независимости, Шахтостроителей* – вул. (імені) *8 Вересня, (імені) Незалежності, (імені) Шахтобудівельників* (але: рос. *ул. Первомайская, Южный микрорайон, ул. Сентябрьская, проспект Советский, Большеград, шахта Восточная* – укр. *вул. Первомайська, Южний мікрорайон, вул. Сентябрьська, проспект Советський, Большеград, шахта Восточна*).

4. Визначення межі фонетико-графічних і морфологічних змін у структурі власної назви залежно від адекватності передачі її адресної і/або інформативної функцій. Зміни при офіційному функціонуванні онімів в іншій мовній культурі (у першу чергу спорідненій) не повинні руйнувати його правову інформацію. Можлива передача лише таких фонетичних, графічних або структурних особливостей, які не торкаються національно-правової ідентифікації денотата. Перерахувати усі формальні зміни неможливо, ось чому в реальній практиці їхнього функціонування масово тиражуються юридичні помилки: *вул. Річна* (рос. «годовая»?) при правильному *Рєчна* (рос. *Речная*), *Гірська* при правильному *Гірничка* (*вул. Горная* в Донбасі, а не в Карпатах), *Ластівчине гніздо* (докладніше про велику літеру у власних назвах див.: [3]) при правильному *Ласточкине Гнездо*, *Левочкин* при правильному *Львовочкин* (рос. *Лёвочкин*), *Пікін* при правильному *Пікін* (рос. *Пикин*), *Демент'єв* при правильному *Дементьєв* (рос. *Дементьев*), *Червоний молочар* при правильному *Красний Молочник* (рос. *Красный Молочник*), *Дарина, Одарка і Дар'я* при правильному *Дар'я* (рос. *Дарья*), *приїхав до Єнакієва* (до людини) замість *до Єнакієвого* (до міста), *кафедра «Менеджмент»* замість *кафедра менеджменту*, *відрядити Миколу Терлак* замість *Миколу Терлака*, *Туган-Барановського* замість *Тугана-Барановського* тощо (про відмінювання власних назв з погляду права див.: [7]).

Таким чином, традиційні правила, сформульовані для передачі онімів на основі їхнього перекладу, характерного для звичайних слів, повинні поступитися правовим нормам, зосередженим у соціально-

правових елементах власної назви – фононімах (*Олена, Микола, Йосип* – українці, *Єлена, Ніколай, Осип* – росіяни), графонімах (*Олександр* – українець, *Александр* – росіянин; *Шмідт, Кронштадт, Одесса, Ватт* – власні назви німецького або грецького походження) або морфонімах (*Вуглегорськ, але Святогірськ; Маріуполь, але Тернопіль*) як найменших функціональних міжмовних одиниць проприальної лексики для розрізнення зосередженої в них правової інформації (див. про це [1; 6]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Мозговий В. І. Специфіка фонологічних і фонематичних субституцій у спільному українсько-російському онімному просторі / В. І. Мозговий // Наук. зап. : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (4). Серія. Філологічні науки (мовознавство). – С. 185–190.
2. Мозговий В. І. Переклад власних назв у світлі права / В. І. Мозговий // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. В. К. Зернової. – Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі, 2010. – С. 264–270.
3. Мозговий В. І. Велика літера як спосіб фіксації правового статусу об'єктів номінації / В. І. Мозговий, Н. І. Мозгова // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. В. К. Зернової. – Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі, 2010. – С. 336–340.
4. Мозговий В. І. Типологія власних назв у мові і мовленні : проблеми і перспективи / В. І. Мозговий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского : научный журнал. Серія Філологія. Соціальні комунікації. – Сімферополь : Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – 2010. – Том 23 (62). Часть 1. – С. 133–138.
5. Мозговой В. И. Русская культура в украинском языковом контексте : политика и реальность / В. И. Мозговой // Вестник Российского университета дружбы народов. – М. : Российский университет дружбы народов, 2010. – № 3. – С. 13–18. – (Серия «Русские языки и иностранные языки и методика их преподавания»).
6. Мозговий В. І. Фононіми, морфоніми, графоніми, або методика передачі власних назв засобами спорідненої мови / В. І. Мозговий // Функціональна лінгвістика : збірник наукових робіт / Кримський республіканський інститут последипломного образования ; научный редактор А. Н. Рудяков. – Симферополь, 2010. – Том 2. – С. 102–104.
7. Мозговой В. И. Способы фиксации правовых отношений собственности при склонении проприальной лексики / В. И. Мозговой // IV Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения : сб. научных работ. – Севастополь : Гитпак, 2010. – Т. I. – С. 189–196.
8. Мозговой В. И. О специфике работы над словарем официальной передачи личных имен в близкородственных языках / В. И. Мозговой // VI Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения : сб. научных работ. – Севастополь : Гитпак, 2012. – С. 418–426.

ОБРАЗНА СТИХІЯ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ В АВТОРСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Декодування художнього твору, як відомо, передбачає не лише інтерпретацію на поверхнево-змістовому рівні, а й на основі того, що певною мірою є прихованим для реципієнта і нерідко вимагає відповідної підготовки для сприйняття, фахового проникнення в поетику мистецької речі. «Всі твори мистецтва і все мистецтво в цілому, – писав відомий німецький філософ Т. Адорно, – це загадка», і далі: «Той факт, що твори про щось говорять і в ту ж мить приховують сказане, і становить суть загадкового характеру мистецтва в мовному аспекті» [1, с. 177.]

Таку загадковість у художній твір може привносити певний план оповіді, різні асоціативно-образні моменти, культивування як модерної, так і народнопоетичної поетики.

О. Дей, наприклад, говорячи про фольклорні джерела «Зів'ялого листя» Івана Франка, зауважував, що вони виразно означили авторську стилістику «з притаманним народній поезії вільним переходом від реального до нереального, від дійсного до уявного, удаваного» [3, с. 38]. Фольклорне слово в системі художнього тексту П. Мовчан розглядає як своєрідну опозицію стосовно загальноживаного стереотипу [6, с. 77].

У поезиці великих митців, творчість яких органічно закорінена в глибини народного життя, в народнопоетичну традицію, фольклорне слово здатне виконувати важливу асоціативно-образну, текстотвірну функцію. Чи ж не вчуваємо ми суголосся з отим білим зайцем (сонцем), що купається в синьому морі (небі) народної загадки, в поезиці тичинівських «Пастелей», зокрема першої частини, пор.:

Синє море гойдається, білий заєць купається (111) [8],

Пробіг зайчик.

Дивиться –

Світанок!

Сидить, грається,

Ромашкам очі розтулює.

А на сході небо пахне.

Півні чорний плащ ночі

Вогняними нитками сточують.

– Сонце –

Пробіг зайчик.

Образ зайчика, що проголошує світанок, за кілька рядків, по суті, трансформується в образ зайчика-світанку, який «грається, ромашкам очі розтулює», щоб нарешті наприкінці вірша стати зайчиком-сонцем. Колористику палітри сонячних променів підсилює образ півнів (пор.,

наприклад, у загадках про калину чи цибулю, де півень традиційно з червоною головою, червоною бородою, в червоному каптані: *Сидить півень над водою з червоною головою (773А), Сидить когут над водою з червоною бородою (773Д), Стоїть півень на танку в червоному жупанку, хто йде, той і заплаче*); а блискуча тичинівська метафора *Півні чорний плащ ночі // Вогняними нитками сточують* також у своїй основі опирається на відому загадку *Сидить півень на вербі, спустив коси до землі (114, небо і сонце)*, де спущені коси до землі (півнячі – отже, червоні) є асоціатом *вогняних ниток* у Тичининому вірші.

Дослідники творчості Б.-І. Антонича також зауважують, що його «персоніфікації не раз нагадують загадки., приказки, символічні образи колядок, щедрівок та обрядових пісень» [5, с. 63]. Як і в поезії П. Тичини, язичницька міфологема сонця, взагалі всього того, що дарує світло (місяця) отримує виразно індивідуалізовану поетику в творчості Б.-І. Антонича, при цьому така індивідуалізаційна поетика спрямована не на затушовування народнопоетичного образу, а на природну трансформацію його; і коли читаємо в поезії «Село», що «Вливається день до долини, мов свіже молоко до миски», чи в іншому вірші, де «місяць — найхмільніший келих. Схилився вечір до землі і срібним сяйвом ріки стелить», то мимоволі наші асоціації відштовхуються від давно засвоєної загадки *Понад цілим двором стоїть чашка з молоком (36)*.

Поезія «Село», по суті, повністю побудована на народнопоетичній символіці, зокрема загадковій, де в унісон цитованим вище заключним рядкам і метафорика першої строфи вірша: «Корови моляться до сонця, що полум'яним сходить маком. Струнка тополя тонша й тонша, мов дерево ставало б птахом».

Паралеллю до «сонця, що полум'яним сходить маком», бачиться і *квітка золота* з народної загадки (з відгадкою: *сонце*) (*Сім гур, сім мур, сім болот, а за ними стоїть квітка золота (112)*), а дерево, що немовби ставало птахом у Антоничевому вірші, чи не рідня тому дубові-вертолубові, що із птицею-веортолицею сягає небесних сфер у іншій загадці (*Стоїть дуб-вертолуб, на тім дубі-вертолубі сидить птиця-вертолиця, ніхто її не доставе, ні цар, ні цариця, ні красна дівця, ні попи, ні дяки, ні ми, дураки*) (*113А, небо і сонце*)?

Загалом у Антоничевих текстах знаходимо немало образних елементів з фольклорних джерел, зокрема загадки. Пор. ще про сонце – місяць: у вірші «Веретено» – *Червоним сонця веретеном Закрутить молоде хлоп'я (Із вікна у вікно – веретено)*; у вірші «Захід» – *Над лугом хмари кучеряві, як вівці, що пасе їх місяць (Один чабан тисячі овець пасе (45А), Один баранець пасе тисячі овець (45Б))* тощо.

Надзвичайно потужною постає народнопоетична стихія у творчості В. Голобородька. І. Дзюба ще на початку входження поета в літературу

писав, що в поезії Голобородька ніби оживає «світ української народної, язичницької ще, демонології, казки, загадки, думи», що поетичне світосприймання автора «дуже органічно й активно ув'язується з можливостями найінтенсивнішої «експлуатації» національних форм і джерел духовності, її прадавнього етнічно-фольклорного підкладу, вибиваючи їх із складу пасивних скарбів і втягуючи в бурхливі реакції з актуальними духовними чинниками» [4, с. 145–146].

Загадка в поезії В. Голобородька там чи там проблискує окремим рядком, образом (метафоричним, порівняльним, тавтологічним), часто спрямованим у якусь іншу, асоціативну, сферу.

Ось вірш про дощ – насправді неважко уявити грозяну картину з громом і блискавкою, коли «між двома деревами два червоних півені б'ються крильми до землі течуть і по найкращій у світі райдузі почепили кожен на свої хвости». Читач може відшукувати аналогію цим рядкам і в загадці про вогонь, що палить деревину (*Між двома осиками б'ються хлопці язиками (1693)*), і в згадуваній уже загадці про півня, який спустив коси до землі – тільки ж ця сама загадка має ще відгадку і *дощ (316)*, і тепер ідеться вже не про сонячне проміння, а про дощове проміння – дощ, увінчаний найкращими у світі райдугами. А кінцівка вірша «Кохана не зачиняй вікно і ти побачиш як іде дощ» може бути витлумачена так: читальнику, лиш пильніше придивися до слова – і ти побачиш поезію.

Народнопоетичне слово в Голобородьковому вірші знаходить органічне продовження в творенні самобутніх образів, які, здається, тільки й могли постати в смисловому й ритміко-інтонаційному полі фольклорного тексту, що спостерігаємо, наприклад, у такому чотиривірші: «Місяць переплив човном річку, підійшов до дівчини, що чекала на березі, пастухом рогатим, що пасе зорі, і став сережками у її вушках» («Зустріч»). Таке знайоме підґрунтя загадки (місяць – човен, місяць – пастух рогатий, що пасе зорі) надає загадковій природності метафорі в заключному рядку – місяць «став сережками у її вушках».

Майстерне трансформування власне загадкової образності дозволяє поетові, з одного боку, випрозорювати образ, вдаючися до своєрідних підказок у тексті, з другого боку, «заплутувати» читача, не відпускаючи таким чином його з зачарованого кола поезії-загадки. Мовиться, наприклад, про вірш «Вовки туманяні з'їли село». «Якщо в загадці образом певної тварини часто позначають явища природи, зокрема туман, то В. Голобородько, – пише Ю. Шутенко, – підказує читачеві свою відгадку», вдаючись до епітетної ознаки, тавтологічної до іменникової відгадки. Наступним образом «дороги позаплітала Гася» автор своєрідно «заплутує читача». Адже Гася – сама дорога («*Лежить Гася, простяглася, Як устане – неба достане*» (2713A)). Тут «швидше знову мається на увазі туман, мряка, бо наступний рядок розкриває наслідки такого «заплітання

доріг»: «не знати, де червоні чоботи калинові», знову використано прийом поєднання загадки «червоні чоботи» з відгадкою «калинові» [9, с. 207], пор.: *За лісом, за пралісом червоні чоботи висять (740, калина)*.

Вірш «Світання» бачиться в образному руслі відомої загадки про день і ніч (*Сестра до брата в гості йде, а він од неї ховається (415)*): «На світанку Стежкою темряви велика зоря втікає а за нею мала зоря женеться і плаче». А проте, колізія вірша набуває зовсім іншої спрямованості. Бо таки не покидає, не ховається брат від сестри – «більша зоря тримає меншу за гостру долоньку, ніби втікають сестричка і братик від дня – дощу променів – під горішне дерево невидимості», – як не згадати слів І. Дзюби з цитованої вже статті про те, що поезія Голобородька – «це замріяна стихія доброго бога перевтілень», де «всі неживі предмети ... оживають і поводяться як добрі й милі істоти» [4, с. 151, 148] .

Усе, до чого торкається перо поета, здається, знайоме нам з дитинства. Але прочитаймо, наприклад, його книгу-цикл «Українські птахи в українському краєвиді», цю своєрідну орнітологічну енциклопедію. Скільки детальних описів-спостережень, приметних зауваг, пов'язаних з образом того чи того птаха, знаходимо в цих віршах-загадках. Паралельно до кожного заголовка вірша, яким виступає назва птаха, автор подає підзаголовок, асоціативно-характеристична семантика якого мовби спрямована на те, щоб виконувати роль мікрозагадки стосовно заголовка-відгадки, наприклад: «Вівсянка» («найперша весняна пісенька»), «Сойка» («відмикання вирію»), «Ракша» («замикання вирію»), «Зеленяк» («птах Зеленої Неділі»), «Рибалочка» («птах, який морозить воду на кригу»), «Галка» («птаха із людським ім'ям») тощо. А вірш у цілому – то вже розгорнена загадка. Такі вірші, як спостеріг Т. Салига, «мають власне голобородівську версифікацію та, можна сказати, композиційну «схему», в якій обов'язковими є звертання, зовнішній опис – спостережені ознаки, догадка, відгадка, приховані підказки» [7, с. 11].

Але така «схема» вибудована на оригінальних словоповторах, з численними національно-етнічними лінгвокультуремами, синтаксичних повторах-періодах, з динамікою смислових градацій, де через асоціативно-образну канву забарвлення птаха, його співу, його поведінки у світі птахів і людей поет уводить нас у розмаїту атмосферу реального і дивовижно-загадкового, що на кожному кроці, здається, постане відомою тільки авторові епіфанією-явленням. Ось один із таких віршів з заголовком «Біла лелека» (підзаголовок «Птах, що має чорний знак на білому»). «Лелеко, біла лелеко, ти твориш загадку про саму себе...» І поет розгортає перед нами «загадку» на основі численних образних парадигм, насамперед, пов'язаних з назвою птахи (чорногуз, гайстер, бузько, бусол, бочан, веселик і т. і.), а також утворених на означення птахи, яка творить *загадку про саму себе*: «та, хто має довгі ноги», «та, хто має довгого дзьоба», «та,

хто буває на болоті», «та хто ловить жаб», «та, хто мостить своє гніздо на хаті...».

Одна парадигма розпросторює іншу, «загадка про саму себе» стає загадкою-прикметою іншої загадки, наприклад, про прийдешню зиму – «ті, хто відлітає рано у вирій, або ті, хто відлітає пізно у вирій, а відгадкою такої загадки є зима, яка буде або ранньою, коли ви відлітаєте рано у вирій, або пізньою, коли ви відлітаєте пізно у вирій», «загадка про саму себе» творить загадку про рослину за ознакою: «та, що росте у лузі, де ти буваєш, та, що цвіте цвітом із рожевими пелюстками, та, що має видовжену коробочку із насінням – бузьки, бузьочки». Ще інша парадигма, в якій, за словами автора, «прикладуючи» певну ознаку «загадки про саму себе» (про лелеку) до людини, «ми творимо загадку про людину і кажемо: «Бузок на хаті, а журба в кімнаті», – відгадкою такої загадки-прислів'я є не ти сама уся (тобто не лелека – А. М.), а котрась людина, яка з якогось приводу журиться». У композиційно-образній канві цієї парадигми, спроектованій на людину, змінюють одна одну «загадка-приказка», «загадка-замовляння», «загадка-легенда», «загадка-порівняння» ... «Вочевидь, таки не про птахів розказує нам Василь Голобородько, а про мітичні й містичні глибини, які чайться в нашій – людській – мові, у наших – людських – ритуалах», – зауважував у передньому слові до «Українських птахів в українському краєвиді» І. Андрусяк [2, с. 7].

І все ж таки про птахів – але так, як ніхто не писав.

Іноді структурна організація Голобородькового вірша цілком нагадує народну загадку і за побудовою: «Світ заселений селами, села обсажені садками, у садках – пташиними гніздечками – хати, у кожній хаті віконце проти сонця, і біля одного віконця сиджу я – сонце виглядаю». Пор. у загадках про мак чи людину: *Стоїть тичка, на тичці капличка, а в тій каплиці нема ні вікон, ні дверей і повно людей (508Б), Стоять вила, а на вилах жлукто, а на жлукті горщечок, а в горщечку дві бараболі, а на горщечку густий ліс (1254А).*

Автор культивує і характерні для загадки запитальні, запитально-діалогічні форми, як, наприклад, у вірші «– Це ліс? – Це не ліс», хіазмічні, як у вірші «На кладці»: «Річко, річко з білими руками, де ти живеш?» «У воді». «Водо, водо, що рибу білими руками водиш, де ти живеш?» «У річці» (пор. у загадці про сніг і лід: *Як родиться дівка від матері, так родиться і мати від дівки; станеться так, що одного дня родить мати дівку, а дівка матір (246).*

Але в кожному окремому випадку це не заважає поетові лишитися самим собою. А народнопоетична стихія, що просвічується в кожному його вірші, – це не лише природне підґрунтя всього того, що має риси неперепутного національно-українського, це органічний вияв оригінальної поетики митця, заснованої на тонах і півтонах рідної мови,

звуко-сислової організації текстової структури.

Йдучи за Т. Адорно, скажемо: загадкою є творчість кожного талановитого митця, а надто таких самобутніх постатей, як Пало Тичина, Богдан-Ігор Антонич чи Василь Голобородько, і природно, що фольклорний елемент, зокрема народної загадки, є надзвичайно промовистим у їхній ідіостилістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т. В. Эстетическая теория / Т. В. Адорно. – М. : Республика, 2001. – 527 с.
2. Андрусак І. Пташина антропологія / І. Андрусак // Голобородько В. Українські птахи в українському краєвиді. – Харків : Акта, 2002. – С. 3–7.
3. Дей О. І. Спілкування митців з народною поезією. Іван Франко та його оточення / О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1981. – 334 с.
4. Дзюба І. У дивосвіті рідної хати / І. Дзюба // Дніпро. – 1965. – № 4. – С. 145–152.
5. Ільницький М. Богдан-Ігор Антонич / М. Ільницький // Ільницький М. На перехресті віку : у 3 кн. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія», 2008. – Т. II. – С. 3–146.
6. Мовчан П. Повернення задля оновлення / П. Мовчан // Мовчан П. Твори : в 3 т. – К. : Просвіта, 1999. – Том 3. Координати часу. – С. 59–82.
7. Салига Т. “Мені хотілося, щоб мої вірші були неповторно українські...” Віртуальний “діалог” із Василем Голобородьком за допомогою його одкровень, узятих із періодики / Т. Салига // Літературна Україна. – 2013. – № 4. – С. 10–11.
8. Українська народна творчість. Загадки / упоряд. Березовський І. П. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 512 с. – (Тут і далі приклади українських загадок (у дужках – номер загадки) подаються за цим виданням).
9. Шутенко Ю. Фольклорна традиція та авторське “Я” : поезія Василя Голобородька / Ю. Шутенко. – К. : Наук. думка, 2007. – 356 с.

Мокра О. М.
(м. Горлівка)

КАТЕГОРІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТА ЦІЛІСНОСТІ ТЕКСТУ В ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ І МЕТОДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Поняття когезії та когерентності, введене до наукового вжитку мовознавцями В. Дресслером, Р. де Бограндом [3], неодноразово становило предмет розгляду французьких лінгвістичних студій. Проблематика цих текстових категорій стосувалася чіткішого окреслення їх форм, критеріїв ідентифікації та інвентаризації їх структурно-семантичних характеристик у літературних текстах, розробки спеціальної термінології. Метою нашої наукової розвідки є встановлення особливостей реалізації когерентності та когезії у текстах різних жанрів, призначених для незалежних і досвідчених користувачів французької мови на міжнародних іспитах DELF (диплом про вивчення французької мови) та DALF (диплом про поглиблене вивчення французької мови). Проблема не набула достатнього висвітлення в сучасному мовознавстві і є цікавою для викладачів французької мови з

лінгвістичної і дидактичної точок зору, зокрема, у ракурсі формування в учнів умінь будувати зв'язне та структуроване висловлювання. Розуміння специфіки функціонування когезійних засобів у текстах, пропонованих на міжнародних іспитах, допоможе кандидатам, по-перше, декодувати зміст текстового фрагменту, визначити розвиток аргументації, віднайти висновки тощо. По-друге, прочитання тексту на екзаменах для досвідчених користувачів імплікує подальше обговорення його проблематики перед членами журі у вигляді власного аргументованого висловлювання. Будова останнього має підпорядковуватися правилам цілісності зв'язності тексту.

Когезія й когерентність розглядаються як важливі категорії тексту / висловлення. Під текстовими категоріями розуміються найсуттєвіші властивості тексту, його прототипні характеристики, взаємодія яких забезпечує його специфіку та сталий характер єдиного лінгвосеміотичного, комунікативного, розумово-мовленнєвого утворення. У науці про мову розроблено широку гаму типологій текстових категорій, поміж яких смислова завершеність, наявність літературної канви, відповідної до типу документа, структурна архітектоніка, цілеспрямованість і прагматична визначеність. Французькі текстологи Ж.-М. Адам та Д. Менгено додають до цього списку інформативність, з її обов'язковим супутником пресупозитивним змістом, модальність, семантичні ізотопії, референційну співвіднесеність висловлення з його темою [2, с. 11–13; 5, с. 570]. Проте думка лінгвістів про першорядність таких властивостей, як семантична зв'язність (когезія) та структурна цілісність (когерентність) у реалізації успішної комунікації, є одноголосною.

Нагадаємо, що у французькій мові існує тісна фонетична, орфографічна, а відтак, й семантична близькість понять «когезія» (*cohésion*) й «когерентність» (*cohérence*), що викликає їх змішування і плутанину. Утім, кожна з цих текстових характеристик має власну дефініцію, функції, засоби реалізації. Описовий та зіставний методи лінгвістичного аналізу дозволяють делімітувати суміжні поняття, віднайти їх взаємозумовленість та комплементарність. У лінгвістичній енциклопедії О. Селіванової категорія «**когезія**» (від лат. *cohaesus* – зв'язний, зчеплений) тлумачиться як структурно-граматичний різновид зв'язності тексту, показниками якої є формальні засоби зв'язку слів, речень, узгодженість морфологічних категорій слів, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, поверхнева організація синтаксичних структур, повтори, анафоричні зв'язки, дейксис, сполучники, порядок слів тощо [1, с. 230]. Когезія протиставлена **когерентності** – змістовому, семантичному різновиду зв'язності, показниками якого є тематична прогресія, семантичне узгодження лексичних одиниць, тематично однорідні ряди слів. Енциклопедичний словник французької мови *Le Petit Robert* кваліфікує **когерентність** (*cohérence*) як тісний зв'язок між

взаємоузгодженими думками [4, с. 449]. А в концепції французького лінгвіста Д. Менгено когезія вважається предтечею когерентності, процесом об'єднання мовних одиниць тексту на композиційному, інтонаційному, морфолого-синтаксичному, лексичному, семантичному рівнях [5, с. 100–101].

Фонетичними чинниками зв'язності текстів для аудіювання, що пред'являються на іспитах DELF та DALF, виступають ритм, мелодика, тональний діапазон, зміна інтенсивності вимови, паузація, тембральне забарвлення.

Тематика текстів, пропонована для читання і усного обговорення на іспитах DELF A1-A2, стосується повсякденного життя людини. Вона стає дотичною до професійно-ділової сфери на рівні B1-B2. Тематика текстів ускладнюється з переходом на рівень C1-C2. Дистрибутивний і трансформаційний методи аналізу дали змогу з'ясувати, що на цьому етапі цілісний і зв'язний текст композиційно маркований витриманою структурою, чіткою смисловою організацією. Наголосимо, що «родзинкою» французького дискурсу є його надзвичайно продумане структурування з експозицією, розвитком і висновками, системою текстових організаторів, адекватним порядком слів у реченнях тощо. Кандидату варто враховувати цей чинник як на етапі читання і сприйняття тексту, так і на етапі інтерпретації його змісту. Аналіз критеріїв оцінювання усного мовлення на усіх рівнях володіння мовою (Grilles de correction des épreuves) дозволив констатувати, що концентрація уваги лише на формальному структуруванні дискурсу, на постійному нагадуванні учням про необхідність дотримання стандартної будови висловлення, відчутно шкодить його оригінальності, ясності та функціональності. Потрібно також звертати увагу на синтаксичну будову висловлень, коректне оперування засобами семантичної зв'язності, важливим серед яких є правильне аранжування тема-рематичних відносин, збереження рівноваги між наданою і очікуваною інформацією. Гармонійні переходи у тема-рематичних послідовностях забезпечують легкість у сприйнятті сюжету, а вірно зроблені розриви дозволяють стискати подачу інформації, економити текстовий простір. Іншими словами, показником рівня володіння французькою мовою стає «синтаксична зрілість» користувача [3, с. 56]: уміння аранжувати предикатні синтагми, обирати адекватні синтаксичні засоби зв'язку. Контекстний аналіз координативного, безсполучникового та підрядного зв'язків в екзаменаційних текстах засвідчує їх важливе прагматичне навантаження. Структурні методи аналізу дозволяють зробити висновок про роль порядку слів у різних функціональних стилях текстів міжнародних іспитів. Порушення звичного фіксованого порядку слів у французьких художніх текстах, які, до речі, зустрічаються на іспитах зрідка, не заважає їх

сприйняттю, а забезпечує емоційно-сміслову виразність, впливає на їх ритм, витворює своєрідні нюанси, неможливі за нормативного синтаксичного ладу. У публіцистичних текстах, що є домінуючими на екзаменах, журналісти ставлять акценти на найцікавіших моментах, тому синтаксичні розриви є частими. Це ускладнює сприйняття тексту, але не заважає йому бути зв'язним.

Компонентний метод аналізу лексичного складу екзаменаційних текстів підтверджує його конструктивний потенціал, зокрема, у використанні номінації та повторів. Дослідження функціональних особливостей номінації дозволило виокремити образні, займенникові, іменникові, прагматичні різновиди. Повтори (еліпсиси, лексичні варіації, синоніми, перифрази, займенники) виконують широкий спектр функцій: лексичні, синтаксичні, прагматичні. Вони забезпечують послідовне викладення тексту, виразняють його зміст, віддзеркалюють авторську модальність.

За допомогою контекстуального аналізу можливо встановити, що семантична цілісність тексту, представленого на іспитах DELF, реалізується через **ланцюгову** тематичну розгортку, тобто шляхом послідовного розвитку теми, повторення елементів першого речення в наступному тощо. Натомість текстові фрагменти на іспитах для досвідчених користувачів ґрунтуються на **паралельній** тематичній прогресії, складнішій за будовою: кожне наступне речення не лише продовжує думку першого речення, але й спирається на логічні операції уточнення, доповнення, зіставлення, пояснення. Спостереження за усними та писемними висловлюваннями студентів мовного ВНЗ приводить до висновку, що ті переважно послуговуються ланцюговою тематичною прогресією. Тож, доцільно звертати потрібну увагу на формування у студентів вмінь будувати і сприймати тексти з паралельним розвитком сюжету і ідей, який потребує додаткової смислової і структурної гармонізації. Нехтування цим чинником призводить до бездумної компіляції студентами різних думок, безглузлого повторення ідентичних ідей, абсурдності висловлення.

Таким чином, проведене дослідження специфіки реалізації когезії та когерентності у текстах, призначених для міжнародних іспитів з французької мови DELF та DALF, дозволило визначити низку мовних та структурно-семантичних маркерів, які мають стати об'єктом уваги для викладачів у процесі навчання студентів французької мови як іноземної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
2. Adam J.-M. Les textes : types et prototypes. Récit, description, argumentation, explication, et dialogue / Jean-Michel Adam. – P. : Armand Colin, 2008. – 223 p.
3. Dressler W. Introduction to Text Linguistics / Wolfgang Dressler, Robert de

Beaugrande. – Londres, New York : Longman, 1981. – 270 p.

4. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – P. : Le Robert, 2000. – 2840 p.

5. Maingueneau D. Dictionnaire d'analyse du discours / Dominique Maingueneau, Patrick Charaudeau. – P. : Seuil, 2002. – 662 p.

*Мусенко Ю. Н.
(г. Бердянск)*

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК»

Антропоцентрические тенденции науки последних десятилетий привели к активному развитию когнитологии, ключевым понятием которой является концепт.

Одним из приемов его изучения является построение ассоциативного поля. Как справедливо указывает А. А. Залевская, «понятие ассоциативного значения сформировалось в ходе поисков специфической внутренней структуры, глубинной модели связей и отношений, которая складывается у человека через речь и мышление, лежит в основе «когнитивной организации» его многостороннего опыта и может быть обнаружена через анализ ассоциативных связей слова» [1, с. 105].

По словам Н. В. Уфимцевой, ассоциативное поле, получаемое в результате проведения ассоциативного эксперимента, – это «не только фрагмент вербальной памяти человека, но и фрагмент образа мира того или иного этноса, отраженный в сознании «среднего» носителя той или иной культуры, его мотивов и оценок и, следовательно, его культурных стереотипов» [4, с. 98].

Предметом нашего исследования является концепт «немецкий язык» в русской языковой картине мира.

В этнокультурном сознании европейцев восприятие данного концепта является амбивалентным: с одной стороны – это язык богатой культуры, с другой – язык народа-захватчика в годы Второй мировой войны.

Если в сознании старшего поколения стереотипное представление о немецком языке является уже сформированным, а значит, и в достаточно полной мере исследованным, то вопрос его восприятия современной молодежью остается малоизученным. Этим обуславливается **актуальность** нашей работы.

Ранее нами изучался концепт «немецкий язык» на материале военной прозы. Было установлено, что данный концепт представляется в следующих типизированных образных парадигмах: 1) сложность восприятия, произношения; 2) вежливость; 3) грубость, резкость, угроза; 4) точность, педантичность; 5) быстрота; 6) робость, покорность; 7) любовь; 8) страх; 9) горе; 10) фанатизм; 11) война; 12) СМИ,

учреждения, торговые марки; 13) школьный предмет; 14) топонимы [3, с. 64].

Целью нашего исследования является построение ассоциативного поля концепта «немецкий язык», полученное в результате проведения эксперимента среди населения молодого возраста.

Для получения более объективной характеристики нами был проведен социолингвистический опрос среди студентов Института филологии и социальных коммуникаций Бердянского государственного педагогического университета, а также студентов Бердянского колледжа Таврийского государственного агротехнологического университета (Украина).

Конечно, характер ассоциаций зависит от многих факторов: возраста, пола, профессии, образовательного уровня испытуемых, т. е. метод ассоциативного эксперимента отражает не только когнитивные структуры, стоящие за языковыми значениями, но и индивидуальные особенности участников.

В нашем эксперименте приняло участие 107 испытуемых – 86 студенток и 21 студент (младшая возрастная группа от 15 до 25 лет).

Период проведения эксперимента – 2012–2013 гг. Эксперимент осуществлялся в индивидуальной форме. Испытуемым была предложена инструкция: «Вы участвуете в психолингвистическом эксперименте. Подберите, пожалуйста, определения к словосочетанию «немецкий язык» и запишите те, которые первыми приходят вам в голову. Просим дать не менее 5 определений». В начале опросного листа приводилась фраза: «*Немецкий язык – какой?*»

В результате эксперимента от испытуемых было получено 500 реакций. При этом 82 человек дали по 5 реакций, 10 – по 3 реакции, 8 – по 4 реакции, 3 – по 6 реакций, 1 – 10 реакций. Некоторые испытуемые не придерживались строго инструкции и в отдельных случаях давали ассоциаты, выраженные не определениями, как того требовало наше задание. Количество таких ассоциатов составило 8 (1,6 % от общего количества реакций). Эти ассоциаты тоже были обработаны.

В результате было сформировано ассоциативное поле стимула *немецкий язык*, которое имело следующий вид: «*немецкий язык – какой?*» (500 реакций): грубый (51), сложный (48), интересный (32), резкий (21), тяжелый (21), четкий (19), красивый (10), немелодичный (9), строгий (9), легкий (9), жесткий (8), непонятный (7), распространенный (7), лаконичный (6), командный (6), разнообразный (5), неприятный (5), твердый (5), смешной (5), необычный (5), востребованный (5), мелодичный (5), неинтересный (5), быстрый (4), страшный (4), своеобразный (4), тяжелая грамматика (4), громкий (4), чужой (3), правильный (3), богатый (3), сдержанный (3), режущий слух (3), выразительный (3), сильный (3),

специфический (3), популярный (3), прикольный (3), веселый (3), увлекательный (3), звонкий (3), европейский (3), несложный (3), фашистский (3), мощный (2), точный (2), вражеский (2), ясный (2), длинные и очень большие слова (2), лающий (2), нужный (2), интернациональный (2), старый (2), непопулярный (2), ненужный (2), забавный (2), уверенный (2), солидный (2), полезный (2), познавательный (2), brutальный (2), непривычный (2), древний (2), некрасивый (2), логичный (2), безупречный (2), официальный язык Германии (2), арийский (2), невыразительный (1), речитативный (1), каркающий (1), ритмичный (1), международный (1), доступный (1), развитый (1), романтический (1), незнакомый (1), важный (1), жестокий (1), воинственный (1), краткий (1), прагерманский (1), беглый (1), стильный (1), организованный (1), отрывистый (1), скучный (1), однообразный (1), унылый (1), нордический (1), яркий (1), плюс в изучении, что как пишутся слова, так и произносятся (1), не поддающийся логике (1), как хрустальный ледяной звон (1), похож на реп (1), «рвущийся» (1), скупой (1), хорошо учится на слух (1), тяжело воспринимается на слух (1), элегантный (1), агрессивный (1), неизвестный (1), систематичный (1), средней сложности (1), упорядоченный (1), с характерным произношением и звучанием (1), медленный (1), иностранный (1), похож на английский (1), неординарный (1), ужасный (1), ассоциируется с войной (1), локальный (1), эмоциональный (1), заумный (1), любимый (1), язык третьего рейха (1), известный (1), оригинальный (1), колючий (1), шипящий (1), утвердительный (1), серьезный (1), гитлеровский (1), редкий (1), терпкий (1), холодный (1), конкретный (1), модный (1), современный (1), старинный (1), многовариантный (1), нераспространенный (1), динамичный (1), клёвый (1), чудной (1), простой (1), загадочный (1), творческий (1), хороший (1), злой (1), неотесанный (1), отличается от других (1), мягкий (1), плывущий (1), звучащий (1), приятный (1), отвратительный (1), неактуальный (1).

Считается, что ответы, которые повторяются разными испытуемыми, отражают «объективно существующие в сознании испытуемых и в языке связи между словами» [2]. Самые частотные реакции признаются заключающими в себе основное ассоциативное значение, имеющееся у слова в языке.

Таким образом, ассоциативное поле концепта «немецкий язык» составили прямые номинации (грубый, сложный, интересный, резкий, тяжелый, четкий).

В перспективе наших дальнейших исследований предстоит изучение ассоциатов в гендерном аспекте, а также проведение ассоциативного эксперимента с респондентами других возрастных категорий, в частности, населения пережившего Вторую мировую войну.

ЛИТЕРАТУРА

1. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
2. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2001. – 511 с.
3. Мусенко Ю. Н. Язык. Культура. Общество : [сборник научных трудов] / Ю. Н. Мусенко // Материалы III Международной конференции «Межкультурная коммуникация в современном обществе» (Саранск, 16.11.2012 г.) / [редкол.: Л. М. Лемайкина (отв. ред.) и др.]. – Саранск, 2012. – Вып. 4. – 96 с.
4. Уфимцева Н. В. Образ мира русских, системность и содержание / Н. В. Уфимцева // Язык и культура. – 2009. – № 4 (8). – С. 98–111.

*Овчаренко В. М.
(м. Слов'янськ)*

**МОДЕЛЮВАННЯ МОВНОЇ ІСТОРІЇ НА ОСНОВІ АНАЛОГІЇ
БІОЛОГІЧНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ В СУЧАСНОМУ
МОВОЗНАВСТВІ**

У сучасному мовознавстві ідея порівняння генетичного розвитку мов та живих організмів є досить поширеною і не втрачає актуальності. Так, М. П. Кочерган зазначає, що з природничих наук мовознавство пов'язане з біологією, анатомією, фізіологією, психологією, медициною та ін. Дані з цих наук допомагають у дослідженні мовних явищ. Існує також зворотній зв'язок: відомості з мовознавства широко використовують і природничі науки [3, с. 15–16].

У працях учених останніх десятиліть при моделюванні мовної історії активно застосовуються методики, апробовані на біологічному матеріалі [9; 10; 11 та ін.].

Американські вчені Е. Ліберман, М. Жан-Баттіст, Д. Джексон, Т. Танг та М. А. Новак, застосувавши до аналізу індоєвропейських мов методики, розроблені для дослідження еволюції видів, підтвердили, що слова в мові змінюються тим швидше, чим рідше вони використовуються. Наприклад, швидкість «перетворення» англійських неправильних дієслів на правильні залежить від частоти використання конкретного дієслова та ін. [9].

Дані американських учених були доповнені дослідженням російських учених А. В. Маркова та А. М. Бердичевського, якими було доведено, що дієслово не може змінити відмінювання миттєво – це поступовий процес [5].

М. Пагель, К. Аткинсон та Е. Мід [11] намагалися з'ясувати загальні закономірності еволюції мов, її швидкість, а також давнину розбіжності (і, отже, ступінь спорідненості різних мов), унаслідок чого прийшли до висновку, що частота вживання різних понять у чотирьох мовах (англійська, іспанська, російська та грецька) дуже подібна, інакше кажучи,

поняття, часто вживані в одній з мов, швидше за все й в інших мовах вживаються часто, і навпаки. При побудові еволюційного дерева 87 індоєвропейських мов у роботі були використані складні математичні методики побудови еволюційних дерев, розроблені біологами-еволюціоністами. Учені побудували графіки залежності швидкості словозміни від частоти слововживання в зазначених мовах. Виявилося, що для кожної частини мови окремо й для всіх понять у цілому між цими двома показниками спостерігається добре виражена зворотня залежність. Чим частіше вживається слово, тим повільніше воно змінюється. У цьому полягає аналогія з ключовими факторами біологічної еволюції, а саме – швидкості мутацій та ефективності стабілізуючого («очисного») відбору. Автори припускають, що «мутації» в найбільш важливих словах частіше відсікаються «відбором», тому що такі «мутації» призводять до найбільшого ризику – взаємного нерозуміння. Можливо, саме тому з усіх частин мови найповільніше змінюються якраз ті, «мутації» яких майже завжди призводять до повної втрати чи спотворення сенсу фрази (числівники, займенники й «спеціальні прийменники»).

Аналізуючи зазначене дослідження, А. В. Марков та А. М. Бердичевський наголошують, що метод, який використовують учені, фактично є різновидом глоттохронології (лексикостатики), створеної американським лінгвістом М. Сводешом, і на практиці стикається з низкою серйозних технічних та методологічних проблем. Наприклад, не завжди є очевидним, чи є два слова споріднених мов нащадками одного слова, тобто чи можна вважати, що поняття позначається однаково, чи ні. Спотворюють картину, зокрема, слова, запозичені однією мовою з іншої, зовсім необов'язково спорідненої (виходить, що поняття позначається одним і тим самим же словом, але причина насправді лежить не в спорідненості мов, а в їх тісному контакті). Не завжди зрозуміло, як чинити, якщо поняття може позначатися кількома синонімами. Тим не менш глоттохронологія активно застосовується в сучасній лінгвістиці [5].

Новозеландський психолог й антрополог К. Аткинсон [6] показав, що у фонетиці людських мов простежується та сама закономірність, що й у розподілі генетичного та морфологічного розмаїття: чим далі від Африки, тим нижче (в середньому) різноманітність фонем у мовах народів світу. К. Аткинсон припускає, що генеалогія людських мов у загальних рисах схожа з генеалогією людських генів. У своїй роботі К. Аткинсон застосував складні статистичні методи, засновані на Байсівському аналізі (Bayesian information criterion). А. В. Марков зазначає, що до інтерпретації отриманих К. Аткинсоном результатів слід підходити з обережністю, бо наявні дані занадто туманні, щоб оцінити ймовірність участі тих чи інших другорядних, додаткових джерел у становленні позаафриканських мов [4].

У більш пізній роботі Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. [7] зробили спробу довести істинність «анатолійської» гіпотези походження індоєвропейської мовної сім'ї на відмінність від «каспійської» гіпотези шляхом застосування нового підходу – вони представили мови індоєвропейської сім'ї як живі організми, що розвилися від одного предка в процесі біологічної еволюції; у якості «генів» виступили так звані «когнати» – однокореневі слова, що мають спільне походження й схоже звучання в декількох самостійних мовах. У роботі запропоновано метод локалізації прабатьківщини – на основі статистичного обліку лексичних відмінностей між мовами й відомих локалізацій споріднених мов у історичний час. Ці відмінності прирівнюються до мутацій вірусів, за допомогою яких молекулярні біологи визначають найбільш імовірне джерело розповсюдження вірусу, накладаючи динаміку мутацій на карту.

Описуючи дослідження Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. російський учений О. С. Касьян зазначає, що автори статті, порівнюючи «анатолійську» та «каспійську» гіпотези, не розглянули ще одну ймовірну батьківщину індоєвропейських мов – Карпато-Балканський регіон. За його словами, дана область виглядає більш привабливішою, навіть ніж степи Каспію, тому що індоєвропейські слова містять багато когнатів із землеробства й скотарства, що не відповідає кочовому способу життя. Посилаючись на американського лінгвіста В. Меєра, учений зазначає, що в роботі Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. дуже багато змінних, значення яких визначає воля випадку; на відміну від анатолійської, «каспійська» гіпотеза заснована на археологічних даних, вік і походження яких можна реально з'ясувати. Тому «біологічний» підхід значна кількість сучасних лінгвістів вважають неприпустимим. Але подібні дослідження, на думку О. С. Касьяна, цікаві досвідом застосування в історичній лінгвістиці методів із біології, зокрема, моделлю, узятую з вірусології [2]. Із подібною критикою роботи групи Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. виступив також Г. Дзібель [8].

Як зазначають сучасні дослідники, у цілому ідеї учених, які порівнюють генетичну еволюцію з лінгвістичною, не мають принципової новизни. Порівняння лінгвістичної еволюції з біологічною зустрічалося раніше в багатьох роботах, і, безсумнівно, має право на існування, однак проводити аналогію між словами й живими істотами, мовами та біологічними видами слід із відомою обережністю. Механізми виникнення, розвитку та зникнення біологічних і лінгвістичних об'єктів все ж досить різні. Проте є підстави вважати (і розглянуті роботи це підтверджують), що деякі загальні механізми обох типів еволюції можуть описуватися одними й тими самими методами. Однак безсумнівно новим є застосування до глотохронології конкретних статистичних методів, апробованих на

біологічному матеріалі [5].

С. А. Бурлак у статті «Еволюція мови: чому до неї непридатний біологічний підхід?» [1], зазначає, що лінгвісти не просто «не люблять еволюції» – вони просто розуміють, що еволюція мови принципово відрізняється від біологічної еволюції як за своїми умовами, так і за своїми рушійними силами. Важливим є твердження вченої, що зіставлення цих типів еволюції, виявлення факторів, що визначають різні шляхи змін та їх причин, могло б стати темою окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлак С. А. Эволюция языка: почему к ней неприменим биологический подход? / С. А. Бурлак // Эволюция : дискуссионные аспекты глобальных эволюционных процессов. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2011. – С. 316–337.
2. Касьян А. С. Те, кто говорил на языке наших предков / А. С. Касьян // Наука в фокусе. – М. : Изд-во «ВОКРУГ СВЕТА», 2012. – № 11 (013). – С. 64–68.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. – 2-ге вид., вип. і доп. / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – С. 15–16.
4. Марков А. В. Языки, как и гены, родом из Африки [Електронний ресурс] / А. В. Марков. – Режим доступу до матеріалів : <http://elementy.ru/news/431556>
5. Марков А. В. Лингвистическая эволюция сходна с биологической [Електронний ресурс] / А. В. Марков, А. Н. Бердичевский. – Режим доступу до матеріалів : <http://elementy.ru/news/430614>
6. Atkinson Quentin D. Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa / Quentin D. Atkinson // Science. – 2011. – V. 332. – P. 346–349.
7. Bouckaert Remco. Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family / Philippe Lemey, Michael Dunn, Simon J. Greenhill, Alexander V. Alekseyenko, Alexei J. Drummond, Russell D. Gray, Marc A. Suchard, Quentin D. Atkinson // Science. – 2012. – Vol. 337. – № 6097. – P. 957–960.
8. Dzielbel German. An Abuse of Interdisciplinarity : modeling the Indo-European Homeland Again / German Dzielbel. – Режим доступу до матеріалів : <http://anthropogenesis.kinshipstudies.org/2012/08/an-abuse-of-interdisciplinarity-modeling-the-indo-european-homeland-again/>
9. Lieberman Erez. Quantifying the evolutionary dynamics of language / Erez Lieberman, Jean-Baptiste Michel, Joe Jackson, Tina Tang, Martin A. Nowak // Nature. – 2007. – V. 449. – P. 723–716.
10. Smith Andrew D. M. Exploring the nature of a systematicity bias: an experimental study / Andrew D. M. Smith, Barbora Skarabela, Mónica Tamariz // The Evolution of Language (EVOLANG 8) : proceedings of the 8th International Conference on the Evolution of Language. – P. 289–296.
11. Pagel Mark. Frequency of word-use predicts rates of lexical evolution throughout Indo-European history / Mark Pagel, Quentin D. Atkinson, Andrew Meade // Nature. – 2007. – V. 449. – P. 717–720.

Овчаренко Н. І.
(м. Слов'янськ)

РОЛЬ МЕТОДУ ТЕЗАУРУСНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ЗАСВОЄННІ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Традиційно матеріалом для опанування наукової мови служать словники (енциклопедичні, перекладні, тлумачні загальномовні і галузеві) або спеціальні тексти (підручники, навчальні посібники, фахова література). У першому випадку засвоєнню підлягає інформація, яка зосереджена у словниковій статті й дозволяє з'ясувати місце терміноодиниць у термінологічному полі, виявити спосіб зв'язку з іншими термінами в межах словника або здійснити компонентний аналіз.

Зв'язок між центральними проблемами фахової мови та лексикографічним відображенням термінології є очевидним, адже термінологічний словник віддзеркалює систему наукових понять, а відтак – служить засобом зв'язку між лінгвістичним і філософським розумінням наукової мови.

Будь-який словник – це підсумкова форма систематизації матеріалу, який може бути інструментом у вирішенні низки лінгвістичних і позамовних завдань (зокрема навчальних) та відкриває можливості подальших досліджень.

Тезаурус є особливою формою опису мови науки, що стимулює постановку та вирішення філософсько-логічних та лінгвістичних питань і являє собою інформаційно-пошуковий тип словника, у якому в установленому порядку подана сукупність термінів певної галузі знань із систематизацією їхніх ієрархічних корелятивних відношень. Наприклад, лінгвістичний термін *аббревіатура* в тезаурусному описі постає як термін, пов'язаний концептуальними зв'язками зі словами фахової мови *складноскорочене слово, слово, акронім, буквена аббревіатура*.

Останнім часом методика оволодіння науково-професійною інформацією не зосереджується лише на користуванні словниками-тезаурусами, створеними фахівцями, а послуговується тезаурусним підходом до пізнання метамови предметної галузі, який набуває дедалі більшої популярності. При тезаурусному підході словнику навчальної дисципліни приділяється особлива увага. Метод тезаурусного моделювання дозволяє, принаймні частково, усунути протиріччя між бурхливим розвитком інформації та її структуруванням й упорядкуванням.

Застосуванню тезаурусного підходу в процесі опанування спеціальної лексики сприяє специфіка термінологічних одиниць. Принципова відмінність термінів від загальноновживаних слів полягає в тому, що вони є найменуваннями елементів спеціальних знань. Терміни створюються штучним шляхом і мають специфічні характеристики, як от: моносемічність, системність, точність, стилістична нейтральність тощо.

В актуальному для нас розумінні тезаурус являє собою комплекс знань у вигляді понять і відношень між ними. Така своєрідна модель логіко-семантичної структури термінології відповідає моделі структури галузі знань, яка підлягає опануванню.

У структурі будь-якої наукової дисципліни яскраво вирізняються два різновиди класифікації: тематична (поділ дисципліни за розділами або напрямками) та ієрархічна. Обидва типи класифікації використовуються і в тезаурусі, який може бути тематичним словником фахівця та водночас мати в собі одиниці, пов'язані чи не пов'язані ієрархічними зв'язками.

Система понять наукової галузі й тезаурус оперують аналогічними елементами, із тією різницею, що при створенні системи понять відбувається пошук термінів для їх вираження, а при формуванні тезаурусу шлях має зворотній напрямок (від термінів – до понять), після чого знову повертається до термінів, систематизуючи їх у відповідності з поняттєвою системою. Тезаурусне моделювання полягає в дослідженні термінів і побудові їхніх моделей. Відштовхуючись від гіпотези про досить точну відповідність галузевих понять і зв'язків між ними структурі знань відповідної дисципліни, такий спосіб навчання мові предметної галузі сприяє також міждисциплінарному обміну знаннями, передбачає міжпредметний діалог.

Попри нагромадження терміноодиниць унаслідок розмаїтості наукових теорій, у кожній терміносистемі існує досить багато термінів і понять, які використовуються науковцями різних напрямків відносно однаково. Так, для лінгвістики це терміни *звук, буква, слово, речення, суфікс, відмінок, рід, число* тощо. Такі терміни містяться як у класичних мовознавчих працях, так і в новітніх дослідженнях. Словники термінології пропонують найбільш ймовірне розуміння терміна. На наш погляд, такий підхід до відбору матеріалу має превалювати й у процесі тезаурусного моделювання. Це сприятиме легшому й ґрунтовнішому засвоєнню основ галузевої термінологічної системи, створенню надійних підвалин для подальшого розвитку термінологічної грамотності.

Виконання алгоритму тезаурусного моделювання вимагає застосовувати набуті раніше лінгвістичні навички:

- розглядати слово-термін як сукупність компонентів (терміноелементів);
- виявляти у терміні словотвірні елементи;
- усвідомлювати структуру компонентів і зв'язків;
- проводити аналіз етимології та семантики елементів слова;
- виявляти смислове наповнення кожного елемента, схожість та відмінність між ними;
- з'ясувати найбільш значущі ознаки слова за складом і розміщенням у ньому термінологічних елементів;

- визначати значення терміна в діалектичному зв'язку з суміжними галузями знань;

- окреслювати місце слова в терміносистемі.

У підсумку тезаурусне моделювання робить можливим виявлення взаємозв'язку між термінами, які становлять основу терміносистеми, її ядро та похідними термінологічними одиницями. Це дозволяє усвідомити функції понять у побудові системи термінів.

Отже, тезаурусне моделювання забезпечує інтегрований підхід до оволодіння спеціальними знаннями, що є передумовою засвоєння метамови відповідної професійної галузі й формування належної мовної компетентності.

Використання тезаурусів як допоміжних інструментів у процесі фахової підготовки й набуття лінгвістичної компетентності має значні перспективи. Подальше вивчення та розвиток ідеї тезаурусного моделювання, безумовно, сприятимуть піднесенню термінологічної грамотності фахівців, а в підсумку – розвитку галузей діяльності, які забезпечують системи термінів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Наука, 1990. – 684 с.

2. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки : на материале лингвистики / С. Е. Никитина. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 146 с.

3. Українська мова : енциклопедія / [під ред. В. М. Русанівського]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 824 с.

*Олійник Е. В.
(м. Бердянськ)*

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ З'ЯСУВАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

З'ясування специфіки семантичної будови складних конструкцій неможливе без уваги до їх комунікативної організації та зумовленості рівнів власне реченневої природи функціонуванням у конкретному висловленні. Виходячи з цього, одним із найважливіших завдань науковців стало дослідження умов, ситуацій, які трансформують речення (статичну одиницю) у висловлення (динамічну одиницю), здатне у процесі спілкування виконувати певну комунікативну функцію. Аспект дослідження функціонування синтаксичних одиниць за певних умов мовленнєвого спілкування отримав назву прагматичного.

Мета статті – систематизувати й узагальнити наявний науковий досвід вивчення з'ясувальних конструкцій з комунікативної позиції та виявити чинники творення їх прагматичного потенціалу.

В останні роки в мовознавстві спостерігається досить активна прагматизація лінгвістичних досліджень. Цьому сприяє існування багатьох

наукових джерел зарубіжних авторів, які почали займатися проблемами прагматичного аналізу мовлення ще з середини ХХ століття.

Термін «прагматика» введений у кінці 30-х років ХХ століття Ч. Моррісом як назва одного з розділів семіотики, яку він розділив на семантику, що вивчає відношення знаків відносно об'єктів, синтактику – розділ, який вивчає міжмовні зв'язки, та прагматику, що досліджує відношення мовців до знаків [2, с. 389].

В основі теорії мовленнєвих актів лежить уявлення про мову як про діяльність, як різновид цілеспрямованої міжособистісної поведінки, що протікає у вербальній формі й спрямована на задоволення соціальних потреб [3; 5]. Основні засади теорії мовленнєвих актів у зарубіжному мовознавстві представлені в працях Д. Вандервекена, А. Вежбицької, З. Вендлера, Д. Гордона, Дж. Лакоффа, Дж. Остіна, Ч. Стівенсона, П. Стросона, Дж. Сьорля та ін. В українському та російському мовознавстві питання мовленнєвих актів порушували такі науковці, як Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, В. В. Богданов, С. М. Глазова, А. П. Загнітко, В. А. Звєгінцев, Н. А. Коміна, С. В. Мясоєдова, О. В. Падучева, Г. Г. Почепцов, К. С. Серажим, П. Б. Ткач, Л. В. Фоміна та ін.

У мовленнєвому акті висловлення традиційно виокремлюють три аспекти, кожен із яких виконує свою функцію: 1) локутивний акт, що виголошує речення з певним смислом і референцією, співвіднесеністю з дійсністю; 2) іллокутивний акт, який використовує локутивний акт у конкретному випадку й конкретному смислі; основна мета цього акту викликати реакцію адресата; майже всі іллокутивні акти вимагають відповіді або практичного результату; 3) акт перлокуції, що являє собою додаткові засоби, які б допомагали або сприяли отриманню результату [3, с. 35–37].

Зацікавлення дослідників викликав насамперед іллокутивний акт як спосіб досягнення мовцем певної мети за допомогою мовленнєвих засобів.

На сьогодні існує декілька класифікацій іллокутивних актів. Так, Дж. Сьорль виділяє п'ять типів іллокутивних актів: репрезентативи – акти ствердження; директиви – акти спонукання; декларативи – акти, що змінюють зовнішній світ за допомогою висловлення; комісиви – акти зобов'язання; експресиви – акти мовленнєвого етикету [5, с. 170].

Мовленнєвому акту притаманна певна іллокутивна сила, яка виявляє себе в розпізнаванні слухачем іллокутивного наміру, мети мовця. Комунікативна мета, переслідувана мовцями в процесі спілкування, є важливим чинником, який визначає вибір змісту висловлення та способу його формального представлення. Для реалізації своєї мети адресант, як правило, використовує мовні засоби, зорієнтовані на виділення певних семантичних відмінностей.

Для вираження того чи іншого прагматичного значення з певною іллокутивною силою в мові сформувалися окремі типи синтаксичних одиниць, які найповніше можуть утілити відповідний комунікативний зміст. Так, наприклад, конструкції з імперативом є формами, які відповідають за реалізацію директивних значень. Проте певного співвідношення того чи іншого різновиду комунікативного наміру з різновидом речень не існує. Будь-яка комунікативна одиниця – висловлення – у певній ситуації може виконати як притаманну їй прагматичну функцію, так і факультативну, ситуативну. Вибір відповідної синтаксичної структури найбільшою мірою визначається *комунікативною інтенцією мовця*, тобто тим, що і як він хоче виразити і чого досягти в певній ситуації спілкування [1, с. 116].

Прагматичний компонент виділяється в значеннях різних мовних одиниць, вивчення яких раніше вважалося компетенцією синтаксису, стилістики. Комунікативно-прагматичну функцію реалізують одиниці різного ступеня усталеності, що виявляють позиції мовця, його комунікативні наміри та засоби мовленнєвої інтерпретації інформації, яка передається адресату, характеризують ставлення мовця до учасників комунікації, організують смислову структуру дискурсу, забезпечуючи тим самим гнучкість мови як інструмента комунікації. До таких одиниць можна віднести і з'ясувальні конструкції, оскільки вибір мовцем того чи іншого речення завжди пов'язаний з комунікативною спрямованістю та прагматичною структурою висловлення. З'ясувальне висловлення є одним із тих мовних засобів, що «обслуговує» прагматику, оскільки прагматичний компонент значення закладено в переважній більшості вже в семантиці цієї одиниці.

За твердженням авторів «Русской грамматики» (1980 р.), з'ясувальне речення являє собою специфічну форму висловлення. Повідомлення, що міститься в рамках підрядного речення, супроводжується вказівкою на його цілеспрямованість (розповідь – волевиявлення – питання), належність / неналежність до певного суб'єкта, а також, у випадку належності до суб'єкта, на комунікативні наміри останнього. Цей другий аспект висловлення міститься в структурних рамках головного речення [4, с. 472]. Отже, з'ясувальне речення є однією з форм вираження характеризованого значення, а саме такою його формою, у якій лексичними і формальними засобами є комунікативна спрямованість повідомлення (див. реч. 1) і його належність / неналежність до певного суб'єкта (див. реч. 2) наприклад: 1) *Він сказав, що виконає завдання* (розповідь); *Він попросив, щоб я виконав завдання* (волевиявлення); *Він запитав, чи виконаю я завдання* (питання); 2) *Відомо, що земля має форму кулі*; *Я знаю, що буде холодно*.

З'ясувальні висловлення знаходяться в центрі пересічення трьох

взаємозв'язаних категорій: модальності, оцінки та прагматики. Однак, якщо модальні та оцінні компоненти є лінгвістично структурованими, то прагматичні належать до змістового рівня і їх реалізація відбувається також на змістовому рівні. Мовну інтерпретацію змісту прийнято розглядати на двох рівнях: 1) внутрішній зміст мовної структури та 2) початково лінгвістично не структурований зміст. При цьому центральним процесом утворення «мовленнєвого змісту» є взаємне перекодування його мовного та внутрішнього змісту.

«Мовленнєвий зміст» визначається як відношення, що пов'язує семантичний та прагматичний компоненти. Таке відношення виникає в результаті того, що мовні одиниці є прагматично орієнтованими. На прагматичну орієнтованість одиниць різного рівня (у тому числі висловлення й категорій, що його формують) указував І. П. Сусов. Він зазначав, що прагматичний підхід передбачає внутрішній знаковий, прагматичний компонент поряд з семантичним. Прагматичний компонент має велике значення, оскільки саме в ньому відображено комунікативну мету речення [6, с. 11].

Отже, вивчення з'ясувальних складнопідрядних речень із позиції теорії мовленнєвих актів, тобто дослідження ряду типових комунікативних ситуацій та прагматичних контекстів, у яких мовець вдається до вживання з'ясувального висловлення, дозволить глибше проникнути в їх природу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–130.
4. Русская грамматика : в 2 т. / [сост. Брызгунова А., Бабучан К. В., Ицкович В. А. и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
5. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
6. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения / И. П. Сусов. – Калинин : КГУ, 1980. – 51 с.

*Орел А. С.
(м. Слов'янськ)*

ІСТОРІЯ КАТЕГОРІЇ ТВЕРДОСТІ / М'ЯКОСТІ В ОКРЕМИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Після занепаду ерів закон висхідної звучності, характерний для давньоруської силабеми, був порушений. Отже, після зникнення слабких редукованих стали можливими такі сполучення приголосних, які раніше не допускалися. Нове протиріччя викликало низку змін, що по-різному

відбилися в сучасних східнослов'янських мовах

Розвиток категорії палаталізованості / непалаталізованості, яка сформувалася після занепаду редукованих, в окремих східнослов'янських мовах проходить неоднаково. Цікаву ідею з приводу встановлення в білоруській мові особливих тембрових протиставлень приголосних висунув В. М. Чекман. На його думку, у білоруській мові, на відміну від української та російської, унаслідок депалаталізації палаталізованих приголосних та лабіовеляризації твердих утворилася інша кореляція, для якої маркованим став лабіовеляризований приголосний, а немаркованим – палатальний [5, с. 91–117]. На можливість подібної схеми розвитку в підсистемах консонантизму східнослов'янських мов указував В. В. Колесов [3, с. 84, 91, 143–144].

З посиленням м'якості приголосних <т>, <д> пов'язаний також розвиток цекання та дзекання в білоруській мові [2, с. 61–62]. Перехід <т·→ ц'', д·→ дз''>, на думку Л. Е. Калнинь, є явищем фонетичним, яке не вплинуло на корелятивні відношення твердих та м'яких приголосних у фонологічній системі білоруської мови [там же, с. 62–63]. За В. М. Чекманом, краєпалатальні <ц'', дз'', с'', з''> у фонологічній системі білоруської мови є представниками відповідних самостійних фонем, які входять до тембрової кореляції за ознаками лабіовелярності / палатальності [5, с. 91, 101]. На думку Ф. П. Філіна, виникнення м'яких африкат <ц''> та <дз''> у білоруській мові «є наслідком своєрідної локальної реалізації протиставлення твердості / м'якості приголосних» [4, с. 312]. Крім того, Ф. П. Філін відзначив, що цекання-дзекання зафіксоване також у деяких російських говорах [там же, с. 313].

В українській та російській мовах протиставлення палаталізованих та непалаталізованих збереглося, проте В. В. Колесов відзначив, що пізніше в діалектах української мови проходить ствердіння м'яких приголосних перед <е, у> [3, с. 144]. На думку Ю. Шевельова, ствердіння приголосних перед <е> в діалектах української мови відбулося приблизно в XV ст. [6, с. 234]. Ствердіння <р> спостерігається в різних східнослов'янських діалектах, за винятком російських [3, с. 150; 6, с. 253, 254]. В українській літературній мові звук [р'] зберігся, але з деякими позиційними обмеженнями [6, с. 814].

Уже було відзначено, що надійним показником закріплення кореляції твердості / м'якості у фонологічній системі є пом'якшення задньоязикових та губних приголосних. Поява палатальних алофонів у фонем <г, к, х>, як зазначено в Ю. Я. Бурмистровича, Ю. Шевельова, пов'язана з конвергенцією $\gamma \times i \rightarrow i$ [1, с. 173; 6, с. 304–305]. Установлюючи сліди переходу <г, к, х> у <г', к', х'> в українській мові,

М. Флаєр аналізував погляди М. М. Пешак про перехідну зону четвертої палаталізації між білоруськими та південноукраїнськими діалектами. На думку Л. Осовського, саме поліська зона є перехідною між білоруськими та українськими діалектами; за термінологією автора, це є перехідні діалекти «давньоруської мови». Говорячи про палаталізацію велярних <ɛ, κ, χ> у східнополіських та деяких інших діалектах української мови, Ю. Шевельов порівняв її з третьою палаталізацією і вважає проявом тенденції до двоскладової гармонії голосних [6, с. 299–300, 303]. Крім того, Ю. Шевельов указав на різночасність явища прогресивно-асимілятивного пом'якшення велярних приголосних для давньоукраїнських, давньоросійських та давньобілоруських діалектів [там же, с. 305]. Явище прогресивно-асимілятивного пом'якшення задньоязикових приголосних у діалектах російської мови докладно розглянуте в дослідженнях Д. К. Зеленіна та Л. Л. Касаткіна. Л. Е. Калнинь, Ю. Шевельов установили для діалектів української мови (переважно південно-західні говори) переходи <т· → κ·> та <д· → ɛ·>, які сприяли фонологічному закріпленню опозицій <κ : κ·, ɛ : ɛ·> [2, с. 65–66; 6, с. 877–878].

Асиміляції за ознакою твердості / м'якості (точніше дієзності / недієзності) проходила в східнослов'янських діалектах непослідовно [1, с. 160]. Так, асимілятивні ствердіння та пом'якшення приголосних широко представлені в сучасній фонологічній системі російської мови, наприклад *ко[з·]ѣл – ко[з]ла*, *[с]он – у[с·]ни*. Зміни ж кінцевого приголосного з погляду ознаки палаталізованості / непалаталізованості або палатальності / непалатальності після занепаду ерів, на думку Ю. Я. Бурмистровича, здійснювалися у двох напрямках. Перед утраченим ь приголосний залишався без змін, а перед утраченим ь палаталізований з часом переходив у палатальний [там же, с. 164]. Пізніше ствердіння кінцевих приголосних (спочатку губних), які в давньоруський період знаходилися перед ь, спостерігається в діалектах, що лягли в основу української та білоруської мов, наприклад укр. *стен*, *голуб*, а також у північно-західних російських говірках [3, с. 91; 1, с. 164; 6, с. 458–459, 461–462]. Затвердіння кінцевого *м* у деяких флексіях В. М. Чекман уважав доволі пізнім явищем у східнослов'янських мовах [5, с. 86]. Протилежного погляду дотримувався В. В. Колесов. Негубні приголосні, за словами В. В. Колесова, стверділи тільки в північноросійських діалектах [3, с. 102].

Із часом, відзначив Ю. Шевельов, ствердіння губних було поширене і на позиції перед *ј* та перед голосним у середині слова [6, с. 636–641]. Проте ця фонематична особливість властива тільки діалектам української мови та південнобілоруським говіркам, що спричинилося до втрати фонематичної м'якості губними, унаслідок чого відбулося скорочення підсистеми консонантизму [там же, с. 640–641]. У російських та

білоруських фонематичних системах м'які губні збереглися як самостійні фонemi [там же, с. 641].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.
2. Калнынь Л. Э. Развитие корреляции твёрдых и мягких согласных фонем в славянских языках / Л. Э. Калнынь. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 136 с.
3. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка : учеб. пособие для вузов / Колесов В. В. – М. : Высш. школа, 1980. – 215 с.
4. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Филин Ф. П. – М. : Наука, 1972. – 655 с.
5. Чэкман В. М. Гісторыя проціпастаўленняў па цвердасці – мяккасці ў беларускай мове / Чэкман В. М. – Мн. : Навука і тэхніка, 1970. – 152 с.
6. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.

*Павлик Н. В.
(м. Бердянськ)*

ФУНКЦІЙНІ ТИПИ МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Останнім часом у мовознавстві виділилася проблема соціально-прагматичного аналізу дискурсу, одним із провідних напрямів якої є дослідження особливостей конструювання текстів у певній соціокомунікативній ситуації, тобто ефективно використання мовних засобів для впливу на адресата залежно від його соціальної орієнтації. Як наслідок, у сучасній лінгвістиці спостерігається зацікавлення функційним підходом до вивчення тексту, що використовується для аналізу мови та ідейно-тематичного змісту художніх, публіцистичних, епістолярних, наукових та ін. творів. Увага зосереджується на семантиці та формальному вираженні мовної одиниці як структурного компонента тексту. При цьому актуалізується те її функціональне значення, яке найбільше відповідає певному різновиду мовлення.

Варто наголосити, що різні типи текстів визначаються не окремими стилістично позначеними елементами, а потенційними можливостями та способами реалізації всієї мовної системи залежно від соціально-типових сфер спілкування. Кожен текст будується відповідно до чітко визначених способів викладу мовного матеріалу і залежить від тематики, структурно-композиційної схеми, ідіостилію тощо. Традиційно функційні типи мовлення витлумачуються як способи викладу змістово-фактуального матеріалу, що співвідносяться з процесом, дією, предметом, подією, почуттями тощо. Виділяють три основні мовленнєві форми, які

характеризуються певною структурою і змістовим наповненням: опис, розповідь (повідомлення) і роздум. Останнім часом виокремлюють нові форми – констатацію і припис, характерні для офіційно-ділових текстів [10].

Функціонально-змістові типи мовлення розглядали у своїх дослідницьких працях О. Нечаєва [6], М. Брандес [1], Г. Солганик [8], К. Серажим [7], Т. Насалевич [5], О. Калінюк [3], Т. Токарева [9] та ін. Однак аналіз лінгвістичної літератури засвідчив, що на сьогодні цілковитої єдності думок щодо сутності композиційно-мовленнєвих форм, їх визначення і класифікації не існує. Недостатнє дослідження проблем функціонування усталених та інших типів викладу змістово-фактуального матеріалу в українській мові, відсутність наукових праць, присвячених аналізу основних та змішаних (контамінованих) композиційно-мовленнєвих форм деяких різновидів дискурсу зумовлюють актуальність наукової роботи.

У мовознавчій літературі **розповідь (повідомлення, оповідь)** витлумачується як «функціональний тип мовлення, для якого характерний послідовний виклад подій з погляду оповідача, наголошування на часі їх здійснення» [2, с. 150]. Учені розрізняють такі види розповіді: а) повідомлення про подію; б) повідомлення про переживання; в) повідомлення про емоційний стан та настрій; г) коротке інформаційне повідомлення; д) констатоване повідомлення [1, с. 79; 9, с. 146].

Визначальною рисою розповіді є сюжетний виклад подій чи фактів у динаміці і розвитку, що характеризується часовими, просторовими або причиновими зв'язками. Серед мовноструктурних засобів аналізованої функційної форми особливе місце належить передусім дієсловам, які відображають динамічний, процесуальний характер розповіді. Основне смислове навантаження припадає на дієслова зі значенням руху, переміщення, фізичної діяльності тощо; дієслова минулого часу підкреслюють інформативний характер повідомлення. Розповідну тональність тексту допомагають відтворити дієслова-присудки, які стоять у препозиції. У розповіді актуалізуються загальноживані слова, зокрема конкретні назви, а також прислівники та іменники, які вказують на часову послідовність і місце подій. У повідомленнях, у яких відтворюються переживання, емоційний стан та настрій оповідача, використовуються експресиви, емоційно насичені лексеми тощо, здатні відтворити різноманітні почуття людини: радість, ніжність, здивування, гнів, печаль, повагу, сором, образу, співчуття та ін.

Опис визначається як композиційно-мовленнєва форма, що характеризується послідовністю відтворення логічних зв'язків між явищами, поняттями, фіксацією зорових спостережень, об'єктивністю викладу тощо [2, с. 115]. Метою опису є зображення низки ознак осіб,

явищ, предметів, подій, місцевості та ін., відібраних автором у залежності від задуму та прагматичної настанови висловлювання [8, с. 137; 4, с. 234]. Деякі вчені при витлумаченні сутності опису наголошують на факті співіснування предметів та їхніх ознак у той самий час [1, с. 83; 9, с. 147].

У лінгвістичній літературі виділяють такі види опису: *антропоморфні*, пов'язані з характеристикою людини (як зовнішнього вигляду, так і психологічних, якісних, індивідуальних рис особи, її душевного стану, дій, звичок, міміки, жестів тощо), *предметні, просторово-часові* (пейзаж, інтер'єр тощо) (Т. Насалевич); *подієві*, пов'язані з описом подій (Г. Солганик). Деякі вчені (О. Калінюк) виділяють опис *персонажа* (портрет), опис *відкритого простору* (пейзаж), опис *закритого простору* (інтер'єр). Крім цього, традиційним є поділ описів на статичні й динамічні. Деякі вчені (М. Брандес [1, с. 83]; Т. Насалевич [5, с. 5] та ін.) до описів зараховують так звані характеристики, які розкривають не лише зовнішні риси, а й внутрішні якості людини.

Серед вербальних засобів вираження в описах актуалізуються дієслова із значенням руху і переміщення в просторі, а також сприйняття та уявлення, за допомогою яких опис уводиться в текст. Досить часто опису передуює ініціальне, або перше речення, яке виконує функцію організуючого елемента для подальшого викладу. Засобами вираження в таких конструкціях виступають здебільшого сполуки іменників з прикметниками, прислівниками. Учені наголошують, що опис, зокрема портрет, який пов'язаний з перерахуванням ознак, є номінативним і завжди оцінним, тому типовим є використання іменників та якісних прикметників. Серед іменників переважає конкретна лексика, а з-поміж прикметників особливе смислове навантаження припадає на дескриптивні (описові) та кваліфікативні (оцінні) прикметники. Характерною особливістю описів є використання дієслів, які вказують на стан предмета чи явища в момент спостереження за ним і підкреслюють відсутність часового плану. У такому випадку бачимо нанизування однотипних присудків, що виступають маркерами психологічного настрою та внутрішнього стану людини. Оскільки завдання опису полягає в яскравому й образному відтворенні певного образу людини, предмета, природи, події тощо, то цілком логічним є використання образно-виражальних засобів мови.

Доцільно зауважити, що функції описів у художніх та інших типах текстів різні: якщо в творах описи переважно служать тлом, на якому розвиваються події, або дають характеристику персонажів, то, наприклад, у листах в описах передаються враження від побаченого, від зустрічей, настрої і психологічний стан адресанта.

Роздум (міркування) – один із типів композиційно-мовленнєвих форм, метою якого є роз'яснення, аргументація, підтвердження, розкриття ознак, доказ або заперечення певних положень, понять, думок. В основі

міркування лежить причиново-наслідковий зв'язок, який підкреслює логічність мислення і виражається за допомогою відповідних лексичних та граматичних засобів. Традиційно роздум складається з таких композиційних елементів: 1) теза – судження, істинність якого необхідно довести (постановка проблеми); 2) аргументи, докази, пояснення тощо; 3) висновки, узагальнення. Проблема, яка є основою міркування, визначається як комплекс питань, що виникають у процесі пізнання чи дослідницької діяльності, а їх вирішення має теоретичне або практичне значення [1, с. 91]. Підтипами міркування виступають: 1) *доказ* – доводить істинність тези; 2) *спростування* – служить для заперечення тези; 3) *підтвердження* – свідчить про достовірність положення за допомогою фактів; 4) *обґрунтування* – доводить доцільність дослідження тощо [10].

Для міркування притаманні логічне висловлення думки та смисловий зв'язок між окремими реченнями, що зумовлює використання складних конструкцій з причиново-наслідковими, допустовими, означальними, з'ясувальними, умовними та іншими відношеннями між компонентами. Однією з ознак роздумів є широке залучення відокремлених конструкцій, однорідних членів, вставлених сполук та уточнень, що призводить до збільшення обсягу речень. Особливе місце в роздумах посідають вставні слова і словосполучення, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу, способи оформлення й характер висловленого.

Морфологічна структура підпорядкована меті та умовам спілкування і сприяє точності, об'єктивності, конкретності, загальнозрозумілості висловлених роздумів. У міркуваннях особливий акцент припадає на такі морфологічні одиниці: 1) абстрактні іменники; 2) віддієслівні іменники; 3) займенники: шанобливі форми 2-ої особи множини, що створюють ефект ділового мовлення; вказівні *цей, той, такий* тощо; 4) дієслова, вживані в теперішньому часі, що означають узагальнено-констатуючу, постійну дію. Специфічною властивістю роздуму є переважання дієслів недоконаного виду над доконаним, що передають не обмежувану в часі процесуальну ознаку, повторювану дію в її розвитку. Як уже зазначалося, типова риса міркувань – логічна послідовність викладу, зв'язність між окремими висловленнями, тому доцільним є вживання складених градаційних та підрядних сполучників.

Отже, композиційно-мовленнєві форми – це способи викладу змістово-фактуального матеріалу, що характеризуються специфічним об'єктом мовлення, комунікативною спрямованістю, певною структурою та змістовим наповненням, а також вербальними засобами вираження. У сучасних мовознавчих студіях виокремлюють такі основні функційні типи: опис, розповідь (повідомлення) і роздум, а також констатацію та припис.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : [учебник] / М. П. Брандес. – М. : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко [та ін.]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Калінюк О. О. Композиційно-мовленнєва форма «опис» у науково-фантастичному тексті (на матеріалі науково-фантастичних творів англійських та американських авторів ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О. О. Калінюк. – Одеса, 1999. – 16 с.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
5. Насалевич Т. В. Портретний опис у різних типах тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Насалевич. – Одеса, 2003. – 16 с.
6. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи (описание – повествование – рассуждение) / О. А. Нечаева. – М. : Просвещение, 1986. – 167 с.
7. Серажим К. Тексти-міркування і тексти-докази: семантичне і стилістичне розмежування / Катерина Серажим // Стил ь і текст / за ред. В. Різуна. – К. : Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – Вип. 2. – С. 87–99.
8. Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учеб. пособ.] / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта : Наука, 1997. – 256 с.
9. Токарева Т. Композиційно-мовленнєві форми як засоби жанрово-стилістичної діяльності в німецькій мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 75 (3). – С. 144–148.
10. Трошева Т. Система функционально-смысловых типов речи в современном русском языке (описание – повествование – рассуждение – предписание – констатация) [Электронный ресурс] / Татьяна Трошева // Интернет-журнал «Филолог» : научно-методический, культурно-просветительский журнал. – Пермь : Из-во Пермского гос. пед. ун-та, 2010. – Вып. № 2. – Режим доступа :
<http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub235>

*Петров А. В.
(г. Симферополь)*

**МЕТОДИКА АНАЛИЗА ПРОИЗВОДНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ
ПОДОБИЯ (АДЪЕКТИВНАЯ ЛЕКСИКА)**

Категория подобия базируется на мыслительной категории подобия, или сходства, является таким типом отношения между объектами, который определяется путем логического приема сравнения. Лингвисты неоднократно отмечали тот факт, что языковое сравнение (в частности, синтаксические сравнительные конструкции) воспроизводит структуру логического сравнения. За основу принимается точка зрения В. М. Огольцева, согласно которой логическая структура сравнения на синтаксическом уровне включает в себя следующие элементы: *A* – предмет сравнения, *B* – образ сравнения, *C* – основание сравнения, *m* – показатель сравнения, α – ограничивающее понятие *A*, β – ограничивающее понятие *B* [6]. По утверждению В. И. Бартона, «логическая структура сравнения есть

то общее, что сохраняется постоянным, неизменным во всех языковых ее воплощениях» [1, с. 32]. Схему логического сравнения воспроизводят и производные со значением подобия [5–7; 9]. В то же время в словообразовательной структуре дериватов подобия воплощаются не все логические элементы сравнения, и именно этот фактор во многом определяет специфику реализации семантической категории подобия в словообразовательной системе русского языка.

Цель исследования – на материале адъективов русского языка продемонстрировать методику анализа производных, развивающих значение подобия. Основу методики составляет особенность реализации логической схемы сравнения в формальной и семантической структуре конститuentов поля подобия.

Отражение элементов логической схемы сравнения в производных словах является одной из наиболее значимых функционально-семантических характеристик дериватов подобия, поскольку раскрывает особенности объективации мыслительного содержания при помощи средств языка.

Логическая схема сравнения варьируется в дериватах различных частей речи и обусловлена также словообразовательным параметром – принадлежностью производных к простым или сложным единицам. В последних, в свою очередь, также наблюдается различное преломление логической схемы сравнения, поскольку увеличение компонентного состава сложного слова восполняет недостающие элементы сравнения. Особое место в логической схеме сравнения занимает компонент *A*, который не находит отражения в словообразовательной структуре суффиксальных имен прилагательных, наречий, глаголов и отчасти имен существительных. Этот компонент представлен за границами слова, в контексте, что дает основание некоторым исследователям считать сравнение исключительно синтаксическим явлением. Обязательным элементом в словообразовательной структуре дериватов является элемент *B*, образ сравнения, который выражается производящей основой.

В украинском языке Е. К. Беспояско и К. Г. Городенская выделили поле подобия, включив в него, однако, только адъективные форманты *-уват-*, *-подібний*, *-аст-*, *-ев-* [2]. Е. А. Карпиловская исследует конкурентноспособность однокоренных прилагательных со значением подобия [3].

В простых адъективах с синтаксической конструкцией коррелируют корневая и суффиксальная морфемы; ср. в прилагательных с суффиксом *-ист-* *золотистый* (*золотистый закат*), *творожистый* (*творожистый осадок*) и др. корневая морфема обозначает элемент *B*, а словообразующая морфема указывает на элемент *т*, предмет сравнения *A* находится за границей слова, им является определяемое существительное (*закат*,

осадок). В то же время не каждая суффиксальная морфема выполняет функцию элемента *t*. Эта функция свойственна суффиксам, развивающим частное словообразовательное значение подобия: **-ист-** (*бархатистый*), **-чат-/-ат** (*репчатый*), **-оват-/-еват-** (*крючковатый*). Таким образом, значение подобия прогнозируется определенными словообразовательными формантами.

В адъективах с абстрактными суффиксами **-ов-/-ев**, **-н-**, **-ск-** значение подобия проявляется в результате распределенности компаративных функций между актантами: актант, выражаемый основой имени существительного, выполняет функцию объекта сравнения (*B*), а прилегающий приадъективный актант реализует функцию предмета сравнения (*A*). Ср.: *колбасный цех* «такой, в котором производится колбаса», но *колбасный сыр* «такой, который имеет форму колбасы (*B*)», *моховое болото* «покрытое мохом», но *моховой агат* «агат с хлоритовыми включениями, образующими узор, напоминающий мох (*B*)», *винтовой стул* «снабженный винтом», но *винтовая лестница* «имеющая форму винта (*B*)». В сложных адъективах реализуются три разновидности логической схемы сравнения:

1) представлены компонент *B* и *t*, которыми являются постпозитивные основы **-видный**, **-образный**, **-подобный** (ср. *шаровидный*, *шарообразный*, *шароподобный*), **-морфный**, **-формный**, **-оидный** (ср. *зооморфная метафора*, *эпилептиформный припадок*, *амебоидные животные*). В многокомпонентных образованиях логическая структура сравнения видоизменяется: в составе композита появляется основание сравнения, уточняющее, как правило, признак формы. Это наблюдается в производных с суффиксоидом **-видный**, а также в композитах, в которых препозитивные основы включают суффиксы **-оват-** и **-чат-**: *грушевидно-удлиненное яйцо* «удлиненное (*C*) в виде (*t*) груши (*B*)», *коленчато-изогнутый стебель кориандра* «изогнутый (*C*) в виде (*t*) колена (*B*)» и др.;

2) отражены элементы *B* и *a*. Композиты образуются сложением основ с нулевым суффиксом, среди которых выделяются группы естественнонаучных терминов со следующими опорными компонентами: **-рогий**: *стищерогий*, *винторогий*; **-головый**: *собакоголовый*, *клювоголовый*; **-ногий**: *веслоногий*, *жгутоногий*; **-зубый**: *саблезубый*, *щитозубый*. Композиты образуются также сложением основ с материально выраженным суффиксом. Наиболее частотна модель адъективов на **-листный**, **-цветный** и **-цветковый**. Композиты на **-листный** взаимодействуют с образованиями на **-листый**. В Словообразовательном словаре А. Н. Тихонова приводится несколько параллельных сложений со значением подобия типа *клинолистный* и *клинолистый*, *ясенелистный* и *ясенелистый*, хотя значение подобия в основном передается при помощи

адъективов на **-лиственный**: *кленолистный, плющелистный* и др. (ср. в производных с формально выраженным значением подобия представлен компонент **-лиственный**: *ромбовиднолистный, яйцевиднолистный*, за исключением *саблевиднолистный*). Адъективы употребляются в составе терминов: *дуб каштанолистный* (*Quercus castaneifolia*), *колокольчик персиколистный* (*Campanula persicifolia*), *фикус иволистный* (*Ficus salicifolia*) и др. В структуре производного слова формально отражены элементы *B* и *a*, а семантически *β* и *α*. Это обусловлено тем, что сравниваются предметы в границах одного класса. Препозитивными компонентами являются основы, называющие деревья, кустарники, растения.

Аналогичная структура сравнения проявляется и в композитах на **-цветный** с препозитивными основами, называющими цветы: *лилиецветные тюльпаны, гвоздикоцветные бальзамины* и др. Синонимичными являются компоненты **-цветный** и **-цветковый**, однако адъективы различаются сферой употребления. Производные с компонентом **-цветковый** входят в состав терминов, образуя единую номинацию: *магнолия лилиецветковая* (*Magnolia liliflora*), *массония жасминоцветковая* (*Massonia jasminiflora*), *офрис шмелецветковый* (*Ophrys bombyliflora*) и др. Связанность в употреблении адъективов с компонентом **-цветковый** препятствует их субстантивации: субстантиваты образуются на базе модели с компонентом **-цветный**: *мальвоцветные, молочаецветные, орехоцветные, трубчатоцветные*;

3) эксплицированы компоненты *B* и *C*. Композиты образуются в результате чистого сложения. Обширную группу составляют цветковые композиты типа *молочно-белый* «белый, цвета молока», *угольно-черный* «черный, цвета угля». Как отмечала П. А. Соболева, «комплекс R5R3R2O R3O может иметь параллельные интерпретации в виде словосочетаний и сложных слов: *красный, как огонь*, или *красный подобно огню*, наряду с *огненно-красный*» [8, с. 80].

Для словообразования «особую значимость имеет выявление тенденций формирования массива цветковых композитов, определяемых закономерностями сочетаемости адъективных основ» [4, с. 90–91]. В границах выделенной тенденции особое место занимают основы, у которых цветковое и световое значение мотивировано отношением к предмету. Как правило, такие основы занимают препозицию в композитах и являются образом сравнения: *бирюзовый, пепельный, пламенный, рубиновый, фарфоровый, яичный, янтарный* и др. Количество таких основ постоянно увеличивается [4]. В качестве постпозитивных выступают основы основных цветов спектра, которые выполняют функцию основания сравнения: *карминно-красные сорта тюльпанов, лавандово-синие соцветия, гвоздично-розовые цветки роз*. Логическая структура сравнения

в цветочных композитах может изменяться. Это происходит в тех случаях, когда композит состоит из двух основ, у которых цветочное и светочное значение мотивировано отношением к предмету: *лососево-абрикосовые гиацинты сорта Оранж Бовен, лимонно-хромовые цветки роз* и др. Уточнение логической схемы сравнения происходит в многокомпонентных образованиях, в которых выделяется основание сравнения и два образа сравнения: «*Нижний средний лепесток и зев [цветка гладиолуса сорта Прелюдия Баха] имеют **фуксиево-пурпурно-красные полосы***» [Зоргевиц А. К. Гладиолусы. – Рига, 1961. – С. 43], т. е. наблюдается чередование фуксиево-красных и пурпурно-красных полос.

По количеству эксплицированных элементов логической схемы сравнения четырехэлементные синтаксические конструкции противопоставлены метафоре, для которой характерна вербализация только одного логического компонента сравнения. Производные расположены между этими полюсами. Наличие хотя бы двух вербализованных в структуре производного элементов логической схемы сравнения (*A* и *B* либо *B* и *m*) позволяет рассматривать его как единицу поля подобия.

Таким образом, отражение в структуре производных логической схемы сравнения является их значимой характеристикой, которая и была положена в основу методики изучения конститuentов поля подобия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бартон В. И. Сравнение как средство познания : [монография] / В. И. Бартон. – Минск, 1978. – 128 с.
2. Безпояско О. К. Морфеміка української мови : [монографія] / Олена Костянтинівна Безпояско, Катерина Григоровна Городенська. – К. : Наукова думка, 1987. – 213 с.
3. Карпіловська Є. А. Конкурування варіантних номінацій як вияв тенденцій розвитку лексику: регулятори рівноваги / Є. А. Карпіловська // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту / [зб. наук. праць, присвяч. ювілею Загнітка А. П.]. – Донецьк : ДонГУ, 2004. – С. 122–132.
4. Краснянский В. В. Сложные цветолексемы в русской речи : [монография] / Вадим Владимирович Краснянский. – Орехово-Зуево, 2006. – 338 с.
5. Лапшина О. А. Семантическая категория подобия в современном русском языке / О. А. Лапшина // Русская филология. Украинский вестник. – № 2 (39). – Харьков, 2009. – С. 18–21.
6. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии : [монография] / Василий Михайлович Огольцев. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1978. – 160 с.
7. Огольцева Е. В. Образное значение в системе отсубстантивной деривации (Структурно-семантический аспект) : [монография] / Екатерина Васильевна Огольцева. – М., 2006. – 392 с.
8. Соболева П. А. Моделирование сложных прилагательных / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 67–81.

9. Тулина Т. А. О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке / Т. А. Тулина // Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 51–62.

*Петрова Л. А.
(г. Одесса)*

КОМПОЗИЦИОННЫЙ КОД В СТИЛИСТИКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Несмотря на универсальный характер мышления, освоение окружающего мира происходит особым для каждого лингвокультурного сообщества способом. Бесспорным является тот факт, что культурно-языковая специфика выявляется как результат языкового кодирования при описании реалий окружающей действительности, отражающих сущность бытийных и познавательных моделей, принятых языковой общностью. Процесс определения лингвокультурологических парадигм обязательно учитывает социально-психологические особенности не только языковой личности, но и всего лингвокультурного сообщества.

Проблема эстетической категоризации мира связана с представлением о том, что на определенном этапе познания действительности система мышления и система языка рассматриваются как два взаимно предполагающих и дополняющих друг друга кода. Под кодом обычно понимается способ обработки, передачи и хранения информации при помощи некоторой системы элементов и правил их комбинации. Кодирование – это преобразование информации в код (обращение объекта познания в соответствующую конфигурацию условных обозначений согласно правилам, допускающим обратный переход: от конфигурации условных обозначений к представляемому объекту).

Семантическая структура текста в современной лингвистике представляется как ментальное пространство, имеющее определенную специфику, которая закрепляется термином «семантическое пространство текста». Семантическое пространство текста – это ментальное образование, в формировании которого участвует, во-первых, само словесное литературное произведение, содержащее обусловленный интенцией автора набор языковых знаков – слов, предложений, сложных синтаксических целых (виртуальное пространство); во-вторых, интерпретация текста читателем в процессе его восприятия [1, с. 52]. Подобная бинарность семантического пространства обусловлена характером соотносительности внешней материальной структуры (означающего) и внутреннего содержания (означаемого) текста. Между планом выражения (линейное вербальное пространство) и планом его содержания (ментальное семантическое пространство) нет однозначного соответствия, поскольку ментальное семантическое пространство текста

способно выражать не только явные, непосредственно эксплицированные смыслы, но и неявные, имплицитные. Как считают ученые, денотативно-референциальный компонент ментального пространства в большей степени эксплицируется, в то время как концептуальная информация преимущественно выводится, так как чаще всего она имплицитна. Очевидно, в связи с этим появилась необходимость в новой методике исследования языка, позволяющей рассматривать его как репрезентант лингвокультурного кода.

Анализируя коды культуры, ученые интерпретируют их как «сетку», которую культура «набрасывает» на окружающий мир, членит, категоризует, структурирует и оценивает его [5, с. 232]. Под лингвокультурным кодом понимается система культурно-языковых соответствий, обслуживающих коммуникативные нужды членов лингвокультурного сообщества [3, с. 22]. Код отдельно взятого текста индивидуален, тем не менее существуют инвариантные способы его дешифровки: «в художественных текстах, несомненно, существуют фрагменты разной протяженности, которые помогают увидеть смысловую дополнительную нагрузку в самом этом тексте или ведут нас в другой текст, переключая с которым также открывает для нас дополнительные смысловые пространства» [4, с. 41]

Композиционный код текста – это система сигналов содержательно-фактуальной и содержательно-концептуальной информации, репрезентирующих ее благодаря особому композиционному развертыванию текста [2, с. 71]. Дешифровка композиционного кода позволяет выявить дополнительные сведения в тексте на уровне последовательности сюжетно-композиционных частей.

Авторские интенции должны быть понятны адресату, поэтому они эксплицируются в тексте разными языковыми единицами. По наблюдениям В. А. Лукина, та часть текста, в которой излагается авторский замысел, занимает фиксированное положение (в начале текста) и является элементом его композиции [5, с. 26]. Именно эта композиционная часть может включать информацию, определяющую всю систему ментального пространства художественного произведения. Например, название рассказа И. А. Бунина «Баллада» придает ему романтический характер, вводит в литературный дискурс. Заглавие «Дело корнета Елагина» соотносит рассказ с криминальным производством, возбужденным в связи с уголовной историей убийства молодой актрисы Марии Сосновской ее любовником Александром Елагиным. Однако референтная область модифицирует художественное воплощение переданных событий, разрушая общепринятые нормы композиции.

Так, согласно жанру баллады, в первом рассказе И. А. Бунина нет масштабных, преувеличенных образов, кочующих из былины в былину,

что характерно для эпического повествования. В центре произведения – история из жизни странницы Машеньки, *«седенькой, сухенькой и дробной, как девочка»*. Традиционно ее судьба логично вплетена в сюжет. Однако в нем нет драматических действий, участвуя в которых героиня погибает. Название рассказа соотносится со старинным преданием о давно прошедших событиях, фигурирующих в воспоминаниях Машеньки.

Композиционно рассказ распадается на две части: беседа повествователя с героиней, в которую включена история о Господнем волке. Таким образом, кольцевая структура текста сохраняет переплетение реалистических и фантастических, невероятных, сверхъестественных событий – одну из главных особенностей жанра баллады.

В первой части действие статично (единственное событие – упавшая свеча), ограничено рамками места и времени: господская усадьба, поздняя ночь в большие зимние праздники. Замкнутый характер этого хронотопа создает ощущение таинственности, необычности: *деревенский дом являл картину странную; в доме водворялась полная тишина, благоговейный и как бы ждущий чего-то покой, как нельзя более подобающий ночному священному виду икон, озаренных скорбно и умирительно*. Уподобление дома храму – доминантный образный компонент семантического пространства рассказа, выводящий его на уровень эстетической объективации мира. Состояние мистического бытования усиливается цветовой антитезой, имплицитно соотносящейся с древним ликом образа в серебряном окладе: *в верхние, чистые стекла окон, густо обмерзших снизу серым инеем, чернела ночь и близко белели отягощенные снежными пластами лапы ветвей в палисаднике*. Концептуальное значение в связи с этим приобретают прилагательные, функционирующие в роли определений и сопровождающиеся косвенной авторской семантизацией: *грозная ночь* (– Почему *грозная*? – А потому, что *потаянная*, когда лишь *алектор, петух, по-нашему, да еще ночный вран, сова, может не спать*).

Анимистический мотив, характерный для баллады, связан с преданием о злодеянии старого князя, впавшего в грех соблазна молодой снохи. Озвученный устами пожилой женщины в темноте грозной ночи, рассказ изобилует фигурами фольклорного повествования: формула сказочного зачина (*Ведь когда это было? Уж так давно, – все царства-государства прошли, все дубы от древности рассыпались, все могилки сравнялись с землей*); обращение к авторитету (*про любовь недаром поется*); использование в функции обращения к слушателю устаревшей лексемы *сударь*; традиционные сравнения (*кричит, как орел; снегов в степи выше роста человеческого*). Наконец, центральный образ второй композиционной части – фантастический волк с глазами, как огонь красными и с сияньем округ головы.

Композиційний код даного произведения определяет и семантику существительного *баллада*. Употребленное страницей Машенькой, это слово кажется неуместным в существующей речевой ситуации, не соответствующим нормам языка и потому не понятным слушателю. Поэтому рассказчица дает объяснение: *Баллада, сударь. Так-то все наши господа говорили, любили эти баллады читать. Я, бывало, слушаю – мороз по голове идет.* Контекст показывает, что в структуре лексемы актуализируются дифференциальные признаки 'история', 'выдуманная', 'ненастоящая', 'страшная'. В развязке собеседник заключает: *Ах, какие страсти, Машенька... Истинно баллада!* Возвращение слову нормативного значения усиливает эстетический эффект всего произведения.

Таким образом, композиционный код художественного произведения является одним из ключей к пониманию авторского замысла, его дешифровка опирается на осознание и писателем, и читателем возможности (и / или необходимости) разрушения кодовой нормы, приводящего к синергетической определенности текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник. Практикум. – 2-е изд. / Людмила Григорьевна Бабенко, Юрий Викторович Казарин. – М. : Наука – Флинта, 2004. – 496 с.
2. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста. Словарь-тезаурус / Нина Сергеевна Болотнова. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 384 с.
3. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / С. В. Иванова. – Уфа, 2003. – 41 с.
4. Ключи нарратива / [отв. ред. Т. М. Николаева]. – М. : «Индрик», 2012. – 160 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Лукин В. А. Лингво-семиотические свойства художественного текста, его компоненты и параметры типологического определения : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / В. А. Лукин. – Орел, 2006. – 36 с.

*Пименова М. В.
(г. Кемерово, Россия)*

КЕМЕРОВСКАЯ ШКОЛА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ

В России первой докторской диссертацией, посвященной исследованию концептов, была диссертация М. Вл. Пименовой «Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия» (2001), основные положения которой были изложены в монографии [8].

Методика изучения концептов в Кемеровской школе концептуальных исследований формировалась постепенно. Первоначально детальному изучению подвергались образные признаки концептов, то, что

в зарубежной лингвистике именуется концептуальными метафорами. Оказалось, что «за бортом» анализа остается часть языкового материала, которая постепенно вовлекалась в процесс описания.

Концептуальная структура формируется шестью классами признаков: мотивирующим признаком слова – репрезентанта концепта (иногда в словаре может быть указано несколько мотивирующих признаков, это зависит от истории слова, когда первичный признак уже забыт и не воссоздается), образными признаками (выявляемыми через сочетаемостные свойства слова – репрезентанта концепта), понятийными признаками, объективированными в виде семантических компонентов слова – репрезентанта концепта, а также синонимами, ценностными признаками (актуализируемыми как в виде коннотаций, так и в сочетаниях со словом – репрезентантом концепта), функциональными признаками (отображающими функциональную значимость референта, скрывающегося за концептом), категориальными признаками (дименсиональными, квалитативными, квантитативными, ценностно-оценочными, пространственными и временными), символическими признаками – выражающими сложные мифологические, религиозные или иные культурные понятия, закрепленные за словом – репрезентантом концепта, ироническими признаками (выражающими утрату ценностного компонента в структуре концепта, которая в концептуальной картине мира первоначально существовала; ср. концепт *тёща*). Понятие есть часть концепта; понятийные признаки входят в структуру концепта. Процессы концептуализации и категоризации тесно взаимосвязаны и взаимопереплетены между собой. Эти процессы помогают нам вычленилть некий объект – реально или виртуально существующий – из общего фона подобных объектов, наделить его общими с другими и присущими только ему одному признаками [11, с. 17].

Исследование концептуальной структуры позволяет выявить более глубокие и существенные свойства референта. Такие свойства представляют обобщённые признаки предмета или явления, которые считаются самыми важными и необходимыми для их опознания. Референциальные признаки формируют структуру концепта. *Структура концепта* – это совокупность обобщённых признаков, необходимых и достаточных для идентификации предмета или явления как фрагмента картины мира. Изучение языка и отдельных его единиц способно приоткрыть тайны познания мира народом. «Общение людей есть не что иное, как обмен добытыми результатами теоретического и практического познания мира от самых элементарных единиц информации до универсальных законов, относящихся к природе мироздания» [6, с. 5]. Познание есть процесс образования или выявления признаков объектов мира, это процесс построения информации или упорядочивание знаний о

мире.

Концепт и слово и сочетания слов, репрезентирующие концепт, образуют единство; их единство можно сравнить с образом айсберга. Соотношение слова и концепта можно уподобить видимой и невидимой части айсберга. Компоненты лексического значения слова выражают значимые, но не в полном объёме, концептуальные признаки. Концепт объёмнее лексического значения слова. Концептуальные признаки, обьективированные в виде сем и семем, – это элементы далеко не полной структуры концепта, т. к. в эту структуру включаются и другие, не менее значимые, признаки. Структура концепта гораздо сложнее и многограннее, чем лексическое значение слова. Остановимся подробнее на методике концептуального анализа. В качестве примера возьмем концепт *сердце*.

Концепты отличаются от лексического значения тем, что сохраняют свою структуру, не теряют включенные в эту структуру признаки на всём протяжении истории народа (ср. с явлением десемантизации слова). Структура концептов только пополняется за счёт появления дополнительных признаков. Такое пополнение зависит от развития материальной и духовной культуры народа. Так, например, *сердцем* в народе до сих пор называют «подложечку», «солнечное сплетение»; в научной парадигме *сердце* – это телесный орган, от которого зависит кровообращение; из-за развития науки и техники у концепта *сердце* в XX веке появился новый образный признак – «мотор» (*сердце – пламенный мотор*), сам человек, тело и его части при этом представляются метафорами механизма (*сердце работает; отлаженная работа организма; сердце, как часы*). Формы для выражения того или иного признака концепта могут устаревать, сами признаки не устаревают и не исчезают. Появляются новые формы для их языкового выражения. Слово хранит память о концептуме – внутренней форме.

Язык – хранилище народного, национального мировидения. В языке мир классифицируется по специфическим признакам. Признак концепта – это атом смысла; при возникновении слова первичным будет мотивирующий признак (в этом случае речь идёт о внутренней форме слова). По мере освоения в речи слово обрastaет дополнительными смыслами, что связано с интерпретацией и познанием нового. Далее появляются вторичные значения слова, для которых свойственно «овеществление» абстрактных смыслов: мотивирующий признак характеризуется приращением образных признаков, «примеривающих» рождающийся концепт к уже существующим в сознании носителей языка. Эти образы в дальнейшем предполагают развитие понятийных признаков. Одновременно в структуре концепта появляются категориальные признаки и признаки природного и предметного миров.

Выявление структуры концепта возможно через наблюдения за

сочетаемостью соответствующих языковых знаков. Концепт рассеян в языковых знаках, его объективирующих. Чтобы восстановить структуру концепта, необходимо исследовать весь языковой корпус, в котором репрезентирован концепт – лексические единицы, фразеологию, паремиологический фонд, включая систему устойчивых сравнений, запечатлевших образы-эталон, свойственные определённому языку. Существенную помощь окажут также и авторские контексты, т. к. писатели и поэты используют языковой фонд, варьируя формы для выражения того или иного признака концепта, при этом, однако, они редко создают новые признаки.

Так, например, у концепта *сердце* в его структуру входит витальный признак «сон». В русском языке существует выражение, прямо вербализующее этот признак – *сон сердца*. Авторы могут использовать его почти дословно в разных контекстах (*И сердца трепетные сны*. Пушкин. Евгений Онегин; *Опять ты сердцу посылаешь Успокоительные сны...* Некрасов. Тишина; *Сердца сон, кремешный, как могила!* Клюев). При этом встречаются разные варианты объективации конкретного признака у одного и того же автора (*Смеется сердца забытью И с тьмой сливает мановеньем Мечту блестящую свою*. Баратынский. Бал; *Где сердца ветреные сны И мысли праздные стремленья Разумно мной усыплены...* Баратынский. Князю Петру Андреевичу Вяземскому; *И сердца пламенные сны!* Баратынский. Две доли). Сон может осознаваться как некое физическое качество (*сонное сердце*). Сны *сердца* интерпретируются как некое физическое или ментальное состояние, выражающееся в соответствующих глагольных предикатах (*Уймитесь, волнения страсти! Засни, безнадежное сердце!* Кукольник. Сомнение; *Милая, мне скоро стукнет тридцать, И земля милей мне с каждым днём. Оттого и сердцу стало сниться, Что горю я розовым огнём*. Есенин. Видно, так заведено навеки...; *Сердце, хоть ты бы заснуло Здесь на коленях у милой*. Есенин. Глупое сердце, не бейся...; *Но сердце снова тихим сном. В минувшем любит забываться*. Пушкин. Нет, нет, напрасны ваши пени...; *Та жизнь прошла, И сердце спит, Утомлено*. Блок. Та жизнь прошла...; *Где б ни скитался я, так нежно снятся сердцу Мои родные васильки*. Бальмонт. Где б я ни странствовал; *Сердцу снятся душистый горошек, И звенит голубая звезда*. Есенин. Ах, как много на свете кошек...; *Край любимый! Сердцу снятся Скирды солнца в водах лонных*. Есенин. Край любимый! Сердцу снятся...).

Структура концепта может расширяться за счет авторских инноваций. В английский язык вошел фразеологизм *to wear one's heart upon one's sleeve*. При дословной передаче образность этого выражения совершенно непонятна носителям русского языка («носить сердце на рукаве»). Мотивировка соотносится с исторической реалией – существовал

рыцарський обычай носити на рукаві своїй одягу кольору своєї дами. У. Шекспір вкладає це вираження в уста Яго (он говорить «Я буду носити серце на рукаві на расклевані галками» в значенні «якби я ходив з душою нараспашку, мене заклевав би будь-яким глупцем»), презираючого відкритих і відкритих людей, умілого ховати свої почуття. Шекспірівський фразеологізм використовували в своїх творах багато авторів, зберігаючи або переосмислюючи його первісний вигляд і значення (ср.: «*I've had something up my sleeve*». Christie. *The Mystery of King's Abbot*).

Дослідження поняття відбувається в декількох етапах. Перший етап – аналіз мотивуючого признака (мотивуючих ознак), т. є. внутрішньої форми слова, репрезентуючого поняття. В разі декількох репрезентантів виділені мотивуючі ознаки порівнюються між собою. Другим етапом – визначення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексики: дослідження концептуальних метафор і метонимії. Третій етап – виявлення понятійних ознак поняття шляхом опису лексического значення слова-репрезентанта поняття шляхом визначення його семантичних компонентів (тут доречно говорити про компоненти значення, або семах / семемах), опису синонімічного ряду лексики-репрезентанта поняття. Четвертий етап – вивчення категоріальних ознак. П'ятий етап – вивчення символічних ознак поняття. Можливо шостим (вивчення стереотипів і / або іронічних ознак) і сьомим етапом – дослідження сценарію. Сценарій – це подія, розгортається в часі і / або просторі, передбачає наявність суб'єкта, об'єкта, цілі, умов виникнення, часу і місця дії. Таке подія обумовлено причинами, послужившими його появі [10, с. 58–120].

Як виникає поняття і як розвивається його структура в часі? Ядром майбутнього поняття, який в подальшому виросте новими ознаками, служить мотивуючий ознак, встановлений в основу номінації. Як пише О. М. Фрейденберг, «первобітне мислення не знає відвлечених понять. Воно ґрунтується на міфологічних образах» [18, с. 19]. Іншими словами, первісне розв'язання концептуальної структури передбачає розв'язання образів на основі внутрішньої форми слова – репрезентанта поняття, т. є. образні ознаки поняття – наступний етап переосмислення мотивуючого признака. Далі паралельно розвиваються абстрактні понятійні ознаки і оцінка, при цьому оцінка може історично змінюватися на крайню протилежну, як це сталося з поняттям *мечта* в російській мові: «домінуванням релігійного світогляду пояснюються від'ємні конотації, характерні для слова *мечта* в початковий період його існування

(мечта страшная, чудовищная, обманчивая, лукавая, бесовская). Иначе обстоит дело в конце XVIII – начале XIX в., идеалом становится самоценная, полностью независимая личность, способная творить миры, хотя бы с помощью воображения. При романтическом взгляде на мир далекое (мечта, воображаемый мир) оказывается более привлекательным, чем то, что рядом (реальная действительность, повседневность). Именно в этот период слово *мечта* получает более активное употребление и положительные коннотации». Рассмотрим структуру на примере концепта *сердце*.

Мотивирующим называется такой признак, который послужил основанием для именованя некоего фрагмента мира, это внутренняя форма слова. В зависимости от времени появления слова в языке у соответствующего концепта может быть несколько мотивирующих признаков. Чем древнее слово, тем больше мотивирующих признаков у концепта, скрывающегося за этим словом. «Внутренняя форма есть тоже центр образа, один из его признаков, преобладающий над всеми остальными. ... Внутренняя форма, кроме фактического единства образа, дает еще знание этого единства; она есть не образ предмета, а образ образа, т. е. представление» [12, с. 100]. Новое слово появляется в языке на основе признака, уже зафиксированного в ранее существовавшем слове – концептуме (в терминологии В. В. Колесова). Мотивирующие признаки не исчезают, они функционируют в виде стертых метафор, переходя иногда в понятийные признаки (т. е. сохраняют прежнюю актуальность), их влияние заметно в развитии многих признаков, входящих в разные группы структуры концепта.

Середина и *сердце* – однокоренные слова. Внутренняя форма слова *сердце* связана с признаком того, что находится внутри тела, в самой его сердцевине. Этот признак подтверждается данными из других языков. Так, *сердце* в верхнелужицком языке *wutroba* (ср. в рус.: *утроба*), греч. *cardia* («сердце» и «середина»), др.-ирл. *críde* при новоирл. *croithe* «середина», «сердце». Индоевропейский корень *k'rd-; ср. лит. *sirdis*, латыш. *sirds*; к этому корню восходят латин. *cor*, гот. *hairto*, др.-в.-нем. *herza* (совр. нем. *herz*), англ. *heart*, арм. *sirt*. Во многих языках лексема *сердце* имеет сходное звучание; ср.: укр. *сердце*, блр. *сэрца*, болг. *сърце*, с.-хорв. *srce*, словен. *srce*, чеш. *srdce*, словац. *srdce* (ср. рус. разг. *серёдка: сесть в серёдку* «сесть посередине, между кем-либо», *быть в серёдке*). Старославянский – *срьдьце*, общеславянский – *sъrdьсе, корень *sъrd. Этимология слова *сердце* связывается с понятием середины, сердцевины, глубины (ср. *сердцевина дерева; жить в самом сердце города; находиться в самом сердце страны; Картечь хватила в самую средину толпы*. Пушкин. Капитанская дочка). Мотивирующий признак развился до символического. Глубина – символ тайного, нераскрытого, непознанного, непроявленного.

Иное название глубины – бездна, символика которой дополняется значениями, развивающими символику Великой Богини-матери: любовью, жизнью, творением-рождением. Великую тайну составляют душа и *сердце* человека – та тайна, постижение которой составляет подлинный смысл жизни. В глубине человеческой природы сокрыт «потаенный сердца человек». Глубина есть цель устремлений познания мира. Сакральное значение глубины – центр, сосредоточение всех истин, абсолютная ценность, подлинная красота, высочайшая степень проявления скрытых качеств и возможностей.

Образные концептуальные признаки – первичный этап осмысления внутренней формы слова. Для исследователя интересна история появления тех или иных образных концептуальных признаков. О. М. Фрейденберг [18, с. 20] замечает, что до понятийного мышления причинность не осознавалась. Мышление носило пространственный, конкретный характер; каждая вещь воспринималась чувственно, и образ воспроизводил только внешнюю сторону предмета – то, что было видимо и осязаемо. Огромное значение имела слитность субъекта и объекта. Все предметы представлялись тождественными. Со временем характер мышления народа меняется, и причинно-следственные связи становятся основным способом переноса признаков разных понятий. Об образных признаках концепта *сердце* подробнее см.: [11].

Под *понятийными* понимаются *признаки* концепта, актуализированные в словарных значениях в виде семантических компонентов (сем / семем) слова – репрезентанта концепта. Для анализа понятийных признаков привлекаются данные не только словарей современных языков, но и данные исторических словарей и словарей диалектов. Понятийные признаки концептов могут быть выявлены на основе анализа синонимов слов – репрезентантов концептов. Признаки, отмечаемые в толковых одноязычных словарях, представляют собой далеко не полный перечень понятийных признаков.

Научная и наивная картины мира могут в своих моделях чрезвычайно отличаться друг от друга. Расхождение это вызвано развитием науки в обществе. В языке фиксируются не только новые знания, но и знания, когда-то существовавшие у носителей языка. Язык хранит в себе первичные знания о природе, человеке и его месте в этом мире. Первичные знания фиксируются в языке в виде архаичных признаков концептов.

Архаичными понятийными называются признаки концептов, зафиксированные в исторических и историко-этимологических словарях конкретных языков, но не отмеченные в словарях современных языков, а также признаки, диктуемые языковым материалом, но отсутствующие в словарях. *Архаичные признаки* выражают наивные, обыденные

представления народа на природу и человека, которые не утрачены языком, но уже не осознаются носителями современного языка. Архаичные признаки возможны только у тех концептов, история репрезентантов которых достаточно древняя.

Одним из редко употребляемых признаков, сохранившихся только в народной речи, является признак «желудок» у концепта *сердце*: *засосет в сердце* (ср.: засосёт в желудке). В Остромировом Евангелии зафиксирован пример объективации этого признака: **Отаготѣять сердца ваша обѣденимь и пианьствикѣмь и печальми житнискыми** (Лук. XXI. 34). В «Словаре русских народных говоров» [13, с. 190] это значение зафиксировано: «сердце. 2. желудок. «Сердцем крестьяне называют желудок. Когда они говорят, что сердце болит, это значит, что у них давит под ложечкой» ... Под сердце подкатывает. а) О катаре желудка. б) О желудочной боли. Сердце давит. Об ощущении тяжести, давления в желудке. Сердце давит, задавило, сосет. Хочется, захотелось есть».

Архаичные признаки *сердца* функционируют до сих пор в измененном виде. Начиная с эпохи Возрождения *сердце*, пронзенное стрелой Амура, стало символом любви земной. Этот символ сопровождается девизом «Все побеждает Любовь». В католической традиции эта эмблема связана с днем святого Валентина (покровителя всех влюбленных). Метафора *свинца на сердце* относит к крылатому греческому богу Эросу, у которого было два типа чудесных стрел: золотые стрелы, попадая в *сердце*, несли мощный заряд любви, свинцовые стрелы гасили страсть в *сердце*.

В словарях русского языка не отмечено значение у лексемы *сердце*, известное тем, кто пользуется игральными картами. В английском одна из мастей игральных карт именуется *hearts*, в русском называемых *черви/червы* или *червонная масть*, обозначенная при помощи символического изображения одного или нескольких сердец. В народных говорах отмечены значения у слов *сердце* и *сердцовки*, которые метонимически связаны с тем, что соответствующая масть с изображением *сердца* на картах именуется *черви (червы)*: «*сердца́*. мн. Дождевые черви» [13, с. 194], «*сердцовки*. мн. Дождевые черви» [там же, с. 195]. Название масти игральных карт восходит к древнерусскому глаголу *чървити* со значением «красить в красный цвет» [17, с. 334], ср. латинское слово *vermiculus* «красный», образованное от *vermiculus* «червячок, кошениль, из которой добывали пурпурную краску».

Ценностно-оценочные признаки отображают ценностную картину мира этноса в двух вариантах – образном (через признаки ценности, имущества, богатства) и оценочном (через аксиологические признаки). Так, например, первоначально рана, кровь *сердца* были связаны с идеей жертвоприношения: «Плата кровью за освоение новых пространств бытия

и обретение новых ступеней свободы выступает как атрибут существования людей на всем протяжении истории» [1, с. 91]. *Сердце* и кровь – символы жизни: жизнь была платой за новые пространства в битвах (*заплатить своей кровью; ценой чьей крови*).

Символическими называются такие *признаки*, которые восходят к существующему или утраченному мифу или ритуалу и могут восприниматься в виде метафоры, аллегории или культурного знака. Миф сохраняет ранее распространенное в народе представление о мироустройстве. В процессе развития народа мифы утрачиваются, но их возможно восстановить, анализируя стертые метафоры. «Религиозные ритуалы – это типичный пример деятельности, в основе которой лежат метафоры. Метафорика религиозных ритуалов обычно включает метонимию: объекты реального мира замещают сущности в соответствии некоторому аспекту реальности так, как это понимается в религии» [7, с. 250].

Символы культуры, запечатленные в концептуальных структурах, многообразны и многоаспектны. Так, *сердце* издавна символизировало душу. Душа есть символ жизни, источник жизненных сил. Эти признаки наблюдаются и у *сердца*: *сердце* есть средоточие жизни, сосуд, содержащий в себе жизненные соки – кровь. *Сердце* воспринимается какместилище души и как ее заместитель. И *сердце*, и душа соотносятся не только с эмоциональной сферой жизни человека, но и его интеллектуальной сферой (ср.: *It ... confirming her most unfavourable opinion of his head and heart*. J. Austin. *Sense and Sensibility*). «Многие древние культуры не делали различия между чувствами и мыслями. Человек, который «позволяет сердцу управлять головой», считался скорее разумным, чем глупым» [16, с. 330]. В Библии *сердцу* свойственны все функции сознания: мышление, волеизъявление, ощущение, эмоции, совесть; *сердце* выступает центром, средоточием жизни. *Сердце* символично представляет «внутреннего человека», т. е. божественную составляющую человека единого – внешнего и духовного.

В символической картине мира русского и английского народов отобразилась теоцентрическая модель мира: бог – центр мира «большого» и «малого» – Макрокосмоса и Микрокосмоса. Середина, центр мира при этом – земля или солнце, центр тела – сердце. Другими словами, модель мира представляла собой круг с центральной точкой посередине. Круг считался символом совершенства, а модель круга (сферы) с обозначенной центральной точкой служила образом Бога и мира (круг с точкой посередине является древним астрологическим и астрономическим символом солнца).

Символическое отождествление *сердца* с Богом не случайно. Многие религии мира сходятся во мнении, что *сердце* – место Бога, сам Бог или его

часть: «В буддизме сердце – суть природы Будды. ... В китайском буддизме сердце является одним из восьми Драгоценных Органов Будды. ... В индуизме сердце – божественный центр, место обитания Брахмы: это Брахма, это все, Атман» [14]. Согласно Библии, человек был создан из праха земного – глины. При этом в *сердце* хранится искра Божья – часть Бога. Бог скрывается в теле, в сердце, как в бесформенном коме глины (*Well, this cold clay clod Was man's heart: Crumble it, and what comes next? Is it God?* Browning. Love in a life).

Язык аккумулирует в своей системе знаков те знания, которые предшествовали научному познанию. Как пишет В. П. Владимирцев, ««народно-поэтическая кардиология» как прототип и аналог кардиологии научной – это целая система взаимообусловленных «первичных» представлений о сердце и их выражений в обряде, тексте, слове, «знаке», образе» [5, с. 204]. Глубина *сердца* в народном восприятии есть скрытая для осознания настоящая, истинная личность, сокровенное «я», раскрыть которое призывали древнеиндийские, древнеегипетские и древнегреческие мудрецы: «Познай самого себя, и ты познаешь весь мир». Весь мир в человеке, и человек есть целый мир – афоризм, повторяющийся у многих философов. Г. В. Лейбниц утверждал, что в самом себе человек должен увидеть целый «мир, полный бесконечности».

Концептуальные признаки связаны, с одной стороны, с символическими традициями в национальной культуре, с другой – с продолжающимся осмыслением мотивирующих признаков слова – репрезентанта концепта. У концепта *сердце* отмечены признаки Слова, Логоса. Концептуальные признаки слова-*сердца* определяются мотивирующим признаком «середина» и ассоциативными связями между понятиями звука, слова, Бога и гармонии, которые наблюдаются у *сердца*. Слово «в мистической традиции – символ божественной власти. Индуистское представление о том, что вибрация священного первородного звука сделала задуманный мир явным, встречается во многих традициях» [16, с. 341]. В Библии сказано, что мир был создан словом Божиим, в Евангелии от Иоанна встречаем такое утверждение: «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог. Оно было в начале у Бога. Все чрез Него начало быть, и без Него ничто не начало быть, что начало быть. В Нем была жизнь, и жизнь была свет человеков» (Ин. 1: 1–4). Иоанн говорил о Слове жизни, о предвечном Логосе, Втором Лице Троицы: «И Слово стало плотью и обитало с нами, полное благодати и истины; и мы видели славу Его, славу как едиnorodного от Отца» (Ин. 1: 5,7). Логос – образ слова-мысли, выступающего в качестве творящего и упорядочивающего принципа мироздания. *Сердце*-слово есть тайна (*высказывать все тайны сердца*). Филон Александрийский учил, что Логос – это посредник между Богом и космосом, одновременно

созидающая сила, именно через Логос человеческий разум способен понять и постичь Бога. «Логос неразрывно сопряжен с идеей центра» [1, с. 103]), т. е. *сердца*.

Многие религиозные системы содержат в себе идею искупительной жертвы. Приобретаемые при жертвоприношении или самопожертвовании духовная энергия, чудесные способности равнозначны утраченному – принесенному в жертву или перенесенному негативному опыту. Языковые картины мира хранят в виде стертых метафор архаичные черты древних обрядов и ритуалов. Эти отголоски забытых традиций можно проследить, наблюдая за устойчивой, сохранившей донныне свою производность, метафорой «сердце – жертва».

Отголоски былых верований и мифов мы находим в непонятных современному носителю языка признаках концептов. Так, например, отзвуки древних взглядов на мир указывают на существовавшие ритуалы жертвоприношения, в том числе относящиеся к *сердцам* животным. В русском языке сохранились признаки жертвы злаковой – *сердца* из теста, хлеба, – замененной кровавой жертвы. Как пишет Дж. Фрэзер, «К другому празднику мексиканцы вылепливали статуэтку в виде людей, которые ... лепили из теста, приготовленного из семян разных сортов... Им поклонялись, поставив в молельне каждого дома. ... На рассвете жрецы пронзали эти изображения веретенами, отрубали им головы, вырывали сердце и приносили их хозяину дома на блюде. После этого их съедали домочадцы» [19, с. 460]. В мифологиях разных народов замена кровавой жертвы на жертву злаковую (так называемый «дух хлеба») сохранились отголоски ритуальных жертвоприношений. «В число животных, облик которых якобы принимает дух хлеба, входят волк, собака, заяц, лиса, петух, гусь, перепел, кошка, козел, корова (вол), свинья и лошадь» [там же, с. 418].

Как указывает Э. Бенвенист, «жертвоприношения бывают разной природы и носят разные названия в зависимости от того, заключаются ли они в предметах или в молитвах. Поскольку сама молитва есть жертвоприношение, она действует собственной силой; в виде жестко фиксированных формул, сопровождающих ритуал, – она устанавливает отношения между человеком и божеством при посредстве царя или жреца» [2, с. 368]. Ф. И. Буслаев писал, что у глагола *молить* «в областном наречии вятском» отмечено значение «колоть, резать», что «молить в значении приносить жертву, давать обет употребляется в древнейших рукописях Ветхого Завета. ... Потому-то к глаголу *молить* и приставляется возвратное местоимение *ся*, которое теперь здесь ничего не значит, но первоначально имело смысл, т. е. приносить себя в жертву, а не умолять или просить себя. Отсюда же явствует, почему *молиться* употребляется с дательным падежом, т. е. приносить себя в жертву кому. ... О самоубийце

доселе говорится намеком на языческую жертву: «вот це и чорту баран»» [4, с. 80–81]. Первоначально принесение в жертву себя соотносилось с мифами, в которых выражались космогонические представления (тело великана Имира послужило основой создания мира и Вселенной). В христианстве Бог воплотился в своем Сыне – Иисусе, в Библии именуемом Логосом, т. е. молитва – словесное (в речи или в мысли) обращение к Богу – есть повторение акта творения, когда пожелание человека, выраженное в его молитве, исполняется. Бог всемогущ, в его силах исполнить любое пожелание: «Знаю, что Ты все можешь, и что намерение Твое не может быть остановлено» (Иов 42: 568).

В русском устном народном творчестве встречается несколько устойчивых формул, в которых так или иначе описываются действия с сердцем и другими сакральными телесными органами: «вынимать сердце со печенью», «вырвать / вынимать ретиво сердце», «досмотреть / посмотреть ретиво сердце»: Ты пори у него груди белыя, Вынимай у него ретиво сердце, Ретиво сердце и со печенью! (былина «Илья Муромец на Соколе-корабле»), Тут хватал-то Алеша саблю вострую, Срубил-то Идолицу буйну голову, Распорол-то его белу грудь, Вынимал-то тут ретиво сердце, Поставил буйну голову на востро копьё, Натыкал его сердце на кинжалище, И поехал назад (в) стольный Киев-град (былина «Алеша Попович и Тугарин Змеевич»), Уж я вырву ретиво серье со печенью (былина «Иван Годинович»), Выдергивал кинжалище острое, Спорол у нее белую грудь Посмотрел во утробе чадо милое (былина «Дунай»), Неси ты мне ножище-кинжалище, Распорю я у Кощея груди черные, Посмотрю я сердце богатырское (былина «Иван Годинович»). При действии изъятия сердца и печени «в славянских традициях мотивировки, как правило, отсутствуют, а это определенно означает, что на славянской почве практика давно исчезла из бытования», «за этими описаниями несомненно скрывались представления о значимости сердца и печени» [15, с. 24]. Однако в некоторых родственных культурах такая мотивированность может быть обозначена: «Южнославянская вештица поедает человеческие сердца; дотрагиваясь чудесной палочкой до груди спящего человека, она вынимает его сердце и съедает, после чего тело на груди срастается; человек без сердца в будущем обязательно умрет» [3, с. 369]. Ср. в англ.: ...*And in ten minutes from the time of firing the animal's heart and liver were lying smoking before us.* Haggard. King Solomon's mines; *So we took the heart and liver and buried them for a few minutes in a patch of snow to cool them off.* Haggard. King Solomon's mines; *'Or I'll have your heart and liver out.'* Dickens. Great expectations; ...*Or you go from my words in any partickler, no matter how small it is, and your heart and your liver shall be tore out, roasted and ate.* Dickens. Great expectations. Сердце и печень объединяет символ крови; кровь есть локус души и жизненных сил. Для

крови характерно взаємодія з огнем і сонцем. Кровь іздревле була зв'язана з жертвоприношенням. Различные жидкости: молоко, мед, вино, – використовуються в ритуалах жертвоприношення, олицетворяють кров.

Жертвоприношення *сердца* являється одним із способів спілкування з Богом: *сердце* – це Бог або місце Бога в тілі людини. Видавши *сердце*, людина бачить Бога в ньому. *Сердце* в такому випадку виступає як посередник між земним світом і божественним. Ця аллегорія для сучасного носія мови раніше сприймалася буквально. Спілкування з світом богів загрожувало людині його знищенням. А так як замість гине жертвенний об'єкт, той, хто приносить жертву, може не опастися за власне життя.

Друга сторона такого жертвоприношення відображала уявлення про єдиність життя і смерті: життя переходить в смерть, і навпаки. *Сердце* як заступник душі або її місце – *сердце* – є джерело життя в тілі людини; вилучивши цей джерело, жрець позбавляв людину життя в цьому світі, відсилаючи її душу в світ інший. Принесення в жертву *сердца* означало кінець смертного існування і початок життя вічного. Життя сприймалася як нескінченне повторення ритму народження, смерті і воскресіння. В деяких міфологічних традиціях земне життя розумілося як позбавлення цінності, хибне, неістинне, ілюзорне.

В деяких культурах соком *сердца*, його життєвою силою – кров'ю – напивалося сонце – Бог. Жертвоприношення забезпечує циркуляцію життєвою силою – енергією – в космосі: від божества до природи і її частин – людині, від людини – за допомогою принесення жертви – знову до божества.

Загальноприйнятими і не викликають сумнівів твердженнями є те, що мова відображає особливості проживання народу (клімат, ландшафт, побут і т.д.). В свідомості сучасної людини зустрічаються дві різні історичні традиції. Перша відображає цінності, ідеали і уявлення людей, що склалися як форми історичного досвіду буття в світі і що формують ядро свідомості людини, т.к. саме це ядро і є концептуальна картина світу, яку людина освоює з мовою. Друга історична традиція обумовлена системою наукового знання, яка не з'явилася одночасно, а розвивалася впродовж всього періоду становлення народу. Система наукового знання освоюється свідомо, саме це знання людині дається з шкільної скам'янки, а концептуальна система криється в глибинах мови, розуміється стихійно, неосвідомо, її засвоєння відбувається з моменту народження. Людина, не задумуючись, використовує ті або інші форми мови, тому що так прийнято. Рідко хто з носіїв мови задумується, чому кров називається *рудой*, комаха з червоними крильцями – *бож'єю коровкою*, а *сердце* має епітет *ретиное*. Багато слів мови походять з втраченого

мифу, скрытому символу.

Исследование развития концептуальных структур в диахронии и в сопоставительном аспекте – перспективы особых направлений когнитивной лингвистики. Сложность таких исследований заключается в том, что многие концептуальные признаки в древних текстах отсутствуют, что связано со спецификой их функционирования. Воссоздать структуры концептов возможно, обратившись к фонду устного народного творчества. При этом особое внимание следует обращать на изменение категорий и форм мышления в разные эпохи, на смену верований и переходы в интерпретациях одних и тех же категорий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамчик В. В. Словарь символов и знаков / В. В. Адамчик. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест, 2006. – 240 с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс–Универс, 1995. – 456 с.
3. Берегова О. Символы славян / О. Берегова. – СПб. : Диля, 2007. – 432 с.
4. Буслаев Ф. И. Догадки и мечтания о первобытном человечестве / Ф. И. Буслаев. – М. : РОССПЕН, 2006. – 704 с.
5. Владимирцев В. П. К типологии мотивов сердца в фольклоре и этнографии / В. П. Владимирцев // Фольклор и этнография : у этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л., 1984. – С. 204–211.
6. Колшанский Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г. В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 5–31.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Лакофф Дж., Джонсон М. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Пименова М. В. Этногерменевтика языковой наивной картины внутреннего мира человека : монография / М. В. Пименова. – Кемерово : Кузбассвуиздат ; Landau : Verlag Empirische Pädagogik, 1999. – Вып. 5. – 262 с. – (Серия «Этнориторика и этногерменевтика»).
9. Пименова М. В. Концепты внутреннего мира (русско-английские соответствия) : дисс. ... д-ра филол. наук / М. В. Пименова. – Санкт-Петербург, 2001. – 497 с.
10. Пименова М. В. Особенности репрезентации концепта *чувство* в русской языковой картине мира / М. В. Пименова // Мир человека и мир языка ; отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : ИПК «Графика», 2003. – Вып. 2. – С. 58–120. – (Серия «Концептуальные исследования»).
11. Пименова М. В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ : монография / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – Вып. 9. – 500 с. – (Серия «Концептуальные исследования»).
12. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 190 с.
13. Словарь русских народных говоров / гл. ред. Ф. П. Сорокалетов. – М. : Наука, 2003. – Вып. 37: Свято-Скимяга. – 415 с.
14. Словарь символов [Электронный ресурс]. URL. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/simvol/778>
15. Смирнов Ю. И. Сердце и печень врага / Ю. И. Смирнов // Сибирский филологический журнал. – 2004. – № 2. – С. 4–25.

16. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. – изд. 2-е, стереотип. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987.
18. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М. : Наука, 1978. – 605 с. – (Серия «Исследования по фольклору и мифологии Востока»).
19. Фрэзер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрэзер. – М. : Изд-во политической литературы, 1986. – 703 с.

*Піскунов О. В.
(м. Слов'янськ)*

УЧЕНІ КАЗАНСЬКОЇ ШКОЛИ ПРО СТАТИКУ, ДИНАМІКУ ТА ІСТОРІЮ МОВИ

Представники Казанської лінгвістичної школи по-новому підходили до питань вивчення мови порівняно з ученими інших шкіл, особливо в методологічному аспекті. Учені Казанської лінгвістичної школи (І. О. Бодуен де Куртене, М. В. Крушевський, В. О. Богородицький) також розробляли нові підходи до порівняльно-історичного вивчення мови, але на іншому матеріалі; ці розвідки мали як теоретичний, так і практичний характер. Метою роботи є спроба спеціального дослідження мови в аспекті статичності, динаміки та історії в студіях учених Казанської школи в лінгвоісторіографічному аспекті із залученням нових матеріалів. Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті з орієнтацією на методологію сукупності наукових текстів. Предметом дослідження є методика дослідження мови з точки зору статичності, динаміки та історії в працях учених Казанської лінгвістичної школи.

Сучасні лінгвісти віддають належне бодуєнівській настанові про необхідність розділяти вивчення мови в один певний момент від дослідження в історичному плані: перший аспект – статика, а другий – динаміка мови [3, с. 7–10]. Ці аспекти корелюють з поняттями синхронії і діахронії Ф. де Соссюра. Лінгвоісторіографи високо оцінюють трактування наукового методу з вимогою під час дослідження враховувати дані попередніх мовних станів, а також перспективу розвитку цих мов [4, с. 108–109].

Розглядаючи питання зовнішньої історії мови, представники Казанської школи дотримувались точки зору, відмінної від трактувань представників Московської лінгвістичної школи. Якщо для О. О. Шахматова історія мови тісно пов'язана з історією народу і є її частиною, то для І. О. Бодуєна де Куртене історія мови – це дві сторони: зовнішня (географічно-етнологічна) і внутрішня [2, т. 1, с. 45]. І. О. Бодуєн де Куртене пише: «В історії зовнішній ми трактуємо певну мову як нерозкладне ціле і говоримо про її долю, тобто, власне, про долю певного людського колективу, що володіє тією або іншою мовою. Це,

отже, історія певного племені та народу, який розглядають з точки зору спільності мовного мислення» [там же, т. 2, с. 295].

На думку мовознавця, «для внутрішньої історії мови матеріалом слугує сама мова як предмет історії дослідження» [там же, т. 1, с. 45], а «матеріал для зовнішньої історії мови збігається значною мірою з матеріалом для історії та історії літератури» [там же]. За І. О. Бодуеном де Куртене, зовнішня і внутрішня історії мови – речі автономні, але взаємопов'язані [там же, с. 69–70].

У межах порівняльно-історичного мовознавства І. О. Бодуен де Куртене підкреслював: «характеристики мов за відомими статичними особливостями повинні бути замінені характеристиками за цілими лініями історичного розвитку, за цілими лініями поступових видозмін, що відбувалися упродовж багатовікового історичного життя» [там же, т. 2, с. 35].

При розгляді питань методології і дослідження мови І. О. Бодуен де Куртене вважав лінгвістику «наукою індуктивною», у якій існує «істинно науковий, історичний, генетичний напрямок», підкреслюючи при цьому важливість порівнянь, оскільки «порівняння тут не є метою, а тільки одним із засобів ... воно є не виключна привілеція мовознавства, а спільне надбання всіх без виключення наук» [там же, т. 1, с. 55–57].

І. О. Бодуена де Куртене оперував системою з трьома елементами: статикою, динамікою та історією. Статикою він називав опис і дослідження того, що існує; динамікою – дослідження та з'ясування умов змінюваності, а історія повинна констатувати зміни в науці. При цьому, віддаючи данину досить високому ступеню розвитку тогочасної науки, мовознавець убачав мету мовознавства в тому, щоб, «дослідивши з відповідною точністю за позитивними даними весь минулий розвиток певної мови, ретельно відмічаючи знову прагнення, які в ній з'являються, та спираючись на аналогію інших мов, воно (мовознавство – О. П.) може передбачити взагалі внутрішню майбутність цієї мови або ж реконструювати минуле, від якого не залишилось ніяких пам'яток» [там же, т. 1, с. 70].

На думку І. О. Бодуена де Куртене, звуковий склад можна характеризувати описово і статично. У цих випадках, по-перше, характеризується «участь тих чи інших органів», по-друге, «можна звернути увагу на звукову динаміку». Але далі мовознавець указує і на «третій різновид звукової характеристики мов, а саме характеристики історичного процесу розвитку звуків. Фіксують два реально даних періоди в мовному розвитку і далі намагаються з'ясувати, в якому напрямку розвинулись окремі категорії звуків і вся звукова система в цілому» [там

же, т. 1, с. 133]. Але І. О. Бодуен де Куртене віддавав перевагу дослідженню «живих» мов порівняно із «зниклими», що відновлюються тільки за писемними пам'ятками» [там же, т. 1, с. 349]. Мовознавець в розділі «Статика звуків» виділив «динамічні моменти», які трактуються, як «задатки динамічних звуків в даному одночасному стані мови» [там же, т. 1, с. 88].

В. О. Богородицький також відштовхувався від твердження про необхідність виділяти сучасний стан мови, її статику, та історичний розвиток, оскільки, на його думку, «наукова граматики вивчає явища мови не тільки в їх сучасному стані (інакше кажучи – статично), а й в історичному розвитку (динамічно), використовуючи писемні пам'ятки, що дійшли до нас від минулих часів» [1, с. 3].

М. В. Крушевський наслідує традиції І. О. Бодуена де Куртене стосовно трьохкомпонентної системи категорій: «Звук людський може бути розглянуто трояко: 1) незалежно від місця і часу. Під місцем тут необхідно розуміти місце звука у звукових комплексах або торкання звуку з іншими звуками; 2) у залежності від місця, тобто в залежності від сусідніх звуків; 3) у залежності від часу, тобто вивчення звука в його історичному розвитку. Перше становить предмет вищевказаної антропофонічної статички, друге і третє – предмет динаміки: друге становить предмет динаміки в точному сенсі слова, третє – антропофонічної історії» [5, с. 412].

Перспективним є продовження дослідження методики дослідження мови в аспекті статички, динаміки та історії у працях українських та російських компаративістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. Из университетских чтений. – изд. 4-е, дополн. / В. А. Богородицкий. – Казань, 1913. – VI. – 553 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 391 с.
3. Волкова Л. Б. И. А. Бодуэн де Куртенэ о принципах исследования языков в синхронном плане / Л. Б. Волкова // Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : сборник статей / науч. ред. проф. Ф. А. Ганеев. – Издательство Казанского университета, 1988. – 185 с.
4. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
5. Крушевский Н. В. Очерки по языковедению (1891) [О языке как системе ; динамика, статика языка] / Н. В. Крушевский // Хрестоматия по истории русского языкознания / сост. Ф. М. Березин / под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высш. школа, 1973. – 504 с.

ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО МЕТОДУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У сучасній лінгвістиці, термін *метод* уживають у різних значеннях, зокрема в широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (на позначення сукупності прийомів дослідження).

Обидва значення представлені в дефініції слова *метод* у «Словнику української мови» в 11 томах (т. IV).

Як переконливо свідчать дослідження відомих вітчизняних і зарубіжних учених (В. Глущенко, А. Зеленько, В. Немченко, О. Селіванова та інші), дотепер немає єдиного тлумачення поняття методу, що призводить до плутанини в різного роду дослідженнях. Зокрема, «Великий тлумачний словник української мови» подає таке його значення: «Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі...» [2, с. 522]. Це дозволяє метод ототожнювати або вживати як синонім до лінгвістичного терміну прийом. Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому значенні, як «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови» [1, с. 232]. Отже, у межах вузького тлумачення лінгвістичний метод виступає як гомогенний феномен.

На нашу думку, цілком закономірно ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від таких важливих методологічних засобів, як принцип і підхід, які не включаються в його структуру. Слушною є теза С. Кримського про те, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності» [5, с. 111].

С. Кримський визначає науковий метод як систематизований спосіб досягнення теоретичного або практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі й законів функціонування її об'єктів. Науковий метод окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу. Метод відрізняється від методики та техніки тим, що, окрім технічної, процедурної частини, включає також їх теоретичне усвідомлення й особливі пізнавальні принципи, він знаходиться в єдності з певною теорією або теоріями.

У структурі методу С. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки їх

предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги» [5, с. 111–114].

Отже, науковий, у тому числі й лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Цілком закономірно, що перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [6, с. 258].

Власну концепцію подає Л. Іванова, зазначаючи, що в структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [4, с. 231].

Думку про те, що будь-який метод завжди з'єднаний з метою дослідження, висловлював і Ю. Степанов [7, с. 17].

Не можна не погодитися з позицією Б. Головіна, що метод – це шлях, який прокладають до істини, а методика – інструменти, потрібні для розчищення цього шляху.

Традиційно в науковій літературі виділяють такі лінгвістичні методи дослідження:

– описовий метод – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії;

– порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку;

– дистрибутивний аналіз – методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті;

– трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій;

– структурні методи, які подають структуру мови і опис її системи;

– власне лінгвістичним методом вважається порівняльно-історичний метод, що виник у результаті відкриття спорідненості мов, що оперує системою особливих прийомів, правилами і процедурами лінгвістичного аналізу звуків і морфем при порівняльно-методичній інтерпретації;

– комплексно-процесуальний метод ми трактуємо як один з методів дослідження мови, його опису та здійснення мовної діяльності на основі функціонально-стилістичного інваріанту мовної системи та його модифікацій; стилістично диференційованих текстів: книжкових, розмовних, текстів-міркувань; комунікативних якостей мови: правильність, точність, логічність, чистота, виразність, доречність;

– метод мовностилістичної абстракції спрямований на дослідження мови як вторинної раціональної системи з урахуванням її стилістичної диференціації;

– метод лінгвостилістичної абстракції, який застосовується для дослідження, аналізу та опису стилістичного феномена в мові в його цілісності, з урахуванням взаємозв'язків між людиною, світом, мовою;

– метод індукції й дедукції в емпіричних науках, до яких відноситься і лінгвістика, дозволяє виявити протиставлення, пов'язане з протиріччям між природою досліджуваного об'єкта (сутністю) і наявним у розпорядженні дослідника емпіричним матеріалом (фактами);

– евристичні методи пов'язані зі збором та описом фактів мови;

– метод реконструкції, який активно застосовується в історичній лінгвістиці;

– методи формалізації інформації про мову;

– верифікація, доказ і аргументація;

– методи суміжних наук, які використовуються в лінгвістиці (психології, соціології, антропології, культурології, історії, акустичної фізики, математики).

Отже, аналіз загальнонаукової та спеціальної літератури засвідчив, що в лінгвістиці виділяють такі методи лінгвістичних досліджень: описовий, порівняльно-історичний, дистрибутивний, трансформаційний, структурний, лінгвістичний, комплексно-процесуальний, метод мовностилістичної абстракції, лінгвостилістична абстракція, індукція і дедукція, евристичний, реконструкція, пояснювальний опис, формалізація лінгвістичних описів, верифікація, метод суміжних наук. Одні з них використовуються широко, інші – знаходяться на етапі розвитку, або навпаки, залишаються історією. Методи лінгвістичних досліджень допомагають вивчити різні аспекти мови, прийти до певних висновків, що є основною метою будь-якого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова Ольга Сергеевна. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпін'я ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

3. Глущенко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / В. Глущенко // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2001. – № 4 (36). – С. 124–127.

4. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.

5. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

6. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

7. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

*Пучко А. О.
(м. Слов'янск)*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СУГЕСТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Постановка проблеми. Розвиток, удосконалення і пошук нових ефективних методів навчання іноземних мов є важливим і актуальним завданням сучасності. Тільки ретельне вивчення історії методики навчання іноземних мов, звернення до вагомого теоретичного і практичного досвіду з цієї проблеми, з урахуванням переваг і усуненням усіх недоліків при застосуванні того чи іншого методу, а також з урахуванням вимог сучасності в процесі оволодіння іноземної мови, сприятиме вирішенню цього завдання.

Вибір методів навчання іноземних мов – це вибір пріоритетів, стратегії, тактики та стилю роботи вчителя з учнями та викладача зі студентами для вирішення головних завдань і досягнення поставленої мети в процесі навчання. В умовах інтенсифікації навчання на сучасному етапі багато вчителів і викладачів, не зважаючи на існуючий великий спектр нових сучасних методів навчання іноземних мов, звертаються тільки до традиційних методів, які не завжди відповідають поставленій меті в навчальному процесі й вимогам сучасності. Тому, у цьому контексті актуалізується необхідність вивчення сутності й ефективності нових сучасних нетрадиційних методів навчання, зокрема сугестивного методу, що забезпечує максимально сприятливі умови в процесі оволодіння іноземних мов.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема історії розвитку методів навчання іноземних мов досліджувалась багатьма вченими (Н. Гез, Ю. Жлуктенко, Р. Кузнецова, І. Рахманов, С. Фоломкина, З. Цветкова). Дослідженням історії методики займалися Ф. Аронштейн, К. Ганьшина, Г. Гольдштейн, І. Грузинська, А. Любарська, В. Раушенбах, Р. Розенберг та багато ін. Розвитку інтенсивних методів навчання іноземних мов присвятили свої праці Л. Гегечкорі, Г. Китайгородська, А. Леонтьєв, Г. Лозанов, Ю. Пассов, В. Петрусинський, І. Шехтер та ін.

З кінця ХХ – початку ХХІ ст. відбувається відповідне наукове осмислення сугестопедичних підходів у низці публікацій представників педагогічної думки (К. Гінбаясі, З. Даскалова, С. Пальчевський, А. Сиротенко, Т. Чубукова, М. Чошанов, Н. Ямазакі), які стверджують, що сугестопедію можна використовувати для вивчення будь-якої навчальної дисципліни.

Метою даного дослідження є висвітлення сутності й ефективності сугестивного методу навчання іноземних мов з метою його активного застосування в навчальному процесі для підвищення ефективності навчання, досягнення значних результатів і розвитку пізнавальної активності учнів та студентів.

Виклад основного матеріалу. До нових сучасних методів навчання іноземних мов відносять методи, створені в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. внаслідок науково-технічної революції й розвитку інформаційних технологій (свідомо-практичний, або свідомо-активний метод, сугестивний метод Георгія Лозанова, «метод активізації резервних можливостей особистості й колективу» Г. Китайгородської, метод І. Шехтера, комунікативний метод (Г. Уїдоусан, У. Літлвуд, Г. Піфо, Ю. Пассов), метод повної фізичної реакції Джеймса Ашера, драматико-педагогічний метод, «мовчазний» метод Галеба Гатегно, груповий метод Чарльза Каррена, метод програмованого навчання, метод із використанням ЕОМ, комп'ютерів і мультимедійних технологій).

Поява і застосування нових методів навчання відбувалися також завдяки розвитку інших наук, а саме: психології, психології сприйняття, психології пам'яті, фізіології, філософії, логіки, педагогіки, педагогічної психології, порівняльної психології, гештальтпсихології, загального мовознавства, психолінгвістики, лінгвістики, інформатики, кібернетики, які знаходяться у нерозривному зв'язку з методикою навчання і, у свою чергу, сприяють її подальшому постійному вдосконаленню.

Так, упродовж розвитку сугестопедагогіки (від лат. *suggestio* – навіювання; це психотерапевтичний напрям у педагогіці, який цілеспрямовано з навчально-виховною метою використовує засоби навіювання) доведено, що раціональне використання засобів навіювання допомагає педагогам розкривати резервний потенціал учнів та студентів. А це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня засвоєння навчального матеріалу, розширює його обсяг, викликає почуття задоволення власними можливостями, впевненості у своїх силах, приємності й легкості в навчанні [3].

Основними напрямками сугестопедагогіки є гіпнопедія, релаксопедія та сугестопедія. Різні засоби навіювання гіпнопедичного методу навчання (навчання під гіпнозом, навчання в напрямі природного сну) використовувалися талановитими педагогами ще за часи давнини, а також

активно застосовувались у 50-і роки ХХ ст. в американських університетах і під час навчання агентів стратегічної служби армії та військовослужбовців. У 60-і роки ХХ ст. увагу дослідників привернув зворотний навіюванню процес самонавіювання, який зумовив розвиток іншого напрямку сугестопедагогіки, як релаксопедія (від. лат. relaxation – відпочинок). Так, з навчальною метою було розпочато широке застосування методу аутогенного тренування (аутотренінгу) як внутрішньої (психічної) гімнастики, який упливав на процеси запам'ятовування словесної інформації. Однак, із часом цей метод виявив певну обмеженість у його застосуванні для людей із психічними захворюваннями.

З метою подолання цих обмежень у 60-і роки ХХ ст. було створено один із найпоширеніших сучасних напрямів сугестопедагогіки – сугестопедія (напрямок, який з метою розширення мнестичних можливостей людини орієнтується на сугестивні впливи у звичайному стані свідомості). Особливістю цього напрямку є використання сугестивних впливів (відповідна інтонація, ритміка, пауза, вираз обличчя, погляд, поведінка педагога) на особистість поза межами гіпнозу та релаксації, тобто у звичайному стані свідомості.

Історія виникнення цього напрямку пов'язана із створенням у 1966 році в Болгарії науково-дослідного інституту сугестопедії (м. Софія), який очолив учений-психотерапевт Георгій Лозанов. Болгарські дослідники створили методику прискороного вивчення різноманітних навчальних дисциплін і дійшли висновку, що сугестопедія є не лише новим методом навчання, а новою дидактично-психологічною системою, яка може бути перенесена на будь-який навчальний предмет.

Так, Г. Лозанов запропонував застосовувати сугестію як засіб непрямого, комунікативного впливу на людину, який створює умови для розкриття резервів пам'яті, активізації резервних психічних можливостей особистості, підвищенню інтелектуальної активності учнів у навчальному процесі, зокрема в процесі навчання іноземних мов. Учений довів, що для ефекту надзапам'ятовування достатній стан психологічного комфорту в поєднанні з емоційними навіюваннями, зробленими у звичайному стані свідомості [1].

Такий сугестивний метод навчання, що дозволяє значно збільшити об'єм пам'яті і сприяє запам'ятовуванню більшого обсягу навчального матеріалу за певний час, передбачає комплексне використання всіх вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії, які, у свою чергу, поділяються на:

- складні (авторитет та інфантилізація);
- елементарні (двоплановість, інтонація, ритм).

Особистість учителя грає провідну роль у процесі навчання. Певні

якості вчителя (упевненість у собі, уміння вести заняття згідно специфіки методу, широка обізнаність, сила переконання, зовнішні дані, ентузіазм) підвищують його авторитет серед учнів, що є необхідним засобом для успішного навчання.

Завдяки застосуванню засобу інфантилізації (створення в групі атмосфери невимушеності й довіри) підвищуються функції сприйняття і запам'ятовування учнями навчального матеріалу, не порушуючи нормальної інтелектуальної діяльності. Застосування рольових ігор, музики і створення комфортних умов під час навчання дозволяють учням відчувати впевненість у собі, активізувати свої резервні можливості.

У результаті застосування двоплановості як засобу поєднання першого комунікативного (вербального) плану з другим планом у сугестивній формі, тобто супроводження мовлення змінами в міміці, інтонації, рухах рук, поставі тощо, необхідна інформація сприймається не тільки на усвідомленому, а й на неусвідомленому або не зовсім усвідомленому рівнях.

До інтонації та ритму подавання навчального матеріалу висуваються особливі вимоги. Учитель має застосовувати певну інтонацію і ритм під час подавання нового матеріалу в супроводженні музики. Музика, інтонація і ритм мають мати певну частоту, що, у свою чергу, також сприяють кращому сприйняттю і запам'ятовуванню матеріалу.

Г. Лозанов виділив три види сугестії (психологічну, дидактичну, художню), які мають бути застосовані в навчальному процесі з метою усунення психологічних бар'єрів в учнів. Під психологічною сугестією розуміється врахування вчителем психологічних факторів, а також врахування емоціонального впливу з використанням логічних форм щодо подавання матеріалу. Дидактична сугестія передбачає застосування вчителем на занятті особливих прийомів щодо активізації навчання. З метою емоціонального впливу і гармонізації заняття вчитель має застосовувати художню сугестію, тобто різні види мистецтва (музику, малювання, елементи театру тощо) [1].

Основними принципами сугестивного навчання Г. Лозанов визначає наступними:

- принцип радості, не напруженості та концентративної психорелаксії (проведення сугестивного навчального процесу в приємних і спокійних умовах, усі учасники позбавлені напруги, нервозності, мають гарний настрій, у результаті чого процес запам'ятовування автоматизується і здійснюється спонтанно);

- принцип єдності свідомого, підсвідомого та інтегральної мозкової активності в навчанні (цілеспрямоване використання не тільки усвідомлюваних реакцій та функцій учнів чи студентів, а й їх підсвідомої

активності (емоційна сфера, установка, мотивація, інтереси, тобто характер ставлення до навчання);

- принцип сугестивної взаємодії на рівні резервного комплексу (створення педагогами необхідної сугестивної атмосфери).

Окрім головних, Г. Лозанов виділяє додаткові принципи:

- інтенсивності, послідовності навчання і повторення наприкінці семестру (навчального року);

- мотивації значення навчальної дисципліни до початку її вивчення;

- додаткових індивідуальних сугестивних занять;

- індивідуальних домашніх завдань;

- можливості творчих ініціатив і їх стимуляція;

- естетичного виховання шляхом вживання в художній твір;

- міждисциплінарної взаємодії [2].

Усі принципи сугестопедії рекомендується застосовувати комплексно, що, у свою чергу, повинно надати учню задоволення, легкість під час засвоєння матеріалу і розкриття його комплексних резервів.

До основних форм сугестивного навчання відносять: заняття-спектакль, сюжетне заняття, концертний сеанс, ігрові заняття (інтерактивні та неінтерактивні ігрові заняття), заняття глобальних тем і заняття розробки глобальних тем, лекції, практичні та семінарські заняття. Ці форми в багатьох випадках запозичені в традиційної навчальної системи. Але нові підходи до вивчення іноземних мов і нові завдання, поставлені перед учнями, повністю видозмінили їх.

Серед особливостей контролю та оцінки знань, умінь і навичок у ході навчання за сугестивним методом С. Пальчевським виявлені наступні: гуманістична спрямованість, намагання уникнути психотравмуючого впливу на особистість школяра, націленість на оцінювання рівня досягнутого учнем, а не на рівень прорахунків. Найголовніше полягає в тому, що система контролю, оцінки та корекції знань не виступає відособлено, а органічно влітається в структуру навчального процесу [3].

Основними результатами ефективності застосування сугестивного методу під час навчання іноземних мов є наступні:

- активне використання засвоєних знань і вмінь на практиці під час усного мовлення, власної промови, виконання різних ролей, широке використання невербальних засобів комунікації, а також добре розуміння промови співрозмовника;

- формування гнучких навичок щодо перенесення засвоєних мовних одиниць на інші варіативні ситуації спілкування;

- створення сильної негайної мотивації навчання, яка здійснюється у формі неформального спілкування, і мотивації спілкування, яке наближене до реального;

- подолання психологічних бар'єрів під час усного мовлення (бар'єру страху перед говорінням, перед можливістю зробити помилки, подолання внутрішньої і зовнішньої скованості, замкнутості);

- висока результативність навчання (уже на другий день навчання учні спілкуються іноземною мовою, використовуючи мовні кліше навчального тексту);

- пред'явлення і засвоєння великої кількості мовних, лексичних і граматичних одиниць (за одне пред'явлення вводяться і одночасно засвоюються 150–200 нових слів, 30–50 мовних кліше і декілька типових мовних явищ).

Отже, навчання за сугестивним методом базується на досягненнях фізіології, психотерапії, психології, дидактики, основ теорії театрального мистецтва. Такий синтез різноманітних наук, на думку С. Пальчевського, дозволяє отримати високі результати за рахунок якісно нового підходу не лише до процесу навчання, а й до особистості учня [3].

Таким чином, застосування сугестивного методу навчання іноземних мов не залежить від віку, здібностей і рівня підготовки учнів, не потребує від них особливих зусиль, а головне – значно покращує пам'ять і надає результати з перших занять. Механізм швидкого засвоєння навчального матеріалу заснований на запам'ятовуванні лексики на рівні зорового пізнання. Крім того, сугестивний метод базується на підсвідомому запам'ятовуванні, при цьому процес навчання проходить на рівні неусвідомленої психічної діяльності. Але, треба зазначити, що під час організації навчання із застосуванням сугестивного методу необхідно враховувати вікові особливості учнів під час підбору тем і ситуацій для спілкування, у забезпеченні змістовного елементу навчального процесу, а також формулюванні комунікативних завдань.

На основі сугестивного методу Г. Лозанова його послідовниками розроблено чимало інших інтенсивних методів навчання, зорієнтованих на досягнення максимальних результатів у процесі вивчення іноземних мов (метод Л. Гегечкорі, метод Г. Китайгородської, метод І. Шехтера, метод занурення А. Плесневича), кожен з яких зробив свій вагомий внесок у подальшу розробку, поширення і збагачення сугестивного напрямку. Метою такого навчання автори інтенсивних методів визначають навчання усномовленневому спілкуванню за короткий час за умови максимальної концентрації занять.

Сугестивне навчання поширилося з моменту його створення і продовжує поширюватися в багатьох країнах світу, а саме в Німеччині, Австрії, Бельгії, Угорщині, Росії, США, Канаді [4; 5]. Результати багатьох досліджень учених із різних країн повністю підтверджують ефективність та результативність сугестивного методу навчання іноземних мов [6; 7; 8]. Ефективність теорії і практики сугестопедії було також доведено

експертами ЮНЕСКО.

Висновки. Застосування сугестивного методу навчання, на нашу думку, є перспективним і ефективним у процесі оволодіння іноземною мовою. Його ефективність перевищує всі інші відомі методи навчання: розширює пізнавальні й репродуктивні можливості особистості, що в цілому спричиняє інтенсифікацію навчального процесу. Тільки правильне застосування сугестивного методу дозволяє досягти вражаючих успіхів у навчанні іноземних мов, а саме: засвоєння великого обсягу навчального матеріалу за невеликий термін навчання. Треба зазначити, що повноцінне застосування цього методу не завжди можливе під час навчання іноземних мов в умовах школи чи вищого навчального закладу (обмеженість часу, спеціальна підготовка вчителя), але постійне застосування певних елементів у поєднанні з іншими сучасними методами навчання іноземних мов безперечно має сенс і сприяє досягненню ефективних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лозанов Г. К. Суггестопедия при обучении иностранным языкам / Г. К. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам : сб. науч. тр. – М., 1973. – Вып. 1 – С. 9–17.
2. Лозанов Г. К. Сущность, история и экспериментальные перспективы суггестопедической системы при обучении иностранным языкам / Г. К. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам : сб. науч. тр. – М., 1977. – Вып. 3. – С. 7–16.
3. Пальчевський С. С. Суггестопедагогіка : новітні освітні технології / Степан Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 351 с.
4. Batz R. Die Suggestopädie – eine neue Methode der Fremdsprachenvermittlung / Richard Batz, Wolfgang Bufe // Moderne Sprachlernmethoden. Theorie und Praxis. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991. – S. 291–315.
5. Bröhm-Offermann B. Suggestopädie. Sanftes Lernen in der Schule / Birgit Bröhm-Offermann. – Lichtenau : Verlag Die Werkstatt GmbH, 3. erw. Aufl., 1994. – 144 s.
6. Edelmann W. Suggestopädie und Superlearning : suggestopädische Lernverfahren auf dem Prüfstand / Walter Edelmann. – Verlag Asanger, 7. Aufl, 2007. – 139 s.
7. Holtwisch H. Fremdsprachen alternativ! : untersuchungen zur Wirksamkeit der suggestopädischen Methode im schulischen Fremdsprachenunterricht / Herbert Holtwisch. – Verlag Verein Z. Förd d. AKS, 1990. – 200 s.
8. Schiffler L. Suggestopädie und Superlearning – empirisch geprüft / Ludger Schiffler. – Frankfurt (M.), Verlag Diesterweg, 1989. – 184 s.

*Решетняк О. О.
(м. Слов'янськ)*

САКРАЛЬНЕ Й ПРОФАННЕ ЯК СКЛАДОВІ БУТТЯ

Об'єктивна картина світу в людській свідомості має фрагментарне відображення, це не дзеркальний образ дійсності, а інтерпретація з елементами людського суб'єктивізму. В. Постовалова свого часу зазначила, що «з кожною картиною світу пов'язана певна логіка світобачення, засіб світосприйняття, обумовлені нею мисленнєві звички

[8, с. 28], а Л. Боброва продовжила цю думку: «мовець членує та оцінює навколишню дійсність, як це прийнято в його рідній мові» [2, с. 19].

Картина світу людини є результатом взаємодії обставин життя та психічного розвитку особистості під час різних контактів людини зі світом за участю всіх форм свідомості, серед яких О. Семенець виокремлює дотеоретичну (повсякденну), теоретичну (наукову, філософську), позатеоретичну (релігійну, мистецьку) [9, с. 51], наголошуючи на значущості впливу рідної мови. А. Зеленько досліджує такі різновиди мовної картини світу, як: міфологічну, релігійну, філософську, повсякденну, побутову, художню [4, с. 35].

З виникненням релігії пов'язують початок формування іншого типу світогляду, підґрунтям якого є розрізнення сакрального й профанного, що змодельовано в релігійній мовній картині світу.

Для розуміння категорії *sacrum* важливо з'ясувати семантику поняття «сакральне», запозичене з латині, воно поповнило словникову практику всіх європейських мов, і слов'янських зокрема. Латинська номінація *sacrum* походить від давньоримського *sacer*, яке, на думку В. Головей, є найбільш точним і спеціальним вираженням поняття «священного» [3, с. 37]. П. Тіліх зазначав, що «святість – це феномен, який переживається. Вона є важливою пізнавальною «дорогою» до розуміння природи релігії. Оскільки є найбільш адекватною площиною для розуміння божественного. Святість і божественність потрібно інтерпретувати корелятивно... Усе, що належить до божественної сфери – освячене» [10, с. 230]. С. Савицький так характеризує сакральне: «*Sacrum* – це усе, що в якийсь спосіб переступає реальність і дочасність, вказуючи на існування «надреальної» дійсності, від якої людина є узалежнена, що робить зрозумілим сенс її існування, тлумачить її трансценденцію. Це те все, що стосується релігії й віри в «надприродне», але водночас відрізняється від того, що окреслюємо як «магічне» чи «фантастичне» [9, с. 95].

Отже, священне є бінарною мирському. Людина усвідомлює священне, оскільки воно марковане як щось цілком відмінне від мирського. Мірча Еліада акцентує на тому, що термін *profanum* є корелятивним до поняття *sacrum*. Корелятивна пара *sacrum* – *profanum* («святість – світкість») є взаємодоповнювальною, але, водночас, «святість» є протиставленням до того, що є *profanum* [5, с. 8].

Священне й мирське – два способи буття людини у світі. Священне насичене буттям, воно є і реальністю, і вічністю, і силою. Концепція святого контрастує з двома іншими поняттями – нечистого й секулярного. Святе й нечисте виключають одне одного. Номінація «секулярне» менш виразна, ніж лексема «профан», яка означає «перед дверима» святості. Перебування «перед дверима священного» не означає стан нечистоти.

Проте, на думку П. Тілліха, номен «профан» конотовано «нечистий», тоді як термін «секулярний» залишився нейтральним. Контраст між святим і секулярним не є чітким. Усе секулярне непрямо пов'язане із святим, воно стає носієм святого і в ньому може виявлятися божественне. «Усе секулярне потенційно є священним, тобто є доступним до освячення» [10, с. 233].

Сукупність значень понять *sacer, sacrum* невіддільна від уявлень про конкретного носія надлюдської могутності й святості – Бога. Амбівалентну сутність сакрального яскраво представлено у пророчому змісті Старого Заповіту, де священне поступово набувало вищої справедливості та істини, тобто ставало святим, що згодом призвело до ототожнення святості й моральної досконалості. Божественну заповідь бути такими ж святими, як святий Бог, потрактовано як вимогу моральної досконалості.

Отже, генеза уявлень про священне передує альтернативі добра і зла, воно мислиться як божественне й демонічне водночас. Модус священного виявляється і в його невичерпному виражальному потенціалі: священні символи є репрезентацією цілісності буття, його повноти й вічності, виражаючи в конкретно-чуттєвому, одиничному вічне і всезагальне, безкінечне.

Сакрум як категорія функціонує в багатьох парадигмах, а насамперед, в архетипній (сакральний простір, час, числа тощо) та в релігійній (біблійна символіка). Біблія є тому символічним світом, що в ній фігурують небесні й земні створіння, які маніфестують розуміння вічної сутності Бога. У Писанні все є символічним, і потрактування останнього є одним з нагальних релігійних та мовних завдань індивіда.

Символіка інтерпретує біблійні оповіді як такі, що мають крім буквального ще й інший фігуральний рівень референції поза тими подіями, які є експліцитними в текстах Книги Книг. Окремою формою такої інтерпретації є типологічне тлумачення, згідно з яким основні події Старого Заповіту є передвіщенням подій Нового. На думку В. Лаби, «прообразом зветься особа, річ або дійство у Старому Завіті, що проображує, тобто наперед означає і передсказує в Новому Завіті особи, установи, події Нового Завіту» [6, с. 20]. Дослідник прообрази поділяє на особові (Адам, Авель, Ной, Ісаак, Йона та ін.), речові (манна небесна, мідний вуж тощо), подієві (вихід з неволі, потоп, пасха тощо) [6, с. 20].

Читаючи Старий Заповіт, помічаємо чимало пророчих картин – символічних і типологічних. Так, наприклад, Апостол Павло в Посланні до римлян 5: 1–10 інтерпретує образ Адама як прообраз Христа, конкретизуючи таке розуміння в Першому посланні до коринтян: «*Є тіло звичайне, є тіло духовне... Перша людина Адам став душею живою», а останній Адам – то дух оживляючий... Перша людина – з землі, земна,*

друга Людина – з неба Господь» (1 Кор. 15: 44–49). У цій типологічній паралелі акцентовано на основних ознаках двох осіб: вони обоє первородні в божественному походженні і є першими в новому порядку творіння. Як і Адам, Ісус є вінцем людства, з Ним асоціюють Новий Заповіт як з оновленим творінням, – але на відміну від Адама, який приніс покарання і смерть, Ісус (*«останній Адам»*) приніс прощення й життя. Такий елемент протиставлення наявний чи не в усіх прообразах. Зокрема, автор Послання до євреїв говорить: *«... ви приступили... до Посередника Нового Заповіту – до Ісуса, і до покроплення крові, що краще промовляє, як Авелева»* (Євр. 12: 12). У Книзі Буття 4: 10 описано епізод вбивства Авеля Каїном, і де вперше Бог говорить про кров Авеля: *«Голос крові брата твого взиває до Мене з землі»*. Чітко простежуємо протиставлення: якщо кров Авеля – першого праведника *«взивала про помсту»*, то кров Христа *«взиває про прощення»*, тому вона й *«промовляє краще, ніж Авелева»*.

Книга Буття репрезентує перші вказівки на основних персонажів Писання, що до кінця тексту Біблії набувають рис символів чи архетипів (Адам і Єва, Авель і Каїн, Авраам, Ісаак і Яків, Йосип, нащадки Сифа, Ноя, Лотових дочок та ін.).

Отже, світ Біблії символізує усталені традиційні критерії філософського гатунку. Вони слугують своєрідним опертям у пошуку сутнісного, у втіленні найзагальніших засад буття й свідомості людини. Залучення біблійної символіки означає, власне, входження у вимір *«наскрізного»* часу замість тривіального, профанного часу щоденного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Боброва Л. Ментальність: її прояв у мові / Л. Боброва // *Studia methodological*. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – № 4. – С. 18–21.
3. Головей В. Категорія священного: проблеми етимології та семантики / В. Головей // *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ*. – Дрогобич : НВЦ «Каменяр», 2002. – Вип. 10. – С. 36–45.
4. Зеленько А. С. Різновиди моделей світу і місце мови у процесі пізнання (від семи до моделі світу) / А. С. Зеленько // *Studia methodological*. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – № 4. – С. 34–38.
5. Еліаде М. Священне і мирське ; Міфи, сновидіння і містерії ; Мефістофель і андроген ; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
6. Лаба В. Біблійна герменевтика / Василь Лаба. – Рим : Вид-во УГКЦ, 1990. – 149 с.
7. Mnich R. Категорія символа и библейская символика в поэзии XX века / R. Mnich. – Lublin : UMCS, 2002. – 258 с.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // *Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира*. – М. : Наука. 1998. – С. 8–69.

9. Семенець О. О. Синергетика поетического слова / О. О. Семенець. – Кировоград : Умекс ЛТД, 2004. – 338 с.
10. Тиллих П. Систематическое богословие / Пауль Тиллих. – СПб : Алетейя, 1998. – 488 с.
11. Sawicki S. Sacrum w badaniach literatury / S. Sawicki. – Wartość. – Sacrum – Norwid. – Lublin, 1994. – S. 95–103.

Роман В. В.

(м. Слов'янськ)

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АДАПТАЦІЇ
ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ
(кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.)**

Суспільство кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. характеризується помітними соціальними, економічними і культурними змінами. У сучасній Україні не втрачає актуальності питання утвердження національної мови та її унормування. Це не могло не знайти відображення в мовних процесах, оскільки загальновідомо, що еволюційні зміни неминуче відбиваються в мові саме в період глобальних перетворень і в словнику з'являється велика кількість нових слів [12, с. 8]. Вплив чужомовної культури, зокрема лінгвістичної, відчуває будь-яка мова; вона стає активним реципієнтом нових лексичних одиниць (що відбиває поняття іншомовної культури).

Дискусія щодо доцільності вживання і функціонування лексичних запозичень продовжується й до сьогодні. У той же час проблеми взаємодії мов і культур, процеси збагачення словникового складу мови за рахунок запозичень з інших мов є актуальними упродовж усього періоду існування мовознавства як науки.

Теоретичні питання функціонування і адаптації лексичних запозичень досліджували Б. М. Ажнюк, А. Т. Аксенова, Л. М. Архипенко, А. О. Брагіна, С. П. Гриценко, Г. В. Дружин, Ю. О. Жлуктенко, І. М. Каминін, Л. П. Кислюк, Л. П. Крысин, І. В. Нечаєва, У. Л. Мрозицька, С. В. Семчинський, О. А. Стишов та ін.

У працях цих дослідників багато уваги присвячено процесу запозичення, зокрема питанню кількісного та якісного оновлення словника мови; цю проблему було порушено в монографіях та дисертаційних дослідженнях А. О. Брагіної [4; 5], Л. П. Крисіна [13], Л. П. Кислюк [14]; питання адаптації іншомовних лексем висвітлювалося в працях Л. П. Крисіна [12], Л. М. Архипенко [3], І. В. Нечаєвої [16]; змінам у лексико-семантичній системі мови були присвячені роботи Г. В. Дружина [8], І. М. Каминіна [11], Л. П. Кислюк [14], У. Л. Мрозицької [15]; проблема опису закономірностей функціонування запозичень в умовах сучасної мовної ситуації була розпочата в роботах українських науковців Г. В. Дружина [8], І. М. Каминіна [11]. Учені зробили спробу встановити зв'язок між внутрішньосистемними закономірностями мовної еволюції, її

зовнішніми факторами у співвідношенні із прагматичними, соціолінгвістичними та лексикографічними аспектами.

Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. Проникнення запозичень у лексичну систему пов'язане з зовнішніми (екстралінгвальними) і внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Зауважимо, що в сучасному мовознавстві спостерігаємо певну неусталеність у позначенні цих понять: мовознавці йменують їх «екстра- та інтралінгвальними (лінгвальними)» (Л. М. Архипенко, У. Л. Мрозіцька) [3; 15], «мовними» та «позамовними» (О. А. Стишов) [18]. Деякі лінгвісти (А. О. Брагіна, О. А. Стишов, Д. Крістал) [5; 19; 20] висловили думку про те, що часто рушійною силою входження і повного осмислення лексичних запозичень є культурна перевага, тобто рівень цивілізаційного й інтелектуального розвитку народу, культурологічний обмін досвідом з представниками різних країн

У сучасному мовознавстві сформувався напрям вивчення мовних явищ на основі актуалістичного методу, сутність якого полягає у використанні сучасних знань для вивчення минулого та передбачення майбутнього. У лінгвістичній історіографії термін *актуалістичний метод* першим використав і науково обґрунтував В. А. Глущенко. Актуалістичний метод є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [6, с. 6]. Кожна мовна одиниця вивчається в часі, у розвитку, у становленні її в межах системи. Принцип актуалізму полягає в тому, що об'єкти, які не є предметом актуальної дійсності, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх з подібними. Реалізація зазначеного принципу передбачає використання численних пізнавальних прийомів і процедур, які у своїй сукупності й уважаються методом актуалізму (точніше, його операційним компонентом). Для актуалістичного методу характерними є елементи теоретичного пізнання: творче сприймання, логічне співставлення накопичених знань про реальність (дедукція), потенційна постановка питання, уявне допущення чи усунення явищ (абстракція).

У нашому дослідженні аспект мовної культури вважається одним з головних чинників повного засвоєння лексичних запозичень, що сприяє накопиченню та розширенню фонду знань носія мови. Лексичні запозичення в мові – один з важливих чинників її розвитку.

Проте недостатньо вивченим залишається питання акумуляції запозиченою лексикою культурологічної інформації, що й обумовлює актуальність сучасних досліджень, метою яких є висвітлення лексичних запозичень, що відображають зміни базових культурних цінностей сучасного суспільства. Культурологічний аспект охоплює сукупність соціально-економічних і культурно-історичних умов існування мови як

засобу спілкування певної мовної спільноти.

Мова – складне, багатоаспектне соціальне явище, яке у своїй сукупності не лише є засобом спілкування і способом передачі інформації, а й представляє історію розвитку нації, її особливості, традиції, менталітет, психологію і культуру народу. Як і культура, мова має свою форму і зміст. Але змістом мови є зовсім не ті ідеї і погляди, які з її допомогою дістають можливість матеріального втілення і можуть бути предметом обміну між людьми. Таким чином, мова виступає як один із способів, за допомогою яких може бути виражена культура, і як засіб акумуляції знань культури [18, с. 20–28].

Яскравим підтвердженням, що засвідчує динамічний характер мови, є, насамперед, процес запозичення. Лексичні запозичення віддзеркалюють всі інновації як соціальної, економічної, політичної, так і культурної, духовної галузей життя, вони набувають національного визнання, мають найміцніші ознаки, завдяки яким і функціонують у мові як одиниці, що несуть цінну культурологічну інформацію і виконують важливу виховну функцію.

Взаємодія лінгвістичного та культурологічного аспектів найбільш яскраво виражена у запозиченій лексиці, оскільки в їх семантиці закріплене сучасне бачення світу в безпосередньому зв'язку з традиціями національної культури.

Звертаючи увагу на процес запозичення, О. О. Потебня зазначав, що «... запозичувати – означає брати для того, щоб можна було внести в скарбницю людської культури більше, ніж отримуєш» [17, с. 68]. Такий підхід до питання запозичення дозволяє виявити закономірності, яким підпорядковується розвиток словникового складу мови, пояснити явища, які в ньому відбуваються, і виявити їх причини, визначити зв'язок між історією окремих слів, історією мови та історією народу.

Встановлено, що, на відміну від попередніх періодів розвитку, коли іншомовні слова виникали й уживалися переважно в художньо-белетристичному та розмовному стилях, рідше – в публіцистиці, наприкінці ХХ ст. вони значно активізувалися в мові підстилю мас-медіа. Доречним у зв'язку з цим видається міркування М. А. Жовтобрюха: «У ній [періодичній пресі] найбільш інтенсивно відбувається творчий процес перевірки, відбору і закріплення у всенародному вживанні лексичних неологізмів, виникнення яких викликане соціальною проблемою» [10, с. 3].

Це зумовлено демократизацією всіх галузей суспільного життя і у зв'язку з цим свободою вибору слова в радіо- та телепередачах, статтях, урізноманітненням жанрово-стильової палітри мови, природним намагання мовців оновити засоби вираження. Як зазначає А. Т. Аксенова, однією з характерних ознак аналізованого періоду є явище активного входження в мову ЗМІ нових лексичних одиниць з англійської мови, зокрема її

американського варіанта [2]. Адаптація, засвоєння нових запозичень відбувається нерівномірно. Найінтенсивніше освоюються і входять до лексичного складу мови нові іншомовні слова європейського та інтернаціонального характеру, які поповнюють термінологічні підсистеми, зокрема політологічну, соціально-економічну, науково-технічну, спортивну, культурологічну тощо. Отже, пізнаючи інокультурну одиницю вже у рамках того або іншого контексту, людина спирається на «уяву», що формується культурою, яка оточує його.

Запозичена лексика, як специфічний шар слів, оновлює і збагачує словниковий склад мов. Актуальність понять зумовила їх адекватне вживання на сучасному етапі; називаючи предмети і явища в нашому житті, вони несуть нову для нас культурну й культурологічну інформацію, а пізнавальна функція мови стимулює входження до її лексикону таких груп слів: 1) суспільно-політичної лексики: *брифінг, саміт, рейтинг, електорат, консенсус*; 2) науково-технічної лексики: *блюмінг, крекінг, факс, ноу-хау*; 3) лексики, пов'язаної з економікою та підприємницькою діяльністю: *концерн, ваучер, дивіденд, демпінг, маркетинг, лізинг; аудитор, менеджер, бартер, брокер*; 4) лексики, пов'язаної з інформатикою: *ноутбук, сервер, чіп, монітор*; 5) лексики сучасного музичного мистецтва: *кантрі, сінгл, саундтрек, саунд, ретро-шоу, диск-жокей*; 6) лексики, пов'язаної з рекламною діяльністю: *адвертайзінг, слоган, промоушн, лайтбокс, імідж, іміджмейкер, дайджест*; 7) спортивної лексики: *допінг, тренінг, кікбоксінг, овертайм, шейпінг аутсайдер*; 8) побутової лексики: *кемпінг, дансінг, кабаре*.

Значення більшості нових лексичних запозичень вимагають для розуміння ширшого контексту або довідкової літератури. Іноді важко знайти адекватний національний еквівалент, точно й конкретно передати семантику лексичного запозичення, тому що на практиці трапляється так, що слово або вираз є в словнику, але має інше значення. Спроба замінити запозичену лексему часто знижує її культурологічну цінність і сферу функціонування, що, у свою чергу, призводить до втрати експресивності, «новизни». Проілюструємо вищенаведене положення ще декількома прикладами: «Йога прийшла вместе с потерей интереса к индийским фильмам. Йога – попытка западного человека постичь восточный *релакс*. И принимая сложные асаны, мы, кажется, должны понять простые истины» («Натали», ноябрь, 2002). *Релакс* (англ. – *relax*) – послаблення, розслаблення, зменшення напруги, відпочинок від роботи. «Залізницею, загальна довжина якої становить 42000 км, можна дістатися майже всюди. Крім того, є автобуси, а у великих містах – швидкісні й підземні поїзди. Туристи-індивідуали зазвичай користуються найнятими автомобілями. *Автобани* безкоштовні, на них немає обмеження швидкості» («Німеччина», УК № 5 / 2002 жовтень / листопад). *Автобан* (нім. *Die*

Autobahn) – автострада. «Більшість людей долучаються до мережі Інтернету з метою приватного та професійного спілкування, а також у пошуках інформації. Такі теми, як "Мультимедіа – інформація", «Новини» – серед десятки найпопулярніших пропозицій Інтернету: ними цікавиться майже половина користувачів» («Німеччина», УК № 3 / 2001 червень / липень). *Мультимедіа* (англ. *multimedia*) – використання різних засобів інформації.

Нові слова, що з'являються в мові, і нові значення слів мають різну мотивацію: соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну, що, у свою чергу, допомагає людям адекватно і глибоко усвідомлювати світ, що оточує їх, точніше передавати свої думки. Запозичена лексика у цьому випадку є одним з найважливіших культурологічних аспектів розвитку структури мови, виступає соціально значимим елементом мовної поведінки носія мови, а також джерелом, яке відбиває культуру етносу. Придбати ці знання і навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, і в першу чергу – без урахування змін у словниковому складі мови.

Проникнення іншомовної лексики до складу мови-реципієнта, її освоєння, інтенсивність проникнення цього процесу фіксується різними лексикографічними довідниками, що відбивають рівень філологічної культури, історію громадської думки, міру національної самосвідомості, соціальне відношення до проблеми запозичення. Тому в ході практичної роботи по освоєнню запозичень можна почерпнути багату культурологічну інформацію, що допоможе орієнтуватися в сучасних текстах, насичених запозиченою лексикою. Культура, у цьому випадку, сприймається в щонайширшому етнографічному сенсі як система ідей, традицій, спосіб життя, бачення світу, національний характер, менталітет носіїв мови.

Таким чином, можна передбачити, що розвиток соціуму відображається у багатьох лексичних одиницях, які визначають суспільні відносини, зміни та обумовлюють виникнення лексичних інновацій у мові, кількість запозичених лексем буде постійно зростати протягом певного часу. Можна стверджувати, що трансформації відбуваються в усіх сферах життєдіяльності людини (представника певного етносу) та можна визначити її ціннісні орієнтації, певна частина слів адаптується та стабілізується. Найбільш життєздатні запозичені лексеми стануть невід'ємною частиною культурологічного фонду мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 145–160.
2. Аксенова А. Т. Образы американской лингвокультуры в современной русской языковой среде (на материале СМИ) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Анастасия Теймуразовна Аксенова. – М., 2011. – 18 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

3. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові : етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Архипенко. – Харків, 2005. – 23 с.
4. Брагина А. А. Лексика и культура страны : изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А. А. Брагина. – М. : Рус. яз., 1986. – 152 с.
5. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : пособие для студентов и учителей / А. А. Брагина. – М. : Просвещение, 1973. – 224 с.
6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
7. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
8. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Геннадій Вікторович Дружин. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
9. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Высш. шк., 1974. – 176 с.
10. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
11. Каминін І. М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові: (на матеріалі побутової лексики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / Каминін Ігор Миколайович. – Харків, 1994. – 191 с.
12. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [моногр.] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 434 с.
13. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Лев Петрович Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
14. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Лариса Павлівна Кислюк. – К., 2000. – 17 с.
15. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» // Уляна Любомирівна Мрозіцька. – К., 2002. – 18 с.
16. Нечаева И. В. Актуальные проблемы письменной адаптации иноязычных заимствований : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Ия Вениаминовна Нечаева. – М., 2008. – 30 с.
17. Потебня А. А. Из записок о русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – 269 с.
18. Русанівський В. М. Мова і культура / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1986. – 183 с.
19. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

20. Chrystal D. Global understanding for global English / David Chrystal. – Вестник МГУ. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4 – С. 13–28.

*Романько В. І.
(м. Слов'янськ)*

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Повноцінне засвоєння явищ художньої культури, і перш за все літератури, вимагає ознайомлення з духовним світом їхніх творців. Для того, щоб зрозуміти й оцінити глибинний взаємозв'язок картин, які відображені в художньому творі, а тим більше в ряді творів письменника, недостатньо побачити ці картини й уявити їхню єдність, треба ще розгледіти за рядками тексту голос автора, відчути його неповторну творчу індивідуальність.

За означенням академіка М. Б. Храпченка, творча індивідуальність – це «...особистість письменника в її найважливіших соціально-психологічних особливостях, її бачення і художнє відтворення світу, це особистість художника слова в її відношенні до естетичних запитів суспільства, у її внутрішньому зверненні до читацької аудиторії, до тих, заради кого створюється література» [10, с. 88].

Тому зовсім марно біографія письменника в сучасній школі розглядається в тісному взаємозв'язку з його творчістю. В істинно народних художників слова вона є часткою біографії самого народу. Про це свідчать самі письменники. «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини», – писав Т. Г. Шевченко. Так, наголошуючи на виховному значенні життя великого письменника на молоду людину, В. Г. Белінський розпочав свою статтю так: «Гений есть самое торжественное проявление силы человеческого духа». І завершив її такими словами: «Зрелище жизни великого человека есть всегда прекрасное зрелище: оно возвышает душу ..., возбуждает деятельность!» [1, с. 185].

До проблеми вивчення біографії письменника в школі за роки розвитку методичної науки зверталось чимало відомих науковців та викладачів-практиків. Про важливість залучення в навчально-виховний процес біографічних відомостей говорили у своїх працях Буслаєв Ф. І., Стоюнін В. Я., Рибнікова М. О., Голубков В. В., Ліпаєв О. А., Маранцман В. Г., Нікольський В. О. та інші.

До проблем використання біографічного матеріалу в середній школі активно звернулися й українські методисти, особливо у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф., Мазуркевич О. Р., Волошина Н. Й., Пасічник Є. А., Мірошниченко Л. Ф., Степанишин Б., Токмань Г., Чухненко Ю. М., монографічне дослідження з

цієї проблеми має Дробот В. М. – «Изучение биографии писателя в школе» [5].

Не зважаючи на чималий методичний доробок з досліджуваної проблеми, усе ж питання вивчення в загальноосвітній школі біографії письменника вимагає подальших досліджень. Так, на сьогоднішній день немає чіткості в розумінні питання «Принципи вивчення біографії письменника», вимагають удосконалення форми та методи подачі біографічних даних, підлягають більш професійній класифікації основні джерела вивчення біографії письменника тощо. Не всі вчителі-практики з розумінням підходять до проблеми використання біографічних даних про письменника при вивченні історико-літературного курсу на уроках літератури та в позакласній роботі, не уявляючи важливості цього питання в справі навчання та виховання молоді.

Таким чином, актуальність проблеми вивчення біографії письменника в загальноосвітній школі обумовили причини звернення до даної теми. Так як розмір статті не дає можливості розкрити питання повністю, наше дослідження обмежиться питанням «Методи та прийоми вивчення біографії письменника».

Під час вивчення біографії письменника в її традиційному розумінні утвердилися методи і прийоми, за допомогою яких учитель доносить біографічний матеріал до школярів. Узагальнюючи в цій області дослідження, можемо виділити такі форми роботи з учнями на уроці літератури:

1. Лекція.
2. Семінарські заняття з учнівськими повідомленнями, бесіди-роздуми про життя письменника.
3. Перегляд біографічного фільму, діафільму, слайдів.
4. Заочні екскурсії з використанням літературних карт із вказаними маршрутами перебування письменника.
5. Урок-конференція, де учні виступають з доповідями, у тому числі на краєзнавчу тематику.
6. Робота з підручником, де часто подаються мемуарні матеріали, твори епістолярного жанру тощо.
7. Написання творів за біографією письменника.
8. Складання таблиці «Літературно-психологічний портрет письменника» (За Л. Овдійчук, м. Рівне).
9. Проведення вікторин, конкурсів, олімпіад, які б дали можливість перевірити учнівські знання з питань життєвого та творчого шляху письменника.
10. Зустріч з рідними, знайомими письменника, а при можливості – і з самим письменником-сучасником, коли школярі не тільки дізнаються про біографію митця, а й можуть задати питання-уточнення відносно

життєвих та творчих шляхів письменника.

11. Літературно-музичні вечори.

Ганна Токмань додає до цих форм проведення уроків-біографій ще й такі, як уроки-концерти, уроки-панорами [9]. Звернемося до основних методів та прийомів, що їх використовують учителі при вивченні біографії письменника.

Лекція. Частіше всього для розповіді про життєвий шлях майстра слова учитель використовує лекцію, якій можна надати проблемний характер. Така лекція супроводжується питаннями до класу з використанням знань про вивчений матеріал. Це – розповідь про письменника з уключенням захоплюючого початку, побудованого на яскравому епізоді з життя митця; характеристика етапів ідейно-творчого шляху письменника, його духовної еволюції від юнацьких років до зрілості; постановка моральних та етичних проблем, які цікаві певному вікові й органічно властиві для самого автора, і мікрофрагменти художнього тексту його творів.

Слово вчителя – найефективніший засіб викладання біографії. Великі вимоги ставляться до лекції, яку словесник проводить про життєвий шлях письменника. Насамперед учитель добирає, *що саме і як* він розповість: які моменти життя письменника розкриватиме докладно, які перелічить без коментарів, що цитуватиме, як унаочнюватиме розповідь, як активізуватиме увагу школярів. У своїй розповіді словесник має прагнути до завершеності, цілісності у змалюванні образу художника слова, але зв'язний текст треба зробити різностильовим: то як довідку або як художню епічну чи ліричну оповідь, як наукове дослідження, публіцистичний роздум. Продумати, як саме подати кожний з провідних моментів біографічного матеріалу – складне завдання, від вдалого виконання якого залежить успіх уроку. Інший секрет успіху – погляд на письменника очима різних людей, зокрема й власними.

На думку Ганни Токмань, тут «слід зберегти золоту середину, показуючи митця як громадянина та художника і як людину, котру ми розуміємо і любимо. Однак і величне, і побутове містилося в одній душі, яку не можна поділити. Розповідаючи про велич патріотичного подвигу письменника (а для українського письменника історичні обставини робили подвигом саму вірність рідному слову), не впадаймо в декларативність і зайвий пафос; малюючи приватне життя людини, не втрачаймо делікатності й почуття міри» [9, с. 6–9].

Кілька цікавих моментів треба показати так, щоб учні виразно їх уявили й пережили ефект присутності. Учителі-практики стверджують, що саме такі моменти діти обирають потім для біографічних етюдів, які є творчою формою самостійної роботи за біографією письменника. Нестандартне, особливе запам'ятується назавжди, то ж на кожному уроці

вивчення біографії вчитель зацентрує його, закладе в пам'ять школяра як візитну картку митця.

Цікавих моментів у життєписі письменника завжди багато. Звертаємо увагу учнів на те, з якого митець роду, хто його батьки. Учитель розповість про освіту майбутнього письменника, його мрії та прагнення, перші захоплення й поривання. Окреслюємо коло знайомих, розповідаємо про перепони на творчому шляху. Ставимо питання учням про щастя – те, чого прагне кожний: чи зазнав поет особистого щастя? Чи побачив свої твори широко виданими, доступними читачеві? Чи знайшла його слава за життя, а не тільки після смерті?

Відомий методист Б. Степанишин радить кожний урок вивчення біографії розпочинати по-іншому, з вигадкою, інтригуючи, викликаючи інтерес до постаті, про яку йтиметься. За Степанишином, неповторна особистість – неповторна розповідь про неї – таким має бути методичний принцип вивчення біографії. Тут доречно згадати пораду Г. Токмань, яка пропонує в лекцію включити екзистенційний діалог, який учитель проводить з уявленим письменником. Педагог розповідає про свою першу зустріч з творами митця, відкриття фактів його біографії, власні роздуми про них. Добре, якщо вчитель подорожує і може передати школярам свої враження від рідних місць письменника, від екскурсії меморіальним музеєм, від хвилин, проведених біля його могили.

Основними вимогами до лекції вчителя є розповідальний тон, конкретність, наочність (не забувати і про словесну образну наочність), простота, ясність і образність мови. Мова вчителя повинна бути зразковою для школярів, адже живе слово на уроці – не тільки носій фактів, а й фактор емоційно-естетичного виховання, розширення та вдосконалення словникового запасу та фразеології школярів.

Викладання життєпису письменника, як справедливо стверджують відомі методисти – «це іспит для словесника, який має змогу виявити свої здібності, захопити учнів, повести за собою в роздумах і почуттях» [9, с. 7]. Дійсно, досвідчені, творчі вчителі найбільше люблять ці уроки і ніколи не віддадуть життєпис письменника сторінці підручника чи діафільму, а передусім скажуть своє слово, поділяться з учнями власним баченням славетної постаті, розповідатимуть залюблено, як про близьку, добре знану людину і водночас майстра слова.

Лектор повинен розповідати вільно, говорити від душі, звертаючись безпосередньо до дітей. Іноді цитувати, добираючи для цього текст настільки вражаючий, образний і проникливий, що його не можна переказати без втрат сенсу і стилю. Це може бути цитата з твору, щоденника чи листа письменника, влучна характеристика митця, дана сучасником, науковцем, іншим письменником, вірш про нього. Вірш бажано читати напам'ять, можна підготувати учня-читця. На дошці

записати цитату і перетворити її на проблемне завдання.

Іншим загальноновизнаним методом є *урок-бесіда* про життя письменника, під час якої старшокласники виступають з доповідями і повідомленнями за завданням учителя. Рідше практикуються семінарські заняття, а також робота з біографічними фільмами, діафільмами і слайдами.

Доктор педагогічних наук Н. Й. Волошина, активно пропагуючи урок-бесіду, указує на те, що існує багато інших форм і прийомів роботи з біографічним матеріалом, і називає чимало з них: живий, емоційний нарис; есе; новела, яка супроводжується цитуванням уривків із спогадів сучасників, переказів фрагментів із творів, автобіографічних джерел; заочні екскурсії; створення літературних карт і маршрутів письменників із використанням краєзнавчих матеріалів; використання різноманітних форм наочності: альбомів, присвячених життю і творчості письменників, зображально-документального матеріалу про епоху, побутове і культурне оточення їх, образотворчого мистецтва (портретного живопису); схематично-графічної (хронологічні та синхроністичні таблиці, карти-схеми про поїздки письменників і т. п.); слухової та слухово-зорової з використанням технічних засобів навчання (грамзаписи виступів майстрів художнього читання, самих письменників, музичні твори, які любили письменники або створені на їхні вірші; діапозитиви, діафільми, навчальні кінофільми та кінофрагменти, магнітофонні записи, телепередачі про письменників); предметної (видання книг письменників, фотокопії архівних документів, матеріали виставок, шкільних куточків та музеїв) [3].

При вивченні біографії важливо продумати форми опитування і види домашніх завдань. Практика показує, що учні повинні не тільки вести відповідні записи в ході лекції вчителя, а й підготувати дома такі завдання: скласти хронологічну таблицю (на основі лекції, підручника, додаткових матеріалів); розробити біографічну вікторину, кросворд тощо; уміти співвідносити факти біографії зі сценами чи авторськими переживаннями, що знайшли відображення у його творах.

Таким чином, розглянуті нами методи та прийоми вивчення біографії письменника сприятимуть більш повному та свідомому сприйняттю нашими вихованцями історико-літературного процесу та самого художнього твору, який вивчається згідно навчальної програми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. – М., 1953. – Т. 2. – 560 с.
2. Бойко М. И. Изучение биографии писателя / М. И. Бойко // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 6.
3. Волошина Н. Й. Вивчення біографії письменника в єдності з його творчістю / Н. Й. Волошина // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2003. – № 2. – С. 2–4.

4. Гуковский Г. А. Изучение литературного произведения в школе / Г. А. Гуковский. – М.–Л., 1966.
5. Дробот В. Н. Изучение биографии писателя в школе : пособие для учителя / В. Н. Дробот. – К. : Рад. школа, 1988. – 192 с.
6. Курдюмова Т. Ф. Историзм в преподавании литературы / Т. Ф. Курдюмова. – М. : Просвещение, 1975.
7. Сафонова Н. М. Проблемные задания на уроках русской литературы / Н. М. Сафонова. – К. : Рад. школа, 1977. – 152 с.
8. Спогади про Івана Франка. – К., 1981.
9. Токмань Г. Екзистенційно-діалогічні особливості вивчення біографії та стилю письменника / Г. Токмань // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 6–9.
10. Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – 4-е изд. / М. Б. Храпченко. – М., 1977.

Рубан А. А., Николенко А. А.
(г. Славянск)

**СЦЕНАРИЙ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЮ КАК МЕТОД
ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПЕРВОИСТОЧНИКА
(на материале пьесы Е. Шварца «Дон Кихот»)**

По богатству философских и художественных идей роман М. Сервантеса «Дон Кихот» знает немного равных себе. Истолкованием произведения занимались не только критики [1; 2; 3; 6 и др.], но едва ли не все писатели, живущие после Сервантеса, – Лафонтен и Вольтер, Филдинг и Лессинг, Гюго и Гейне, Бальзак, Стендаль и Флобер. В России к роману «Дон Кихот» и его образам обращались Пушкин и Белинский, Герцен и Чернышевский, Тургенев и Достоевский. «Дон Кихот» оказал несомненное воздействие и на формирование многих мастеров художественного слова в XX веке.

Художественное осмысление образа Дон Кихота происходило и воплощалось в различных формах. Одной из них, самой не изученной, является инсценировка. В русской литературе XX в. таким опытом можно назвать «литературный сценарий» Е. Л. Шварца.

В 1954 г. Шварц принимает предложение Г. Козинцева написать сценарий по роману Сервантеса «Дон Кихот». Его пьеса поражает сжатостью диалогов, насыщенностью действия и мысли. Е. Шварц, в сравнении с другими авторами интерпретаций романа, минимально нарушил структуру похождения Рыцаря Печального Образа и увидел в «Дон Кихоте» не столько смешную, сколько глубоко печальную книгу. Видя идею романа в «гибели гуманистической мечты, разрушающейся перед первым натиском силы» [5, с. 243], автор не мог воспринимать образ Дон Кихота как смешной. Он должен был всячески подчеркнуть трагическую сторону романа, только на этом пути можно приблизить Дон Кихота к современному зрителю, показав все величие и благородство Рыцаря Печального Образа.

Отвлекаясь от горького юмора Сервантеса, готового каждый раз возвеличить и одновременно унижить своего героя, Шварц предпочитает воспроизвести лишь трагическую сторону романа. Комичными являются в пьесе многие ситуации, в которые попадает Дон Кихот, но не сам герой, не его характер, не его высокое служение людям. Благородная фигура Рыцаря Печального Образа придает самым комическим эпизодам иное трагическое звучание, например, сцена, в которой Дон Кихот встречается монахов, сопровождающих карету, принимает их за волшебников и вступает с ними в бой. Конечно, все это только еще одна фантазия безумного рыцаря; сражение со слугой, защищающимся подушкой, которую Дон Кихот протыкает своей шпагой (и весь оказывается в перьях), имеет, естественно, комический характер; и все же этот комизм не разрушает ощущения силы, доблести и храбрости Дон Кихота. Он рыцарски защищает даму и один поражает дюжих парней, вступивших с ним в поединок.

Центральная тема романа – вера в человека, в его возможности. Но в решении этой темы Шварц близок Сервантесу и одновременно отличен от него.

Своеобразие юмора Сервантеса заключается в том, что утверждение и отрицание у него не отделимы друг от друга. В споре Дон Кихота с окружающим его миром Сервантес как бы утверждает правоту одной стороны только для того, чтобы тут же ее опровергнуть. Гуманистическая вера в возможности человека у Сервантеса выступает не только как великая мудрость Рыцаря Печального Образа, но и как самое смешное безумие его.

В конце романа Дон Кихот прозревает, постигает безумие своей мечты и умирает в горьком сознании того, что все, во что он верил, к чему стремился, ради чего жил, оказалось лишь плодом его воображения. Признание собственного неразумия еще не означает для героя признания разумности мира. Вот почему смерть «от тоски и печали» оказывается закономерным, единственно возможным для него исходом. И все же в романе Сервантеса акцент падает на неизбежность поражения Дон Кихота, на утопичность его веры. Поскольку подвиги рыцаря никому пользы не приносят, превращаются в некую самоцель, то даже истинное проявление храбрости и доблести Дон Кихота выглядит в романе смешным.

Шварц пересмотрел образ Дон Кихота и придал ему новое звучание: *«Есть такие нечестивцы, что утверждают, будто бедствуют люди по собственному неразумию и злобе, а никаких злых волшебников нет на свете. <...> А я верю, верю, что виноваты в наших горестях и бедах драконы, злые волшебники, неслыханные злодеи, которых надо обнаружить и покарать»* [4, с. 805]. Речь героев в пьесе несет еще большую нагрузку, чем у Сервантеса, поскольку в сценарии Шварца исчезло слово повествователя, имеющего в романе важнейшее значение,

поэтому шварцевский Дон Кихот, впрочем, как и другие персонажи, обладает большим самосознанием, чем это свойственно героям Сервантеса. Поэтому, естественно, что все диалоги пьесы нигде буквально не повторяют текста романа, хотя и выдержаны в его духе.

В отличие от героя Сервантеса, наивно верящего в самого себя и в мир вокруг, Дон Кихот Шварца трагически надломлен, во многом осознает свое бессилие, понимает собственное безумие, сознательно действует без надежды на успех, действует, чтобы «*пробудить огонь, дремлющий под пеплом*» [4, с. 825], чтобы все увидели, что есть на земле доблесть и благородство. В этих условиях даже подвиг ради самого подвига не лишен внутреннего смысла. Всем своим поведением Дон Кихот демонстрирует, чего стоит человек, на что он способен. Демонстрация возможностей для Дон Кихота – такая же борьба за утверждение гуманистических идеалов, как и помощь страдающим и обездоленным.

Различие между романом и пьесой особенно ярко выступает в эпизоде со львом. Здесь наглядно проявляется безмерная храбрость Рыцаря Печального Образа. Как и в романе, лев тоже поворачивается к рыцарю задом, не желая сразиться с ним, так сказать, не устаивая его боем. И вместе с тем сцена эта осмысливается по-другому. Дон Кихот решает сразиться со львом не из ребяческого задора, а по приказу вздорной Альтисидоры, которая хочет унижить рыцаря. И потому, вызывая льва на поединок, Дон Кихот утверждает свое человеческое достоинство и те идеалы, которые защищает: «*Подвиг за подвигом – вот и не узнать мир! Выходи! Сразимся! Пусть эта сумасбродная женщина увидит, что есть на земле доблесть и благородство. И станет мудрее*» [4, с. 837].

Исчезает контраст между спокойным величием льва и ребяческим задором Дон Кихота (повозка с клеткой, в которой томится лев, напоминает другую повозку с клеткой, в которую цирюльник и священник заключили Рыцаря Печального Образа), между Дон Кихотом и львом установлено родство, они оба одиноки в Испании, оба томятся в неволе и стремятся к свободе, которая для них недостижима: «*Что, мой благородный друг, одиноко тебе в Испании? Мне тоже. <...> Мы понимаем друг друга, а злая судьба заставляет нас драться насмерть*» [4, с. 837]. Лев становится своеобразным символом, метафорой для Рыцаря Печального Образа.

Тема поэзии и прозы, идеала и жизни получает в пьесе также несколько иное решение, чем в романе. Проза жизни у Шварца – это и улюлюкающая толпа постоянного двора, и близкие Дон Кихота, и светская чернь герцогского замка, и бакалавр из Саламанки Самсон Карраско, это вся окружающая Дон Кихота жизнь Испании, частная и общественная, мир малый и мир большой. Между этими двумя мирами есть, конечно, существенное различие: домочадцы по-своему любят Дон Кихота,

заботятся о нем, жалеют его, желают ему счастья, как они его понимают. Большой мир жесток по отношению к герою, здесь его ожидают колотушки, издевательство и вражда. И все же между этими мирами есть внутренняя связь: они хотят заставить Дон Кихота отказаться от его безумных мечтаний, ни во что не вмешиваться, заниматься только тем делом, для которого он рожден: *«кому нужны странствующие рыцари, что они могут сделать»* [4, с. 858].

Поражение Дон Кихота не является торжеством прозы жизни над поэзией, ограниченного здравого смысла над мудрым безумием Рыцаря Печального Образа, ибо *«Ваши благоразумие, – как говорит Дон Кихот бакалавру Самсону Карраско, – убийственнее моего безумия»* [4, с. 859].

В романе Сервантеса победа прозы над поэзией относительна. Но в пьесе это торжество поэзии над прозой выражено более прямо в финале. Как и в романе, Дон Кихот расстается со своей безумной мечтой, он снова только Алонзо Кихано Добрый, хотя жить, как все, по-прежнему не умеет. Шварц разделяет веру своего героя в добрую основу человека. Она звучит в последних словах Дон Кихота, обращенных к Санчо: *«Сражаясь неустанно, доживем мы с тобой, Санчо, до золотого века. Обман, коварство, лукавство не посмеют примешиваться к правде и откровенности. Мир дружбы и согласия воцарится на всем свете. Справедливость уничтожит корысть и пристрастие. Вперед, вперед, ни шагу назад»* [4, с. 862].

И в романе, и в пьесе наряду с образом Дон Кихота важнейшее значение имеет образ его оруженосца Санчо Пансы. Ощущается внутренняя связь, единство двух главных героев. Оно составляет главную тему пьесы. Шварц создал образ, очень близкий роману. Он сумел передать простоту и хитрость Санчо, наивную доверчивость и лукавство, бескорыстие и умение не забывать о вещах, в практической жизни необходимых.

Подчеркивая связь и внутреннее единство рыцаря и его оруженосца, драматург не забывает и о глубоком различии, существующем между ними. Это различие подчеркнуто и во внешнем облике героев и в их поведении. Особенно ясно оно ощущается в начале пьесы. Санчо осторожен, своему господину целиком не доверяет, особенно тому, что хорошо знает по своему житейскому, крестьянскому опыту, в волшебное зелье не очень верит, во всяком случае, голову свою под удары Дон Кихота не подставляет и о жалованье не забывает. Контраст Дон Кихота и Санчо ощутим и в начальных эпизодах их путешествия. Однако здравым смыслом крестьянина он понимает то, чего не понимает Дон Кихот, – один человек бессилен. Он понимает и другое: в жизни все должно оплачиваться. Это проза жизни, но пренебрегать ею нельзя, а Дон Кихот ее не замечает, не хочет замечать.

Как и в романе, образ Санчо дан в развитии, он динамичен. В конце пьесы он иной, чем в начале. Путешествие с Дон Кихотом принесло ему пользу: он многому от него научился, проникся его гуманистическими идеалами, его верой в человека, его стремлением искоренить зло, вершить справедливость, защищать обиженных. У Шварца это выражено куда более прямо, чем в романе. Санчо понял, что человек рожден для великих дел: *«заступиться за кого-нибудь хочется», «схлестнуться с волшебниками, понестись на врагов человечества»* [4, с. 834].

Таким образом, Е. Шварц написал новое самостоятельное произведение на тему о Дон Кихоте, одновременно отличное от романа и в чем-то очень важном близкое ему. Это и интересная интерпретация романа Сервантеса, и одновременно самостоятельное современное произведение на тему Дон Кихота (ведь Дон Кихот давно перешагнул через рамки романа, став неким мифом нового времени), проникнутое защитой гуманистических ценностей, верой в высокое предназначение человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багно В. Е. Дорогами «Дон Кихота» / В. Е. Багно. – М. : Книга, 1998. – 448 с.
2. Пискунова С. И. Истоки и смысл смеха Сервантеса / С. И. Пискунова // Вопросы литературы. – 1995. – № 2. – С. 143–169.
3. Сервантес в русской литературе : писатели о писателях / [Всерос. гос. б. иностр. лит. им. М. И. Рудомино ; ред. Ю. Г. Фридштейн]. – М. : ВГБИЛ, 1998. – 196 с.
4. Шварц Е. Л. Избранное / Е. Л. Шварц. – СПб. : Кристалл, 1998. – 863 с.
5. Шварц Е. Живу беспокойно... Из дневников / Е. Шварц. – М. : Наука, 1990. – 256 с.
6. Шкловский В. Дон Кихот продолжает свой путь / В. Шкловский // Культура и жизнь. – 1957. – № 12. – С. 43–51.

Савченко Е. В.

(г. Славянск)

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО ГЛАГОЛА РАБОТАТИ В ПЕРИОД XI–XVII ВЕКОВ

Важнейшей чертой современного словообразования стал системный подход к изучению явлений, связанных с созданием слов в языке. В последние годы особенно интенсивно изучаются словообразовательные гнезда (СГ), которые выполняют систематизирующую функцию словообразовательного уровня языка.

Изучение конкретных гнезд является актуальным как для выяснения типологии гнезд и описания общей системы словообразования, так и для решения вопросов внутренней организации лексической системы. Малоизученной является проблема исторического развития гнезд, поэтому лингвистами выдвигается требование диахронно-синхронного подхода к явлениям словообразования, так как синхронная система строится только на базе элементов, появившихся в данный изучаемый период.

В данной статье будет проанализировано СГ глагола **работати** в период XI – XVII веков, словообразовательные значения производных гнезда, способы и средства их выражения.

Сочетание синхронного и диахронного подходов к изучению СГ признается необходимым в связи с тем, что языковая система всегда является продуктом длительного исторического развития, когда состав словообразовательного гнезда меняется: одни слова появляются, другие исчезают, третьи вследствие семантических сдвигов из центра гнезда перемещаются на его периферию или выходят из гнезда, утратив родственные отношения. Историческое изучение СГ позволяет выявить то, что сохранилось в гнезде на протяжении веков, и те сдвиги, которые явились результатом изменения. Синхронное изучение будет неполным без исторического анализа, который способствует более полному изучению СГ.

Формирование древнерусской словообразовательной системы представляло сложный процесс, в котором участвовали различные языковые элементы: и унаследованные из общеславянской эпохи, и собственно древнерусские, и старославянские, роль которых была особенно существенной в формировании и развитии книжно-славянского типа литературного языка.

В образовании производных СГ глагола **работати** периода XI–XVII века приняли участие 7 способов словообразования: префиксация, суффиксация, постфиксация, флексийный, префиксация с постфиксацией, сращение. Самый активный способ образования слов в СГ – суффиксация, более половины слов образованы именно этим способом.

Существительные располагают тремя из семи представленных в СГ способов словообразования. Среди имен прилагательных представлены пять способов из семи: префиксация, суффиксация, флексийный, сложение с суффиксацией и сращение. В глагольном словообразовании зафиксировано четыре способа: префиксация, суффиксация, постфиксация а также префиксация с постфиксацией.

1. Префиксация в древнерусском и старорусском языке была активным способом образования производных. В СГ **работати** этот способ занимает вторую позицию (после суффиксации). Чаще всего префиксальным способом в СГ образуются глаголы.

1.1. Префиксальные глаголы – 5 производных. Все они образуются на первой ступени словообразования, то есть являются непосредственными производными базового слова гнезда.

Глагол **работати** в описываемый период сочетался с различными приставками. В образовании приставочных глаголов приняли участие 6 словообразовательных средств: вы -, до -, за -, из -, от -, по -.

Приставочные глаголы в гнезде образуются по

6 словообразовательным типам (СТ) и развивают 4 словообразовательных значения (СЗ): 1) «совершить (довести до результата) действие, названное мотивирующим словом (МС)» – **доработати, отработати, заработать**; 2) «удалить (ся) из чего-нибудь с помощью действия, названного мотивирующим глаголом» – **изработатися** – «выкупиться работой»; 3) глагол со значением «добыть, получить что-нибудь посредством действия, названного мотивирующим словом» – **выработати** – в значении «заработать»; 4) «действие, названное мотивирующим словом, совершить в небольшой мере и непродолжительно» – **поработати**.

1.2. Префиксальные прилагательные – 1 производное, образуется на третьей словообразовательной ступени. В образовании прилагательного участвует приставка не-, развивающая словообразовательное значение «противоположность или отсутствие признака, названного мотивирующим словом» – **неработный**.

1.3. Приставочные существительные – одно производное, образуется на второй ступени. При помощи приставки с- развивается значение «лицо, производитель (субъект) действия, объединенное с другим лицом совместностью, взаимной связью, основанной на одинаковом отношении к тому, что названо мотивирующим словом» – **съработникъ**.

2. Наиболее широко в гнезде представлена **суффиксация** (в древнерусском и старорусском языках суффиксация – самый активный способ образования производных).

2.1. Суффиксальные существительные – 8 производных: 2 из них образовано на первой ступени словообразования, 6 – на второй словообразовательной ступени.

Существительные образуются по 7 СТ с использованием 7 суффиксов, развивают 5 словообразовательных значений: 1) значение отвлеченного действия, названного производящим глаголом. Средство выражения – суффикс -ниј(е) – **работание**; 2) названия лиц мужского и женского пола по отношению к предмету, явлению, деятельности, образованные от основ существительных и глаголов. Средства выражения – суффикс -ьникъ – **работникъ** и суффикс -ниц (а) – **работница**; 3) значение уменьшительно-ласкательное. Средство выражения – суффикс -енк (а/о) **работенка**, суффикс -нич / ек – **работничекъ**; 4) значение пренебрежительности, уничижительности по отношению к мотивирующему слову. Средство выражения – суффикс -ишк (а/о) – **работишка, работнишка**; 5) значение увеличительности по отношению к мотивирующему слову. Средство выражения – суффикс -ин (а) – **работина**.

2.2. Суффиксальные прилагательные – 4 производных: 3 из них

образованы на первой ступени словообразования, 1 – на третьей.

Суффиксальные прилагательные образуются по 4 СТ с использованием 4 суффиксов, развивают 3 СЗ: 1) принадлежащий тому, кто назван МС. Средство выражения – суффикс -ын (ъ) – **рабoтницынъ**; 2) характеризующийся отношением к действию, названному мотивирующим глаголом, совмещающие и предыдущее значение. Средства выражения – суффикс -ницк(ий) – **рабoтницкий**, -нич(ий) – **рабoтничий**; 3) относительные прилагательные, обозначающие признак или свойство мотивирующего существительного. Средство выражения – суффикс -н(ый) – **рабoтъный**. Последнее прилагательное проявляет словообразовательную активность: от него образуются прилагательные **малорабoтный**, **нерабoтный**.

2.3. Суффиксальные глаголы – 5 дериватов: 3 из них образованы на первой ступени, 1 – на второй, 1 – на третьей.

Суффиксальные глаголы образуются по 3 СТ с использованием 3 суффиксов, развивают 1 словообразовательное значение: многократно совершать действие, названное МС. Средства выражения: суффикс -ыва- (**рабoтывати**, **зарабoтывати**, **отрабoтыватися**), -ова- (**рабoвати**), -и- (**робити**).

Остальные способы образования представляют единичные случаи:

3. Постфиксация: 1 глагол, завершающий цепочку словообразования, так как постфиксальные глаголы не обладают производящей способностью. Средство образования – постфикс -ся, который привносит в девербатив залоговое значение, не изменяя в принципе лексическое значение производящих глаголов – **порабoтатися**;

4. Префиксация с постфиксацией – образован 1 глагол **отрабoтатися** на второй ступени словообразования со значением «завершить действие, названное мотивирующим глаголом»;

5. Флексийный способ образования слов представлен 1 существительным и 1 прилагательным, оба деривата образуются на первой словообразовательной ступени. Существительное **рабoта**, прилагательное **рабoчий**;

6. Сложение с суффиксацией представлено 1 прилагательным, образованным на второй ступени словообразования – **рабoтяжливый**. Словообразовательное значение сводится к объединению значений основ мотивирующих слов в одно сложное значение «относящийся к тому, что названо опорной основой и конкретизировано в первой основе сложения»;

7. Сращение – 1 прилагательное **малорабoтный**, где опорным компонентом выступает наречие *мало*, носящее уточняющий характер.

Итак, в структуре СГ **рабoтати** XI–XVII веков реализовано 22 словообразовательных значений, в выражении которых участвовали

7 способів словообразования и 28 словообразовательных средств. Гнездо объединило в своем составе производные, образованные по 29 словообразовательным типам. Характерным для этого периода является преобладание в СГ суффиксации (54,8 % производных) и префиксации (22,6 % производных). Начало процессов утверждения моделей (отглагольные имена существительные – имена лиц) – с суффиксами -никъ, -ниц(а) и экспрессивными суффиксами; имперфективные глаголы с суффиксами -ыва, -ова; наличие у производных разного рода морфологических изменений производящей основы.

*Селіванова О. О.
(м. Черкаси)*

ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЯ: НАСТАНОВИ, ПРИНЦИПИ Й ЗАВДАННЯ

Наприкінці ХХ ст. мовознавча наука пострадянського простору опинилася в стані методологічної кризи, з одного боку, через декларування відмови від жорстких канонів марксистсько-ленінської теорії пізнання, з іншого, через еkleктизм методологічних позицій світової лінгвістики. Пошук виходу із кризового стану зумовив численні наукові розвідки, присвячені проблемам методологічних настанов лінгвістичних досліджень. У центрі уваги мовознавчої спільноти постало поняття наукової парадигми. На початку ХХІ ст. у лінгвістичних студіях значно посилюється лінгвофілософський компонент, що звичайно, як це було і на початку ХХ ст., зумовлений прагненням переглянути загальні підходи і принципи дослідження мови, визначитися стосовно її ролі в житті людини, з'ясувати функціональну природу мови як семіотичної системи і, врешті-решт, виробити відповідний інструментарій її дослідження.

Вітчизняна лінгвістика, на жаль, почасти продовжує нести на собі тягар методологічних постулатів радянських часів, про що свідчать матеріали більшості дисертаційних робіт, монографічних видань і навіть енциклопедичних і термінологічних словників. Спостерігаються плутанина у визначенні загальнофілософських і теоретичних засад багатьох загалом цікавих і вагомих лінгвістичних розвідок, жонгливання термінами, які стосуються методів аналізу матеріалу, спрощене й вільне тлумачення багатьох доволі складних понять мовознавства. Як наголошує український мовознавець О. В. Лещак: «Здебільшого лінгвісти взагалі не переймаються питаннями щодо методологічної основи свого дослідження, оскільки думають, що просте та строге слідування фактам або традиційним постулатам забезпечить необхідний рівень «науковості» й «об'єктивності» їхньої роботи» [6, с. 46].

Нерідко методологічні засади дослідження свідомо підміняються теоретичними настановами або відповідними принципами, методологічно

суперечливими, що зводить поняття методології до рівня теорії (наприклад, деякі мовознавці вживають сполуки «дескриптивна методологія», «когнітивна методологія», «генеративна методологія» і т. ін.). Існує непослідовність у розмежуванні методології й аспектів дослідження мови, що створює підстави для приписування методологічної значущості семантиці, ономасіології, теорії комунікації, прагматиці тощо.

Усе це зумовлює нагальну потребу виокремлення особливої галузі мовознавства – лінгвометодології, проблематика якої загалом не є новою. В американському мовознавстві на позначення дисципліни, що досліджує загальнофілософські засади лінгвістики, використовується термін «Metalinguistics». Однак застосування цього терміну ускладнене його багатозначністю, оскільки він позначає й розділ лінгвістики, спрямований на вивчення метамов природних мов – універсальних формалізованих семіотичних кодів семантичного й синтаксичного опису; і розділ лінгвістики, який вивчає співвідношення мовної системи з іншими семіотичними системами певної культури (кодами мистецтва, фольклору, обрядів, ритуалів тощо; і комплекс дисциплін, об'єктом яких є екстралінгвальні аспекти функціонування мови (те саме, що й зовнішня лінгвістика).

Метою нашої статті є з'ясування теоретичних настанов, принципів і завдань сучасної лінгвометодології, яка, безсумнівно, має посісти чільне місце в циклі лінгвістичних дисциплін.

Лінгвометодологія кваліфікується нами як маргінальна галузь, адже вона проектується в загальну методологію – учення про способи пізнання й осмислення дійсності й формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини, а також про дослідницькі принципи та процедури аналізу об'єктів різних наук. Отже, лінгвометодологія спрямована на встановлення природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, настанов і способів опису й аналізу мови та її продуктів.

Предметом лінгвометодології є системи трактування мови та її продуктів разом із настановами, способами, принципами та процедурами їхнього дослідження, що склалися в межах певних мовознавчих течій, шкіл, розвідок окремих лінгвістів. Об'єктом цієї галузі є пізнавальні настанови та дослідницькі принципи аналізу мови та її продуктів.

Насамперед треба зазначити, що еkleктизм сучасних мовознавчих досліджень почасти пояснюється багатозначністю термінів «методологія» і «наукова парадигма», а також їхнім ототожненням.

У загальнофілософському розумінні методологія є способом пізнання й осмислення об'єктивної дійсності та процесів формування й упорядкування внутрішнього рефлексивного досвіду людини. Методологія

визначає світоглядну позицію дослідника та впливає на розуміння ним природи об'єкта своєї науки, співвідношення предмета, об'єкта й суб'єкта дослідження, установлення науковцем загальної стратегії вивчення об'єкта тощо. Аналіз різноманітних світосприймальних і пізнавальних концепцій здійснюється в межах філософського вчення, яке також отримало назву методології. У філософському енциклопедичному словнику методологія визначається як «система принципів і способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а також учення про цю систему» [13, с. 359]. Деякі дослідники підкреслюють креативну настанову методології, яка не лише систематизує наявні принципи та способи наукового дослідження, а й розробляє нові підходи та засади. У російській традиції до методології залучають: а) комплекс онтологічних й есенціональних питань стосовно об'єкта та суб'єкта дослідження; б) комплекс епістемологічних проблем, що стосуються відношення пізнавального суб'єкта, пізнання та його об'єкта; в) комплекс власне методичних, технічних проблем, пов'язаних з організацією дослідницького процесу [6, с. 14].

Еквівалентом загальнофілософської методології є поняття епістемології, що є теорією наукового пізнання, яка досліджує природу, способи й методи пізнання й оцінює їхню достовірність, можливості перевірки правильності теорії тощо. Російський мовознавець Р. М. Фрумкіна наголошує на тому, що сучасна лінгвістика майже не має власної епістемології [14; 15]. Безперечно, мова йде не про відсутність загальнофілософського підґрунтя лінгвістичних розробок, а про відсутність його обґрунтування, яке з'ясовувало б вихідні пізнавальні орієнтири дослідження й пояснювало вибір концепції. Дослідниця пропонує звузити коло епістемології, виробивши спеціальну, окрему епістемологію, яка розв'язувала б конкретні питання дослідження, як-от: виокремлення його об'єкта, вироблення методів перевірки достовірності результатів і висновків, систематизацію понять і термінів, висвітлення актуальності досліджуваних проблем тощо. Таке завдання може взяти на себе лінгвометодологія, однак її звужена таким чином епістемологія завжди зумовлюватиметься загальнофілософськими пізнавальними принципами. Не випадково, російський філософ М. В. Наливайко цілком слушно наголошує на тому, що всі рівні методології так чи інакше визначаються філософією [8, с. 56].

Протягом усього розвитку лінгвістики науковцями було використано різні типи загальнофілософської методології, що визначають семіотичну, когнітивну, функціональну природу мови, взаємну детермінованість її з культурою, соціумом, етносвідомістю, життєдіяльністю етносу. Ці типи здебільшого еkleктично поєднувалися в лінгвістичних ученнях певного напрямку, школи, окремих науковців, що

було результатом або коригування моделі чи концепції мови самим об'єктом, або непослідовності й суб'єктивізму висунутої теорії.

Дослідники виокремлюють чотири глобальних методології, які поступово склалися у процесі розвитку лінгвістики внаслідок спільності принципів онтологічних і гносеологічних постулатів щодо об'єкта мовознавства: феноменологічну, позитивістську, раціоналістську та функціональну [7]. Специфіка кожної з окреслених методологій у мовознавстві позначається на розгляді проблем мови та свідомості, системності мови, психологічного підґрунтя мовленнєвої діяльності, онтологічної та гносеологічної природи мовного знака, значення та смислу, мовних змін, мови й суспільства, інтерактивної взаємодії у процесі комунікації, синергетичності тощо.

Зважаючи на домінування в сучасних мовознавчих студіях терміна «парадигма», яким нерідко замінюють методологічну базу лінгвістичних досліджень, треба визначитися з відмінністю цих важливих понять. Наукова парадигма (від гр. *parádeigma* – приклад, зразок) також уживається в кількох значеннях, як-от: 1) спосіб пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках; 2) представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (дескриптивістська, генеративна парадигма в мовознавстві); 3) зразок наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (європейська, азіатська або західна, східна наукова парадигма; американська, європейська, радянська наукова парадигма і т. ін.) [14; 15].

У 1961 р. американський соціолог Т. Кун у книзі «Структура наукових революцій» висунув концепцію розвитку науки як процесу революційних перетворень, маючи на увазі природничі науки. Ці перетворення полягають у різкій зміні стилів наукового мислення, створенні нових категорійних ієрархій і методик аналізу об'єкта. Дослідник запропонував нове тлумачення терміна «парадигма» з атрибутом «наукова», зазначивши, що межа наукових знань зумовлюється загальною культурою соціуму, а наукова парадигма є визнаним усіма зразком наукових знань і дій у певний період, у відповідному суспільстві, які дають модель постановки проблем і їхнього вирішення в науковій спільноті [5, с. 31]. Приблизно в такому самому значенні термін «наукова парадигма» застосовується в наукознавстві, філософії, лінгвістиці тощо. У цьому розумінні наукова парадигма зближується з методологією, хоч перша більш тяжіє до сцієнтистського аспекту, а друга – до гносеологічного, тобто парадигма в науці може ґрунтуватися на кількох методологічних типах або допускати їх певний еklektизм.

У лінгвістиці наукова парадигма набуває значення підходу до розгляду мови, сукупності принципів її дослідження, прийнятих у певній

мовознавчій спільноті. М. Ф. Алефіренко зазначає, що в сучасній лінгвістиці наукова парадигма – це панівна на кожному етапі історії лінгвістичних учень система поглядів на мову, яка визначає предмет і принципи лінгвістичного дослідження відповідно до культурно-історичного і філософського контексту епохи [1, с. 18]. О. С. Кубрякова виокремила три блоки у складі наукової парадигми: 1) настановний, що визначає засади й передумови її формування; 2) предметно-пізнавальний, що характеризується спільністю підходів до об'єкта науки; 3) процедурний (технічний), який ґрунтується на сукупності методів і методик дослідження об'єкта згідно з установками й підходами [4]. Мовознавці постулюють історію лінгвістики як послідовну зміну домінант (або співіснування, згідно з концепцією швейцарського лінгвіста П. Серіо) трьох або чотирьох головних наукових парадигм [див. 2, с. 9–25; 3, с. 41–57; 12, с. 105–115]:

1) генетичної (порівняльно-історичної), яка набула особливої ваги у мовознавстві ХІХ ст., керувалася принципами історизму, діахронічного розгляду мови, почасти – емпіризму, психологізму й аналогійності, була спрямована на дослідження еволюційних змін мов, закономірностей розщеплення прамов, генетичної близькості мов світу тощо;

2) таксономічної (структуралістської), що домінувала в першій половині ХХ ст. і ґрунтувалася на принципах синхронічності лінгвістичного опису; онтологічного дуалізму інваріантів і варіантів мовних одиниць; системності мови, її рівневої ієрархії, наявності системних відношень на всіх мовних рівнях; опозиційності як визначення диференційного змісту елемента шляхом перевірки його протиставлень іншим елементам у парадигматичному класі або в синтагматичній послідовності, а також мала певні недоліки – була редуціоністською, що виявлялося в обмеженому зосередженні на внутрішній структурі мовної системи без урахування діяльності мовців у конкретних мовних ситуаціях; логіцистичною (застосування реляційної логіки в семантиці й синтаксисі) й реляціоністською (абсолютизація відношень у мовній системі на противагу проблемам зв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й комунікації, а також постулювання залежності мовного елемента від системи в цілому і його місця відносно інших елементів);

3) прагматичної (комунікативно-функціональної), становлення якої відбулося у другій половині ХХ ст. і позначилося на переорієнтації лінгвістичних досліджень на аналіз людського чинника в мові, діяльнісної та телеологічної поведінки мовної системи в комунікативному середовищі (мова стала розглядатися як знаряддя досягнення людиною успіху, оптимізації інтерактивних відношень мовців у комунікативній ситуації, дискурсі). Прагматична наукова парадигма характеризується сприйняттям об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування

системи. Функціоналізм у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як діяльнiсного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації.

Четверта парадигма лінгвістики – когнітивна – орієнтована на пояснення постійних кореляцій і зв'язків між мовою, мовними продуктами, з одного боку, і структурами знань, операціями мислення та свідомості, з іншого. Означена парадигма характеризується спрямуванням на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду. Когнітивна парадигма будується насамперед на раціоналістській і феноменологічній методологіях.

Спосіб переходу від однієї парадигми до іншої лінгвісти представляють по-різному: як коливання маятника (П. Б. Паршин), як коловий рух (Д. І. Руденко), як послідовну зміну (З. Я. Тураєва), як рух по спіралі (Ю. С. Степанов), як співіснування за умови домінування однієї чи двох парадигм (О. С. Кубрякова). На наш погляд, найбільш реалістичною є остання точка зору, адже актуальним залишається весь попередній доробок мовознавства, який «переплавляється» (= переглядається, перерозподіляється) з огляду на домінуючу увагу сучасних дослідників мови. Рух по колу чи спіралі передбачає або перманентне повернення до старих пізнавальних настанов або набуття ними нового більш високого статусу, що не відповідає ані еволюції лінгвістичних концепцій, ані їхнім можливостям. Зміна парадигми означає заперечення настанов і принципів попередньої, що не завжди відбувалося в історії мовознавства (наприклад, при переході від системно-структурної до прагматичної, адже системність залишалася і принципом другої).

Якщо брати до уваги наведені вище мовознавчі парадигми, то поняття «наукова парадигма» взагалі віддаляється від методології і стає, так би мовити, своєрідною «парасолькою», під якою можуть співіснувати різні методологічні орієнтири.

Сучасний парадигмальний простір лінгвістики представлений співіснуванням двох домінуючих парадигм: прагматичної та когнітивної, адже сьогодні увага дослідників насамперед зосереджена на мові як знарядді комунікації та впливу, а також когніції та концептуалізації. Дослідники мови розглядають таке співіснування по-різному, з одного боку, залежно від розуміння функціоналізму як загальної методології чи як методу, з іншого, з огляду на можливість інтеграції під дахом когнітивізму доволі різноманітних течій, напрямів і шкіл когнітивної семантики, граматики, синтаксису тощо. Науковці інтегрують функціональні дослідження до когнітивної парадигми, синтезують їх чи відокремлюють, вважаючи, що ці наукові парадигми мають відмінні підходи до аналізу

мови, різняться понятійним апаратом і методиками аналізу.

Синтез означених парадигм зумовлює становлення нової когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, орієнтованої не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації [3].

На початку нового тисячоліття відбувається зміна ставлення лінгвістичної спільноти до співвідношення наукових парадигм: якщо історію ХХ ст. характеризували як історію перманентного методологічного повстання у формі послідовних теоретичних переворотів [9, с. 19], то ХХІ ст. може стати часом терпимості до різних стилів лінгвістичного мислення й поєднання їхніх найкращих доробків.

Сьогодні до мовознавчих студій усе активніше проникають принципи синергетики, що постулюють погляд на мову як синергетичну суперсистему, нелінійну, нерівноважну, детерміновану зсередини й ззовні, яка перебуває у стані переходу від хаосу до порядку й далі – до нового порядку через взаємодію деструктивних тенденцій і параметрів самоорганізації цієї суперсистеми. Самоорганізація здійснюється шляхом спільного функціонування елементів і підсистем, які кооперуються задля збереження системи. Система мови є цілісною, еволюційною, а отже, й нестійкою. Такий погляд є якісно новим рівнем системного аналізу об'єкта науки, а в мовознавстві отримує назву лінгвосинергетики, яка має на меті представити мову, мовні продукти у взаємній детермінованості різних суперсистем (культури, етносвідомості, соціуму тощо).

Обсяг статті не дає змоги детально проаналізувати чимало важливих лінгвометодологічних проблем, тому варто задекларувати головні завдання цієї галузі. Завданнями сучасної лінгвометодології, що визначають її *перспективи*, є 1) розгляд еволюції методологічного простору лінгвістики починаючи з часів античності; 2) з'ясування співвідношення методології, парадигми, епістеми; 3) вияв у наукових мовознавчих парадигмах і школах світосприймальних домінант, специфіки оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом дійсності; 4) розробка предмета й об'єкта мовознавчих досліджень; 5) обґрунтування зв'язку пізнавальної здатності людини з мовою й мовленням, процесами комунікації; 6) вияв напрямів взаємної детермінованості мови, свідомості її носіїв, соціуму, культури, комунікації; 7) інвентаризація й систематизація дослідницьких принципів у різних епістемах; 8) упорядкування лінгвістичних методів у розрізі наявних у лінгвістиці епістем; 9) розробка способів оцінки достовірності отриманих результатів лінгвістичного пошуку; 10) оцінка сукупності проблем мовознавства, які потребують розв'язання; 11) вияв причин методологічного еkleктизму лінгвістичних теорій і шкіл; 12) пошук

виходу зі станів методологічної кризи в лінгвістиці тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2005. – 416 с.
2. Березин Ф. М. О парадигмах в истории языкознания XX в. / Ф. М. Березин // Лингвистические исследования в конце XX века : сборник обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 9–25.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 114–238.
5. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 288 с.
6. Лещак О. В. Очерки по функциональному прагматизму : методология – онтология – эпистемология / О. В. Лещак. – Тернополь-Кельце : Підручники та посібники, 2002. – 255 с.
7. Лещак О. В. Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики / О. В. Лещак. – Тернополь : Підручники та посібники, 1996. – 445 с.
8. Наливайко Н. В. Гносеологические и методологические основы научной деятельности / Н. В. Наливайко. – Новосибирск : Наука, 1990. – 304 с.
9. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П. Б. Паршин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19–43.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / МОН України / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–115.
13. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
14. Фрумкина Р. М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике / Р. М. Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 55–67.
15. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 74–113.

Семенюк О. А.
(м. Кіровоград)

**ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ
СПОРІДНЕНИХ МОВ: ЗАВДАННЯ І ПРОБЛЕМИ**

Як відомо, зіставне мовознавство це розділ лінгвістики, який вивчає мови незалежно від спорідненості з метою виявлення їх відмінностей і подібностей на різних (або всіх) рівнях мовної структури. Особливих акцентів цей напрямок мовознавства набуває в сучасному світі, де спостерігається декілька цікавих для гуманітарних наук, і зокрема

лінгвістики, тенденцій. Так, сучасне суспільство, з одного боку, активно глобалізується, а з іншого – народи намагаються визначити власне обличчя, ґрунтовніше пізнати національний характер, культуру, мову. У цьому аспекті дещо нової ваги й актуальності набувають методи й прийоми порівняльного (зіставного) мовознавства.

Ми зосередимо увагу на деяких факторах, на які необхідно звертати увагу, особливо молодим дослідникам, у розвідках, завдання яких виявити, наприклад, етнокультурну специфіку структури, функціонування мовних одиниць, особливо в споріднених мовах. За приклад для порівняння візьмемо фразеологізми, зокрема фразеологічні утворення із центральним іменним компонентом *людина* (рос. *человек*; польськ. *człowiek*; серб. *човек*) у слов'янських мовах.

Фразеологія загалом – найбільш консервативна частина словникового запасу, і ця його складова є найбільш стабільною, тому що сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі. Саме фразеологія є невід'ємною складовою концептуальної сфери. Носії різних мов використовують співвідносні моделі й принципи задля вербалізації інформації.

Зазначимо, що перші проблеми при порівнянні фразеологічних одиниць із використанням лексикографічних джерел починаються з визначення адекватних словників. Як відомо, в сучасній лінгвістиці, особливо пострадянській, існує розуміння фразеології у «вузькому» та «широкому» сенсі. У першому випадку до фразеологічних одиниць не зараховують сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вирази, частину усталених порівнянь, афоризми, складні терміни, мовні штампи та кліше, інші стійкі словесні комплекси, в яких слова загалом зберігають усі ознаки мовного знака, а одне з них актуалізує «специфічне» значення лише за умови дистрибутивного оточення. За цим принципом побудовані практично усі авторитетні фразеологічні словники української і російської мов. У «широкому» розумінні до фразеологізмів відносять одиниці на основі відтворюваності у готовому вигляді і особливостях функціонування таких комплексів у мовленні, а не на особливостях номінації. Переважна більшість фразеологічних словників лінгвокраїнознавчого спрямування укладена з орієнтацією на «широке» розуміння фразеологічних одиниць. Притаманний такий підхід і для зарубіжних лексикографів.

Фразеологічний словник української мови фіксує 5 сполучень зі словом *людина*: **Людина: хоч би тобі [одна] жива людина** – нікого ніде не видно; нема абсолютно нікого; **як людина з людиною** – на рівних засадах, правах, взаємно поважаючи гідність один одного. **Людиною: стати людиною. Людину: зробити людину; не вважати за людину** [5, с. 452].

Показовим для ілюстрації певного суб'єктивного погляду при

укладанні словників є те, що традиційні фразеологічні словники російської мови не фіксують фразеологічні одиниці з компонентом *человек*. Тільки в словнику Р. І. Яранцевої знаходимо дві ФО, що позначають людські якості: *человек большого сердца, человек с большой буквы*. Однак, у російській мові, як і в українській, також вживаються сполучення *как человек человеку, стать человеком, сделать человеком* [6, с. 745]. Справа у підході укладачів фразеологічних словників до визначення поняття фразеологізм. В одному із тлумачних словників російської мови у словарній дефініції «Человек» подано ще декілька ФО: *Божий человек* (устар. и народно-поэт. Странный, нищий, юродивый), *Грешный человек, Мил человек, Молодой человек, (Все) как один человек* [2, с. 659].

Слово *човек* в сербській мові за формальними даними лексикографічних джерел має значно більшу фразеологічну сполучуваність (порівняно із українською і російською мовами). У проаналізованих нами словниках [2, с. 891–892; 4, с. 208] зафіксовано 16 ФО з цим словом: *Бивши човек човек који је изгубио пређашњи положај и углед* (людина, яка втратила становище й репутацію); *готов човек човек који се материјално спремио за живот; одрастао, зрео човек* (людина, яка метеріально готова до життя; доросла, сформована людина); *десни човек поуздан, сигуран човек* (надійна, вірна людина); *други човек* *постати сасвим се изменити* (зовсім змінитися); *као човек живети добро, солидно живети* (добре, заможно жити); *мали човек представник масе људи, обичан човек* (представник людської маси, звичайна, пересічна людина); *никакав човек нитков, никоговић, нечовек* (негідник; нікчема; жалюгідна людина; нелюд); *светски човек човек који добро познаје свет и друштво* (людина, яка знає світ, суспільство); *свој човек материјално осигуран човек* (матеріально забезпечена людина); *тежак човек ћудљив човек, ваљан човек* (норовливий, примхливий чоловік); *човек од пера писац, књижевник* (письменник, літератор); *душа* (хлеб, крух, злато) *од човека врло добар, честит, племенит човек* (людина великого серця; порядна, чесна людина); *ђаво од човека враголан* (неспокійний людина; бешкетник; пустун); *чудо од човека човек необичан по својим способностима или настраностима* (людина з особливими рисами, можливостями); *човече (људи) божји узречица кад се неко жели уверити у што* (людина, яка може переконувати) [1, с. 891–892]. Крім того, в перекладному словнику О. І. Трофімкіної [3, с. 208] зафіксована ФО *Божји човек* – про релігійну людину, що веде аскетичний спосіб життя й володіє здатністю до пророцтва; блаженний (порівняймо з наведеною вище: *божји људи* – *просјаци*).

У польських словниках також досить значна кількість ФО із компонентом *Człowiek* (людина) – 21. Граматико-семантичною особливістю цієї групи фразеологізмів у польській мові є те, що частина їх

має варіативну форму і вживається із компонентом як в однині, так і в множині. **Człowiek do ludzi** Pot [розм.] – *umiejący żyć z ludźmi* (людина до людей – яка вміє жити з людьми); **Człowiek gołębiego serca albo o gołębim sercu** – *wielkiej dobroci, dobroduszny, łagodny, życzliwy* (людина голубиноного серця або о голубиному серцю (великої доброти, добродушна, лагідна, доброзичлива); **Ich, nasz, swój człowiek** – *należący do danego środowiska, godny zaufania, bliski* (Їхня, наша, своя людина – яка належить до даного середовища, гідна довіри, близька); **Człowiek światowy** Przeszarz (застар.) – *obyty towarzysko* (людина світу – яка має гарні товариські манери, навички); **Człowiek z głową** – *zdolny, obrotny, sprytny, umiejący sobie radzić* (людина з головою – здібна, проворна, спритна, яка вміє дати собі раду); **Człowiek z krwi i kości** – *człowiek pojmowany realnie, wraz ze swymi wadami i zaletami, żywy, autentyczny* (людина з крові і кістки – людина, яка розуміється як реальна, разом зі своїми вадами і чеснотами, жива, автентична); **Przy ludziach** Pot. (розм.) – *przy obcych, publicznie* (при людях – при чужих, публічно); **Podobny do ludzi** – *przyzwoity, dobrze się prezentujący, przystojny* (подібний до людей, схожий на людей – пристойний, який добре виглядає); **Ani się człowiek obejrzy** Pot. (розм.) – *nie wiadomo kiedy, bardzo szybko* (людина не оглянеться – не відомо коли, дуже швидко); **Człowieku...(mój drogi, bracie, przyjacielu, bój się Boga itp)** Rouf. (фамільярно) (людино...(мій дорогий, брате, приятелю, бійся Бога і т. п.); **Mój człowieku** – *wyrażenie o odzieniu protekcyjnym kierowane do rozmowcy* (моя людино – вираз протекційного відтинку, скерований до співрозмовника); **Być (prawdziwym) człowiekiem** – *być wartościową szlachetną jednostką ludzką* (бути (справжньою) людиною – бути цінною, шляхетною людською особистістю); **Być podobnym do ludzi** – *wyglądać przyzwoicie* (бути подібним до людей – виглядати пристойно); **Mów jak człowiek, postępuj, zachowuj się jak człowiek, bądź jak człowiek** – *mów, postępuj, zachowuj się jak przystało na człowieka, sensownie, taktownie, spokojnie, godnie, dobrze itp.; bądź ludzki, grzeczny, wyrozumiały itp.* (Говори як людина, поведься як людина, будь як людина – говори, поведься як годиться для людини, розумно, тактовно, спокійно, гідно, добре і т. п., будь людяним, гречним, поблажливим); **Nosić kogo po ludziach** – *obmawiać* (носити когось по людях – обмовляти); **Okazać, pokazać się człowiekiem** – *okazać się jednostką wartościową społecznie, szlachetną, uczynną* (виявитися, показатися людиною – виявитися суспільно-цінною особистістю, шляхетною, услужливою); **Pokierować, wykierować kogo (się) na człowieka (na ludzi), wyprowadzić kogo na człowieka (na ludzi)** – *pokierować kim tak, aby doszedł do stanowiska, zrobił karierę; wykierować na jednostkę ludzką wartościową społecznie* (зробити, виховати кого(ся) людиною; вивести когось у люди – виховати когось так, аби дійшов до становища (до посади), зробив кар'єру; виховати гуманну, людську, суспільно цінну особистість); **Wyjść na**

człowieka (na ludzi) – osiągnąć stanowisko, zrobić karierę (вийти в люди – зайняти становище, досягти становища, зробити кар'єру); **Zrobić kogo człowiekiem, zrobić z kogo człowieka**: a) *zrobić z kogo wartościową jednostkę ludzką* (зробити з кого цінну, гуманну особистість); b) *przyczynić się do czyjej kariery* (зробити кого людиною, зробити з кого людину – посприяти чийсь кар'єрі); **Z kogoś będą luzie** – *ktoś robi karierę, osiągnie stanowisko* (з когось будуть люди – хтось зробить кар'єру, досягне становища)[7, с. 154].

Незважаючи на те, що формальні кількісні показники фразеологічного потенціалу чотирьох порівнюваних мов різняться, ми бачимо виразне семантичне ядро означеної групи, яке присутнє в усіх аналізованих слов'янських мовах. Окрім того, аналіз інших лексикографічних джерел (словників крилатих висловів, прислів'їв тощо) засвідчує присутність і в українській та російській мовах усталених сполучень типу: укр. *своя людина, світська людина*; рос. *душа-человек, никчемный человек* та ін., поява й функціонування яких зумовлені, наприклад, культурно-книжною традицією. На семантичному рівні можна виділити декілька основних спільних тематичних груп. Саме загальні граматико-семантичні ознаки є певним формалізованим свідченням спільних для слов'ян ментальних, етнічних характеристик. На загальному тлі виокремлюються і риси, які різнять їх. Так, своєрідністю сербської мови, яка зумовлена культурними факторами й пов'язана з певним станом етносу, є значна кількість фразеологізмів зі словом *човек*, які акцентують увагу на індивідуальних рисах людини як окремої особистості, і, в меншому ступені, як члена суспільства. Частина з них не мають відповідності в українській та російській мовах. Наприклад: *бывши человек; готов человек; десни человек; ђаво од човека; чудо од човека*. Важливими з точки зору тези про взаємопроникнення та генези слов'янських мов і культур є ФО (наприклад, сербські), які мають відповідники в східнослов'янських мовах: серб. *никакав человек*, рос. *никакой человек*, укр. *ніяка людина*; серб. *светски человек*, рос. *светский человек*, укр. *світська людина*; серб. *свој человек*, рос. *свой человек*, укр. *своя людина* тощо. У польській мові є значна кількість фразеологізмів, що акцентують увагу на моральних якостях людини, її соціальному становищі. Наприклад: *Człowiek do ludzi; Człowiek gołębiego serca; Ich, nasz, swój człowiek; Człowiek światowy; Być (prawdziwym) człowiekiem* тощо.

Необхідно зважати на те, що у набутті інтегральних ознак, певної семантичної тотожності фразеології сучасних європейських мов все більшої ваги набувають міжкультурні контакти та етносоціальні й культурно-психологічні чинники, які за певних умов можуть відтіснити на другий план навіть належність до однієї мовної групи. Так, безумовно, на польську мову (і частково – українську, іноді за посередництвом польської) вплинула фразеологія латини, де існує значна кількість

фразеологічних одиниць із компонентом *людина*. Ми говоримо не про крилаті вислови, а саме про «чисті ФО» типу *subiugus homo* (людина під ярмом), *homo hebes* (обмежена людина), *homo nullius coloris* (безбарвна людина, незнайомиць), *homo postrae farinae* (людина нашого покрою); *homo Dei* (божа людина); *homo homini* (людина людині); *homo novus* (нова людина); *homo togit veterum* (людина старої закваски); *homo oeconomicus* (економна людина); *homo omnium horarum* (людина на всі випадки); *homo quadratus* (чотирьохгранна / складна людина); *hominculus unus multorum* (людина / ка одна з багатьох) та інші. Вони переважно стосуються характеристик людини. Зрозуміло, що такий вплив можливий завдяки великій групі чинників: писемній та науковій традиціям, релігії, історичним подіям, геополітичним, ідеологічним аспектам тощо. Так, як приклад ідеологічного аспекту в укладанні словників, а, значить, і використанні їх, можна навести той факт, що до «Словника фразеологізмів польської мови», який було видано у 1974 році, під впливом ідеологічних чинників до мовних фразеологізмів внесено вислови *Ludzie dobrej woli* (люди доброї волі), *Wyzysk człowieka przez człowieka* (експлуатація людини людиною), які є крилатими висловами ідеологічного характеру і функціонували в публіцистичному стилі мов країн «соціалістичного табору».

Таким чином, можна констатувати, що порівняння одиниць словникового складу, зокрема фразеологізмів різних мов, окреслює декілька основних факторів, які необхідно враховувати у дослідженнях. Це, по-перше, неможливість зафіксувати в словниках увесь фразеологічний запас мови; по-друге, вплив суб'єктивної точки зору укладачів словників на межі фразеології; по-третє, культурні, етнічні, історично-географічні, ідеологічні фактори у мовних зв'язках.

Безперечно, фразеологія залишається найбільш етнічно маркованою мовною підсистемою, а у споріднених мовах можна завжди знайти загальне ядро структурно і семантично близьких ФО, які будуть своєрідним свідченням спільних ментальних ознак. Окрім цього, можна констатувати, що фразеологія сучасних мов, зокрема європейських, проявляє тенденції до уніфікації, і ці тенденції викликані активізацією міжкультурної комунікації в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Речник српскохрватскога књижевног језика. Књига 6 / Уређивачки одбор Михајло Стевановић и др. / [друго фототипско изд.]. – Нови Сад : Матица Српска, 1990. – 1038 с.
2. Словарь русского языка : в 4 т. – М. : Русский язык, 1988. – Т. IV. – 800 с.
3. Трофимкина О. И. Сербохорватско-русский фразеологический словарь / О. И. Трофимкина. – М. : ООО «Восток–Запад», 2005. – 219 с.

4. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – М. : «Советская энциклопедия», 1967. – 543 с.
5. Фразеологічний словник української мови. – вид. 2-ге. – К. : Наукова думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.
6. Яранцева Р. И. Русская фразеология : словарь-справочник. – М. : Русский язык, 1997. – 845 с.
7. Stanisław Skorupka. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Stanisław Skorupka. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. – Tom I. – 875 s.

*Сердюк А. М.
(г. Бердянск)*

АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЙ КАК ПРИЕМ СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНОГО ОПИСАНИЯ КОНЦЕПТА (на материале латинского языка)

Активно развивающаяся когнитивная лингвистика как сравнительно молодая наука требует разработки новых методов исследования ее ключевого понятия «концепт». Одним из таких приемов является построение номинативного поля концепта.

З. Д. Попова и И. А. Стернин, анализируя методы исследования концепта, подчеркивают, что для построения его номинативного поля важно привлекать не только его прямые номинации, но и добавлять паремии, афоризмы, фразеологизмы. По мнению ученых, это предоставляет возможность для наиболее точного описания концепта, так как «дает гораздо более глубокие и достоверные результаты» [1, с. 177].

Несмотря на то, что в последнее время уже описано значительное количество ключевых концептов на материале различных языков, остаются малоизученными константы древних культур, в частности, античных.

Таким образом, актуальность нашего исследования обусловлена необходимостью описания концептов латинского языка.

Макроконцепт «человек» является одним из универсальных в мировой культуре. В его структуру входит ряд субконцептов, важными из которых являются соматизмы. Человеческое тело с философской точки зрения является составляющей окружающего мира. Поэтому с позиций антропофилии оно является основой для познавательной деятельности субъектом объективной действительности. Рука с точки зрения вышеупомянутых причин является важной частью тела человека: это орган тактильной перцепции; с помощью рук человек совершает различные действия, в частности, работает, сражается и т. п.

Исходя из этого, мы поставили перед собой цель: провести семантико-когнитивное описание соматического концепта «рука», используя, в частности, анализ фразеологических номинаций с лексемами,

обозначающими данный соматизм.

Материал исследования – латинский фразеологический корпус.

Нами установлена асимметрия в лексемах, обозначающих исследуемый концепт: русскому и украинскому коррелятам «рука» соответствуют латинские эквиваленты *manus* «кисть руки», *brachium* «рука», *dextra* «правая рука», *sinistra* «левая рука».

В нашей работе мы исходили из того, что лексема, репрезентирующая концепт, входит в состав устойчивых выражений. Таким образом, фразеологизмы являются составляющими номинативного поля концепта «рука». Это дает нам основания для утверждения о том, что их семантико-когнитивный анализ дает возможность исследователю определить дополнительные признаки соматического концепта.

Нами были проанализированы фразеологические словосочетания, содержащие в своей структуре лексемы *manus*, *dextra*, *brachium*. Обнаружено, что наиболее употребительной номинацией является *manus*.

Анализ позволил установить, что в составе устойчивых выражений эта лексема чаще всего вследствие метафоризации теряет свое первичное значение.

Рука – это власть: *longae sunt regibus manus* (букв. у царей длинные руки). Определение *longae* усиливает коннотативность значения, подчеркивает безграничность власти абсолютного монарха. – *In alicujus manibus venire* (букв. прийти в чью-то руку), т. е. «находиться в полном подчинении». Это может быть сила: *manu fortis* (букв. сильной рукою).

Как следствие из вышеназванных устойчивых выражений, следующие фразеологизмы имеют такую семантику: «бой», «драка»: *manum (manus) conferre* (букв. применить руку (руки)) – «вступить в рукопашный бой», ср. с рус. *применить силу*, с укр. *застосувати силу*. *Ad manum (in manibus) venire* (букв. прийти в руку (в руки)) имеет значение «завязать бой».

По обычаям того времени, побежденный воин, сдаваясь в плен, бросал оружие и протягивал руки противнику. Это стало мотивирующей основой для возникновения фразеологизма: *manus dare* (букв. дать руки), что обозначает «разрешить надеть на себя кандалы», «сдаться в плен» (ср. с рус. *Руки вверх!* или укр. *Руки вгору!*). Устойчивое выражение *per manibus* (букв. через руки) имеет семантическое значение «насильно».

Руки – это труд (*in manibus habere* – (букв. иметь в руках), что означает «обрабатывать») и связанные с ним значения, как правило, оціночного характера, а именно:

– лень; фраземы с таким значением, как правило, имеют глагольные конструкции в отрицательной форме: *non manum quidem vertere* (букв. не вертеть рукою). Ср. с укр. *і пальцем не ворухити*.

– небрежность: *longa manu* (букв. долгой рукою) имеет значение «медленно работать»; *levi (mollis) brachio aliquid agere* (букв. работать легкой рукою) означает «работать небрежно». В данном фразеологизме

значення небрежності посилюється використанням лексеми *brachium*, ведь известно, что именно с помощью кисти руки (*manus*) можно работать тщательно, старательно; самой же рукой (*brachium*) осуществляют более простые трудовые действия. Ср. с рус. *работать спустя рукава*; укр. *працювати спустивши рукава*.

Дружба и связанные с ней понятия, в частности: верность, помощь, щедрость: *largā manū, plenā manū* (букв. *широкой, полной рукой*).

На формирование фразеологического корпуса латинского языка значительное влияние оказал обычай на знак дружбы и примирения подавать правую руку. Это стало причиной возникновения ряда фразеологизмов, в структуру которых входит синоним *dextra* (правая рука): *dextram dāre alicui* (букв. *дать кому-то правую руку* (в знак дружбы)); *dextras ungēre* (букв. *подать (друг другу) правые руки*) «установить дружеские отношения»; *dextras mittēre* (букв. *послать правые руки*) «дать друг другу слово».

Рука – это смерть: *compressis manibus* (букв. *сжатыми (стиснутыми) руками*). Данный фразеологизм мотивирован ритуальным обычаем складывать покойнику руки.

Рука – самоубийство: *sibi manūs offēre* (букв. *подвергать себя опасности руками*). Ср.: рус. *наложить на себя руки*; укр. *накласти на себе руки*.

Рука – это небольшое расстояние *inter manūs esse* (букв. *быть между руками*) имеет значение «быть рядом». Аналогичное устойчивое словосочетание имеется и в русском фразеологическом корпусе: *на расстоянии вытянутой руки*.

Результаты нашей работы показывают, что анализ фразеологических номинаций в латинском языке является важным приемом семантико-когнитивного анализа, в частности, построения номинативного поля концепта «рука».

Перспективой нашего дальнейшего исследования считаем проведение других приемов изучения макроконцепта «человек».

ЛИТЕРАТУРА

1. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / Попова З.Д., Стернин И. А. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.

*Ситняк Р. М.
(м. Горлівка)*

ПЕРЕШКОДИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

Питання про певну гіпотетичність реконструкції лексичного значення завжди було однією з актуальних проблем семасіології. Які саме складові надають дослідникам мови найбільш переконливі та науково обґрунтовані результати?

В. В. Левицький у своїй праці «Семасіологія» однією з важливих

складових реконструкції лексичного значення слова вважає чітке бачення різниці між *початковим значенням* та *етимологічним значенням*. Ототожнення історично відомих мовних фактів та припущень (навіть тих, що видаються досить очевидними) можуть призвести до істотних неточностей отриманих результатів. Початкове значення, що реконструюється на основі реально зафіксованих значень форм, що порівнюються, являє собою загальне значення (таке, що поєднує всі, або більшість значень цього гнізда завдяки певній загальній семі). Воно також може бути представлене як головне (основне) значення, по відношенню до якого інші значення форм, що зіставляються є другорядними, часто переносними, такими, що виникли на основі головного значення. Прикладом він надає значення *кістка, нога*, що зафіксовані в гнізді **baina-*. Для герм. **baina-* реконструюється *кістка*, на основі якого виникло значення *нога*.

На відміну від початкового *етимологічне значення* являє собою гіпотетичний конструкт, певний мотив, етимон, що є покладеним в основу найменування, що не обов'язково співпадає з *первісним значенням* або хоча б з будь-яким значенням, що є зафіксованим у цьому гнізді, але безперечно відповідає цьому *первісному значенню*, продовжуючи та відновлюючи семантичний ланцюжок від значення індоєвропейського кореня до первісного германського кореня. Як приклад В. В. Левицький надає герм. **beran-/bernu-*, для яких реконструюється початкове значення *ведмідь*, в той час як етимологічним значенням цього слова є *коричневий* (< іє. *блискучий, ясно-коричневий*) [4, с. 349].

Багато дослідників мови основною загрозою отримання точних результатів у дослідженні семантичного значення слова вважають намагання знайти спільні риси у випадках, коли матеріал, що досліджується належать до різних категорій.

Однією з найбільш серйозних проблем семантичної реконструкції видатний французький мовознавець Е. Бенвеніст вважає ситуацію, коли форми розподіляються за різними та граматично несумісними класами. Ситуація ускладнюється, коли формальній схожості протиставляється функціональна різниця [1, с. 343].

Однією з перешкод у реконструкції лексичного значення слів відомий італійський дослідник мови В. Пізані вважає прийом, що використовується з метою утворення та засвоєння слів описового характеру, який досить часто вживається для тлумачення слів номінативного характеру. Результатом подібних намагань стає помилкове розуміння слова, оскільки помилково встановлюються відношення, що не мають нічого спільного зі словами що надаються. Як приклад він надає слово *calimatis*, що мало початкове значення *лиха, нещастя* взагалі, почало сприйматися зі значенням *неврожайного року*, через те, що в складі цього

слова помилково бачили *salatus тростину, стебло*. У наданому випадку, зазначає В. Пізані, переосмислення відбувається у тісному зв'язку з народною етимологією та помилка виявляється тільки з історичної сторони. Надзвичайно важливим у дослідженні процесів зрушень у семантиці він вважає дослідження діяльності колективу, що розмовляє та направляє свої зусилля на описову та номінативну діяльність [5, с. 64].

Головну проблему семантичної реконструкції Е. Бенвеніст бачить у тому, щоб довести здатність двох формально тотожних морфем, або тих морфем, що зіставляються ототожнюватися також і за значенням. Якщо вони на це здатні, потрібно науково довести яким саме чином вони ототожнюються. Для цього їх потрібно «провести» через усі рівні аналізу, всередині однієї й тієї ж мови або на різних етапах семантичної реконструкції [1, с. 331].

Єдиний та, за словами Е. Бенвеніста, загальноприйнятий принцип, на який він спирався, полягав у тому, що «значення» лінгвістичної форми визначається всією сукупністю її використань, її дистрибуцією та типами зв'язків, що з них виходять. Він був переконаний, що лінгвіст не має права робити висновки щодо спільного чи різного історичного походження тих чи інших морфем, опираючись лише на міркування з приводу їх подібності.

Однією з досить поширених проблем, що заважають оцінюванню смислових значень Е. Бенвеніст також вважає проблему перекладу. Лінгвіст, писав він, завжди має схильність несвідомо керуватися категоріями своєї рідної мови. [1, с. 332, 333].

Здійснюючи порівняння із залучанням багатьох мов, часто трапляється, що споріднені форми відрізняються одна від іншої своєрідними різновидами значення. Хоча семантична єдність гнізда не викликає сумнівів, воно, як здається не може бути визначеним. Складається враження, що «первинне значення», що зберігається однією з мов, відхилилось вбік через особливі чинники в кожній з інших мов. Як наслідок цього процесу, виникає багатоскладовий характер семантичної ситуації. Прикладом Е. Бенвеніст бере випадок із найменуванням *дороги, шляху*: санскр. *pānthāh*, авест. *pantā*, вірм. *hun*, ст.-слав. *путь*, ст.-пруськ. *pintis*, грецьк. *πόντος*, лат. *pons*. Архаїчність флексії говорить про індоєвропейську давність терміну. Навряд є можливим уважати, що значення перешкоджає реконструкції загальної форми. Тим не менш в індо-іранській, слов'янській та балтійській мова йде про «шлях». У грецьк. *πόντος* має значення «море», лат. *pons* – «міст», а вірм. *hun* – «бід». Через те, що ці значення не є еквівалентними і тому, що в діалектному відношенні розбіжності виявляються саме в грецькій та латині, їх зазвичай пояснюють чинниками, пов'язаними із стилем чи типом культури. Він є переконаний, що проблема торкається не семантичного боку слова в тій чи

іншій окремій мові, а кожного з цих слів та групи, до якої вони належать в цілому [1, с. 338, 339].

Беручи до уваги вище надані факти, виявляється можливим зробити певні висновки:

1. Отриманню достовірних результатів часто заважає бажання дослідника знайти щось нове, приділяючи забагато уваги певному аспекту дослідження та ігноруючи інші чинники, що мають вплив на зміну словами лексичного значення. Часто це відбувається через прихильність дослідника до певної науки (філософії, культурології, психології, соціолінгвістиці тощо) або до певної школи в мовознавстві.

2. Найбільш значущою проблемою семантичної реконструкції виявляється спроможність дослідника «провести» матеріал, що зіставляється через усі рівні аналізу, всередині однієї й тієї ж мови або на різних етапах семантичної реконструкції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 320 с.
3. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – 466 с.
4. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
5. Пизани В. Этимология. История – проблемы – метод / В. Пизани. – М. : Изд-во ин. литературы, 1956. – 188 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 711 с.
7. Серебренников Б. А. Общее языкознание / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 601 с.
8. Трубочёв О. Н. Труды по этимологии / О. Н. Трубочёв. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – 798 с.

Сіробаба М. В.
(м. Слов'янськ)

ДО ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДЕФІНІЦІЙ І ТЕРМІНІВ (з досвіду роботи)

У процесі викладання літературознавчих дисциплін («Вступ до літературознавства», «Теорія літератури», «Сучасні проблеми літературознавства» тощо) студентам і магістрантам педуніверситету нам постійно доводиться стикатися з такими явищами, як різночитання, різнотлумачення термінів і визначень, що їх подають автори чи авторські колективи довідників, енциклопедій, підручників, словників, посібників і т. ін.

При цьому зазначені автори, як правило, перебувають, образно

кажучи, в одній «ваговій категорії» щодо наукових ступенів і вчених звань, отже, за всієї нашої поваги, жоден з них не може претендувати на номінацію окличника істини в останній інстанції. Вона, ця істина, як відомо, є дітищем суперечки (суперечок) і побутує десь посередині, напевно, на перехресті різних думок, поглядів і концепцій.

До речі, один з авторів, а саме автор підручника для гуманітаріїв «Мистецтво слова» київський професор А. Ткаченко, крім іншого, говорить і про причини неоднозначності й плутанини в тлумаченні термінів і понять, висновуючи, що це сталося внаслідок різних каналів запозичень, поступового розширення сфер вживання та переосмислення відповідно до нових історико- й теоретико-літературних умов і потреб.

З огляду на сказане, а також на статус нашої роботи, ми тут не зможемо розв'язати порушені проблеми, але можемо бодай деякі з них поставити на оте перехрестя думок і поглядів, тобто, окреслити їх, принагідно подавши свої зауваги й коментарі.

Зосереджуємо свою увагу насамперед на віршознавстві, пам'ятаючи, по-перше, про те, що з давніх часів і аж до початку минулого (двадцятого) сторіччя не лише лірика, а й мистецтво слова взагалі називалося поезією (епос і драма тривалий час писалися віршованою мовою); по-друге, – про те, що й сьогодні стосовно мети літературного твору наголошується на її подібності до цілі поезії (самопізнання людини, стосунки між людьми, пізнання світу тощо).

Почати хотілося б з клаузули (клавзули), оскільки цей віршознавчий термін має чи не найширший спектр дефініцій, з числа яких нам траплялися такі:

Клаузулою називається

- закінчення віршорядка, починаючи з останнього наголошеного складу;
- частина віршорядка, починаючи зі складу, що несе на собі константний наголос;
- закінчення рядка, починаючи з останнього наголошеного звуку;
- закінчення віршованого рядка, починаючи з останнього наголошеного (звуку? складу? – М. С.);
- закінчення віршового рядка, починаючи з останнього наголосу.

Оце п'яте виглядає найменш зрозумілим. Ми в своїй практиці покористовуємося першим з наведених визначень, і питання риторики тут ні до чого: клаузула слугує відправною точкою класифікації рим, даючи змогу розрізняти серед них чоловічі, жіночі, дактилічні та гіпердактилічні; точні та неточні; багаті та бідні; прості та складені.

І якщо перша з наведених позицій практично не залежить від того, як саме дефіновано клаузулу, то для трьох інших ця залежність є прямою. Але, перш ніж деталізувати сказане, зауважимо, що рима визначається так

само неоднозначно: одні фахівці римою вважають співзвуччя закінчень віршових рядків, інші – співзвуччя частин віршованого тексту, ще інші – суголосся закінчень суміжних та близькорозташованих слів у кінці або в середині віршового рядка, є й ті, хто римою називає суголосся клаузул. Утім, ці різнотлумачення не виглядають такими значущими, як у випадку з клаузулою.

Більшість літературознавців сходяться на тому, що рима є точною, якщо всі звуки клаузул збігаються, за відсутності цієї умови риму відносять до неточних. За нашого розуміння клаузули точними будуть такі рими, як «лелека – далека» (клаузули «-лека»), «корова – здорова» (клаузули «-рова») тощо. Виходячи з третьої позиції наведеного нами спектру визначень клаузули, точними можуть бути й рими на кшталт «стук – брук», «рама – дама» (оскільки в першому випадку клаузула читатиметься як «-ук», у другому – як «-ама»).

Багатою риму, зазвичай, вважають у тому випадку, коли збігаються не лише звуки клаузул, а й звуки, що їм передують. У нашій «системі координат» це буде рима «ворона – корона» (клаузули «-рона», а перед ними в обох випадках звук «-о-») та подібні до неї; за іншого тлумачення багатою буде, наприклад, рима «заграва – управа» (клаузули «-ава», перед ними «-р-»).

Складеною (іноді замість «складена» помилково кажуть «складна») рима є тоді, коли до клаузули входить два або більше слів («сонце – сонце», «алегорія – в горі я»). За цим визначенням немає підстав зараховувати до складених такі рими, як «пророки – про роки» та «самурай – сам у рай», оскільки їхні клаузули (у першому варіанті «-роки», в другому «-рай») не містять більше одного слова. Але саме ці рими чомусь найчастіше фігурують як приклади.

Що ж до плутанки в означеннях «складна – складена», то її можна легко уникнути, вдавшись до аналогії з числівниками. Вони, як знаємо, поділяються на прості (один, три, вісім), складні (дванадцять, сімнадцять) та складені (двадцять шість, чотириста тридцять сім). Тобто, для запису складеного потребується більше одного слова.

У найменуваннях рим за позицією наголосу теж маються нюанси. Так, чоловіча рима може називатися ще окситонною, жіноча – парокситонною, а дактилічна – пропарокситонною. За співвіднесеністю з назвами віршувальних метрів розрізняють рими ямбічні, хорейчні, дактилічні й гіпердактилічні.

Деякі різночитання спостерігаються також при визначенні такого поняття, як строфа. Найбільш поширеною (і, здається, найпростішою) дефініцією є та, відповідно до якої строфою називається певна кількість віршових рядків, об'єднаних логічно (висловлювана думка є завершеною), синтаксично (у кінці міститься один з розділових знаків, що вказують на

синтаксичну завершеність мовного періоду) та схематично (застосовується якась із відомих схем римування).

За іншою інтерпретацією визначальним чинником вважається спільне римування віршових сполук, які повторюються у поетичному творі, а змістова й синтаксична завершеність набуває рис відносності, що досить часто й виявляється у віршувальній практиці.

Існує також розуміння строфи як носія п'яти ознак: клаузули, рими, синтаксичної завершеності, розміру та літературного канону. Однак у цю схему не вмонтовується, скажімо, білий вірш, де рядки не римуються між собою, але можуть групуватися в строфи. До того ж поняття літературного канону сьогодні надто розмите, для того, щоб бути компонентою якогось визначення.

Немає в поглядах літературознавців однотайності й щодо класифікації строф. Одні з них найменшою строфою вважають дистих (двовірш), інші – моностих (одновірш), розглядаючи останній у деяких випадках і як викінчений віршотвір. Найбільшою зі строф, як правило, називають сонет, або чотирнадцятивірш, але в окремих джерелах можна натрапити й на п'ятнадцяти- та шістнадцятивірші. Крім того, повторюваність строфи не завжди сприймається обов'язковою, тобто, твір може складатися й з однієї строфи. Таке сприйняття породжує ще одну проблему: буває важко визначити, маємо справу зі строфою чи з астрофічним утворенням. І проблема ця тим більша, чим більшу кількість рядків охоплює віршована структура.

Не можемо оминати увагою й таку галузь літературознавства, як фоніка. До її складників належить інтонаційна побудова художньої мови, що є особливо значущою для мови віршованої. Тут також виникають певні труднощі. Вже згадуваний професор А. Ткаченко всі слова української мови поділяє на три основні просодійні групи:

- а) слова, на які завжди ставиться наголос;
- б) ненаголошувані слова;
- в) факультативно наголошувані слова.

Поділ супроводжується коментарями й прикладами, вказуються винятки. Однак цей підхід на практиці виявляється дещо заскладним, тож ми, виконуючи аналіз поетичного твору, спираємося на простіше правило: однокладові слова не наголошуються, якщо не входять до складу рими й не мають на собі логічного наголосу.

Крім більш-менш детально оглянутих нами термінів і понять, неоднозначністю та плутаниною щодо дефінування позначені, зокрема, ще й такі з них, як сюжет і фабула. Літературознавці й досі не дійшли консолідованої думки стосовно взаємозалежності і взаємозв'язків між цими двома категоріями. Суперечками супроводжується навіть віднесення їх до чинників змісту чи форми, не кажучи вже про

можливість / неможливість застосування терміна «сюжет» до лірики.

Не вдається знайти «спільного знаменника» й для сукупності визначень жанру. А в пропонованих генологічних схемах він донині не має своєї сталої позиції.

Окреслений нами перелік проблем не є, звичайно ж, вичерпним, їх значно більше. Але це ніяк не шкодить репутації літературознавства як науки. Згадаймо, наприклад, хоча б хімію, що успішно функціонувала задовго до того, як Д. Менделєєву вдалося навести в ній такий-сякий лад своєю періодичною таблицею. Десь попереду, напевно, вирішення й наших проблем. Наразі ж на будь-якому рівні (аж до аудиторного заняття) пропонуємо, за прикладом учасників найсерйозніших наукових дискусій, симпозіумів, конференцій тощо, домовлятися про поняття в кожному конкретному випадку.

Скребнева Т. В.

(г. Витебск, Беларусь)

ИСТОРИОГРАФИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ФАМИЛЬНОЙ АНТРОПОНИМИКИ

Восточнославянские исследователи неоднократно обращались к изучению фамилий: образуя в лексической системе уникальную подсистему, антропонимия, наряду со знакообозначением таких важнейших координат речевой ситуации, как субъект и объект, реализует социокультурную функцию, выступает своеобразным памятником культурно-исторического наследия народа.

Данное исследование ставит целью систематизировать восточнославянскую антропонимическую литературу, связанную с многоаспектным изучением фамильных именованных.

Одной из первых в области фамильной антропонимики была работа Е. П. Карновича «Родовые прозвания и титулы в России и слияние иноземцев с русскими» (1886), причем затронутая в ней тема межкультурной коммуникации остается актуальной и в настоящее время. Её поднимали в своих исследованиях В. А. Никонов, А. В. Суперанская, А. В. Сулова, Б.-О. Унбегаун, О. Н. Трубачёв, Н. А. Баскаков, применительно к белорусскому этносу – Н. В. Бирилло, А. М. Мезенко, В. В. Шур, А. К. Устинович, Г. К. Семенькова и др. «На протяжении многих столетий рядом с белорусами проживали русские, поляки, евреи, литовцы, украинцы, татары, латыши, немцы, чехи, цыгане... Земли современной Беларуси в прошлые столетия входили в состав Великого княжества Литовского, затем Речи Посполитой, Российской империи. Все названные государства были многонациональными, что, безусловно, повлияло на состав лексики белорусского языка, в том числе и на состав имен, фамилий, топонимических названий», – отмечает В. В. Шур [6,

с. 78–79].

Черты языкового влияния ярко проявляются при анализе географической дистрибуции фамильных типов (работы В. А. Никонова, Ю. К. Редько, Г. К. Семеньковой и др.).

Многообразие типов фамилий отмечалось многими исследователями, но, как правило, их анализ сводился к указанию на словообразовательное значение аффикса и территорию бытования. Большая заслуга Н. В. Бирилло заключается в систематизации материалов ономастов о типах фамилий южных, восточных, западных славян и создании на их базе единой классификации славянских фамильных типов («Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў», 1988 г.). В основе данной классификации лежит ономастическая аксиома: основным способом ономообразования у славян является суффиксация. В зависимости от суффиксов и ареалов их распространения славянские фамильные типы делятся на общеславянские, восточнославянские и внутриязыковые.

Говоря о многонациональности восточнославянских государств и широте этнических контактов, территориальной близости, а также общности исторических судеб на разных этапах развития социума, нельзя не отметить возникающую перед учеными проблему национальной отнесенности фамильных именовании. Как отмечают исследователи, роль аффиксального элемента в этом случае оказывается значительно важнее роли корневой морфемы. «Так, образованные от тюркских основ с русскими аффиксами фамилии воспринимаются как русские: Бабаев, Стаханов, Рахметов, а образованные от русских основ с нерусскими аффиксами не воспринимаются как русские: Пузис, Пшеничнер, Маслий» [4, с. 79]. Думается, собственно русскими / белорусскими или украинскими следует условно считать фамилии, оформленные в соответствии со словообразовательными моделями указанных языков. Относить к русским / белорусским либо украинским фамилии людей в связи с их национальной самоидентификацией достаточно затруднительно, потому что в специфических ономастических текстах этническая принадлежность носителей фамилий, как правило, не регистрируется. А. Ф. Журавлёв предлагает считать русской фамилию, «которая возникла в данном своем качестве (именно как фамилия) в русской этнической языковой среде» [2, с. 129].

Особое место в научных исследованиях занимают попытки ономастологов организовать фамильные именовании в семантические, типологические классификации, разграничить их по частоте употребления, по происхождению, лексической мотивированности. В соответствии с перечисленными аспектами ономастической работы в научную литературу вводятся следующие противопоставленные ряды терминов:

1. *Официальная фамилия – уличная фамилия.*

В отличие от официальных фамильных именованных, постоянных, юридически закрепленных за носителем, уличные фамилии переменны. Как правило, они бытуют в сельской местности и носят прозвищный характер (им посвящены публикации Г. Я. Симиной, Л. И. Маршевой, В. С. Трубецкого и др.).

2. Отпатронимная – матронимная – прозвищная фамилия.

Согласно классификации В. А. Никонова, вышеуказанные термины объединяют в себе основные семантические типы фамилий, возникших естественным путем, причем матронимные фамилии по причине их незначительного количества обычно рассматриваются в русле патронимических.

В богатой системе патронимических фамилий особое место занимают фамилии, мотивированные календарными именами. Для общей антропонимической проблематики актуальны вопросы о составе календарных имен, использованных в качестве фамильных основ; о частотности и распространенности фамилий с отдельными конкретными именами в основе; об отражении в фамилиях вариантных форм имен и в связи с этим о структуре календарно-именных фамилий и др. Небезынтересна попытка В. Ф. Барашкова проанализировать структуру и семантику основ, частотность календарно-именных фамилий, их соотношение с фамилиями неименными [1].

3. Редкостная – частотная фамилия.

Редкостная (раритетная) фамилия, в отличие от частотной, спорадически встречается в конкретной языковой среде в определенный период.

4. Стандартная – нестандартная фамилия.

Использование данных терминов связано с рассмотрением вопросов фамильной типологии. Под нестандартной понимается фамилия, сохранившая форму имени или прозвища, не оформленная обычными в русскоязычной среде («стандартными») суффиксами -ов / -ев, -ин, -ск(ий) / -цк(ий), -ых / -их, -ого, -аго / -яго, -ко, -енко, -ич, -ович / -евич: *Ус, Голубь, Чан, Топор* и т. п. Описываемую терминологию активно употребляют многие авторы, в том числе коллективного труда «Теория и методика ономастических исследований» (1986), но в ряде исследований встречаются другие номинативные обозначения так называемых нестандартных фамилий: фамилии, образованные способом трансонимизации (А. М. Мезенко), фамилии лексико-семантического и сиктаксико-морфологического образования (Н. В. Бирилло, Г. К. Семенькова), фамилии семантического способа образования (В. В. Шур, В. А. Никонов).

5. Искусственная фамилия.

Данный термин в антропонимической литературе противопоставляется

номинативному описанию «фамилия, возникшая «естественным» путем». Искусственная фамилия – это фамилия придуманная, переведенная, не переданная по наследству, то есть сформированная преднамеренно по уже существующим в языке моделям (как, например, и псевдонимы).

Исследователи поэтики, стилистики имен собственных (О. И. Фонякова, В. А. Никонов, В. М. Калинин, М. В. Горбаневский) пишут о полифункциональности фамилий в художественном произведении: наряду с назывной, они выполняют эмоционально-экспрессивную, характеризующую, идеологическую, символическую функции.

Для рационалистического мышления привычно говорить об именах собственных как о пустых знаках, с точки зрения лексической семантики близких к местоимениям. Профессор А. А. Реформатский в классическом научном труде «Введение в языковедение» (1-е изд. 1947 г.) писал о принципиальном позиционировании фамильных именованных вне эмоций, что нашло отражение в последующих работах других авторов (Ю. А. Карпенко, А. В. Суперанской). С одной стороны, по законам человеческой этики имя и фамилия считаются самым неотделимым элементом каждой личности, а следовательно, деформации имен и фамилий «являются грубым посягательством на личность их носителей» [3, с. 110]. С другой стороны, современная публицистика как своеобразный индикатор культурного опыта народа нередко демонстрирует широчайший спектр фоносимволических ассоциаций фамилий (*Тихо! Слушаем Тихиню!; Вслушайтесь в музыку революции. Зюганов – «ЗюЗю». Жириновский – «ЖиЖи». Лукьянов – «ЛуЛу». Лимонов – «ЛиЛи»...*), окказиональных отантропонимных дериватов с ярко выраженной негативной оценкой (*ельциноид, начубайсит*) [3, с. 109–110]. Языковые факты и исследования конца XX – начала XXI вв. особо подчеркивают, что в речевом узусе эмоциональное восприятие фамилии неизбежно. Звуковое оформление фамилии, мотивированная производность от апеллятивов с «отрицательной» семантикой и даже эмоциональное воздействие личности, фамилию носящей, может негативно влиять на восприятие самой фамилии.

Изучением форм личных имен, прозвищ, фамилий на территории какого-либо государства или наречия занимается диалектная антропонимика. Заостряя внимание на статистических характеристиках, диалектных признаках основ и отчасти территории распространения фамильных формантов, В. А. Никонов посвятил одну из своих монографий распространению фамилий в различных регионах России («География фамилий», 1988 г.). Иной подход, основанный на выявлении в фамильной антропонимии фонетических, деривационных, лексико-семантических черт, свойственных русским диалектам, демонстрирует В. И. Супрун

(«Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал», 2000 г.). Важность исследования фамилий с диалектными корнями для исторической лексикологии неоднократно подчеркивали И. Н. Бражникова и В. П. Тимофеев: «...в их составе возможно открытие самых разнообразных языковых (лексико-морфологических) элементов предыдущих эпох – древнерусской и общеславянской» [5, с. 98].

Значительный пласт научных трудов посвящен анализу фамильных именованных славянских (работы Н. В. Бирилло, С. И. Зинина, В. А. Никонова, А. М. Мезенко, Г. К. Семеньковой, Б.-О. Унбегауна, А. Бучко, Г. Бачинской Л. Кравченко и др.) и неславянских народов – евреев, корейцев, латышей, грузин, поляков, армян (публикации Г. В. Бедошвили, Л. П. Калакуцкой и В. Э. Сталтмане, А. С. Приблуды, А. И. Рабиновича и мн. др.).

Таким образом, восточнославянские исследователи занимаются разработкой обширной ономастической проблематики. Ими сделано лингвистическое описание специфики фамилии как антропонимической категории, продуктивных способов фамилиеобразования, фамильных именованных в территориальных и социальных диалектах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барашков В. Ф. Фамилии с календарными именами в основе / В. Ф. Барашков // Антропонимика. – М. : Наука, 1970. – С. 110–114.
2. Журавлёв А. Ф. К статистике русских фамилий / А. Ф. Журавлёв // Вопросы ономастики. – 2005. – № 2. – С. 126–147.
3. Ратникова И. Э. Имя собственное в разных типах сознания // И. Э. Ратникова // Русский язык и литература. – 2001. – №1. – С. 103–112.
4. Суперанская А. В. Структура имени собственного (фонология и морфология) / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
5. Тимофеев В. П. Русские фамилии с архаическими (диалектными) корнями / В. П. Тимофеев // Ономастика. – М. : Наука, 1969. – С. 96–99.
6. Шур В. Беларускія ўласныя імёны. Беларуская антрапаніміка і тапаніміка / В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.

*Сорока Т. В.
(м. Ізмаїл)*

МЕТОДИКА ФОРМАЛІЗОВАНОГО АНАЛІЗУ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Сучасний етап у розвитку мовознавства характеризується посиленням науковим інтересом до питань лексичної семантики, взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у структурі значень лексичних одиниць, їх здатності відображати специфіку національного світосприйняття (М. Ф. Алефіренко, І. О. Голубовська, О. П. Левченко, А. А. Лучик, В. М. Мокієнко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, О. В. Тищенко, М. П. Фабіан та інші). Закономірністю вважається переорієнтація наукових досліджень на семантичний ґрунт, оскільки на сьогодні незаперечним є

положення про примат мовного змісту над формою, про первинність лексичного в слові, про можливість застосування саме семантичного підходу до дослідження усіх рівнів мови.

Незважаючи на достатньо велику кількість дисертаційних розвідок, в яких розкрито функціонально-семантичні параметри лексикологічного зіставлення (Л. В. Бублейник, Л. В. Дробаха, І. Ф. Заваринська, Н. В. Іваненко, В. В. Катернюк, Т. Б. Крижановська та інші), змістовий підхід до типологічного вивчення лексики потребує подальшої розробки.

В межах авторського наукового дослідження мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, соціально-політичними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями, основними завданнями статті є розкриття сутності процедури формалізованого аналізу лексичної семантики та виділення її найхарактерніших ознак.

У сучасному мовознавстві формалізовані дослідження структури і системи мови проводяться з метою розв'язання практичних потреб – створення систем інформаційного пошуку, побудови штучного інтелекту, машинного перекладу тощо. Вперше формалізовані основи семантичної класифікації лексики були сформульовані й обґрунтовані науковими співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з відомим вітчизняним вченим М. М. Пещак [1]. Саме звідси пішли дослідження теоретичної та прикладної лінгвістики на матеріалах лексикографічних джерел, де найвиразніше розмежовуються явища мовлення і мови, а лексичні значення слів визначаються як мовні факти.

Оскільки слово як знакова одиниця мови характеризується формою вираження і змістом, то їх співвідношення найяскравіше може бути представлене тлумачними словниками.

Лексикографічна практика укладання тлумачних словників націлювала дослідників на вивчення лексичного значення слова не як ізольованого, а органічно-поєднаного елемента системи мови. Відповідно, тлумачні словники, котрі володіють найповнішими банками інформації слів, дозволяють здійснити аналіз мовних засобів їхнього вираження у «термінах семантичних складників» [2].

Матеріалом авторського наукового дослідження виступають організації аксіономенів¹ сучасних української, англійської та французької мов, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру.

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном для позначення найменування цінності.

Для вибору матеріалу дослідження системно-структурних особливостей лексичної семантики, вводимо формальний, суто мовний критерій – віднесеність слів, які аналізуються, до однієї частини мови – іменника, що дає змогу визначити й описати їхню семантику за допомогою: матричного аналізу семної структури аксіономенів при побудові таблиць на першому етапі класифікації матеріалу; моделювання схем лексико-семантичних полів на основі матриць; аналізу полів за математичною теорією графів; опису та комплексного аналізу співвідношень аксіономенів сучасних української, англійської та французької мов, їхніх зв'язків та особливостей.

Цю методику слідом за М. М. Пешак та її учнями поглибила М. П. Фабіан, зокрема при дослідженні етикетної лексики в українській, англійській та угорській мовах [3, с. 19].

Матричний метод представлення семантичних відношень між аксіоіменниками сучасних української, англійської та французької мов служать у нашому дослідженні метамовою для опису об'єктів аналізу, а матриця – моделлю систем семантичних зв'язків, з одного боку, та семантичною структурою аксіолексики, з іншого. Ця модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де плюсом (+) позначається співвідношення аксіономенів та їхніх значень. Місця аксіономенів в матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти – в рідко заповнених місцях. Разом з тим функціональне навантаження мають як заповнені, так і незаповнені клітини матриці, а також віддаль між реєстровими словами та напрям по якому розміщені останні.

Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу і рівнозначною окремому значенню слова. У парадигматичному аспекті семема вже не є найпростішою й неподільною, оскільки має свою структуру і містить ряд компонентів.

На позначення компонентів змісту семеми використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л. М. Васильєв, О. К. Жолковський), *семантична ознака* (Г. А. Уфімцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. У нашому дослідженні вводимо термін *генералізована сема*, під якою розуміємо семантично-похідну ознаку, яка має скорочено-узагальнений зміст, що виводиться логічним шляхом з вихідної семеми і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

Структурування аксіолексики сучасних української, англійської та французької мов передбачає виділення її складу й внутрішньої організації, внаслідок чого відбувається поділ досліджуваної лексики на ЛСП,

мікрополя, лексико-семантичні угруповання та встановлюються синтагматичні й парадигматичні зв'язки між ними.

Процедура збору фактичного матеріалу і виділення семного складу лексичних значень аксіоіменників полягає в таких послідовних етапах:

1) з тлумачних словників української, англійської та французької мов методом ступінчастої ідентифікації виписуються іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні та імпліцитні вказівки на форми і засоби передачі аксіологічного знання, в результаті чого укладається картотека мовного матеріалу;

2) за одержаною в такий спосіб картотекою аналізується кількісний та якісний склад слів на позначення цінностей, а також їхня семантика;

3) на основі аналізу словникових дефініцій моделюється матриця, по горизонталі якої розміщується семний склад значень аксіономенів (генералізовані семи), а по вертикалі – їхній лексичний склад; наявність у лексичних значеннях спільної семи позначається знаком (+);

4) списки слів та генералізованих сем у матриці групуються по спадній залежно від кількісного вираження сем, що сприяє максимальній концентрації слів на позначення цінностей в одному з кутів матриці і протиставленню цього кута протилежному по діагоналі як найменш заповненому;

5) за матрицею моделюється схема ЛСП аксіолексики у вигляді графа, за допомогою якого від аналізу семної і лексичної структури як автономних мікросистем переходимо до вивчення співвідношень аксіономенів. При цьому ЛСП виступає як система, а слова на позначення цінностей – як її складники;

6) одержані ЛСП аксіономенів української, англійської та французької мов вивчаються як самостійні системно-структурні об'єднання слів, що характеризуються тісними взаємовідношеннями з іншими полями досліджуваних мов.

Описана методика дослідження поєднується з описовим, зіставним та типологічним методами, компонентним аналізом, польовим підходом, процедурою ступінчастої ідентифікації, статистичними підрахунками, математичною теорією множин, графів і моделювання. Різноманітність методів даного дослідження обумовлена складністю та багатоаспектністю аксіономенного фрагмента лексико-семантичної системи віддаленоспоріднених та неспоріднених мов – української, англійської та французької, що вимагало розробки спеціальної методики їх комбінованого представлення. У результаті застосування матричного методу картина польової структури аксіолексики значно ускладнюється, розкриваються внутрішні механізми й динаміка змістових взаємодій аксіономенів під впливом екстралінгвальних факторів. Це дає змогу сформулювати властивості й відношення, притаманні сучасним

українській, англійській та французькій мовам загалом, а відтак – визначити семантичні закономірності формування аксіолексики в кожній із досліджуваних мовних систем зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 251 с.
2. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
3. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : [монографія] / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», 1998. – 256 с.

*Спичка А. Г.
(г. Славянск)*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГРАММАТИКИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ПРИ ПЕРВОМ ИНОСТРАННОМ АНГЛИЙСКОМ

Коммуникативно-когнитивный подход в обучении иностранному языку как специальности, его цели и задачи требуют более инновационной и совершенной организации учебного процесса, начиная с разработки учебного материала, использования новых методов обучения. Учебный материал должен при этом быть наполнен научностью, иметь познавательную ценность и культурологическую направленность. На основе такого учебного материала осуществляется более качественно и эффективно формирование у студентов, будущих учителей иностранного языка языковой и речевой (коммуникативной) компетенции.

В процессе усвоения учебного материала и формирования названных компетенций при изучении немецкого языка как второго иностранного большое значение имеет профессиональное овладение студентами грамматическим материалом. Значения грамматики любого языка «жизненно необходимо» [3, с. 191].

При обучении грамматике немецкого языка как второго иностранного актуальным выступает вопрос необходимости учёта как положительного, так и отрицательного влияния первого иностранного английского языка. Сегодня вопросы интерференции языков в области грамматики активно изучаются в лингвометодике. Вопросы различия и сходства в языках, в нашем случае английского, немецкого языков, исследовались и продолжают изучаться отечественными и зарубежными учеными-лингвистами, методистами. Среди них следует назвать русских учёных Л. И. Зильберман, В. А. Горину, А. Л. Бердичевского, И. Л. Бим, украинских учёных-методистов И. В. Самойлюкевич, С. Ю. Николаеву и других. Вопросами формирования грамматической компетенции в процессе изучения иностранных языков занималась Н. К. Скляренко. В

своих работах Н. К. Складенко підкривала роль інтуїтивної граматики іноземного мови. Інтуїтивна граматика визначає імпліцитні знання структури мови, допомагає граматически правильно виражати мислі мовлячого, даючи таким чином можливість слухачу адекватно сприймати інформацію. Основними компонентами граматическої компетенції виступають при цьому граматическі вміння, граматическі знання і граматическе осмислення [4, с. 15].

Слідуеть погодитися з точкою зору вище названих дослідників, які вважають, що при навчанні другому іноземному мови (німецькому) відзначається сильне впливання з боку першого іноземного мови. Об цьому факті свідчить практика викладання німецького мови як другого для студентів філологічного факультету відділення іноземних мов в Донбасському державному педагогічному університеті. **Цель** даної роботи заключається в дослідженні ефективності використання методу порівняльного аналізу збігаючих моментів в граматических формах другого і першого іноземного мови (німецького, англійського).

В якості матеріала для дослідження збігів граматических форм студентам пропонуються німецькомовні тексти странознавчої спрямованості. В процесі порівняльного аналізу змісту прочитаних текстів студенти визначають і аналізують граматическі явища, які збігаються в обох мови. К ним відносяться залогові форми дієслів, представляючі структури пасивних конструкцій і їх часові форми. В якості прикладу наведемо таке речення *Der Deutsche Bundestag wird auf alle vier Jahre direkt vom Volk gewählt.* – *wird vom Volk gewählt (Präsens Passiv)*. В англійському мови *is elected by people* (Німецький бундестаг обирається безпосередньо народом через кожні чотири роки). Порівнюючи пасивну конструкцію дієслова-казуемого *wird gewählt* аналогічної формою казуемого в англійському мови *is elected*, студенти мають можливість, глибше зрозуміти і інтуїтивно, формуючи мовне чуття, сприйняти значення цієї граматическої структури в обох мови і правильно її використовувати в усній мові. [5, S. 7].

На практичних заняттях по граматиці німецького мови розглядаються також мовні засоби вираження агента в реченнях з конструкцією *sein + zu + Infinitiv*, аналізуються структурні типи речень з даною конструкцією в німецькому і англійському мови. Аналогом даної граматическої конструкції в англійському мови виступає *to be + Infinitive*. Приведемо приклад: *Dieses Museum in Berlin ist zu besuchen.* *This museum is to visit in Berlin.* В реченнях з розглядаваною конструкцією порівнюються якості,

свойства инактивного грамматического субъекта и обозначение действия, которое предстоит совершить. Перевод предложения: Этот музей в Берлине следует (нужно, предстоит) посетить. В приведённом примере агент или деятель не упоминается, так как его название несущественно для сообщения и восприятия информации. Грамматическая конструкция «*sein + zu + Infinitiv*» в немецком языке и английская конструкция в английском языке *tobe + Infinitive* выступают синонимами пассива.

В ходе сопоставительного анализа грамматических структур выявлены сходства таких грамматических конструкций как «haben+ zu + Infinitiv» в немецком языке с аналогичной в английском языке «tohave + Infinitive». Эти грамматические структуры используются в обоих языках для выражения модальности. Они включаются в систему средств установления выражения модальных значений возможности, необходимости, обязательности выполнения агентом действия над объектом. Приведём пример. *Deutschisteinewichtige Wissenschaftssprache, deswegen haben die Wissenschaftler diedeutsche Sprache weiter zu fördern.* Аналогичная грамматическая структура в английском языке *havetodevelop.* (Немецкий язык является важным языком науки и поэтому ученые должны (обязаны) продолжать развивать немецкий язык дальше) [5, S. 51].

Мы рассмотрели сходства выражения пассивного залога модальных грамматических конструкций в двух языках. Но совпадения или сходства грамматических явлений в плане содержания в немецком и английском языках устанавливаются и при употреблении глаголов в Präsens и PresentIndefinite, Präteritum и PastIndefinite, Perfekti PresentPerfectIndefinite для выражения действий в прошлом, связанных с настоящим моментом. Используя метод сопоставительного анализа определяется сходство в употреблении Plusquamperfekti PastPerfectIndefinite, которые в обоих языках используются для выражения действий в прошлом, предшествующих другим действиям в прошлом. FuturI и FutureIndefinitесовпадают в двух языках для выражения действия в будущем.

С помощью метода сопоставительного анализа нами проанализированы и установлены совпадающие функции PartizipIв немецком языке и Participle I в английском языке. В обоих языках эти причастия выступают в функции определения и обстоятельства образа действия. Выявлено также много других совпадений грамматических явлений в двух языках.

Таким образом, реализация метода сопоставительного анализа в изучении грамматики немецкого языка как второго и первого английского языка в значительной мере положительно изменяет ориентировку студентов, будущих учителей английского и немецкого языков в освоении

грамматики немецкого языка. Использование этого метода вырабатывает у студентов умение, навыки узнавания, осмысления и употребления грамматических структур двух языков по их схожести на уровне текста. Как показывает практика, использование метода сопоставительного анализа грамматических структур обоих языков повышает мотивацию студентов в их изучении, стремление к выполнению самостоятельного анализа и установления связей, совпадений грамматических форм в обоих языках с целью их профессионального использования в иноязычной коммуникативной деятельности и в учебном процессе с учащимися.

В перспективе целесообразным является исследование эффективности метода сопоставительного анализа грамматических конструкций обоих языков с точки зрения их расхождений, несовпадений. Сформированные у студентов умения и навыки сопоставлять сходства и различия в немецком и английском языках будут способствовать улучшению практического владения обоими языками, развитию критического восприятия грамматического материала, становлению научного мнения студентов, будущих учителей иностранных языков, развитию их познавательной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бим И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) / И. Л. Бим. – Обнинск : Титул, 2001. – 48 с.
2. Вовк О. І. Формування англійської граматичної компетенції у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / О. І. Вовк. – К., 2008. – 287 с.
3. Мальковський Г. Вивчення англійської мови в аспекті масової свідомості / Гарольд Мальковський // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 1. – С. 190–192.
4. Скляренко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. К. Скляренко // Іноземні мови. – 2011. – №1. – С. 15–25.
5. Deutschland // Magazin. – 2009. – Nr. 41. – S. 3–64.

*Степанченко И. И.
(г. Харьков)*

ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ С ПОЗИЦИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНАЛИЗМА

Парадигматический анализ лексики в лингвистике, в том числе и в области анализа языка художественных произведений, достаточно распространен. Традиционным является исследование, например, функций синонимов, антонимов, ЛСГ и т. п. в художественном тексте.

Общее движение современной лингвистики от изучения языка как самодостаточной и относительно замкнутой структуры к анализу языка как

одного из факторов человеческой деятельности, т. е. переход от статики к динамике, от структурализма к функционализму, от текста к дискурсу, не могло не отразиться на парадигматическом анализе лексики художественного произведения.

В статье ставится цель описать общие принципы парадигматического анализа лексики как одного из методов исследования художественного произведения в рамках функциональной лингвистической парадигмы.

Поскольку функциональная парадигма не относится к числу распространенных, определим ее основные исходные посылки.

1. Понимая вслед за Н. Д. Арутюновой суть дискурса как «текста, погруженного в жизнь» [1], в качестве объекта анализа выделяем именно дискурс. Текст вне акта его восприятия, вне включенности в акт коммуникации представляет собой, по выражению А. А. Залевской, «мертвую цепочку графем» [2, с. 24] и не может быть предметом содержательного анализа.

2. Содержание дискурса представляет собой активную мыслительную деятельность реципиента, по природе своей процессуально и в строгом смысле слова не заложено (не закодировано) в материальной буквенно-звуковой форме, оно возбуждается формой в мышлении реципиента в виде комбинаций элементов его опыта и связей между ними.

3. В содержании дискурса вычленяются два взаимосвязанных уровня: собственно языковой (уровень вербальных образов и связей между ними в рамках системы того или иного языка) и образно-понятийный (уровень «предметных» образов – образов явлений, ситуаций действительности и связей между ними в опыте той или иной группы реципиентов). Связь между этими уровнями носит сложный характер и не сводится к отношениям семиотической репрезентации и кодирования (см. об этом подробнее в [4]).

4. Содержание художественного дискурса всегда вариативно. Степень вариативности содержания, как и степень его стабильности, инвариантности, определяется двумя факторами: 1) различием тезаурусов воспринимающих (личностных, возрастных, гендерных, социокультурных и т. д.); 2) особенностями организации материальной формы дискурса, воспринимаемой участниками коммуникации. Последняя определяется количеством возможностей различного объединения единиц дискурса в парадигмы и установления отношений между парадигмами.

5. Содержание дискурса с антропоцентрической точки зрения – это «совмещение» отражения буквенно-звуковой формы текста и «картины мира» в мышлении воспринимающих. Как отмечал Ю. Н. Караулов, текст соотносится с действительностью в парадигматике [3]. Прокомментируем это положение применительно к функциональной модели, в рамках

которой анализ дискурса – это попытка моделирования процесса его восприятия реципиентом.

Восприятие дискурса осуществляется как на невербальном, так и на невербальном уровнях. В процессе рецепции от вербального линейного развертывания (языковой синтагматики) воспринимающий переходит к оперированию «предметными» образами, связи между которыми определяются не законами языка, а логикой «предметного» мира, неязыковой действительности. Образы, порождаемые словами, связываются в сознании воспринимающего в образно-понятийные парадигмы по иным законам, чем связаны между собой соответствующие слова, в иной последовательности, чем связаны вербальные единицы, вызвавшие эти образы. Переход от одной единицы к другой в рамках синтагматических структур определяется языковыми связями между единицами дискурса, парадигматические же структуры формируются экстралингвистическими связями между единицами образно-понятийного уровня содержания («предметными» образами, понятиями, эмоциями). Вербальные единицы, эксплицирующие парадигму, выступают в роли определений соответствующих невербальных (когнитивных) структур и могут включать отдельные слова и более протяженные дискурсивные отрезки. Процесс образования связей между такими единицами на образно-понятийном уровне рассматривается как процесс восприятия дискурса.

Если восприятие дискурса на языковом уровне линейно, т. е. реципиент последовательно переходит от одной языковой единицы к другой, то на образно-понятийном уровне могут быть связаны, например, первое и последнее слово произведения. В связи с этим можно говорить о переструктурировании текста при его трансформировании в дискурс в акте рецепции. Образы объединяются друг с другом в составе образно-понятийных рядов – парадигм. Образование этих парадигм в сознании воспринимающего, формирование на их основе общей гиперпарадигмы и есть понимание дискурса. Таким образом, понимание дискурса осуществляется не на языковом, а на образно-понятийном уровне содержательной структуры. Однако «проникнуть» в образно-понятийный уровень, минуя языковой, невозможно.

Объединение вербальных единиц в одну парадигму, как и установление связи между парадигмами – сложный и субъективный процесс. Это и есть процесс сотворчества автора и читателя.

Как и в языковой парадигматике, в области образно-понятийной парадигматики отсутствуют жесткие связи между членами одной парадигмы и между различными парадигмами в пределах одного дискурса. Образно-понятийные комплексы лишены жесткой парадигматической закреплённости.

Образно-понятийные парадигмы формируются при участии не только слов, но всех единиц дискурса. Например, в поэтических произведениях важную роль играют ритм, звукопись, поэтическая морфология, поэтический синтаксис, паронимическая аттракция и т. д., включая пунктуацию. Как правило, формирование парадигм связано с возникновением образно-понятийных ассоциаций в процессе восприятия дискурса. Кроме того, парадигмы могут формироваться и связываться с другими парадигмами на основе языковой синтагматики, эмоционально-оценочных переключек, одновременной связи с третьим элементом и т. д.

Различные дискурсы отличаются друг от друга не только типом парадигм, их составом, функциями и средствами связи между парадигмами, но конфигурацией парадигм. Под конфигурацией понимаются отношения между частными парадигмами, определяющие особенности их объединения в гиперпарадигму целого текста. С точки зрения анализа индивидуального стиля поэта и с точки зрения собственно психолингвистики, конфигурации парадигм, очевидно, должны рассматриваться по-разному. В психолингвистическом плане конфигурация парадигм представляет интерес как фактор, непосредственно влияющий на процесс восприятия, определяющий, в частности, степень его затрудненности и вариативности. В лингвостилистических исследованиях конфигурация предстает как один из признаков, определяющих специфику идиостиля.

В качестве примера приведем фрагменты парадигматического анализа лексики стихотворения С. Есенина «Выткался на озере».

Начало стихотворения типично для есенинских произведений. Это обозначение пространственно-временных координат действия. «Предметные» образы, которые возбуждаются словами, различны по модальности – зрительные (*выткался на озере алый цвет зари*) и звуковые (*на бору со звонами плачут глухари, где-то плачет иволга, схоронясь в дупло*). Они придают изображению черты проективности. Эти черты сохраняются до последней строки стихотворения – смысловой сильной позиции, которая выделена, противопоставлена остальному тексту как лишенная черт проективности. Именно в ней обнаруживается ключ к пониманию текста.

Таким ключом является оксюморон *тоска веселая*, который определяет эмоциональную тональность стихотворения. Все стихотворение – это противопоставление и сопоставление, совмещение в едином мире двух противоположных эмоциональных миров лирического героя – мира веселья и мира тоски. Это состояние анализируется в стихотворении посредством параллели в природном мире. Аналоги мира души лирического героя находятся в природе. Мотив тоски подкреплён

природними образами: *со звонами плачут глухари* (с повтором), *плачет иволга*.

На первый взгляд, противоположный эмоциональный мир, мир лирического героя создается образно-понятийной парадигмой: *не плачется, на душе светло, хмельному от радости*. С этой же парадигмой связан и т. н. сюжетный ряд, включающий в себя, кроме глаголов, обозначения природных реалий, которые в этом ряду ассоциируются с эмоциональным миром радости: *выйдешь, сядем, зацелую, изомну, сбросишь шелк фаты, унесу в кусты*. Но в то же время эмоционально-оценочная тональность сюжетного ряда оказывается более сложной благодаря подпарадигме *допьяна, хмельному (от радости), пьяную*. С одной стороны, этот ряд представляет собой реализацию метафоры *опьяниться любовью*, с другой – подчеркивает мотив надрыва, внутренне противоречивой радости, мотив веселья-тоски. Этот же мотив эмоционального перехлеста, эмоциональной эмфазы подкрепляется словами *со звонами; изомну, как цвет*. Передавая возлюбленной хмель радости поцелуем, делая ее *пьяной*, лирический герой ощущает противоречивые чувства.

Таким образом, парадигма, характеризующая состояние лирического героя, оказывается внутренне противоречивой: веселье – это весельем с надрывом, весельем с тоской. На фоне нового эмоционального состояния лирического героя по-иному воспринимаются образы первой части. Так, *алый свет зари* в этом случае не может быть рассмотрен только как проективный компонент, это еще и символ *тоски веселой*, т. е. образ приобретает черты концептуальности, играя важную композиционную роль в структуре текста, возвращая читателя к началу стихотворения и заставляя переосмыслить его.

Композиционный возврат к началу стихотворения происходит на новом витке развития лирического сюжета, обогащенного новыми чувствами лирического героя. Если начало стихотворения – это противопоставление печали в природе и светлых чувств лирического героя, ожидающего свидания, то в конце это противопоставление снято: в эмоциональном отношении природа и человек приобретают черты гармонии, благодаря тому, что снято противопоставление тоски веселью в каждом из этих миров.

Эмоциональный природный аналог состояния лирического героя – *алости зари*. В *алостях зари* та же *веселая тоска*, что и в мире лирического героя.

Основанием для такого толкования произведения является сопоставление и противопоставление парадигм «предметных» образов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136–137.
2. Залевская А. А. Понимание текста как актуальная психолингвистическая проблема / Александра Александровна Залевская // Литературный текст : проблемы и методы исследования. – Калинин, 1987. – С. 24–29.
3. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1981. – 203 с.
4. Проблема абстрактного и конкретного в мышлении и языке / Михаил Николаевич Правдин. – М., 1991. – 231 с.

Терехова С. И.
(г. Киев)

**МЕТОДЫ И МЕТОДОЛОГИЯ ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ И
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ**

Постановка проблемы в общем виде; её актуальность и связь с научными заданиями. В современном языкознании и переводоведении внимание исследователей все больше привлекает комплексное, полипарадигмальное изучение языковых единиц, явлений и категорий. Это вызвано, с одной стороны, процессом интеграции в разных сферах социума, а с другой – полипарадигмальностью и типологичностью современной науки, в т. ч. науки о языке и переводе. До сих пор нет единой точки зрения среди ученых по поводу методологии полипарадигмальных исследований.

Анализ последних исследований и публикаций. Будучи разработанной в первом десятилетии XX века, методология полипарадигмального анализа была несколько по-разному интерпретирована и применена исследователями, как при изучении одного языка (см. работы О. А. Бурукиной, Т. В. Искиной, М. А. Кобозевой, Е. Л. Морозовой, О. В. Суравикиной, М. В. Холодиловой и др.), так и в процессе их сопоставления (С. И. Терехова).

Отдельные исследования уже проведены в текстоцентрическом (Е. А. Головки, Е. Л. Морозова) и лексикоцентрическом аспектах (Т. В. Искина, Т. А. Рычкова, О. В. Суравикина, М. В. Холодилова и др.); только начаты полипарадигмальные исследования в коммуникативном, прагматическом, когнитивном (Е. С. Кубрякова, М. А. Кобозева, В. А. Маслова), лексико-грамматическом и функционально-семантическом аспектах (С. И. Терехова). Единичные работы выполнены в рамках переводоведения (Е. А. Головки, С. И. Терехова).

В связи с этим **цель статьи** – охарактеризовать методологию полипарадигмального исследования в контексте современных научных

методов и направлений лингвистического и переводческого анализа.

Научные результаты. Методология полипарадигмального анализа зиждется на общефилософской основе, т. е. на принципах и законах диалектики, «которой определяют ориентацию, направление и принципы исследования в науке» [1, с. 299], общенаучных методах анализа, синтеза, индукции и дедукции, сравнения, гипотезы и верификации [2, с. 329, 331, 338], а также частных общелингвистических и специальных типологических методах. Полипарадигмальный анализ – это всегда комплексное исследование. Однако его не следует отождествлять с комплексным подходом в науке, получившем развитие еще в середине XX века: в отличие от любого комплексного исследования полипарадигмальный анализ предполагает четко очерченную процедуру: от понятийного (концептуального) анализа к собственно языковому, а от него – к психолингвистическому. При этом широко привлекаются данные междисциплинарного подхода, что способствует более глубокому и детальному изучению материала исследования, правильной верификации результатов, а также позволяет существенно пополнить словарный материал и, таким образом, обогатить базы данных корпусной лингвистики, когнитивной лингвистики, психолингвистики. Особенно ценными в этом смысле представляются сопоставительные и типологические полипарадигмальные исследования, которые только начинают свое развитие в языкознании [4–6].

Не менее значим полипарадигмальный подход и для переводоведения, поскольку междисциплинарная основа перевода всегда предполагает его полипарадигмальный анализ: в процессе своей деятельности переводчик анализирует само понятие как предмет перевода, затем его репрезентации в языке (семантику, сочетаемость, функциональные возможности, стилистические характеристики и ассоциативные связи в языке оригинала и языке перевода), затем – совокупность возможных эквивалентов, из которых он выбирает один, наиболее приемлемый. По сути, переводчик выполняет всю процедуру полипарадигмального анализа, только на материале ограниченного количества единиц исследования в рамках текста оригинала и его перевода. В этом случае сопоставительный и переводческий анализ связаны неразрывно: переводческий анализ определяет стратегию исследования, а сопоставительный полипарадигмальный анализ является его «инструментом», определяет необходимые процедуры и пути их реализации.

В зависимости от цели исследования полипарадигмальный анализ может осуществляться как в диахронии (при этом предполагается сочетание реконструктивных и структурных методов (см. подробнее в [7]),

реконструктивных и конструктивных методов), так и в синхронии [4–6].

В наибольшей мере методология полипарадигмального исследования предполагает поэтапное применение методов концептуального, собственно языкового (лексико-грамматического, функционально-семантического) и психолингвистического анализа [4–6]. Для компаративных исследований при этом основным методом анализа будут, соответственно, сопоставительный и / или контрастивный метод(ы), что обусловлено целью и задачами исследования. Согласно общей процедуры полипарадигмального анализа в синхронии следующие **методы** являются обязательными в нем: 1) специальные лингвистические методы: репрезентативный метод (в понимании Ю. Степанова [3, с. 239–242]) – для исследования границ и наполняемости исследуемых языковых подсистем на всех уровнях анализа; экспериментальный (психолингвистический) метод, в частности, свободный ассоциативный эксперимент – для уточнения результатов исследования; элементы количественного анализа (статистический метод) – для наглядной манифестации и аргументации выводов исследования; 2) общенаучные методы: анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнение; **приемы** наблюдения и описания – для решения отдельных задач и репрезентации результатов; **принципы** сопоставительного анализа: принцип системного подхода (языковые единицы и категории рассматриваются как подсистемы языка или сопоставляемых языков), семантический принцип (опора на содержательную основу рассматриваемых языковых единиц и категорий в языке (языках)), принцип учета функциональных особенностей изучаемых языковых единиц и категорий (на его основе осуществляется дифференциация значений и функций), принцип учета родственности и типологической близости языков (особенно ценными в этом смысле являются сопоставительные исследования близко- и отдаленно родственных языков). С целью определения изоморфных и алломорфных характеристик материала исследования весьма показательным является применение таких **видов лингвистического анализа**: 1) контекстуально-ситуативный анализ – для определения типов исследуемых языковых единиц и категорий; 2) функционально-семантический анализ – для выделения и классификации прагматических и функционально-семантических типов исследуемых языковых единиц и категорий; 3) лексико-грамматический анализ – для установления особенностей и типологизации изучаемых языковых единиц и категорий.

Таким образом, на основе перечисленных выше методов, приемов, принципов и видов лингвистического анализа была разработана **методика** полипарадигмального исследования как комплексного многоуровневого и многоаспектного изучения парадигм языковых явлений

и категорий с привлечением научных данных философии, логики, физики, математики, кибернетики, информатики, медицины, военного дела, психологии, культурологии, этики, эстетики и других отраслей научных знаний в комплексе с соотнесением языкового материала с данными концептуально-семантического анализа и данными ассоциативных экспериментов. Для верификации материала ассоциативного эксперимента предполагается применение **методики** повторных испытаний. Комплекс перечисленных методов, методик исследования и приемов лингвистического анализа обеспечивают достоверность выводов и наблюдений, объективность полученных результатов.

Выводы и перспективы дальнейших научных разработок. Полипарадигмальный поход является новым видом комплексного, многоаспектного изучения языковых явлений, категорий и процессов. Он предполагает исследование языкового материала (т. е. парадигм его репрезентаций) в рамках концептуального (логико-семантического), функционально-семантического, лексико-грамматического и психолингвистического аспектов анализа с учетом языковых данных, полученных в результате привлечения междисциплинарного подхода.

Дальнейшие научные исследования данной проблемы предполагаются в рамках лингвистической типологии, переводческого анализа текста, когнитивистики, прототипической семантики, функциональной семантики и функциональной грамматики, психо- и социолингвистики, лингвосинергетики, лингвокультурологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лингвистический энциклопедический словарь / АН СРСР, Ин-т языкознания; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
3. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Степанов Ю. С. – М. : УРСС, 2002. – 312 с.
4. Терехова С. І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.17 / Терехова Світлана Іванівна. – Київ, 2012. – 530 с.
5. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) : монографія / С. І. Терехова. – К. : КНЛУ, 2007. – 400 с.
6. Терехова С. І. Типиреференції в системі просторових, часових та особових координат (на матеріалі української, російської та англійської мов) : монографія / С. І. Терехова. – К. : КСУ ; ТОВ «Альфа Реклама», 2010. – 340 с.
7. Холодилова М. В. Лексика русской лесопильной промышленности: полипарадигмальный подход : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Холодилова Марина Владимировна. – Красноярск, 2008. – 344 с.

ОБ ОСНОВАХ ГЕШТАЛЬТНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

1. Основанием для отнесения глоссы к той или иной части речи является статус обозначаемого ею референта в ситуации лингвального мира, то есть **гештальтный статус**. Например, для обозначения объектного и субъектного статусов участника события (актантов ситуации) используется существительное, для обозначения процессуального события (при лингвальной интерпретации процессуальности), в котором существуют актанты ситуации, – глагол и т. д.

2. Гештальтный статус глоссы подкрепляется набором грамматических категорий, обязательно актуализируемых при выполнении ею данной функции. Грамматические категории актуализируются синтаксически, но могут подкрепляться морфологически, то есть формализоваться. Например, число и падеж – признаки объекта, а значит существительного. При этом падеж является главным указателем на актантный статус референта в событии, поскольку именно падежное значение является прямым указанием на него. Например, во фразе *Мы с сестрой варили мясо* существительными следует считать **Мы** (дейктическое обозначение субъекта / гештальт-агента – «ответственного за ситуацию»), **с сестрой** (референтное обозначение субъекта / комитатива – «соучастника»), **мясо** (референтное обозначение объекта / трансгрессива – «объекта преобразования»). В указанных случаях гештальтная роль актуализируется и морфологически и синтаксически. В случае же *атташе любит кенгуру* отмечается чистая синтаксическая актуализация падежных значений субъекта / гештальт-агента и каузатива. Число является уточняющей характеристикой, не указывающей на актантный статус, а только определяющей количество участников ситуации. Именно поэтому в ряде случаев язык может отказаться от морфологизированной характеристики референтов по числу (*сани, очки, любовь* и т. д.).

3. Частеречный статус не является основанием для ограничения тождества номинативной единицы – глоссы одной и той же номинатемы могут выполнять разную гештальтную роль в пределах ситуации, а, следовательно, относиться к разным частям речи. Следует различать тождество референтного класса, связанного с одной номинатемой и обеспечивающего ее семантическое тождество, и тождество гештальтного класса, обеспечивающего грамматическое тождество части речи. Реализация номинатемы может изменять свой гештальтный статус в связи с изменением гештальтной роли обозначаемого ею референта. Например, глоссы номинатемы **ресторан** могут иметь гештальтный статус

существительного (*ресторан качается, словно пароход /гештальт-агент/; он мечтал о ресторане /каузатив/*), прилагательного (*вагон-ресторан*), наречия (*я вошел в ресторан*) и т. д.

4. Каждая номинатема существует в трех частеречных типах глосс: базовой, периферийной формально неактуализированной и периферийной формально актуализированной.

5. Базовый тип – ситуация указания на основную гештальтную функцию обозначаемого номинатемой класса лингвальных референтов. Например, если номинатема обозначает лингвальные процессы, лежащие в основе создаваемой ситуации, базовой для нее является функция предиката (обозначения события), которая реализуется в формах глагола: *Я мечтаю о морях и кораллах*.

6. Периферийная формально неактуализированная функция констатирует изменение гештальтной роли глоссы номинатемы без изменения ее морфологической оформленности (реализуется только синтаксически). Это отмечается, например, для существительных, выполняющих наречную функцию: *он летел по небу*, где аналитическая глосса *по небу* имеет наречное локативное значение.

7. Периферийная формально актуализированная функция констатирует изменение гештальтной роли глоссы номинатемы с ее морфологической мимикрией к той части речи, которая настроена на выполнение этой роли. Например, номинатема, обозначающая лингвальный процесс, при перемещении этого процесса из зоны предиката в зону актантов мимикрирует к существительному: *он мечтал о беге*, где *бег*, сохраняя референтное указание на лингвальный процесс, констатирует, что этот процесс перестал быть обозначением гештальта в целом и стал каузативом (лингвальным объектом) иного лингвального процесса, выраженного глаголом *мечтать*, который, собственно, и есть обозначением события, в которое интегрирован «бег».

8. Я различаю четыре типа частей речи, констатирующих статус обозначаемых ими референтов в лингвальном событии:

а. Знаменательные части речи, указывающие на непосредственные составляющие гештальта, то есть на объекты и события, например: *летчик управляет самолетом* (объекты – *летчик, самолет*; событие – *управляет*)

б. Вспомогательные части речи, конкретизирующие лексические значения знаменательных глосс, актуализируя те или иные референтные слоты концептов, связанных с этими глоссами через номинатему. Сочетание вспомогательной и знаменательной глосс создает лексико-семантический аналитический вариант номинатемы, например: *красивый летчик уверенно управляет неисправным самолетом* (где *красивый* является актуализатором

значения номинатемы *летчик*, *неисправным* – номинатемы *самолет*, а *уверенно* – номинатемы *управляет*).

- в. Служебные части речи, конкретизирующие морфологические значения знаменательных и вспомогательных глосс, актуализируя те или иные те или иные облигаторные слоты концептов, связанных с этими глоссами через номинатему. Сочетание вспомогательной или знаменательной глоссы со служебным словом создает грамматический аналитический вариант номинатемы, например: *самый красивый летчик будет управлять в небе неисправным самолетом* (где *самый* является актуализатором значения степени, *будет* – значения времени, *в* – значения падежа).
- г. Модальные части речи, указывающие на трактовку говорящим события в целом или его части, например, *Ах, самый красивый летчик будет, кажется, управлять в небе неисправным самолетом* (где *ах*, указывает на тревогу, а *кажется* – на возможность).

9. Следует различать референтные реализации частей речи, называющие конкретные объекты и явления лингвального мира (*летчик, красивый, управляет*), и дейктические реализации частей речи, не называющие конкретные объекты и явления лингвального мира, а только указывающие на них (*кто-то, какой, сколько*).

10. Система частей речи в этом случае может быть представлена так:

Часть речи	Разновидности	Пример
Знаменательные части речи		
Актанты	Существительное референтного типа	<i>Человек, стол, любовь, бег</i>
	Существительное дейктического типа	<i>Я, кто-то, себя</i>
Гештальты	Глагол	<i>Читаю, смог бы, пиши</i>
	Категория состояния	<i>Невозмогу, тебе крышка</i>
	Вербойды	<i>Хлоп, бряк</i>
Вспомогательные части речи		
Атрибуты актантов	Прилагательное референтного типа	<i>Красивый, молодой, бабушкин</i>
	Причастие	<i>Пишущий, выводимый</i>

Методологія та історіографія мовознавства

	Прилагательное дейктического типа	<i>Какой, мой</i>
	Порядковые числительные	<i>Второй, сотый</i>
Атрибуты гештальтов	Наречие	<i>Хорошо, быстро</i>
	Деепричастие	<i>Рискуя, прочитав</i>
	Дейктическое наречие	<i>Где-то, никуда</i>
Служебные части речи		
Морфологические	Предлог	<i>В, на, над</i>
	Слова степени	<i>Самый, более</i>
	Глагол связка	<i>Быть</i>
	Частицы	<i>-то, бы, ли</i>
Лексико-морфологические	Числительное	<i>Два, сто</i>
	Дейктическое числительное	<i>Много, сколько</i>
	Местоименные артикли	<i>Некий, этот</i>
Синтаксические	Союзы	<i>А, но, чтобы</i>
Модальные части речи		
	Междометия	<i>Ах, она!</i>
	Модальные слова	<i>Конечно, во-первых</i>
	Модальные выражения	<i>Как мне кажется</i>

*Тищенко К. А.
(м. Слов'янськ)*

ДАВНІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ПРІОРИТЕТНЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ А. Ю. КРИМСЬКОГО

Як відомо, наукова література містить різні точки зору на методологію досліджень А. Ю. Кримського. На думку сучасних лінгвоісторіографів, учений – представник порівняльно-історичного методу дослідження [2, с. 33]. Проте сучасники А. Ю. Кримського, зокрема О. О. Шахматов, вважали його прихильником «історичного» методу [6, с. 144, 153].

Грунтовне вивчення лінгвістичних праць А. Ю. Кримського виявило, що давні писемні пам'ятки – це пріоритетне джерело дослідження мови в інтерпретації вченого.

Спираючись на дані історичних пам'яток як на пріоритетне джерело дослідження, А. Ю. Кримський свідомо протиставляв такий

підхід опорі на сучасні діалектні дані, яку він пов'язував з ім'ям О. О. Шахматова [4, с. III].

Широке використання даних писемних пам'яток у працях А. Ю. Кримського не слід пояснювати незнанням сучасних діалектів. Учений був чудовим знавцем українських говорів. О. О. Шахматов характеризував його як «відмінного знавця сучасної малоруської мови в її наріччях» [6, с. 144]. Водночас, як вважав О. О. Шахматов, у історико-фонетичних дослідженнях А. Ю. Кримського пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступають давні писемні пам'ятки. З цим пов'язаний той факт, що мовознавець обмежено використовував матеріал сучасних говорів, який є в його розпорядженні [там само].

Аналіз наукових праць А. Ю. Кримського показав, що «діалектні дані він залучав дуже обмежено, насамперед, для підтвердження вже одержаних результатів вивчення матеріалу давніх писемних пам'яток» [1, с. 113].

Тривале поглиблене вивчення пам'яток спричинило висновок О. О. Шахматова про те, що вони «не завжди дають надійний матеріал для вивчення звукового складу минулих століть» [7, с. 36] і мають певні недоліки, що зумовлюють необхідність обмеженого користування цим джерелом.

На цій підставі О. О. Шахматов критично оцінював той підхід до пам'яток, який відбито в працях А. Ю. Кримського. За його словами, А. Ю. Кримський недостатньо критично ставиться до пам'яток, тому орфографічні дані робить «вихідною точкою в своїх міркуваннях» [6, с. 153].

Проведений вище аналіз наукових праць А. Ю. Кримського дозволяє стверджувати, що для нього давні писемні пам'ятки є пріоритетним джерелом вивчення мовної історії. Зрозуміло, що, виходячи з методологічних поглядів учених Московської школи, А. Ю. Кримський – типовий представник «історичного» методу дослідження.

У розвідках мовознавця діалектні дані, як правило, відіграють допоміжну, констатуючу роль: вони вказують, чи збереглося певне мовне явище в сучасних говорах.

Отже, можна стверджувати, що А. Ю. Кримський надавав реконструкції порівняно невелику роль у своїх дослідженнях. Для вченого факти минулого мови є насамперед у давніх писемних пам'ятках; сучасні діалектні дані можуть тільки підтверджувати висновки, одержані дослідником шляхом вивчення пам'яток.

З огляду на сучасний рівень знань, А. Ю. Кримський – представник порівняльно-історичного методу дослідження.

Специфіка наукових праць ученого полягає в тому, що провідною процедурою дослідження мовного матеріалу для нього є «філологічний

метод».

Відомо, що «філологічний метод» заснований на аналізі давніх писемних пам'яток. Виходячи з вищезазначених фактів, «історичний» метод у трактуванні вчених Московської школи можна розглядати як «філологічний метод» у сучасному тлумаченні, доповнений зверненням до матеріалу сучасних говорів, з метою коректування свідчень давніх писемних пам'яток.

Ілюстрацією «філологічного методу» у наукових дослідженнях А. Ю. Кримського є вивчення наслідків занепаду редукованих **ѣ, ѥ**. Спираючись на дані писемних пам'яток, А. Ю. Кримський називав одним з перших наслідків занепаду редукованих **ѣ, ѥ** подвоєння приголосних звуків, на зразок сучасного *життя*. Як приклад учений наводив Ізборник 1073 р., де вжито написання слів: *Ілля, облишьшиє*. За А. Ю. Кримським, це явище розпочалося вже в XI ст., а «у XIV віці цілком увійшло у норму, і одтоді в західномалоруському наріччі починається спрощення такого подвійного приголосного звука в один» (*m'm' > m'*) [5, с. 109].

О. О. Шахматов зазначав, що подвоєнні приголосні, які виникли «ще в спільномалоруську добу, зберігаються до цього часу в українських говірках (*життя, весілля*)». Та в частині говорів «давні приголосні скоротилися» (*життя > житя*) [8, с. 74].

Певно, О. О. Шахматов не довіряв прикладам, що наводив А. Ю. Кримський, оскільки вказував, що процес подвоєння відбувався в XII ст., а не в XI ст.

Звернемося до сучасних інтерпретацій цього процесу. На думку М. А. Жовтобрюха, «у пам'ятках давньоруської писемності кінця XII ст. – початку XIII ст. трапляються одиничні написання, які б можна розглядати як відбиття явища прогресивної асиміляції пом'якшений приголосний + *j*: *в безаконьни* (Успенский сборник XII – XIII вв.). Проте правдоподібніше таке написання розглядами як описку, звичайне помилкове повторення сполучення літер **нь**. Очевидно, процес цієї асиміляції завершується не раніше другої половини XIII ст. У староукраїнських пам'ятках XIV ст. його наслідки фіксуються вже безсумнівними свідченнями, хоч і не дуже часто: *збожю* (Вісліцький статут 1347 р.), *осоуженню* (Євангеліє Верковича XIV ст.). Починаючи з XV ст. і далі асиміляція пом'якшеним приголосним наступного *j* у писемних пам'ятках засвідчується вже досить численними прикладами: *печатю* (грамота 1422 р.), *с даню* (грамота 1434 р.) тощо» [3, с. 209].

Таким чином, М. А. Жовтобрюх на основі загальнотеоретичних міркувань з урахуванням матеріалу давніх писемних пам'яток робить висновок про те, що процес асиміляції звука *j* завершився не раніше другої половини XIII ст. Водночас А. Ю. Кримський на матеріалі лише Ізборника 1073 р. стверджував, що подвоєння приголосних розпочалося ще в XI ст.

На наш погляд, судження А. Ю. Кримського є непереконливими, бо сфера використання «філологічного методу» досить обмежена. Мовні явища, відновлені за писемними пам'ятками, обов'язково потребують підтвердження даними сучасного мовного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20 рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
2. Жовтобрюх М. А. Питання історичної фонетики української мови в науковій спадщині А. Ю. Кримського / Жовтобрюх М. А. // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 26–40.
3. Жовтобрюх М. А. Історія української мови : фонетика / Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
4. Кримський А. Ю. Переднє слово / Шахматов О. О., Кримський А. Ю. // Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старouкраїнщини XI–XVIII вв. – К., 1924. – С. III–IV.
5. Кримський А. Ю. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася / Шахматов О. О., Кримський А. Ю. // Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старouкраїнщини XI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 87–128.
6. Шахматов А. А. [Рецензія] / А. А. Шахматов // Rocznik slawistyczny. – 1909. – Т. 2. – С. 135–174. – Рец. на кн. : Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – М., 1907–08.
7. Шахматов А. А. [Рецензія] / А. А. Шахматов // Сб. Отд-ния рус. яз. и словесности. – 1900. – Т. 66. – № 6. – С. 17–105. – Рец. на кн. : Gebauer J. Historická mluvnice jazyka českého. – Díl. 1. V Praze a ve Vídni, 1894; Díl. 3. V Praze a ve Vídni, 1896/
8. Шахматов О. О. Короткий нарис історії української мови / Олекса Шахматов // Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старouкраїнщини XI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 5–86.

Тропина Н. П.
(г. Херсон)

**МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНОСТЬ В ИССЛЕДОВАНИИ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ**

*Парадигмы являются источником
методов, проблемных ситуаций и
стандартов решений.*

Т. Кун

Семантикоцентризм считается одной из ведущих черт современной лингвистики [1; 3]. Повышенный интерес к исследованию значимой стороны языка принято связывать с переносом внимания лингвистики от системно-структурных свойств языка на изучение его в контексте «человеческого фактора», связывать с появлением и развитием в языкознании второй половине XX в. антропоцентрической парадигмы.

Сложилось мнение, что существенные успехи в изучении семантики обусловлены именно обращением к антропоцентризму как исследовательскому кредо [1, с. 20]. Безусловно, антропологическая парадигма акцентировала внимание на лексическом значении, которое в ее рамках «трансформировалось» в концепт, ввела изучение значения-концепта в круг стандартных проблем антропологически ориентированной лингвистики, а именно: этнос - культура - язык, национальное своеобразие концептов, языковая картина мира и т. п. и стандартных приемов их описания. Однако возникает вопрос, возможно ли при изучении лексико-семантической системы остаться в рамках одной исследовательской парадигмы?

В отличие от Томаса Куна [7], рассматривающего различные научные парадигмы как антагонистические, вслед за французским философом и эпистемологом Луи Альтюссером [2] полагаем, что наука в целом и лингвистика в частности имеют кумулятивную природу. Именно это свойство науки, по нашему мнению не только можно, но и должно использовать при изучении языка в целом, его ярусов и единиц.

Полагаем, что при изучении лексической семантики, которая видится нам как саморегулирующееся открытое динамическое системно-структурное образование, находящееся в постоянном движении, развитии и неразрывно связано с этносом - творцом и пользователем этой системы; как система, отображающая когнитивное и психо-социальное состояние общества, отражающая коллективное бессознательное, следует совмещать методологию и методы не только различных исследовательских парадигм (в Куновском понимании), но и различные направления изучения языковых явлений - разделы лингвистики (так, слово является объектом семасиологии, ономазиологии, дериватологии и др.). Думаем, что именно такое совмещение позволит максимально полно изучить и высветить свойства лексической семантики. Примером совмещения разных исследовательских парадигм при изучении лексико-семантических систем разных языков является недавно опубликованная работа Воронежских ученых (А. А. Кретов и др.) [6], посвященная сопоставительному описанию лексико-семантических систем славянских языков, где исследуются функциональная, синтагматическая, парадигматическая и эпидигматическая стратификация славянской лексики.

Одним из глобальных свойств лексико-семантической системы является ее открытость миру и обусловленная отражательным характером подвижностью подвижность, постоянная изменчивость, обеспечивающаяся и сопровождающаяся различными семантическими процессами. Под семантическими процессами (или семантической деривацией) мы понимаем любые семантические изменения, сдвиги, происходящие в слове или лексико-семантическом варианте, а также те изменения, которые

происходят при этом лексико-семантической системе в целом.

Нам представляется, что семантические процессы в лексике необходимо наблюдать с позиций как традиционного описательного метода, так и системно-структурного описания таких направлений лингвистики, как семасиология, ономасиология, этнопсихолингвистика, когнитивная лингвистика, используя при этом различные методики и приемы, выработанные в во всех возможных подходах к языку в целом и его уровням – традиционного описательного (в рамках «обычной науки»), системно-структурного, антропоцентрического. когнитивистских приемов описания метафорического развития и построения (дистрибутивный и компонентный анализы) фрагментов языковой картины мира. Возможно также использование концептуального анализа.

Общепризнанно, что развитие языков в новейшее время характеризуется интенсивным образованием новых слов и значений. Продуктивным способом расширения семантического пространства языка является возникновение у слов новых значений. Очевидно, что лексическая многозначность, как уже «устоявшаяся», кодифицированная толковыми словарями, так и только что возникшая или недавно «удостоившаяся» фиксации в неологических справочниках и словарях, – это звенья одного и того же явления. Традиционно изучение этого явления ведется с нескольких исследовательских позиций, прежде всего – семасиологической и ономасиологической, и предстает лексическая многозначность (в зависимости от позиции исследователя) то как вторичная номинация, то как семантическая деривация.

Единое лингвальное явление оказалось объектом внимания семасиологии, ономасиологии и находящейся в стадии оформления семантической дериватологии. Задача семантической дериватологии, на наш взгляд, заключается в том, чтобы интегрировать добытые семасиологией и ономасиологией знания о процессах вторичной номинации – семантической деривации, и, использовав существенные достижения современной теории номинации, семасиологии и дериватологии (особенно – наиболее развитой морфологической), опираясь на методы и приемы, выработанные различными исследовательскими парадигмами, создать теорию порождения и, одновременно, динамического состояния языковых знаков этого типа.

Семантическая деривация является «розой ветров» не только семасиологии и ономасиологии, но и всей языковой системы в целом. В ней взаимодействуют многие языковые явления и, соответственно, отражается множество языковедческих проблем, часть из которых традиционно рассматривается семасиологией, другие – теорией номинации и ономасиологией, третьи – социо- и психолингвистикой и т. д. Адекватно осмыслить и описать с позиций современного знания эту языковую

универсалию, как и увидеть перспективы дальнейших исследований этого языкового феномена, возможно только интегрировав достижения, накопленные разными отраслями лингвистики. Объединить воедино проблемы, связанные с различными свойствами и проявлениями лексической многозначности как динамического явления призвана семантическая дериватология, которая находится сейчас на стадии оформления в самостоятельное направление языкознания.

В рамках системно-структурной семасиологии усилиями многих ученых процессы семантической деривации описаны с точки зрения иерархического статуса семантических элементов, служащих основой (мотивационным признаком) тех или иных логических типов семантической деривации; с точки зрения того, какое место занимают эти элементы (семы или их совокупность) в составе мотивирующего значения (архи-, дифференциальная, потенциальная сема), и того, какой иерархический статус эти элементы получают в семантическом деривате (Д. Н. Шмелев, Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак, Л. А. Кудрявцева, Г. М. Щипицына и др.).

Не единожды манифестировалась задача идеоэтнического описания типологии мотивационных признаков (внутренней формы) при развитии производных значений многозначных слов, а также задача составления словаря «семантических параллелей», выдвинутая в докладе И. Шрепфера на Лондонском лингвистическом конгрессе в 1952 г. и поддержанная Ф. П. Филиным и другими видными лингвистами. Скептическое отношение к выделению и описанию типичных «переносов и переходов», свойственное недалекому прошлому, преодолено. Появились исследования таких переходов в историко-этимологическом плане (работы М. М. Маковского), глубокие многоаспектные исследования семантической деривации в сопоставительном плане (В. Г. Гак), намечается создание «Каталога семантических переходов» на материале нескольких языков (Анна А. Зализняк [5]).

Не менее важной задачей семантической дериватологии является, на наш взгляд, теоретическое обоснование использования при изучении и описании семантической деривации понятия модели, а также других понятий, применяемых в дериватологии при описании деривационных процессов с помощью моделирования, адаптация этих понятий к особенностям семантической деривации, а также выделение продуктивных моделей семантической деривации, действующих в русском языке. Такое моделирование – не самоцель, оно является необходимым этапом исследования любых сложных процессов, создающим основу для их теоретического осмысления. Кроме того, разработав теоретические основы построения модели процесса семантической деривации – вторичной номинации, исследователь получает в руки инструмент для ее

компактного, доступного для восприятия и, вместе с тем, научно достоверного описания (ср., например, принятое в современном языкознании описание словообразовательных процессов в виде моделей). В области моделирования семантической деривации много сделано в части формального описания моделей (с точки зрения «движения» сем и логических основ при изучении семантической деривации) (работы Л. А. Кудрявцевой и др.). Однако использование при моделировании семантической деривации таких ее важнейших аспектов, как семантика сближаемых сфер (сферы донора и сферы-реципиента), семантика мотивационного признака еще только находятся на стадии постановки вопроса.

Процесс вторичного использования имени в номинации является неоднородным с точки зрения прагматики. Много сделано в плане изучения прагматических свойств вторичной номинации Н. Д. Арутюновой, В. Н. Телия, В. Г. Гаком, Н. Д. Голевым, А. А. Мецлером и др., однако многое остается нерешенным, не до конца оформленным. Так, например, проблема функциональной классификации семантической деривации (и дериватов) все еще требует разрешения: изучение функциональных типов семантической деривации и создание типологии – одна из задач семантической дериватологии.

Влияние на процессы семантической деривации культурных, исторических, социальных, экономических, политических факторов не просто присутствует. Оно – огромно. Изучение только номенклатуры семантических дериватов определенного временного среза позволяет судить о том, какие сферы жизни общества были в этот период приоритетными. Учет того, какие имена использовались вторично для номинации новых явлений или для переименования старых – позволяет выявить стереотипы восприятия, характерные для общества в изучаемый период, судить о динамике этих стереотипов, более того, судить если не о характере этноса, то о его склонностях и предпочтениях. Кроме того, изучение проблемы «языковая картина мира – семантическая деривация», по нашему мнению, должно быть сопряжено с выделением моделей современной семантической деривации, с изучением их регулярности и продуктивности. Такое сопряжение способно перевести исследование с уровня инвентаризации лингвистических фактов на определенный уровень обобщений.

Семантическая дериватология как самостоятельное направление только оформляется. Исследователи, разрабатывающие проблемы семантической деривации, нередко вынуждены обосновывать право на существование семантической деривации как особого динамического феномена, отличного от статично понимаемой многозначности, определять место процесса в ряду других способов пополнения словаря, в синхронии и

диахронии (этому была посвящены наша работы [10; 11]).

В последние десятилетия появилось несколько фундаментальных исследований семантической деривации. Это работа В. Г. Гака «Языковые преобразования» [4], выполненная на материале русского и французского языков, кандидатская диссертация И. А. Самойловой, выполненная под руководством А. А. Тараненко [9], посвященная семантической деривации в украинском литературном языке. Проблемы семантической деривации активно дискутируются московскими учеными на семинарах по теоретической семантике в ИППИ РАН под руководством Ю. Д. Апресяна, проектируется создание «Каталога семантических переходов» и, соответственно, разрабатываются теоретические основы семантической деривации [5], возобновился интерес к синтагматическим процессам, сопровождающим семантическую деривацию [8]. Таким образом, можно констатировать повышение интереса к проблемам семантической деривации, что способствует тому, чтобы семантическая дериватология выделилась как самостоятельное научное направление, имеющее свой предмет изучения, проблемы, задачи и методы исследования.

Подводя итог сказанному, нужно подчеркнуть, что выделению семантической дериватологии в самостоятельную дисциплину способствуют значительные успехи лингвистики в области теоретической семантики, успешное развитие теории номинации, становление дериватологии (в первую очередь – морфологического словообразования), развитие теории порождения речи, успехи психо- и социолингвистики, развитие когнитивного направления в изучении языка. Только на базе достижений этих и других, не названных здесь направлений языкознания, семантическая деривация может быть всесторонне изученной. К семантической деривации как особому феномену языка должен быть применен, по нашему убеждению, мультипарадигмальный подход со стороны семантики, синтагматики, прагматики, ономазиологии с применением методологии, методов и приемов, разработанных и апробированных как традиционным описательным языкознанием, так и другими исследовательскими направлениями – структурной лингвистикой, функциональной лингвистикой, социопсихолингвистикой, когнитивной лингвистикой: только тогда можно надеяться на ее успешное изучение и адекватное ее описание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпатов В. М. Об антропоцентрическом и семантикоцентрическом подходе к языку / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 15–26.
2. Альтюссер Л. Ленин и философия ; пер. с фр. Н. Кулиш / Л. Альтюссер. – М. : Ad Marginem, 2005. – 175 с.
3. Богданов В. В. Семантикоцентризм и формоцентризм в мировой лингвистике XX века / В. В. Богданов // Структурная и прикладная лингвистика / под. ред. А. С. Гердта. – СПб., 1998. – Вып. 5.

4. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов» / А. Зализняк // *Вопр. языкознания*. – № 2. – 2001. – С. 13–25.
6. Кретов А. А. Проблемы количественной лексикологии славянских языков / Кретов А. А., Меркулова И. А., Титов В. Т. // *Вопр. языкознания*. – 2011. – № 1. – С. 52–66.
7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 288 с.
8. Розина Р. И. Категориальный сдвиг актантов в семантической деривации / Р. И. Розина // *Вопр. языкознания*. – 2002. – № 2. – С. 3–15.
9. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90 років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. А. Самойлова / Інститут української мови НАН України. – Київ, 1999. – 16 с.
10. Тропіна Н. П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації / Н. П. Тропіна // *Мовознавство*. – 1997. – № 1. – С. 54–59.
11. Тропина Н. П. Семантическая деривация : мультипарадигмальное исследование / Н. П. Тропина. – Херсон : Изд-во ХГУ, 2003. – 336 с.

*Ушева Н. С.
(м. Горлівка)*

КЛАСИФІКАЦІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ОПОЗИЦІЙ У КОНЦЕПЦІЇ Ж. П. КАНТІНО

З початку ХХ ст. майже всі лінгвістичні школи ставлять проблему розрізнення та надають те чи інше її розв'язання.

Першим звернув увагу на центральну роль опозицій в дослідженні мови Ф. де Соссюр. М. С. Трубецької надав розгорнуту тричастну класифікацію різних типів опозицій в фонології, величезна роль якої для розвитку лінгвістики в цілому, визнається багатьма мовознавцями (Р. О. Якобсоном, Ж. П. Кантіно, С. Маркусом, Ю. С. Степановим та ін.).

Успіхи у дослідженні фонологічного рівня мови надихнули мовознавців до перенесення низки прийомів та методів, що виправдали себе у фонології, в інші сфери дослідження, насамперед у морфологію.

Серед спроб застосування фонологічних методів стосовно мовних явищ морфологічного рівня поступово визначилися дві тенденції: 1) застосування добутоків фонології до аналізу означувальних; 2) перенесення структурних прийомів аналізу у галузь вивчення означуваних.

Перша точка зору найбільш послідовно представлена у Ж. П. Кантіно. Слід за М. С. Трубецьким, який висунув тезу, що його класифікація «не містить нічого специфічно фонологічного», Кантіно вважає, що можливо на основі подібності та відмінностей визначати відносини між значущими елементами в мові. Таким чином, можливо

застосувати принципи класифікації Трубецького до класифікації будь-яких об'єктів, а саме у морфології, синтаксисі, лексиці [1, с. 66].

Кантіно наполягає, що функції протиставлених один одному означувальних мають вивчатися в граматиці або лексиці. У своїй роботі він розглядає загальні принципи будови граматичного й лексичного мовних рівнів, та визнає пріоритет означувального в будові мовної системи, бо для граматики важливіша форма. Тож, він свідомо вводить принципи фонологічного аналізу до вивчення знаків через їх форму.

Центральне місце в його дослідженні посягає опозиція з двох знаків з різними означувальними, яку він називає сигніфікативною, її члени – морфеми і лексеми.

Хоча сигніфікативні опозиції, за зауваженням Кантіно, багаточисельні в будь-якій мові, бо кожен формальний елемент, наділений значенням, протистоїть всім іншим. Все ж, на його думку, можливо їх класифікувати.

Як і Трубецької, Кантіно виділяє три принципи класифікації: 1) за відношенням сигніфікативних опозицій до всієї системи опозицій даної мови; 2) за характером відношень між членами опозицій; 3) за об'ємом їх розрізнявальної функції.

За першим принципом, як відомо, у Трубецького всі опозиції класифікуються за квалітативним (одномірні – багатомірні) та квантитативним (пропорційні – ізольовані) критеріями. Кантіно не розрізняє одномірні й багатомірні опозиції. Однак, незважаючи на неможливість, з його точки зору, зберегти ланцюжки одномірних опозицій Трубецького, він високо оцінив глибокий зміст, що вони мають у створенні глобальної консонантної системи [1, с. 77].

Розрізнення пропорційних та більш чисельних ізольованих сигніфікативних опозицій Кантіно пропонує залишити у тому вигляді, який воно має у Трубецького, при чому, на його думку, ці види опозицій мають розмежувати лексичне й граматичне.

За характером відношень між членами опозицій кількість класів, що виділяв Трубецької, була скорочена до двох: привативні та еквіполентні, бо, за зауваженням Кантіно, градуальні опозиції серед сигніфікативних опозицій не зустрічаються. Кантіно також припустив, що в розвитку мови існує тенденція поступової заміни еквіполентних опозицій більш частотними привативними.

Класифікація сигніфікативних опозицій за їх розрізнявальною силою у концепції Кантіно не має істотних відмінностей від класифікації Трубецького (постійні опозиції та ті, що нейтралізуються). При цьому він вважає, що нейтралізуються лише опозиції, де означувальні дуже схожі. Більш того Кантіно виділяє три види умов, за яким відбувається нейтралізація: 1) синтаксичні; 2) лексичні; 3) морфологічні [1, с. 84].

Кантіно наполягав, що кореляція, тобто будь-яка серія привативних опозицій пропорційних між собою, корисна не лише у фонології, а й у граматиці, бо вона складає основу для формування самого визначення граматичної категорії.

С. Маркус стверджує, що Кантіно, який систематично дослідив можливість застосування класифікації Трубецького до сигніфікативних опозицій, навіть покращив її, хоча й використав лише відношення включення та елементарні операції теорії великої кількості (сам С. Маркус додає відношення еквівалентності) [8, с. 47].

За оцінкою Ю. С. Степанова, робота Ж. П. Кантіно стала значним досвідом у дослідженнях «парадигми» та значним кроком до узагальнення понять функції, дистрибуції й опозиції [4, с. 236].

На думку О. Г. Ревзіної, у своїй концепції Кантіно вірно визначив критерій, що визначає найважливішу відмінність граматики й лексики, однак, він спростив факти аналізу мовних одиниць. Кантіно головну увагу приділяє формальній стороні сигніфікативних опозицій, план змісту досліджується недостатньо [3, с. 7–8].

Незважаючи на наявність деяких недоліків у спробі Ж. П. Кантіно застосувати метод опозицій у дослідженнях морфологічного рівня, в цілому цей підхід до морфології виявився досить плідним та сприяв цілій низці досліджень на його основі у мовознавстві ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кантино Ж. П. Сигнификативные оппозиции / Ж. П. Кантино // Принципы типологического анализа языков различного строя : [сб. научн. работ / отв. ред. Б. А. Успенский]. – М., 1972. – С. 61–94.
2. Маркус С. Логический аспект лингвистических оппозиций / С. Маркус // Проблемы структурной лингвистики 1963 / отв. ред. С. К. Шаумян. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 47–74.
3. Ревзина О. Г. Предисловие / О. Г. Ревзина // Принципы типологического анализа языков различного строя : [сб. научн. работ / отв. ред. Б. А. Успенский]. – М., 1972. – 282 с.
4. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 312 с.
5. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – 372 с.

*Фоміна С. Б.
(м. Луганськ)*

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ЯК ЗАСОБУ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОНЦЕПТУ

Передумови для формування об'єкта когнітивної парадигми присутні ще в працях Бодуена де Куртене, який відзначив, що «з мовного мислення можна виявити ціле своєрідне знання всіх ділянок буття й небуття, усіх особливостей світу, і матеріального, й індивідуально-

психологічного, й соціального» [1, с. 312]. Когнітивна лінгвістика (КЛ) вивчає структури мови як відображення ментальних процесів, які відбуваються при сприйнятті та осмисленні реальної дійсності свідомістю людини, оскільки мова може бути зрозуміла лише у зв'язку з її творцем. На думку М. М. Болдирева, КЛ – це наука, що займається когніцією в її мовному зображенні [2, с. 9]. При цьому мова є головним складником когніції, що віддзеркалює її результати як процес, орієнтований на вирішення практичних завдань, пов'язаних із застосуванням та сприйняттям людиною навколишнього середовища.

Вивчення мови як ментального феномену в когнітивній лінгвістиці враховує три головних аспекти: семантичний аналіз, енциклопедичне знання та проєкції індивідуального й культурного досвіду в мові [13, с. 5]. До головних проблем когнітивної лінгвістики можна віднести: явища концептуалізації, категоризації; відношення між мовою й мисленням, тобто тлумаченням світу; синтаксис і семантику (сполучуваність слів, їх порядок, що є важливим у комп'ютерному перекладі).

Відомий лінгвіст Дж. Лакофф вважає, що значення асоційоване з образними схемами в нашій пам'яті, В. Крофт та Д. Алан Круз також підкреслюють перцептивну особливість, що стимулює схематичне відображення в мозку людини й подальше вербальне відтворення [11, с. 34; 12, с. 45]. Концепти вважають допоміжними засобами розуміння світу, вони вживані з метою інтерпретації й класифікації досвіду. Існують різні підходи до визначення концепту. Перший, виразниками якого є В. І. Карасик, В. А. Маслова, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов ґрунтується на культурологічному підході до концепту, де концепт – це «головний осередок культури у ментальному світі людини» [7, с. 32].

Виразники логічного підходу – Н. Д. Арутюнова, Р. І. Павиленіс – вважають єдиним засобом формування концепту семантику мовного знака. Прихильники семантико-когнітивного підходу М. М. Болдирев, Е. С. Кубрякова, З. Д. Попова й Й. А. Стернін упевнені, що «концепт не виникає безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим досвідом» [7, с. 32], вони пропонують іти від семантики мовного знака до концептосфери.

Психологічну сутність концепту простежено в працях О. О. Залевської, К. В. Рахліної, О. О. Селіванової та Б. Кліффорда. На думку О. О. Залевської [4], концепт узагалі можна розглядати як надбання індивіда.

Існує безліч засобів мовної апеляції до будь-якого концепту: до нього можна апелювати за допомогою мовних одиниць різних рівнів – лексем, фразеологізмів, вільних словосполук, речень. У різних комунікативних контекстах одна й та ж одиниця мови може стати входом до різних концептів. В. І. Карасик вважає, що «в когнітивному плані

концепти становлять індивідуально-особові смислові утворення, які заміщують відповідні значення, об'єктивно закріплені в колективній мовній свідомості й зафіксовані в авторитетних джерелах, наприклад, у тлумачних та енциклопедичних словниках» [5, с. 8]. Сукупність концептів в індивідуальній і колективній свідомості утворюють концептосферу індивіда, групи, народу загалом. З. Д. Попова й Й. А. Стерніндійшли висновку, що когнітивний концепт може формуватися у свідомості людини з: її досвіду – сприйняття світу органами чуття; діяльності людини; розумових операцій, що вже наявні у її свідомості; з мовного спілкування; шляхом свідомого пізнання мовних одиниць [9, с. 30], тобто дослідження концептуального поля вимагає залучення когнітивного контексту.

Концептуальний підхід до вивчення лексичного значення також визнає, що концепт має енциклопедичну сутність [14, с. 110; 15, с. 235]. Згідно з цим судженням підкреслимо необхідність виявлення концептуальних зв'язків шляхом аналізу словників тезаурусного типу. У цьому випадку очевидний зв'язок концептуального аналізу з семантичним: вивчення характеристик концепту через значення його мовних одиниць, що їх репрезентують, їхнього словникового тлумачення й особливостей сполучуваності.

Процес концептуалізації – це процес ідентифікації за рахунок виявлення ознак. На думку М. В. Піменової, концептуальна структура формована чотирма класами ознак: мотивуючими (залежать від історії слова), образними (виявляються через сполучуваність слова – репрезентанта концепту), понятійними, ціннісними (актуалізуються й конотативно, і засобом сполучуваності з іншими словами) [8, с. 84]. Оскільки концепти знаходяться в ієрархічних відношеннях, то логічно погодитися з думкою С. А. Жаботинської, що «концептуальний аналіз – це аналіз одних концептів за допомогою інших» [3, с. 4].

Концепт, як багатовимірне ментальне знання, на думку В. І. Карасика [6, с. 9], має три найважливіші виміри – образний, понятійний, ціннісний. Образний бік концепту – це чуттєво-образні характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті. Понятійний бік концепту – це мовна фіксація концепту, його дефініція, ціннісний бік концепту – важливість психічної освіти й для індивіда, і для колективу.

Ю. С. Степанов зазначає, що концепт складений з історично різних шарів, різних за часом утворення, за походженням, за семантикою, та має особливу структуру, що включає: 1) основну (актуальну) ознаку; 2) додаткову (пасивну, історичну) ознаку; внутрішню (зазвичай не усвідомлювану) форму. Внутрішня форма відкрита лише дослідникам; в основній ознаці, в «актуальному» шарі концепт існує для тих, хто користується цією мовою; у додаткових, «пасивних» ознаках свого змісту,

концепт актуальний лише для деяких соціальних груп, при цьому в усіх випадках актуалізовані «історичні», «пасивні» ознаки концепту, головним чином при спілкуванні людей усередині цієї соціальної групи, при спілкуванні їх між собою, а не зовні, з іншими групами [10, с. 41–42].

Лінгвісти зазначають, що концепти не існують ізольовано й у своїй сукупності формують концептосферу як складну систему концептів, утворену перехрещенням та переплетінням численної кількості різних структур, що організовують концепти в поля з центром та периферією. В концепті розрізняють ядро й периферію. Ядро – це словникові значення тієї або тієї лексеми. Саме матеріали тлумачних словників пропонують дослідникові великі можливості в плані розкриття змісту концепту, у виявленні специфіки його мовного вираження. Периферія – суб'єктивний досвід: «різні прагматичні лексеми, що указують на конотації й асоціації» [7, с. 5–46]. На думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, до ядра концепту можуть увійти образні, емоційні, раціональні компоненти концепту й компоненти його інформаційного та інтерпретаційного складників [9, с. 290].

Лексичне значення втілює інформаційні когнітивні ознаки концепту (дефініційний, поняттєвий мінімум ознак). Когнітивне значення, у свою чергу, охоплює образний зміст (перцептивний образ і когнітивний або метафоричний образ). Інтерпретаційний шар концепту передбачає оцінювальну та енциклопедичну зони. Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що в процесі дослідження змісту значень за допомогою когнітивної інтерпретації ми переходимо до змісту концептів. Семантико-когнітивний підхід є засобом виявлення ознак концептів та його моделювання. Під когнітивною інтерпретацією розуміємо виявлення когнітивних ознак, репрезентованих семантичними компонентами мовних одиниць з метою їхнього подальшого моделювання. Когнітивне моделювання забезпечує комплексний підхід до опису й інтерпретації концепту.

Для відтворення моделі концепту пропонуємо реалізувати такі процедури: побудову номінативного поля концепту, що становить опис сукупності мовних засобів, які номінують концепт та його окремі ознаки (і прямих номінацій, й індивідуальних); аналіз та опис семантики мовних засобів, що формують номінативне поле концепту; когнітивну інтерпретацію ознак, яка становить базу для подальшого моделювання концепту, тобто до опису змісту концепту.

Для з'ясування структури концепту: розподіл вилучених когнітивних ознак між образним, інформаційним та інтерпретаційним шарами; обґрунтування польової організації концепту, тобто виявлення й опис його когнітивних класифікаційних і диференційних ознак, ґрунтуючись на актуальності когнітивних ознак у структурі концепту

(ядерності – периферійності). Когнітивні класифікаційні ознаки становлять компоненти змісту концепту, що узагальнюють однотипні диференційні когнітивні ознаки в його структурі. Когнітивні диференційні ознаки – окремі ознаки об'єкта, усвідомлені людиною й відображені в структурі концепту.

Для дослідження ознак концепту за польовою структурою визначимо їхню актуальність за ступенем значущості залежно від принципу зменшення та розподілимо класифікаційні когнітивні ознаки до ядерної зони, ближньої, дальньої та крайньої периферії за розробленою нами формулою:

$$A = \sum_{i=1}^n a_i,$$

де $A = 100\%$ – усі лексично репрезентовані ознаки концепту;

n – кількість груп у польовій структурі концепту (ядерна зона, ближня, дальня та крайня периферія);

$i=1, 2, 3, 4n$;

a_i – відсоткове співвідношення кількості ознак в i -ій підгрупі до питомої ваги ознак концепту.

Визначимо рівномірні діапазони для кожної з польових зон згідно таких відношень:

1) $\frac{3}{4} \max(a_i) \div \max(a_i)$;

2) $\frac{1}{2} \max(a_i) \div \frac{3}{4} \max(a_i)$;

3) $\frac{1}{4} \max(a_i) \div \frac{1}{2} \max(a_i)$;

4) $0 \div \frac{1}{4} \max(a_i)$,

де $\max(a_i)$ – найбільший процентний зміст вживаних лексичних одиниць в кожній з груп когнітивно-класифікаційних ознак концепту по відношенню до загальної кількості лексичних репрезентацій ознак.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблематики концептуального аналізу, але закладає перспективу досліджень у когнітивній лінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избр. тр. по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : АН СССР, 1963. – Т. 1. – 391 с.

2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии : монография / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.

3. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального

моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії.– Черкаси : Сіяч, 1997. – Вип. II. – С. 3–11.

4. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст : избранные труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.

5. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы коммуникативной деятельности : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 3–16.

6. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.

7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемз, 2004. – 256 с.

8. Пименова М. В. Коды культуры и проблемы классификации концептов / М. В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс. – 2007. – № 5. – С. 79–86.

9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2007. – 314 с.

10. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Шк. «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

11. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburg University Press, 2006. – 830 p.

12. Evans V. The Meaning of Time / V. Evans // Journal of Linguistics. – London : Cambridge University Press, 2005. – Vol. 41. Iss. 01. – P. 33–75.

13. Geeraerts D. Cognitive Linguistics / Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 1334 p.

14. Jackendoff R. Semantics and Cognition / Ray Jackendoff. – Cambridge : MIT Press, 1993. – 283 p.

15. Langacker R. W. The Contextual Basis of Cognitive Semantics / R. W. Langacker // Language and Conceptualization / ed. by J. Nuyts, E. Pederson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – P. 229–252.

Чугаєва В. В.

(м. Донецьк)

СТАТУС БІБЛІЙНОГО СИМВОЛУ В РЕЛІГІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Символіка – це один із найважливіших засобів осмислення дійсності, а біблійна символіка є об'єктивуванням релігійних уявлень в образних структурах, які містять вказівку на їх зміст як нерозгорнутих знаків, символів. Релігійна символіка є закодованим позначенням надприродного, усвідомлення й переживання людиною вищих соціокультурних цінностей. Образність і загальнолюдська адресність надають таким символам психологічної привабливості й виповнювальної значущості.

За С. Аверинцевим, символ – це «образ, який розглядають в аспекті своєї знаковості, ... знак, наділений усією органічністю й невичерпною багатозначністю образу. Символ є образ (і будь-який образ є, хоча б до певної міри, символом)» [1, с. 379]. Вочевидь, образ є одним із варіантів реалізації словесного символу, який лише умовно передає відношення,

сфокусовані в образі. Потрібно зазначити, що структура символу спрямована на те, аби транслювати крізь кожне часткове явище цілісний образ світу.

Особливість біблійного символу в тому, що він є надзвичайно розлогим за своєю природою, тому не можна стверджувати вичерпність смислу, закладеного в мові Бога. Символічним є таке слово чи образ, значення якого є ширшим, ніж пряме й точне визначення чи пояснення. Образи мають очевидний (свідомий і конкретний) та прихований (несвідомий, імпліцитний) зміст. Саме прихований зміст набуває символічної форми. Кожен символ містить значну кількість смислів, які можливо виявити лише частково. Важливою ознакою символу є його властивість зберігати зв'язок між означуваним й означувальним. Тому його не можна замінити будь-яким іншим знаком. Характерною рисою релігійного символу як універсального, загальнолюдського факту є його здатність поєднувати окреме з усією сукупністю буття.

Серед усього загалу символів Е. Фромм виокремив універсальні, тобто такі, у яких між символом і тим, що він означає, є внутрішній зв'язок, який майже однаково сприймають всі люди [7]. Зміст символу завжди є глибшим, ніж зміст знаку, а біблійні символи є емоційно ще більш насиченими. О. Лосев зазначав, що «історія символу вражає постійною наявністю в ній трьох моментів: живого чуттєвого споглядання, абстрактного мислення й людської практики, що творчо перетворює саму дійсність. Символ предмета – це не просто відображення, а результат абстрактного мислення, яке знову спрямоване на той предмет, але вже репрезентує його в переробленій щодо мети людини й перетвореній формі» [6, с. 250]. Особливістю релігійної символіки є її усталена форма, адже сталість – невід'ємна риса й тих символів, структура значення яких ускладнилася нашаруванням національної культури. Усе, з чим взаємодіє людина в конфесійній царині, – символічне. Г. Сковорода виокремлював три основні виміри людського буття: макросвіт, мікросвіт і світ символів, яким є Біблія. Грецьке слово «символ» означає «співпадання». У символі збігаються не лише два плани зображення, ідея й образ, ідеальне й реальне, у ньому співпадає природа людського мислення безвідносно до етнокультурних особливостей. Власне символіка Писання і є його першоосновою.

На відміну від світської символіки релігійні символи мають закриту семантичну структуру, тобто смисл такого символу об'єктивно наочно репрезентує себе, а не запрограмований. Це зумовлене тим, що підставою символічних значень є факти біблійної історії, морально-етичні поняття, ставлення до яких не може змінюватися.

Символічна парадигма Старого й Нового Заповіту вимагає аналізу всеохопного контексту та інтертексту усієї Біблії і, як результат,

визначення сенсу кожного окремого образу та символу в смислових межах того чи того символу. Водночас, її не можна аналізувати відокремлено від інших метаконтекстуальних парадигм, особливо архетипної та алегоричної. Символічна образність Книги Книг не як аналогія духовних значень і людських уявлень, а як аналогічні сенси є апокаліптичним наповненням реальних матеріальних чи абстрактних образів.

Апокаліптичний світ асоціюється з релігійними поняттями Божого Царства, ідеального світу, у якому мають вияв усі форми людських прагнень та устремлінь. Їх передано в близьких до світу природи та людської цивілізації образах: саду, міста, дерева, тварини та ін., які є підґрунтям розбудови символіки за принципом ідентичності. Так, наприклад, образи тварин у Біблії є уявною проекцією людських якостей та життєвих ситуацій. Досить часто використовувані образи амбівалентні, хоча в конкретних текстових умовах репрезентовано лише одне символічне значення. У світському мовленні, зокрема, зооніми використовують переважно як алегоричні образи, абстрактні поняття людського світу. У релігійній картині світу тваринні образи полісемантичні, тому виходять за межі алегорії.

Символ-зоонім *ягня* в Писанні – це символ чистоти, жертвовної відданості, символізує Ісуса. У Святому Письмі йдеться про Агнця Божого на означення прообразу Христа. Уперше цей образ зустрічаємо у пророка Єремії: *«Я, немов плохе ягнятко, що на заріз ведуть його»* (Єремії 11: 19). Пророк Ісаї інтерпретує цей зоонім як *Месію*: *«Його мордовано, та він упокорявся і не розтуляв своїх уст, немов ягня, що на заріз ведуть його»* (Ісаї 53: 7). У Старому Заповіті проілюстровано звичай приносити ягнят в жертву Богові, але така жертва була лише прообразом того великого відкуплення, яке звершив Христос своєю смертю на горі Голгофі. Отже, *Ісус Христос* – це непорочний *Агнець Божий*, який перебирає на себе гріхи світу, аби спокутувати їх ціною власної крові. І саме це й було останньою жертвою за гріхи людства (Агнець проливає жертвовну кров з власної волі для всіх, уперше й востаннє, і саме це символізує закінчення епохи Храмових жертв).

У Біблії на Сина Божого спроектовано два символічні образи-зооніми, протилежні за значенням. По-перше, *Агнець*, який символізує самопожертву, беззахисність і покірність; по-друге, *Лев* – символ сили, перемоги, володар душі людської, воїн проти злих сил, пророк. Образ *Лева* має глибоке релігійне символічне наповнення, як такий, що означає ще й царську гідність Христа: *«Ось переміг лев із племені Юди, паросток Давида»* (Об'явлення 5: 5). Проте цей символ сягає старозавітної традиції, зокрема Книги Буття. Коли патріарх Яків на смертному ложі віщував своїм синам про майбутнє їхніх нащадків, він бачив Юду – предка Христа – в образі Лева: *«Левеня – Юда. Ти, мій сину, здобиччю зріс угору. Причаївся,*

немов левище, принишкнув, наче левиця, хто його сполошить?» (Буття 49: 9).

Характерною ознакою біблійних символів є тісний зв'язок між Заповітами: старозавітній символ має свій глибинний вияв у Новому Заповіті, натомість, новозавітній сягає своїм корінням старозавітніх часів. Тому будь-який біблійний символ репрезентує діалог двох Заповітів і двох культур.

Отже, символи не лише органічна складова ідейно-тематичної структури Біблії, що маніфестує споконвічне прагнення людини до єдності одиничних досвідів, санкціонує трансформацію моделей існування, а й підвалинами цієї структури. Як біблійна алегорія чи метафора, образ набуває ознак архетипного символу з множинними глибинними сакральними смислами. Аби максимально точно ідентифікувати символічне значення таких смислів, реципієнти повинні мати фонову інформацію, а саме: «горизонтальний» контекст (лексичне оточення слова, умови й особливості функціонування його в мовленні) і «вертикальний» контекст, який репрезентовано Біблією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Символ. Краткая историческая энциклопедия / С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1971. – Т. 6 – 831 с.
2. Ахманова О. С. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюбенайт // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 47–54.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
4. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс : навч. посіб. / Сергій Головащенко. – К., 2001. – 496 с.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К., 2008. – 327 с.
6. Лосев А. Ф. Логика символа / А. Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 247–255.
7. Фромм Э. Забытый язык / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 179 с.

*Чумак-Жунь И. И.
(г. Белгород, Россия)*

МЕТОД ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА КАК СПЕЦИФИЧЕСКИЙ ПРИЕМ ИЗУЧЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР

Интертекстуальность (или «цитация», согласно современному терминологическому обиходу) – категория текста, которая, в связи с плодотворным изучением художественного текста как феномена культуры в целом, подвергается в последнее время активной «атаке» лингвистической мысли. По словам И. П. Смирнова, «...интертекстуальность – это слагаемое широкого родового понятия, так сказать, интер /... \ альности, имеющего в виду, что смысл

художественного произведения полностью или частично формулируется посредством ссылки на иной текст, который отыскивается в творчестве того же автора, в смежном искусстве, в смежном дискурсе или предшествующей литературе» [2, с. 12]. Именно современное понимание художественного текста как элемента культурного диалога позволяет рассматривать интертекстуальность как важнейшее текстовое свойство, способствующее углублению и расширению его (текста) смысла.

Как любой специфический объект научного познания, категория интертекстуальности, несомненно, предполагает специфические же методы (приемы, процедуры) исследования. Четкая формулировка этих методов невозможна как без однозначного определения содержания термина *интертекстуальность*, так и без толкования сущности эксплицирующих ее в тексте единиц.

Исследуемое понятие – интертекстуальность – стало популярным в филологии с конца 1960-х гг. XX века. Многообразие существующих интертекстуальных концепций можно объединить в две группы.

В широком смысле интертекстуальность понимается предельно широко – как наличие в любом тексте элементов другого текста – «нет текста, кроме интертекста». Широкий подход к интертекстуальности, разрабатываемый, прежде всего, в рамках семиотики, предполагает восприятие всякого текста как интертекста. Интертекстуальность в широком понимании изучали французские философы, представители постструктурализма, сказавшие новое слово об интертексте после русских формалистов, в частности, Р. Барт и Ю. Кристева.

С точки зрения лингвиста-практика подобное широкое понимание интертекстуальности как свойства текста, при котором он представляет собой «сгусток цитат» (Р. Барт) и восходит к бесконечному количеству текстов, существовавших до него, является слишком абстрактным и дает смутное представление о самом понятии. В таком понимании, это, скорее, абстрактная философская категория. Лингвистику текста, оперирующую точной терминологией, без сомнения, интересуют формальные признаки интертекстуальности, способы связи текстов «по вертикали» и «по горизонтали», формы «ссылки на иной текст, который отыскивается в творчестве того же автора, в смежном искусстве, в смежном дискурсе или предшествующей литературе» [2, с. 12].

В соответствии с более узким подходом интертекстуальность обозначает не свойство текстов (текстуальности) вообще, но особое качество лишь определенных текстов (или типа текста). В этом случае под интертекстуальностью понимаются такие диалогические отношения, при которых один текст содержит конкретные и явные отсылки к предшествующим текстам. При этом не только автор намеренно и осознанно включает в свой текст фрагменты иных текстов, но и адресат

верно понимает авторскую интенцию и воспринимает текст в его диалогической соотнесенности.

Феномены, которые *эксплицируют интертекстуальность* и позволяют адресату понять авторский замысел, принято называть прецедентными феноменами. Функционирование прецедентных феноменов в поэтическом пространстве интертекста можно проследить с помощью специально разработанной методики интертекстуального анализа.

Из четырех типов прецедентных феноменов, выделенных Ю. Н. Карауловым [1] (прецедентный текст, прецедентное имя, прецедентное высказывание, прецедентная ситуация) именно прецедентная ситуация позволяет наиболее отчетливо увидеть, как действует «механизм интертекстуальности» в дискурсивном пространстве текста (особенно наглядно в пространстве поэтического текста в силу ограниченности стихового пространства и его семантической глубины).

Механизм интертекстуальности разворачивается в тексте реципиенте на фоне текста-источника

Прецедентная ситуация, как феномен вербализуемый, представлена в тексте-реципиенте в виде интертекстуальной макропропозиции. Как всякая пропозиция, она является элементарным высказыванием, связывающим имя предмета номинации с предикатом. Субъект высказывания намечает тему мыслительного акта, тогда как доминанта смысла (что мы, собственно, хотим сказать о субъекте) разворачивается в предикации. Исходная макропропозиция является инвариантом относительно различных форм макропропозиций, представляющих одну и ту же ситуацию в других единицах интертекста. Интертекстуальные макропропозиции, представляющие в разных текстах одну прецедентную ситуацию, находятся в парадигматических отношениях.

В тексте-реципиенте интертекстуальная макропропозиция – реализация исходной макропропозиции – включается в тему – часть, известную получателю, но она не играет роли простой дополнительной информации, отсылки к другому тексту, а становится фактором самовозрастания смысла текста, поэтому ремой является не только весь остальной текст стихотворения, но и целостный смысл поэтического текста. Модели прецедентных ситуаций, реализованные в текстах-реципиентах в виде семантических текстовых макропропозиций, формируют не только текстовую категорию интертекстуальности, но и непосредственно участвуют в формировании других важнейших категорий текста (целостности, связности, хронотопа, антропоцентричности).

Метод интертекстуального анализа предполагает не рассмотрение отдельно взятого текста или текстов отдельного автора в совокупности его (их) интертекстуальных связей, а диахронное исследование нескольких

поэтических текстов, включающих прецедентный феномен (прецедентную ситуацию), в частности, исследование:

1) парадигматических связей интертекстуальных макропропозиций, выражающих прецедентную ситуацию (как исторических, временных связей в вертикальном контексте, так и связей текстов, сосуществующих в едином социокультурном пространстве – по горизонтали);

2) синтагматических связей интертекстуальной макропропозиции, т. е. связей с другими макропропозициями внутри текста;

3) особенностей связей и отношений элементов внутри макропропозиции.

В соответствии с этим анализ реализаций исходной пропозиции можно осуществить по следующему плану:

I. Определить особенности семантической макроструктуры прецедентного отрывка в тексте-источнике: последовательность и связь пропозиций, особенности хронотопа, позицию автора по отношению к описываемой ситуации;

II. Определить:

а) особенности реализации интертекстуальной макропропозиции в изучаемом тексте-реципиенте:

– соответствие пропозиций в тексте-источнике и тексте-реципиенте;

– особенности замещения позиций субъекта;

– особенности замещения позиций предиката;

– особенности функционирования образов-атрибутов;

– особенности внутритекстовых связей;

б) специфику отношений с другими пропозициями текста (макропропозициями);

в) особенности континуума фрагмента, реализующего интертекстуальную пропозицию;

г) позицию Я-концепта в тексте-реципиенте;

д) особенности семантической структуры прецедентного имени (если оно есть);

е) роль интертекстуальной макропропозиции в воплощении художественного замысла.

Особый интерес вызывает интертекстуальный анализ таких текстов, для которых характерно пересечение и контрастное взаимодействие разных текстовых плоскостей, размывание границ между ними; текстов, где авторские интенции реализуются прежде всего в монтаже и преобразовании разнородных интертекстуальных элементов.

Развернутый интертекстуальный анализ позволяет проанализировать дискурсивное пространство интертекста по отношению единиц интертекста к тексту-источнику и друг к другу с точки зрения

категорий (универсалий) «человек», «время», «пространство», выполняющих текстообразующую функцию в любом художественном тексте. Данная методика позволяет определить те многочисленные смысловые приращения, которые могут возникнуть в поэтическом тексте именно благодаря интертекстуальности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность [текст] / Ю. Н. Караулов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.

2. Смирнов И. П. Порождение интертекста (элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Пастернака) [текст] / И. П. Смирнов. – СПб. : Языковой центр СПбГУ, 1995. – 189 с.

Швачко С. А.
(г. Сумы)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕВИАЦИИ НУМЕРАЛЬНЫХ СЛОВ

Объектом статьи являются числительные английского языка, предметом – их модусы существования в языке, речи и речевой деятельности [1]. Актуальность темы объективируется повышенным интересом ученых к онтологии языковых единиц, с одной стороны [2; 3; 4; 7; 8], а с другой, – новизной поставленной задачи: исследовать эволюционные и инволюционные характеристики кластерной группы (на материале английских числительных и их денумеративов) [9]. Идентификация полиаспектности (модуса) нумеральных слов на векторе их системно-функционального бытия является весьма весомым для понимания появления полнозначных и производных (служебных) слов [9]. Эпидигматическая функция нумеративов раскрывает их способность служить базой модификации поверхностных и глубинных структур исследуемых единиц. Комплексное исследование базируется на диасинхроническом подходе модуссамоорганизации, самостановления, т. е. синергетической силы квантитативных нумеральных единиц (КНЕ).

В модусе языка КНЕ обладают номинативной функцией; оязыковляют результаты когнитивной деятельности человека [5]. Когнитивная проекция мотивации КНЕ прослеживается в структуре и семантике последних. Этимологические истоки КНЕ свидетельствуют о наличии предметных этимонов, спрятанных и трудно доступных – в числительных (1), эксплицитных и доступных – в лексических параллелях, а также – в словах меры и веса (2). Предметность первых прослеживается в раритетных вкраплениях относительно числительных в лексикографических аутентичных словарях, а также – при изучении языков малоразвитых этнических групп, при сравнении с адгерентной группой мезуративов, при кластерном анализе КНЕ (группе слов, семантизирующих «количество») [9].

Служебные денумеративы являются прозрачными свидетелями

важного процесса грамматикализации (перехода полнозначных слов в морфологические и синтаксические форманты), процесса десемантизации полнозначных слов на пути к неполнозначному корпусу синтаксических формантов.

На синтаксических просторах, в модусе речи, денумеративы – предлоги и союзы – указывают на отношения между словами и блоками предложений. Ср. англ. *between, once, if only, when only*. Напр. англ. *When only the glib win, we all lose* (Cookson Catherine). *If only it would stop raining, we could go out* (Kennedy L.). В данных примерах лексема *only* является десемантизированной, сохраняет диахроническую память интенсификатора. В корпусе исследованных 1400 денумеративов (на материале английского художественного дискурса) служебные слова составляют 315 единиц, а полнозначные – 1085 [9].

Осколочная предметность числительных регистрируется в их немногочисленных этимонах типа англ. *five←finger, ten←toe*. Очевидным при этом является тот факт, что предметность присуща становлению числа первого десятка – конкретного этапа названия понятий соответствующих чисел. Эта практика прослеживается универсально в близких и дистантных макросистемах в модусе научной картины мира [7]. Название второго десятка чисел объективируется когнитивным процессом абстрагирования, арифметических действий сложения и умножения. Ср. англ. *eleven...nineteen, twenty...ninety*. В когнитивной деятельности человека выделяется синергетическая точка аттракции – познанные множества маргинально дистанцируются от непознанных. Названия чисел высокого ранга также изначально семантизируют понятие «много». Ср.: англ. *Hundred* «большая десятка», *thousand* «большая сотня», *million* «большая тысяча», *milliard* «большой миллион». Диахроническая память других языков также хранит дихотомию познанное::непознанное, число конкретное::число абстрактное «много». Числительные повествуют о своей мистической силе, символическом культе, эпидигматической функции. Ср. сагу о числительных англ. *three, seven, nine*, их параллелях в других языках:

русс. *Семь пирамид, семь мудрецов
И семь чудес нам древность славит,
Владыке снилось семь коров,
Рим семь холмов подошвой давит,
Семь городов входили в спор
о славной грекам колыбели,
да и везде как на подбор –
Семь пятниц на одной неделе* (П. Вяземский).

Числительное русс. *три* является доминантным словом в фольклорных произведениях, оценкой сукцессивных действий на

сказочных просторах.

Фразеология каждого языка гордится наличием числительных-компонентов, семантизирующих число точно, приблизительно и неопределенно. Во фразеологическом контексте числительные подвержены процессу деквантификации и десемантизации. Но семантическая девиация числительных начинается в модусе речи, т.е. здесь имеет место процесс лексикализации, превращения свободных нумеральных словосочетаний в стабильные, застывшие, репродуцированные фразеологические.

Появление фразеологических единиц с нумеральным компонентом – ФЕ(ч) – свидетельствует о синергетической силе числительных, их материализованной представленности, информативности и энергии самоорганизации [2]. На фразеологических просторах ФЕ(ч) оязыковляют количество (i) точно, (ii) приблизительно, (iii) неопределенно. Ср.: англ. (i) *in twos* «надвое», *by two* «по двое»; (ii) *two heads are better than one* «один хорошо – а два лучше»; (iii) *two and two makes four* «ясно как день», *a cat with nine lives* «долгожитель». Деквантификация прослеживается в группах (ii) и (iii). В случае (ii) нумеральность преподносится размыто, неопределенно. В случае (iii) превалирует качественность. Здесь нумеральные семы служат мотивацией суммарного значения. Объективацией опустошенного числа служат факторы: взаимозаменяемости числительных (i), замены числительных другими словами (ii), пропуска числительных (iii), игры словом (iiii). Например : англ. (i) *to look two (nine) ways for Sunday* «косить глазами»; (ii) *to make two (both) end meet* «сводить концы с концами»; (iii) *as cross as (two) dogs over one bone* «злой как собака»; (iiii) *hundred sand thousands* «сладкий горошек, конфеты»; *teng all on hat* «шляпа ковбоя», *sweet and twenty* «молодая девушка», *one way love* «неразделенная любовь», *dressed up to the nine* «одетый с иголки».

В модусе языка существует целый кластер морфем [6] секундарного денумерального конструирования, которые повторяют черты своих «родителей» – числительных, а именно: наличие общих морфем в поверхностной структуре, общих сем – в глубинных структурах. Ср. англ. *two::thrice; three::three fold; once::oncer; hundred::hundredsome; five::fiver, etc.* Числительные создают как новые нумеральные единицы (а), так и инновации за пределами своего частеречного бытия(б). Например: англ. а) *eleven, twelve, thirteen, twenty, thirty, fourty*; б) *once, only, oneness, alone, thirtysome, twins, teeners, millionaire*. Числительные представлены полиаспектно и полифункционально (наличие номинативной, когнитивной, эпидигматической функций). В речи числительные семантизируют точные, приблизительно и неопределенные количественные оценки. Анализ англоязычного художественного текста

свидетельствует о том, что 10 % примеров с нумеральными компонентами семантизируют значение приблизительного числа.

Рассмотрение числительных в модусах языка и речи пополняет научную картину нумеральных слов ценными наблюдениями, создает «сагу» о парадигматических, синтагматических и эпидигматических свойствах объекта на полевого и частеречномпросторах.

Язык – универсальный способ коммуникативного общения, вечный двигатель пополнения словарного состава [5; 6] – в нашем случае на материале числительных, их производных единиц – денумеративов. Английским числительным присущи семь чудес их эволюции, а именно: изначальная предметность исходных этимонов (1), синкретизм предметности и количественности (2), терминологизация (3), детерминологизация (4), фразеологизация (5), семантическая девиация (включающая сукцессивные этапы предметного, количественного и опустошенного значения) (6), вербокreativeвные тенденции (7). Денумеративы, в отличие от числительных, лишены показателей терминологичности и детерминологичности. Семантическая дистанция между числительными и их производными (денумеративами) составляет всего 0,16 по формуле семантической дистанции, в которой $q = 5$ (общие черты числительных и денумеративов), $A = 7$ (черты числительных), $B = 5$ (черты денумеративов).

$$D = 1 - 2q / (A + B) = 1 - 2 \times 5 / (7 + 5) = 0,16$$

Исследование числительных в модусах языка, речи и речевой деятельности объективирует правомочность гипотезы: слова с общими семами реализуют общие тенденции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бацевич О. Ф. Філософська критика природної мови: чому і за що? / О. Ф. Бацевич // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана : [зб. наук. ст. / від. ред. О. О. Тараненко]. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2006. – С. 38–45.
2. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С. М. Єнікєєва. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – 303 с.
3. Есперсен О. Філософіяграмматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 331 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мови / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Рад. школа, 1962. – 160 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова // Рос. академия наук ; Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
6. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Л. Ф. Омельченко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
7. Пименова М. В. Языковая картина мира : [учеб. пособ.] / М. В. Пименова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Кемерово : КемГУКИ, 2011. – Вып. 7. – 106 с. – (Серия «Славянский мир»).
8. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до

витоків індоєвропейської прамови) / В. Г. Таранець. – Одеса : ОДУ, 1998. – 307 с.

9. Швачко С. О. Модельовані та немодельовані паттерни словотвору в англomовному дискурсі / С. О. Швачко // Філологічні трактати. – 2012. – Т. 4. – № 3. – С. 84–88.

Шепель Ю. О.

(м. Дніпропетровськ)

ЗМІНИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ГРУПИ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Семантичні перетворення в лексиці, разом з номінацією нових реалій, сприяють розширенню і збагаченню словникового складу. Набуття словом нового значення може призвести до народження нового слова, підсиливши тим самим мовну омонімію. Серед семантичних процесів останнім часом в українській мові виділяються три основних: розширення значення, звуження значення та переосмислення. Показові зміни відбуваються з багатьма давно відомими мові словами, пор. слово «*ринок*», яке розширило своє значення та сполучуваність («*ринок*» з реаліями радянського життя – колгоспним, радгоспним господарством і нове: *оптовий ринок, речовий, муніципальний*).

Найактивніше нові форми сучасних суспільних відносин виявилися в різноманітних семантичних змінах. До семантичних процесів в лексиці відноситься процес деполітизації і деідеологізації деяких груп слів. Відбувається звільнення семантики слів від політичної й ідеологічної конотації слова: *бізнес, комерсант, підприємець, приватник втратив ідеологічні прирости негативного плану*.

Серед семантичних процесів в лексиці особливо гострим постає питання про зміну значень і переосмислення слів. Зміни в значенні слів відбуваються в мові, яка ґрунтується на відборі та поєднанні мовних одиниць. Відбір визначається парадигматичними відношеннями тих чи тих мовних одиниць, поєднанням їх синтагматичними відношеннями. Диференціація значень усередині синонімічних рядів слів викликана певним тиском одних із членів цих рядів на інші. Це явно у разі запозичень, коли між синонімічними одиницями відбувається мов би «перерозподіл значення», викликаний появою нових синонімів, пор.: *девальвація – знецінення, оферент – людина, яка пропонує, інвестор – вкладник, контракт – договір – угода*.

Інший процес, пов'язаний з мовленнєвим процесом, знаходить вираження в тексті. У стійких контекстах іноді формується нове значення слова, яке мов вичленується із словосполучення й закріплюється за словом як таким.

Отак, постійне або часте вживання слова в певних поєднаннях, в певних мовних контекстах може відбитися на його значенні, пор.: *банк* –

іпотека, банк – дилер, банк – емітент, банк – гарант, банк – акцептант (банк, що прийняв на себе зобов'язання сплатити по представленому векселю, рахунку); бізнес – трест, бізнес – центр, бізнес – шоу, бізнес – клуб, деслово «бізнес» набуває риси аналітичного прикметника.

Запозичення стало одним з продуктивних способів поповнення термінології, в тому числі економічної.

Запозичені терміни відрізняються низкою зовнішніх ознак, які умовно зводять до таких: 1) фонетичні, 2) графічні, 3) морфологічні, 4) словотвірні, 5) синтаксичні, 6) семантичні [2, с. 110].

Під фонетичними ознаками розуміють риси звукового вигляду слів, які не властиві українській мові: початкові **а-**: *аваль, аванс, авізо, акція*; **ф-**: *фінанси, фірма, факторинг, фрахт*; **е-**: *експорт, ембарго*; **шт-**, **дж-**: *штраф, джирінг, джоббер, дженк*; поєднання **кс-**: *індексація*; **бю-**: *бюджет*; поєднання двох і більше голосних (в межах однієї морфеми): *аукціон, ваучер*; кінцеві: **-інг / -унг**: *маркетинг, демпінг*; **-ер-**: *брокер, маклер, аукціонер, імпортер*; **-о**: *брутто, сальдо, ембарго і ін.*

Графічною ознакою є використання нехарактерних для даної мови букв і звукосполучень, наприклад, використання **-ф** і **-е**.

Під морфологічними ознаками розуміються різні види відхилень від граматичних норм, наприклад, незмінність по числах і відмінках: *авізо, сальдо, нетто*.

Під словотвірними ознаками розуміють наявність певних суфіксів (*-іст, -аж, -ер*), префіксів (*анти-, ре-, контр-* та ін.).

На думку багатьох дослідників, при запозиченні морфологічна структура приймаючого слова, як правило, не усвідомлюється носіями запозиченої мови (А. Бабашайтіс; М. К. Брагіна; М. В. Брофман; В. П. Віппер; В. А. Войтовська; Л. П. Єфремов та ін.). Виділення того або іншого словотворчого елемента відбувається значно пізніше, коли утворюється хоча б невелика група одноструктурних слів, що прийшли в українську мову разом із спорідненими словами, коли в запозиченій мові за допомогою виділеного словотворчого елемента утворюється хоча б одне слово [2, с. 110–111]. Виходячи з цього положення, окремі елементи запозичених термінів усвідомлюються носіями мови як афікси (*пор. -ер: брокер, маклер, аукціонер*), але стосовно економічних термінів виділити ці афікси ми не можемо, оскільки за їхньої допомоги в даній термінології не було утворено жодного терміна, тому вони можуть розглядатися лише як фонетичні ознаки.

До словотвірних ознак також відносять творення складних слів (юкстапозитів) без сполучної голосної: *банк-дилер, востро-конто, дебет-нота, карт-блани, кросс-овер, лотерея-алегрі*.

До екстралінгвістичних причин запозичення в економічну термінологію можна віднести:

1) перехід до відкритої економіки, загальна установка державної економічної політики – перейняти від Заходу їх досвід управління економікою і їх технологію;

2) активні зв'язки з країнами, у яких рівень розвитку економічної науки значно вище;

3) наявність усних і письмових контактів;

4) випереджаючий розвиток організаційних структур управління економікою в західних країнах;

5) новизна самої області знання – маркетинг, менеджмент;

6) авторитетність мови-джерела (в основному, англійська мова), що іноді призводить до запозичення багатьма мовами, з одного боку, і появі інтернаціоналізмів – з іншого.

До внутрішньо лінгвістичних факторів відносять такі:

1) відсутність в рідній мові еквівалентного слова для нового предмету або поняття (ця причина є основною при запозиченні),

2) тенденція до використання одного запозиченого слова замість описового звороту,

3) прагнення до підвищення і збереження комунікативної чіткості лексичних одиниць,

4) потреба в деталізації відповідного значення, розмежування деяких його смислових відтінків шляхом прикріплення їх до різних слів.

Традиційно прийнято виділяти два основні різновиди запозичення – **пряме запозичення і калькування**. При **прямому запозиченні** з «чужої» мови успадковується матеріальна форма (звукова або графічна) і значення слова-прототипа, а при **калькуванні** – тільки значення або семантична структура іншомовної лексичної одиниці, пор.: *аваль* (фр. *aval*), *аванс* (фр. *avance*), *авізо* (іт. *avviso*), *аджастер* (англ. *adjuster*), *бум* (англ. *boom*), *дисконт* (англ. *discount*), *інкасо* (іт. *incasso*), *кліринг* (англ. *clearing*), *кредит* (лат. *creditor*).

Зміни, які відбуваються при запозиченні економічних термінів в основному носять морфологічний характер. Перш за все, це зміни закінчення (іншомовні закінчення замінюються українськими): *девізи* (*devjses*), *іпотека* (гр. *hypotheke*), *контрабанда* (іт. *controbanda*).

Іншомовні суфікси замінюються більш поширеними (іноді теж іншомовними): *авансувати* (фр. *avancer*), *авізувати* (фр. *aviser*), *акредитувати* (лат. *accredere*), *імпортувати* (лат. *importare*), *інвестувати* (англ. *invest*), *ліквідність* (фр. *liquidite*).

У частини запозичуваних термінів одночасно змінюється суфікс і закінчення: *акція* (фр. *action*), *валоризація* (фр. *valorisation*), *демонетизація* (фр. *demonetisation*).

Іншим основним видом запозичення виявляється калькування. При калькуванні запозичується не матеріальна форма лексичної одиниці, а

тільки її значення або структура. Процес калькування ділиться на два види: лексичне і фразеологізми. Лексичне, в свою чергу, – на словотвірне і семантичне. При словотвірному калькуванні запозичується структура іншомовної лексичної одиниці, на основі якої будується слово з відповідних елементів української мови. В економічній термінології так само утворені слова в основному на базі німецьких термінів: *заробітна платня (arbeitslohn)*, *безробіття (arbeitslos)*, *товарообіг (warenummsatz)*, *перевиробництво (mehrerzeugung)*, *товарообмін (warenaustausch)*, *основний капітал (grundkapital)*, *середня ринкова ціна (durchschnittspreis)*, *кредитоспроможний (kreditfähig)*, *кредитоспроможність (kreditfähigkeit)*, *платіжоспроможність (zahlungsfähigkeit)*, *товарообіг (warenbewegung)*; за французькою моделлю утворені терміни: *відтворення (reproduction)*, *підприємець (antrepreneur)*.

У даний час найпродуктивнішою моделлю утворення термінів є семантичне калькування – явище запозичення з іншої мови переносних значень слів у своєму звучанні, матеріальному складі та словотвірній структурі. Калькування семантики чужих слів веде до появи омонімів і нових значень у вже існуючих словах.

Семантичні кальки – це частіше за все метафори. Метафоричне перенесення назви загальноживаної мови на спеціальне поняття на основі схожості диференційних ознак цих понять було здійснене в іншій мові, в іншій термінологічній підсистемі. Коли принципи перенесення вдалі й ознаки перенесення виділяються досить чітко, є зрозумілими і зручними, то такі кальки приживаються в термінологічній підсистемі української мови [1, с. 30–31].

Поява великої кількості семантичних кальок у сучасній економічній термінології обумовлена екстралінгвістичними причинами. Прикладами семантичних кальок, які вже стали економічними термінами, можуть бути такі слова і словосполучення: *банківський рай*, *вершина дерева цілей*, *спалах*, *глибина ринку*, *грошовий голод*, *гарячі гроші*, *подвійна вершина*, *подвійне дно*, *грошова вуаль*, *дерево рішень*, *дерево цілей і задач*, *дешеві гроші*, *дно*, *дорогі гроші*, *заморожений*, *зелений шантаж*, *мертва комісія*, *мертва рента*, *молодший цінний папір*, *м'яке приземлення*, *невидима рука*, *невидима нога*, *облігації молодші*, *облігації вічні*, *перевернуті голова і плечі*, *піраміда*, *платіж-повітряна куля*, *політика дешевих грошей*, *політика дорогих грошей*, *політика парасольки*, *преміальний рейд*, *примарна конкуренція*, *прямокутник*, *рабське копіювання*, *радарна тривога*, *веселка*, *розчинення*, *витрати невідчутні*, *розрахунок біля вікна*, *реакція*, *міцний ринок*, *ринок ледачий*, *ринок недосконалий*, *стиснення капіталу*, *сніжна грудка*, *спляча красуня*, *старший цінний папір*, *старший борг*, *стрижка*, *терплячі гроші*, *ударний день*, *розумна картка*, *облікове вікно*, *факторинг тихий*, *прапор*, *фінансове меню*, *фінансовий важіль*,

ходьба навмання, холодне вербування, шкутильгуючий стандарт, човники, чорний маклер, ширина ринку, широкий ринок, ясельне фінансування. Більшість семантичних кальок – це словосполучення. Проте не завжди складений термін виявляється результатом семантичного калькування. Семантичною калькою може бути тільки один член словосполучення. Наприклад: *гарячі гроші* (*гарячі* – семантична калька, *гроші* – економічний термін), *молодший цінний папір, політика парасольки, паперові розрахунки.*

Семантичною калькою може бути і головний член словосполучення – іменник, а визначення (іменник в родовому відмінку) – термін, який вже давно входить до складу економічної термінології, наприклад: *напад на банк* (*напад* – семантична калька), *відкачування прибутку, ширина ринку.*

Отож, терміни, утворені семантичним калькуванням, функціонують в українській економічній термінології як такі, що мають внутрішню форму, стають омонімічними словам загальнолітературної лексики, мають позамовні й мовні асоціації, з чим пов'язана наявність конотацій експресивності / емоційності.

Підводячи підсумки вищезазначеному, наголосимо, що представлені у статті процеси, які відбуваються в сучасній лексиці, ілюструють далеко не повною мірою активність соціальних факторів у економічній термінології. Сучасна лексика відображає час становлення нової економіки. Мовна динаміка представлена: новими словами: *конверсія, бізнес, холдинг, маркетинг;* поверненням старих слів в актив: *приватизація, комерція;* актуалізацією слів: *прибуток, депозит, готівка.* Усе це дає відчуття руху в лексичному складі мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагина А. А. Синонимические отношения в лексике и словарных статьях / А. А. Брагина // Современная лексикография – 1980 / отв. ред. У. Н. Сергеев. – Л. : Наука, 1981. – С. 54–56.
2. Тимофеева Г. Г. Новые английские заимствования в языке / Г. Г. Тимофеева. – СПб., 1995. – 118 с.

*Юносова В. О.
(м. Бердянськ)*

РОЗВИТОК ВАРІАНТНИХ ЗАКІНЧЕНЬ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ІІ ВІДМІНИ

Варіантність закінчень *-а / -у* родового відмінка однини іменників чоловічого роду ІІ відміни є досить поширеним явищем у сучасній українській мові. Найчастіше вона виявляється в іменниках – назвах неістот. Сучасні флексії *-а* та *-у* є наслідком складного процесу взаємовпливів між формами іменників різних колишніх основ та проявом дії певних граматичних та акцентуаційних чинників. Розпад старих типів відмінювання за основами й утворення нових за граматичними родами

зумовили появу численних варіантних форм як у літературному, так і в діалектному мовленні.

Питання про співвідносність флексій **-а(-я)** та **-у(-ю)** в мові, їхню роль, функціональне навантаження, причини виняткової стійкості флексії **-у(-ю)**, яка розвинулася з мінімального за обсягом типу відмінювання іменників з основою на **-й-** і поширеності її серед іменників, первісним закінченням яких було **-а(-я)** із **-о-**, **-јо-** основ, на сьогодні ще повністю не вивчене, хоча цією проблемою лінгвісти займаються дуже давно. Про флексії **-а** та **-у** писали Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський та ін. Цьому питанню приділяли увагу більшою чи меншою мірою всі дослідники відмінкової системи іменників у сучасних східнослов'янських мовах та їхніх діалектах, а також науковці, які вивчають мову в діяхронному аспекті.

У різні періоди розвитку української мови співвідношення між флексіями родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни постійно змінювалося. Так, у пам'ятках давньоруської мови основним закінченням родового відмінка було **-а(-я)**, що широко вживалось як в іменниках – назвах живих істот, так і в назвах предметів, явищ, процесів, абстрактних понять. Флексія **-у(-ю)** виступала в обмеженій кількості іменників. Найчастіше її набували речовинні та абстрактні іменники, що позначали різноманітні сфери людського спілкування, життя та діяльності [4, с. 7].

У міру наближення до нашого часу форми на **-у(-ю)** набувають усе більшого поширення. Ця тенденція чітко простежується в писемних пам'ятках української мови [4]. Отже, в давньоукраїнській мові XV–XVII ст. спостерігається активне розширення сфери вживання флексії **-у** і витіснення флексії **-а**. В українській мові цього періоду можна виділити три групи іменників: 1) іменники, що мають у родовому відмінку однини флексію **-у(-ю)**; 2) іменники з флексією **-а(-я)**; 3) іменники, що вживаються в родовому відмінку однини з варіантними флексіями **-а(-я)** та **-у(-ю)**. Склад цих груп рухливий, хоча деякі закономірності їхніх змін простежуються досить виразно.

За особливостями оформлення родового відмінка однини іменників чоловічого роду протягом XVII–XVIII ст. усі дослідники виділяють дві групи: іменники – назви живих істот та іменники – назви предметів, явищ, процесів, абстрактних понять. Перші, крім лексем *люд*, *народ*, фіксуються з флексією **-а(-я)**. У других виявляються, хоч і непослідовно витримані, дві загальні тенденції: іменники, що означають точно окреслені предмети, явища, поняття, мають зазвичай флексію **-а(-я)**; іменникам на позначення збірності, речовини, маси, матеріалу, явищ, процесів, абстрактних понять тощо, властива флексія **-у(-ю)** [3, с. 135–136].

У кінці XIX – на початку XX ст. в українській мові часто

спостерігалось вільне варіювання форм іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини, виявити певні тенденції їхнього вживання було практично неможливо. М. А. Жовтобрюх зазначав, що не тільки в словах тієї самої семантичної чи структурної групи, а навіть у тому самому іменнику часто спостерігалось вживання то одного, то другого закінчення, напр.: *народу – народу, мира – миру, інститута – інституту, сна – сну* і под. [2, с. 96]. Характеризуючи тогочасне використання закінчень родового відмінка однини, М. Наконечний висловив слушне зауваження: «Дати певні правила, що вказували б із потрібною докладністю, які саме з іменників чоловічого роду у сучасній українській мові мають *-а(-я)* в родовому відмінку, а які *-у (-ю)* – річ, либонь, неможлива: нам довелося б поробити безліч застережень щодо окремих слів чи невеличких груп. Загальні тенденції визначити можна» [5, с. 105].

З появою загальноукраїнського правопису накреслилися певні тенденції їхнього використання. В усіх граматиках і правописних виданнях I половини ХХ ст., зокрема й в «Українському правописі» 1929 р., щодо вживання закінчень *-а* та *-у* були зауваження про те, що чітких правил, які б регулювали використання цих закінчень, немає. Подавалися лише загальні положення про те, що закінчення *-а(-я)* мають іменники, які означають конкретні предмети, а закінчення *-у (-ю)* властиве здебільшого іменникам з абстрактним значенням. Виокремлювалися слова, що не підпадають дії цих тенденцій, як-от: *без віку, до ранку, але з вечора* і под. Зауважувалося також, що є в мові іменники, які можуть набувати обох закінчень без зміни значення: *сорому – сорому, стиду – стиду* і т. ін. [138, с. 33–35]. Але, на жаль, цей перший всеукраїнський правопис довго не діяв у центральній Україні, в 1933 р. було прийнято новий, зрусифікований український правопис, в якому питанню варіантності відмінкових закінчень приділялося мало уваги. Усі наступні видання правопису були передруками «Українського правопису» 1933 р. з невеликими доповненнями та змінами.

Згодом певна нормалізація (далеко не повна) відбулася в усіх писемних стилях сучасної української літературної мови. Однак процес осмислення варіантних реалізацій тривав постійно: одні словоформи зникали, інші диференціювались у значенні, продовжуючи існувати як близькі, але не тотожні. Ці зміни фіксували (не завжди послідовно) словники та інші правописні видання.

З дев'яностих років у зв'язку з розширенням і поглибленням сфер функціонування української мови в ній знову з'явилися численні варіантні форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

«Український правопис» 1993 р., як і всі попередні правописні видання, подає цілу низку положень щодо вживання закінчень *-а* та *-у* в іменниках чоловічого роду. Є тут зауваження і про паралельні закінчення,

що не надають відтінків лексичному значенню (*столу* – *стола*), і про такі, які змінюють значення іменників (*каменя* (одиничне) – *каменю* (збірне)).

У сучасній українській літературній мові вільне варіювання флексій *-а* та *-у* представлене лише кількома іменниками (*барліг, баштан, гурт, двір, міст, паркан, пліт, плід, рій, стид, стіл*). Ще понад 150 слів мають обидві флексії, що є виявом їхньої семантичної диференціації, напр.: *алмаз, -а* (окремий кристал; інструмент), *алмаз, -у* (речовина), *волос, -а* (волосина), *волос, -у* (волосся; хвороба) іпод.

Фахова література виділяє від 5 до 9 семантично або структурно окреслених груп іменників, що мають у родовому відмінку флексію *-а(-я)*, і від 7 до 13 груп іменників з флексією *-у(-ю)*. У загальних же рисах ці флексії якоюсь мірою розмежовують конкретне (*-а /-я/*) і абстрактне та взагалі нечітко окреслене (*-у /-ю/*).

Звичайно, що така різноманітність сфер використання закінчень *-а* та *-у* призводить до їхнього змішування, зумовлює численні порушення правил уживання, визначених правописом. Цьому сприяє й те, що в самій народній мові, у говірках та в мові усної народної творчості є певні відхилення.

Незважаючи на тривале й інтенсивне вивчення форм родового відмінка однини іменників чоловічого роду, багато чого в цій проблемі залишається теоретично спірним, а з нормативного боку – нечітким. Це природно, якщо враховувати, що процес конкуренції триває і що тут, за словами С. П. Обнорського, «треба припускати цілу низку явищ у минулому, довгий ряд хронологічних і діалектичних етапів в історії форми, в історії, яка до чіткого кінця мовою ще не пройдена» [7, с. 103–104].

Процеси нормалізації, які розгортаються в українському мовознавстві в останні роки, спричинилися до того, що частина іменників чоловічого роду в родовому відмінку змінила закінчення *-а* на *-у*: *аулу, архіву, байраку, вальсу, виклику, водевілю, гніву, кисляку, обрубку, огріху, осередку, плаю, подвигу, рубежу, рум'янцю, солонцю, суржизу, суховію, сушнику, тернику, цеху* тощо. І, навпаки, в багатьох іменниках (конкретних назвах) у цьому відмінку з'явилося закінчення *-а* замість *-у*: *багнета, барабана, баркаса, в'яза, герба, джбана, згірка, кипариса, капкана, карниза, квадрата, кетяга, кинджала, клена, комода, компаса, макогона, мухомора, обода, пакунка, підбора, порога, променя, рубанка, самовара, самопала, струменя, стяга, терема, уламка, фуганка, шлунка* та ін.

Деякі іменники чоловічого роду набули відмінних закінчень лише в «Орфографічному словнику української мови» 1994 р. видання. Так, зокрема, *бережняк, березник, березничок, березняк, вербник, вербняк, вишняк, вівсик, засік, кахель, липник, липняк, ляпанець, ляпас, молебень, сливник, сливняк, смішок, Спас, танок, терничок, черешник* мали в

родовому відмінку однини нормативне закінчення *-а*, в цьому словнику вживаються з *-у*. Отже, в четвертому виданні правопису іменники, що позначають збірні поняття, набули закінчення *-у*: *березнику, вербнику, вишняку, сливнику* і под. Проте аналогічні іменники, зокрема, *підлісок, рокитник, смеречнюк, торос, хмизняк, ягідник, ялинник, ялівник*, які також мають збірне значення, залишилися із закінченням *-а*. Незрозумілою є заміна *-а* на *-у* в словах *ляпанець, ляпас*, адже вони сприймаються як конкретні. Сталися зміни у використанні флексій *-а/-у* й в інших групах іменників.

Наведені факти свідчать про значну неусталеність у вживанні варіантних закінчень родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни протягом багатьох десятиріч, а «чинний правопис чітких правил у цьому випадку не дає» [6, с. 56].

Орфографічна комісія, яка працювала над остаточною редакцією українського правопису, визнала, що вживання закінчень *-а / -у* в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни викликає значні труднощі. Адже для їхнього правильного написання необхідно знати близько півсотні правил і винятків, різних застережень. А це значно утруднює вивчення їх, понижує грамотність усіх, хто користується українською літературною мовою. Тому в остаточній редакції українського правопису запропоновано формулювати правила тільки на вживання закінчення *-а(-я)*, оскільки їх значно менше, ніж на *-у(-ю)*. Цих правил має бути шість пунктів, деякі з них матимуть винятки. Усі інші іменники, які семантично не потраплять до них, у родовому відмінку повинні набувати закінчення *-у(-ю)* [1, с. 14–15].

Нині триває робота з підготовки нового проекту чергової редакції «Українського правопису». Сподіваємось, що в ньому буде враховано весь історичний досвід уживання варіантних закінчень *-а/-у* родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни, адже правопис повинен ґрунтуватися на лінгвістичній, науковій основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок А. А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису / А. А. Бурячок // Українське слово. – 1995. – 8 червня. – С. 14–15.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (Кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
3. Історична граматика української мови / [М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько]. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
4. Лавриненко А. Т. История вариантных флексий родительного падежа единственного числа имен существительных мужского рода *-а(-я)* и *-у(-ю)* в русском и украинском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / А. Т. Лавриненко. – М., 1975. – 24 с.
5. Наконечний М. Ф. Українська мова. Програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Ф. Наконечний. – Х. : Кооп. вид-во Рух, 1928. – 240 с.
6. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст.ст. /

В. В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.

7. Обнорский С. П. Именное склонение в современном русском языке : единственное число / С. П. Обнорский. – М. : Изд-во АН СССР, 1927. – Вып. 1. – 322 с.

8. Український правопис. – Х. : Держ.вид-во України, 1929. – Вид. 1. – 104 с.

Яворська Г. М.

(м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ВАРІАТИВНОСТІ КОНЦЕПТІВ

Проблема змін у мовній концептуалізації дійсності і пов'язане з нею питання про зміни окремих концептів щойно починають привертати увагу дослідників. Розглядають, зокрема, варіативність у межах концептуальних метафор, інтерпретуючи її в термінах еволюції – з відповідними методологічними наслідками застосування біологічної моделі до феноменів культури [8]. Раніше концептуальні зміни вивчали в рамках герменевтично орієнтованих досліджень: «історії ідей» (нім. *Begriffsgeschichte*, фр. *histoire des mentalités*), а також підходів, зорієнтованих на філософію прагматизму (англ. *conceptual history*) [8, р. 55]. Однак лінгвокогнітивні аспекти цього явища не вивчені. Нижче ми спробуємо обґрунтувати доцільність застосування поняття *варіативності*, як воно використовується при описі мовних явищ, до опису концептуальних змін, а також указати на необхідність аналізу динаміки дискурсивних практик, які реалізують і відтворюють певні когнітивні моделі.

У сучасних когнітивних дослідженнях прийнято декілька вихідних припущень щодо природи мовного значення та зв'язків між мовою й позамовною дійсністю. Згідно з першою тезою, мовне значення становить концептуалізацію досвіду взаємодії людини зі світом. Друге положення вказує на відмінність між «реальним» та концептуалізованим світом, при цьому підкреслено брак прямої відповідності між цими світами. І, зрештою, третє положення стосується обмеження предмету лінгвокогнітивного дослідження: когнітивна теорія мови описує лише концептуалізований світ.

Останній момент є особливо суттєвим, оскільки існують труднощі у проведенні чіткої межі між знанням про мову і знанням про світ. На рівні лінгвістичної теорії й методології ці труднощі, зокрема, помітні у розмежуванні семантики і прагматики, у відмінностях структурно орієнтованих дослідницьких підходів та підходів, зорієнтованих на узус (*usage-oriented*) тощо. Твердість, чи навпаки, гнучкість таких меж характеризує різні семантичні теорії. Для когнітивної семантики принциповим є визнання рухливості вказаних меж, аж до їхнього скасування, нерелевантність відокремлення семантики від прагматики, а також спрямування на аналіз реального функціонування мови [7, р. 182].

Таким чином, когнітивний підхід до мови знімає традиційні «розподільчі лінії»: між семантикою та прагматикою, між мовним значенням та значенням енциклопедичним, синхронією й діяхронією, мовою та мовленням [4]. Мовне значення стає невіддільним від інших форм знання про світ, а культурні характеристики отримують шанс стати частиною власне семантичного опису. Водночас виникає ризик надмірного розширення предмета лінгвістичного дослідження [3], тому теза про його чітке обмеження «концептуалізованим» світом, або, в інших термінах, мовною картиною (образом) світу (див., напр.: [1; 6], набуває особливого методологічного значення.

Досвід взаємодії з навколишнім світом в різних мовах та культурах, а також в тій самій мові на різних історичних етапах її розвитку, може бути репрезентований по-різному. Такі особливості мовної концептуалізації дійсності можуть бути, на наш погляд, сформульовані в термінах варіативності.

Відмінності у концептуалізації – це зовсім не те саме, що добре відома можливість говорити та розуміти одні й ті самі речі по-різному. Когнітивна концептуалізація, як правило, перебуває поза межею активного вибору того, хто говорить. Вона належить до рівня фонових знань, або «культурних пресупозицій», що їх поділяють члени певної спільноти і беруть як даність, як щось безумовне й природне. Тому для виявлення відмінностей у концептуалізації необхідний спеціальний аналіз [5, с. 28–29]. Загалом, проблема варіативності мовних репрезентацій спільних (або тих самих) концептів потребує детальних досліджень, так само як виявлення семантичних відмінностей, що залежать від особливостей лексичних і синтаксичних значень в різних мовах (пор.: [10, р. 131]).

Отже, варіативність концептів може вивчатися в двох основних аспектах: міжмовному (і міжкультурному) та внутрішньомовному. При цьому міжмовні відмінності в концептуалізації на сьогодні досліджені більшої мірою, хоча здійснюються ці дослідження на різних методологічних засадах. Прикладами є праці представників Московської семантичної школи (О. Д. Шмельова, І. Б. Левонтіної, Анни А. Залізняка та інших), спрямовані на вивчення «лінгвоспецифічних» концептів, праці Анни Вежбицької про «ключові» слова культури, а також типологічно орієнтовані дослідження з лексичної семантики [2; 9; 11; 12). Слід відзначити також нещодавній проект, виконуваний під керівництвом проф. Є. Бартмінського «Концепти ДІМ, ЄВРОПА, СВОБОДА, ПРАЦЯ, ЧЕСТЬ в аксіосфері слов'ян та їхніх сусідів».

Що ж до внутрішньомовної варіативності концептів, то ця проблема передбачає отримання відповіді на питання про механізми концептуальних змін і про вплив соціокультурних чинників на ці зміни. Необхідно також встановити зв'язки між змінами на рівні концептів і змінами у засобах їх

вербальної репрезентації (на лексично-семантичному та лексично-граматичному рівнях).

У принципі можливі дві пояснювальні моделі щодо механізму змін концептів – «катастрофічна», яка передбачає миттєві (раптові) зміни, та еволюційна. Зазначимо, що еволюційний підхід принципово не виключає уявлення про розриви й стрибки в процесах розвитку. Для виявлення концептуальних змін необхідним є аналіз дискурсивних практик, всередині яких відбувається реалізація та відтворення тих або інших когнітивних моделей.

Таким чином, варіативність концепту в межах окремих дискурсивних практик, що існують одночасно (таких, наприклад, як політичний, навчальний, юридичний, медичний дискурси, тощо), можна, на наш погляд, розглядати як аналог соціально-територіальної (горизонтальної) мовної варіативності. Натомість діахронічна (динамічна) змінність концепту висвітлює «вертикальні» механізми змін.

У доповіді зроблено загальний висновок про обмеження можливостей модифікації концептуальних схем. Зміни застарілих моделей полягають у їхній заміні – але заміні не довільній, а співвідносній із загальним когнітивним фреймом та соціокультурними реаліями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – М. : «Языки русской культуры», 1995. – Т. II. – 767 с.
2. Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – 425 с.
3. Яворська Г. М. Лінгвістика в дослідженні міждисциплінарних об'єктів (до аналізу колективних ідентичностей) / Г. М. Яворська // Мова. Людина. Світ : до 70-річчя проф. М. Кочергана : зб. наук. статей. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 46–59.
4. Яворська Г. М. Онтологія мови в працях О. С. Мельничука та сучасна лінгвістика: деякі теоретичні наслідки / Г. М. Яворська // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (зб. наукових праць до 90-річчя з дня народження). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 138–149.
5. Яворська Г. М. Непевний об'єкт бажання. ЄВРОПА в українському політичному дискурсі / Г. М. Яворська, О. В. Богомолов. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2010. – 136 с.
6. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Bartmiński J. – Lublin : Wyd. UMCS, 2007. – 318 s.
7. Geeraerts D. Theories of lexical semantics / Geeraerts D. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 341 p.
8. Mussolf A. Metaphor and conceptual evolution / Mussolf A. – 2004. – P. 55–75.
9. Koptjevskaya-Tamm M. Typological approaches to lexical semantics / Koptjevskaya-Tamm M., Vanhove M., Koch P. // Linguistic Typology. – 2007. – Vol. 11 (1). – P. 159–185.
10. Kövecses Z. Metaphor in Culture : universality and Variation / Kövecses Z. – Cambridge, New York : Cambridge University Press. – 2005. – 332 p.
11. Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty

mentalne / pod red. R. Grzegorzycowej i K. Waszakowej. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. – Cz. I. – 344 s.

12. Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne / pod red. R. Grzegorzycowej i K. Waszakowej. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2003. – Cz. II. – 370 s.

13. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words : English, Russian, Polish, German, and Japanese / Wierzbicka A. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 328 p.

Яценко Н. О.
(м. Київ)

ДО ІСТОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Термінологія лінгвістичної методології – це одна з термінологічних підсистем, яка в науці вивчена ще зовсім недостатньо. Терміни зазначеної галузі мовознавства представлені в багатьох працях, у яких висвітлюються проблеми наукової методології. Щоправда, використовуються в них ці методи вкрай непослідовно. Неоднозначно (часом суперечливо) пояснюються, приміром, такі загальнометодологічні терміни, як *«метод наукового (лінгвістичного) дослідження, чи дослідницький метод»*, *«методика дослідження»*, *«методологія дослідження»*, *«прийом дослідження»*, *«об'єкт, предмет, аспект, принцип дослідження»*, *«спосіб, засіб наукового пізнання»* тощо.

Під час розгляду питань лінгвістичної методології особливу увагу необхідно приділяти використанню термінологічних найменувань, що є основними, ключовими в зазначеній галузі мовознавства. До них можна віднести такі терміни, як *«метод»*, *«методика»*, *«методологія»*. За словами Ю. С. Степанова, «у радянському мовознавстві 40–50-х років ХХ ст. три ключових поняття визначали погляди на проблему методу: *«методика»*, *«методологія»*, *«метод»* [10, с. 3]. На нашу думку, у вітчизняному мовознавстві ці поняття залишаються ключовими й до сьогодні. Вочевидь, основним, провідним із-поміж названих є поняття *методу дослідження, чи дослідницького методу*, назва якого є об'єктом розгляду пропонованої праці.

Поняття *дослідницького методу*, так само як і його термінологічне найменування, на жаль, не отримало однозначного пояснення в лінгвістичній літературі. У спеціальних дослідженнях в галузі лінгвістичної методології, а також у термінологічних словниках та енциклопедичних виданнях, значення терміна *«метод»* (*метод дослідження, дослідницький метод*) здебільшого визначають чи пояснюють через синонімічні сполучення на зразок *шлях дослідження, спосіб дослідження, чи спосіб пізнання, засіб пізнання, дослідницький прийом, дослідницька операція, підхід до вивчення, дослідження чого-небудь* тощо. За визначенням Б. М. Головіна, «у філософському розумінні

термін «метод» означає шлях пізнання і витлумачення будь-якого явища життя» [4, с. 189]. «У спеціально-науковому розумінні термін «метод» означає шлях пізнання та витлумачення явищ у тій чи тій науці (біології, мовознавстві тощо) [4, с. 189], «шлях пізнання явищ, цією наукою досліджуваних» [4, с. 204].

В аналогічній формі пояснюють поняття терміна й інші лінгвісти. Зокрема, із погляду теорії пізнання, «метод – це спосіб підходу до дійсності, спосіб пізнання природи, суспільства і мислення [5, с. 203]; «метод – це підхід до матеріалу, який вивчається, його систематизація і теоретичне осмислення (теорія)» [1, с. 9], «спосіб теоретичного освоєння спостережуваного і виявлюваного в експерименті» [10, с. 3].

Деякі дослідники під час пояснення розглядуваного поняття звертають увагу на те, що метод є певним набором, певною сукупністю відомих дослідницьких прийомів, правил пізнання дійсності, підходів до їх дослідження. Пор., наприклад, таке визначення поняття дослідницького методу, запропоноване В. І. Кодуховим: «Науково-дослідницьким методом називається сукупність прийомів і правил вивчення того чи іншого явища чи групи явищ» [5, с. 213].

Аналогічне пояснення дослідницького методу трапляється в деяких словникових джерелах. Пор., наприклад, «метод ... – сукупність прийомів чи операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності, які підлягають вирішенню певного питання [3, с. 162]. У той же час у деяких енциклопедичних виданнях поняття методу визначається не досить критично, термін «метод» пояснюється одночасно як назва певної сукупності різних дослідницьких прийомів і як назва окремого прийому чи способу дослідження. Пор.: метод ... – спосіб побудови та обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного засвоєння дійсності [11, с. 364].

У «Словнику лінгвістичних термінів» О. С. Ахманової значення терміна «лінгвістичний метод» визначено як: сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні мови» [2, с. 232], проте значення низки складових термінів, які називають конкретні лінгвістичні методи, у тій же словниковій статті витлумачено як наукові терміни, тобто як окремі прийоми дослідження, а не сукупності різних прийомів. Пор., наприклад: «Метод географічний ... Науковий прийом, який полягає в картографуванні елементів мови, що розрізняє його діалекти»; «Метод порівняльний ... Науковий прийом порівняння двох чи більше мов незалежно від загального чи різного походження»; «Метод порівняльно-історичний ... Науковий прийом відновлення (реконструкції) не засвідчених писемністю минулих мовних фактів ...» [2, с. 232–233].

На підставі проаналізованої літератури можна спробувати сформулювати суворіше визначення значення розглядуваного терміна – із

урахуванням загальних вимог до логічного визначення наукового поняття. *Метод дослідження (дослідницький метод)* можна визначити як спосіб, засіб наукового пізнання, що є певною сукупністю дослідницьких прийомів. Дослідницькі прийоми при цьому розуміємо як конкретні дії, операції дослідника, які спираються на відомі теоретичні установки й направлені на пізнання досліджуваного поняття. «Розрізнявальною особливістю науково-дослідницького прийому є його діяльний характер. Прийом завжди передбачає певну дію, оперування мовним матеріалом» [7, с. 262].

Деякі лінгвісти намагаються визначити коло власне дослідницьких методів, класифікувати їх за тими чи тими ознаками. Так, приміром, Б. М. Головін розрізняв і описував такі методи вивчення мови: описовий, порівняльно-історичний, історичний, зіставний, структурний, стилістичний, кількісний методи і метод автоматичного аналізу [4, с. 198].

В. І. Кодухов розрізняв і детально описував «основні методи лінгвістичного аналізу»: описовий, порівняльно-історичний, зіставний, стилістичний, діалектографічний, експериментально-фонетичний і математичний [6, с. 6]. Пізніше як основні він назвав два методи лінгвістичних досліджень – описовий і порівняльний; у межах порівняльного методу він розрізняв, зокрема, порівняльно-історичний, історично-порівняльний та зіставний [5, с. 224].

Ю. С. Степанов у ролі «основних спеціальних методів лінгвістики» розглядав такі методи: алгебраїчний чи (теоретико-множинний), функтивний, опозиційний, дистрибутивний, репрезентативний і деякі інші [10, с. 59].

І. П. Распопов, описуючи методи синхронного аналізу мови, виділяв із-поміж названих такі: метод дистрибутивного аналізу, метод диференційного аналізу й трансформаційний метод [8, с. 69].

І. В. Арнольд особливо виокремлювала й детально аналізувала такі «методи та процедури лінгвістичного аналізу»: гіпотетико-дедуктивний метод, метод опозицій, дистрибутивний аналіз, дистрибутивно-статистичний аналіз, компонентний аналіз [4, с. 34]. У якості самостійного методу дослідження вона виділяла «метод автоматичного аналізу текстів з допомогою комп'ютерів» [1, с. 33, 56].

Як бачимо, у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення щодо поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні щодо розмежування дослідницьких методів та інших суміжних явищ. У спеціальній літературі з лінгвістичної методології поняття *методу дослідження* як сукупності дослідницьких прийомів дуже часто ототожнюють із поняттям того чи того прийому дослідження. У навчальній літературі з лінгвістичної методології методами часто називають такі дії дослідника, дослідницькі процедури, тобто власне

прийоми дослідження, як, приміром, спостереження, опитування, порівняння, узагальнення, абстрагування, аналіз, синтез, дедукція, індукція, моделювання та подібні.

Особливо часто змішування розглядуваних понять та їх термінологічних найменувань спостерігаємо в кандидатських (а інколи й у докторських дисертаціях), у яких за усталеною традицією потрібно як окремий пункт зазначати методи здійснюваного в них дослідження. У них, зокрема, у ролі назв методів лінгвістичних досліджень використано понад 50 словосполучень, які, на нашу думку, не є назвами лінгвістичних методів у традиційному розумінні дослідницького методу. Це такі термінологічні найменування, як, наприклад, *метод спостереження, метод безпосереднього спостереження, метод лінгвістичного спостереження та опису, метод суцільного вибирання, метод безпосередньої бесіди з діалектоносіями, метод первинного оброблення, систематизація досліджуваного матеріалу, індуктивний метод аналізу, метод асоціативного аналізу, метод аналізу та співставлення словникових дефініцій, метод морфемного аналізу похідних [слів], метод семантичного аналізу похідного слова, метод семантичних паралелей, метод статистичного підрахунку, метод кількісних зіставлень, метод моделювання, метод синтаксичного моделювання, метод опозицій, дефініційний метод, індуктивно-дедуктивний метод, метод узагальнення та порівняння, метод експерименту, метод лінгвістичного експерименту, метод позамовного співвідношення* й под.

О. О. Селіванова наголошувала, зокрема, на «диференціації методів на загальні та спеціальні: перші є дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки, другі застосовуються у конкретній науці щодо її об'єкта» [9, с. 339]. До загальних методів, на думку дослідниці, належать *спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання* тощо, які широко застосовують у мовознавчих дослідженнях.

Виділяють такі методи дослідження:

1. *Описовий* – планомірна інвентаризація одиниць мови й пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Цей метод використовує прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації.

2. *Порівняльно-історичний (компаративний, лінгвогенетичний)* – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Цей метод був і залишається найважливішим інструментом встановлення спорідненості мов і пізнання їх історії. Найважливішою процедурою порівняльно-історичного методу є реконструкція звуків і морфологічних архетипів, яка здійснюється за допомогою встановлення

відповідників на всіх рівнях мови.

3. *Трансформаційний аналіз* – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій. Трансформаційна методика знайшла застосування, зокрема, у теорії та практиці машинного перекладу.

4. *Структурні методи*. Основна мета – представлення структури мови і опис її системи. Він допомагає описувати семантичну структуру терміна. Цей метод ґрунтується на тому, що лексичне значення терміна ділиться на мінімальні одиниці змісту, що знаходяться в системних відносинах. *Компонентний аналіз* – метод розкладання лексичного значення на семи, які виявляються логічним відбором, адже кожна сема в значенні представлена одним чи декількома словами.

5. *Лінгвістичний метод* здебільшого трактують як приватний науково-дослідний метод, що застосовується в лінгвістиці. *Власне лінгвістичним методом* вважають *порівняльно-історичний метод*, що виник унаслідок відкриття спорідненості мов, що оперує системою особливих прийомів, правилами й процедурами лінгвістичного аналізу звуків і морфем при порівняльно-методичній інтерпретації.

6. *Комплексно-процесуальний метод* трактуємо як один із методів дослідження мови, його опису та здійснення мовної діяльності на основі функціонально-стилістичного інваріанту мовної системи та його модифікацій; стилістично диференційованих текстів: книжних, розмовних, текстів-міркувань тощо.

7. *Метод мовно-стилістичної абстракції* полягає в дослідженні мови як вторинної раціональної системи з урахуванням її стилістичної диференціації. Зокрема, будь-яку метафору з позицій мовно-стилістичної абстракції оцінюють не як підлеглу структуру, а як один із мовних засобів, що відбиває образність художньої мови. Аналогічно віддієслівні іменники у художньому стилі свідчать про їх абстрактність.

Методи вивчення власне значення термінів частково збігаються із загальнолінгвістичними. Загальними насамперед є два методи:

- 1) *компонентний аналіз (семний, аналіз за складниками)*;
- 2) *комбінаторний*, який розділяє семантику на предмет (обсяг) і зміст (сенс).

Крім того, у науковій літературі виділяємо окремо 6 методів лінгвістичного аналізу термінології:

- 1) *історично-описовий*;
- 2) *компонентний*;
- 3) *метод семантичних множників та його розвиток у мові RX - кодів*;
- 4) *дефініційний аналіз*;

5) *дистрибутивний*;

6) *метод побудови формальних парадигм одиниць, що входять до однієї термінологічної системи.*

Серед нових методів – *метод дослідження текстів* (із кінця ХХ ст.), а саме: текстів, що використовують терміни, фіксують їх та створюють. Отже, термінологія залучає як часткові терміни соціолінгвістики (напр., *метод розширення термінологічної лексики*), *психолінгвістики* (*метод визначення довжини терміна* (оптимальне число 7+1), *прикладної лінгвістики* (*системи фреймової уяви ситуації*) тощо.

Е. Янч виділяв такі традиційні методи дослідження термінів: *словотворчий, семантичний, фонологічний та лексико-граматичний аналізи, порівняльно-історичний, лінгвостилістичний та статистичний.* Серед *методів прогнозування мовних норм* він виокремлював *метод екстраполяції, метод опитування експертів і метод моделювання для лінгвістичного обґрунтування вибору (відбору дійсних чи утворення нових) правильних і перспективних форм на позначення наукових і технічних понять* [12, с. 9].

Отже, здійснений аналіз спеціальної літератури з лінгвістичної методології дає підстави вважати, що проблема використання термінів методології, зокрема терміна «метод», у сучасному мовознавстві вивчена вкрай недостатньо. Одним із найважливіших завдань у цій галузі є визначення більш суворих критеріїв розмежування методів лінгвістичного дослідження й суміжних явищ, насамперед дослідницьких прийомів. У перспективі дослідження – визначення номенклатури лінгвістичних методів, що вкрай необхідно для дослідників-початківців, аспірантів, здобувачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / Арнольд И. В. – М. : Высшая школа, 1991. – 139 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова О. С. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – Т. 16. – 615 с.
4. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Головин Б. Н. – 4-е изд. – М. : Высшая школа, 1983. – 232 с.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / Кодухов В. И. – М. : Высшая школа, 1974. – 304 с.
6. Кодухов В. И. Методы лингвистического анализа : лекции по курсу «Введение в языкознание» / Кодухов В. И. – Л. : Ленинградский гос. пед. ин-т, 1963. – 128 с.
7. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
8. Распопов И. П. Методология и методика лингвистических исследований. Методы синхронного изучения языка : пособие по спецкурсу / Распопов И. П. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – 110 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
10. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Степанов Ю. С. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 312 с.
11. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 839 с.
12. Янч Э. Прогнозирование научно-технического процесса / Э. Янч. – М., 1974. – 142 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Александрова Ірина Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Алексахіна Тетяна Олексіївна – викладач кафедри іноземних мов Сумського державного університету.

Ананьян Еліна Львівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Антонюк Наталія Василівна – аспірантка кафедри інформаційних систем та мереж Національного університету «Львівська політехніка».

Бєлицька Євгенія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Біличенко Ольга Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Бондаренко Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Боровік Оксана Йосипівна – здобувач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Бріцин Віктор Михайлович – доктор філологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Бундюк Олена Володимирівна – аспірантка кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Бурмистрович Юрій Якович – доктор філологічних наук, професор Хакаського державного університету імені Н. Ф. Катанова.

Висоцька Наталія Леонідівна – аспірантка кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Вінникова Тетяна Сергіївна – аспірантка кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Вусик Ганна Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Габідулліна Алла Рашатівна – доктор філологічних наук, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Герасименко Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Гладкова Рита Яківна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Глуценко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Голуб Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та російського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Горбачук Дмитро Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Гохберг Ольга Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та російського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Гуменюк Тамара Іванівна – аспірантка кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Діомідова Олена Юрївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов № 3 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Дьячок Наталя Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Зіновченко Наталія Леонідівна – старший викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури, аспірантка кафедри естетики, історії та культури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Іванова Ірина Борисівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Іванова Людмила Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Інституту іноземної філології Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Казаков Ігор Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Каленчук Юрій Леонідович – аспірант відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

Капніна Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Карабльова Ольга Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Карпенко Андрій Олексійович – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Кіреєнко Катерина Володимирівна – магістр англійської філології, викладач кафедри англійської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Клець Ольга Олексіївна – кандидат філологічних наук, заступник директора з навчально-виховної роботи Краматорської ЗОШ I-III ступеней № 6.

Коротяєва Ірина Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Крижко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Ледняк Ганна Владленівна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Ледняк Юлія Владленівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Манаєнко Генадій Миколайович – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Ставропольського державного педагогічного інституту.

Маторін Борис Іванович – старший викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Маторіна Наталя Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Медведєва Лідія Павлівна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Мезенко Анна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та російського мовознавства Вітебський державний університет імені П. М. Машерова.

Мовчун Лариса Вікторівна – кандидат філологічних наук,

докторант відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

Мозговий Володимир Іванович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і господарського права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет».

Мойсієнко Анатолій Кирилович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мокра Ольга Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Мусенко Юлія Миколаївна – магістрантка кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Овчаренко Вадим Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Овчаренко Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури, декан філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Олійник Еліна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Орел Анна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Павлик Неля Віленівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Петров Олександр Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського, слов'янського і загального мовознавства Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Петрова Луїза Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова.

Піменова Марина Володимирівна – член-кореспондент САН ВШ, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Кемеровського державного університету.

Піскунов Олександр Вікторович – старший викладач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ

«Донбаський державний педагогічний університет».

Попова Ольга Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Пучко Анна Олександрівна – асистент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Решетняк Олена Олександрівна – старший викладач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Роман Вікторія Володимирівна – старший викладач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Романько Валерій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Рубан Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Ніколенко Анжеліка Олександрівна – магістрантка російсько-українського відділення філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Савченко Олена Вацлавівна – викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Семенюк Олег Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Синельченко Юлія В'ячеславівна – учениця 11 класу Краматорської ЗОШ I-III ступеней № 6 (науковий керівник – О. О. Клець).

Сердюк Алла Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Ситняк Роман Миколайович – здобувач кафедри мовознавства та російської мови, викладач кафедри граматики та практики англійської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Сіробаба Микола Васильович – кандидат філологічних наук, доцент

кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Скребньова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та російського мовознавства Витебського державного університету імені П. М. Машерова.

Сорока Тетяна Вячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Спічка Антоніна Гаврилівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Степанченко Іван Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди.

Терехова Світлана Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов і перекладу факультету слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Теркулов В'ячеслав Ісайович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Донецького національного університету.

Тищенко Катерина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Тропіна Ніна Павлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Ушева Наталя Станіславівна – аспірантка кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Фоміна Світлана Борисівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри практики мовлення Стахановського факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Чугаєва Валентина Валентинівна – викладач російської мови підготовчого факультету Міжнародного учбового центру Донецького національного медичного університету імені Максима Горького.

Чумак-Жунь Ірина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови та методики викладання Белгородського державного університету.

Швачко Світлана Олексіївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки

іноземців Днепропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Юносова Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Яворська Галина Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Слов'янськ, 23–25 травня 2013 року

Відповідальний редактор *В. М. Брицин*, доктор філологічних наук,
професор

Підписано до друку 13.05.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 23,9.
Тираж 120 прим. Зам. № 540.

Підприємець Маторін Б.І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом
телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
